TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İÇERİK VE YÖNTEM BAKIMINDAN ŞÂMÎ'NİN SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ VE'R-REŞÂD ADLI ESERİ

Doktora Tezi

Mustafa SEZER

ANKARA- 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

İÇERİK VE YÖNTEM BAKIMINDAN ŞÂMÎ'NİN SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ VE'R-REŞÂD ADLI ESERİ

Doktora Tezi

Mustafa SEZER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ANKARA- 2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (İSLAM TARİHİ)
ANABİLİM DALI

Mustafa SEZER

İÇERİK VE YÖNTEM BAKIMINDAN ŞÂMÎ'NİN SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ VE'R-REŞÂD ADLI ESERİ

Bütünleşik Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR	**……...**
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN	**……...**
Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL	**……...**
Prof. Dr. Nesimi YAZICI	**……...**
Prof. Dr. Seyfullah KARA	**……...**

Tez Savunması Tarihi: 01.10.2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR danışmanlığında hazırladığım "İçerik ve Yöntem Bakımından Şâmî'nin Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd Adlı Eseri (Ankara 2021)" adlı bütünleşik doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 01.10.2021

Mustafa SEZER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**

KISALTMALAR ..... **IV**

ÖNSÖZ ..... **V**

GİRİŞ **1**

A) TEZİN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI **1**

B) ŞÂMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME KADAR SİYERİN GELİŞİMİ **6**

I. BÖLÜM **16**

ŞÂMÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ **16**

1.1. ŞÂMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM **16**

1.1.1. Siyasî Durum 16

1.1.2. İdârî Durum 18

1.1.3. İlmî ve Kültürel Durum 19

1.2. ŞÂMÎ'NİN HAYATI **24**

1.2.1. Hayatı 24

1.2.2. İlmî Kişiliği 29

1.2.3. Hocaları 33

1.2.4. Öğrencileri 44

1.3. ESERLERİ **50**

1.3.1. Hadis, Tefsir ve Kelâma Dair Eserleri 50

1.3.2. Arap Dili Eserleri 53

1.3.3. Siyer ve İslâm Tarihi Eserleri 54

II. BÖLÜM **67**

SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ VE İÇERİĞİ **67**

2.1. El Yazmaları 68

2.2. Neşirleri ... 73

2.3. Tercümeleri ... 75

2.4. Şâmî'ye Göre Siyer İlminin Kapsamı ... 82

2.5. Sübülü'l-Hüdâ'da Siyer Yazıcılığı ... 85

2.6. Sübülü'l-Hüdâ'nın Ana Konuları ... 92

2.6.1. Delâil ve İrhâsât Bahisleri ... 95

2.6.2. Siyer ve Meğâzî Bahisleri ... 106

2.6.2.1. Mekke Dönemi Olayları ... 108

2.6.2.2. Medine Dönemi Olayları ... 114

2.6.3. Şemâil ve Hasâis Bahisleri ... 137

2.6.4. İbâdet-Muâmelât ve Âdâb Bahisleri ... 147

2.6.5. Mu'cizât Bahisleri ... 151

2.6.6. Fezâil ve Tıbb-ı Nebevî Bahisleri ... 156

III. BÖLÜM ... 165

SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'NIN KAYNAKLARI, METODU VE ETKİSİ ... 165

3.1. Sübülü'l-Hüdâ'nın Kaynakları ve Kullanım Metodu ... 169

3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirleri ... 170

3.1.2. Hadisler ve Hadis Musannefâtı ... 188

3.1.2.1. Sübülü'l-Hüdâ'nın Temel Hadis Kaynakları ... 193

3.1.2.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Erken Dönem Diğer Hadis Kaynakları ... 195

3.1.2.3. Sübülü'l-Hüdâ'nın Sonraki Dönem Hadis Kaynakları ... 200

3.1.3. Şiirler ve Arap Dili Eserleri ... 205

3.1.4. Siyer ve İslâm Tarihi Eserleri ... 209

3.1.5. Diğer Kaynakları 215

3.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Metodu 223

3.2.1. Cummâu'l-Ebvâb, Bâblar ve Konu Sunumları 227

3.2.2. Nakil Biçimleri 231

3.2.3. Tembihât 234

3.2.4. Müfredât (Ğarîbu mâ Sebak) 236

3.2.5. Tarihî Bilgiler 237

3.2.6. Coğrafî Bilgiler 240

3.2.7. Listeler 242

3.2.8. Sosyal Hayata Dair Bilgiler 243

3.2.9. Dili ve Üslubu 247

3.3. Sübülü'l-Hüdâ'nın Etkisi 251

3.3.1. Sübülü'l-Hüdâ'yı Etkileyen Müellif ve Eserler 253

3.3.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Sonraki Dönemlere Etkileri 257

3.3.3. Sübülü'l-Hüdâ Üzerine Yapılmış Bilimsel Çalışmalar 264

3.3.4. Sübülü'l-Hüdâ'nın Özgünlüğü 270

SONUÇ 273

KAYNAKÇA 278

EK: SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'NIN KAYNAKLARI TABLOSU 296

ÖZET 307

ABSTRACT 309

KISALTMALAR

AÜİF: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bkz.: Bakınız

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

GAL: Geschichte Der Arabischen Litteratur

HRÜ: Harran Üniversitesi

ISSN: Uluslararası Standart Süreli Yayın Numarası

İFAV: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

Ktp.: Kütüphanesi

ö.: ölümü

Nr.: Numara

Nşr.: Nâşiri

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Thk.: Tahkik

Trc.: Tercüme eden

Tz: Tarihsiz

Üniv.: Üniversitesi

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğeri/diğerleri

vr.: Varak

ÖNSÖZ

Siyerin, belli dönemlerde Hz. Peygamber devrindeki siyasî hâdiselerin kronolojik arzından ibaret olduğu algılanmışsa da bu durum zaman içerisinde değişmiş, Hz. Peygamber'i konu edinen tüm haber ve rivayetler siyer kapsamında kabul edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i ele alan ve onunla ilgili muhtelif temaları içeren haberler, siyer ilminin bölümleri delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât, fezâil, âdâb ve muâmelât gibi başlıkların oluşmasına yol açmıştır. Bu çalışmada ele aldığımız *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, siyerin zikri geçen konularını içeren kapsamlı bir eserdir. Siyeri bu yaklaşımla ele alan başka müellefâtın mevcudiyetiyle birlikte *Sübülü'l-Hüdâ*'nın kendine has bir tasnif ve yönteminin olması, onu bilimsel açıdan cazip hale getirmiştir.

İslâm tarihçiliğinin başlangıç noktası olan siyer ilmiyle meşgul olmak, her Müslümanın ilgisini çekmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'i ve yaşadığı dönemi siyasî ve sosyal açıdan anlayabilmek ve içeriğine nüfuz edebilmek de siyer ve tarih ilminin kapsam alanında görülmekte, araştırmacıların ilgi odağı olmaktadır. Araştırma konumuz *Sübülü'l-Hüdâ*'nın metinlerinin satır aralarına nüfuz edildikçe on dört asır öncesindeki İslâm'ın ilk devirlerinin siyasî ve sosyal görüntüsü ortaya koyulabilmektedir. Hatta asırlar öncesine gidilerek Medine pazarında gezildiği hayal edilebilmekte, tezgâhta satılan mallar, cinsleri ve fiyatları öğrenilebilmektedir. Bazen o döneme ait bir evin içine adeta girilebilmekte, evdeki eşyalar, sofradaki yemekler ve insanların giyimleri bilinebilmektedir. Araştırma konumuz *Sübülü'l-Hüdâ*, bu şekilde dönemin sosyal kodlarına nüfuz etme imkânı sunan şümullü bir eser olmuş, böylece ilgi çekici hale gelmiştir.

Bu siyer külliyatını tercih etmemle ilgili bir hatırayı burada paylaşmak istiyorum. Doktora eğitimime başladığım ilk zamanlarda ders vesilesiyle merhum Prof. Dr. İbrahim Sarıçam hocamızın odasına girdiğimde masasında *Sübülü'l-Hüdâ* ciltlerinin var olduğunu ve bunlardan bazılarını okuduğunu görüyordum. Merhum hocamız, o

görüşmemizde eserin bir takım özelliklerine değinmiş, kapsamlı ve özellikli bir telif olduğundan bahsetmiş ve bana "bu eseri çalış" diye tensip ve tavsiyede bulunmuştu. Hocamızın teşvik ve tensipleri ayrıca siyer eserlerine ve siyer yazıcılığının gelişimine olan ilgim sonucunda eserin içerik ve yöntemini çalışmaya karar verdim. Bu yüzden tezin başlangıç ve gelişim sürecinde üzerimde emeği olan merhum Prof. Dr. İbrahim Sarıçam hocamızı rahmet ve hürmetle anıyorum. Daha sonraki süreçte çalışmama danışmanlık yapma lütfunda bulunan ve beni tavsiyeleriyle yönlendirip rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Özdemir'e teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum. Aynı şekilde tez izleme komitesindeki hocalarım, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin ve Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal'a çalışmama dair tevcihâtları için şükranlarımı sunuyorum. Tez jürimde bulunan ve eserlerinden istifade ettiğimiz hocalarımız Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Prof. Dr. Seyfullah Kara, Prof. Dr. Cafer Acar ve Doç. Dr. Halide Aslan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin okunması ve tashihi sürecinde her daim yanımda olan değerli mesai arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Tahir Aşirov, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Türkoğlu, Dr. Öğretim Üyesi Halil Ortakçı, Dr. Öğr. Üyesi Orazsahet Orazov, Doç. Dr. Murat Akın ve Bartın İslâmî İlimler Fakültesi'nden Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ergün'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez süresince benden dualarını esirgemeyen annem, babam ve kıymetli aileme sevgi ve hürmetlerimi sunuyorum.

Mustafa SEZER

Zonguldak-2021

GİRİŞ

A) TEZİN AMACI, METODU VE KAYNAKLARI

Bu çalışmanın konusu, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlîhî eş-Şâmî'nin (ö. 942/1536) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* adlı eserinin içerik ve yönteminin incelenmesi ve araştırılmasıdır. Müellif, eserinde Hz. Muhammed'i konu edinmiş, siyeri farklı bölümlere ayırmış, mevzuları geniş bir içerik ve malzemeyle ele almış ve birçok muhtelif kaynaklardan istifade etmiş ve hacimli bir siyer külliyâtı ortaya koymuştur. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'yı meydana getirdiği döneme kadar olan siyer eserlerinin telif sürecine değinmek gerekir.

Hz. Peygamber'in vefâtından sonra Müslümanlar, Kur'ân ve Sünnet'in anlaşılması ve bir hayat tarzı olarak benimsenmesi adına ve ona referans olan o mirası toplamak ve elde tutmak uğruna bir takım ilmî faaliyetlere girişmişlerdi. Bu gayretlerden biri de Hz. Peygamber'in hayatının hicret, gazveler ve seriyyeler gibi belirgin olaylarının sahifelere geçirilmesiydi. Böylece siyer yazma geleneği, zikri geçen rivayetleri mecmualara taşımakla başladı.[1] İbn İshâk'ın (ö. 151/768) konulara göre tasnif ettiği, cahiliye dönemini hatta daha önceki destansı anlatıları da içeren kapsamlı siyer eseri, ilk örneği teşkil etti.[2] Zamanla kronolojik siyer anlatımlarının ve siyâsî tarihçiliğin ön planda olduğu İbn İshâk şerhlerinin bir siyer yazım faaliyetine dönüştüğü görülmektedir.[3] Sonraki dönemlerde

---

[1] Seyfettin Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayıncılık, Ankara 2017, 61-64.

[2] Böylece siyer yazma geleneği Urve (ö. 94/713), Zührî (ö. 124/742), İbn Ukbe (ö. 141/758) gibi müelliflerin rivayetlerle oluşturdukları mecmualarla başladı. Ta ki İbn İshâk'ın (ö. 151/768) konulara göre tasnif ettiği cahiliye dönemini hatta daha önceki destansı anlatıları da içeren kapsamlı siyer eseri, ilk örneği teşkil etti. Sadeliğin, netliğin ve şiir anlatımlarının baskın olduğu bu ilk dönem siyer mecmualarının siyer-meğâzî konularına ilave olarak bazı delâil ve mu'cizât haberlerini içerdiği söylenebilir. Siyer yazıcılığının gelişimi hakkında bkz. Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, 2007, 4/3, 129-162.

[3] İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) İbn İshâk *Sîre*'sini bazı tasarruflarla derleyip gün yüzüne çıkarması, Süheylî'nin (ö. 581/1185) kaleme aldığı *Ravdu'l-Unuf* örneğinde olduğu gibi şerhler yazılmasıyla sonuçlanmış, daha sonra da İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) *Uyûnu'l-Eser*'i gibi başka eserler meydana getirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 71-73. Nûreddîn el-Halebî (ö. 1044/1635), İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser* adlı telifine *İnsânu'l-Uyûn*'u yazarak bu geleneği devam ettirmiştir. Bkz. Cevat İzgi, "Halebî, Nûreddin", *DİA*, İstanbul 1997, 232-233. Ayrıca İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser*'ine başka şerhler de yapılmıştır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *DİA*, XX, 316-318.

kimi müelliflerin şemâil türü haberlere eserlerinde yer vermesi, siyer algısında başka bir değişimi meydana getirmiş ve bu içerikteki bölümler, zamanla sistemli bir şekilde siyer eserlerinde yer almıştır.[4]

Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sı bu siyer telif anlayışlarının sonucunda meydana getirilmiş bir eserdir. Müellifin kendi dönemine kadar gelen kronolojik siyer yazma geleneği ile Hz. Peygamber temelinde onunla ilgili siyasî, sosyal uygulamalarını ve halkî-hulkî tüm sıfât ve şemâilini, mu'cizelerini hatta çevresindeki biyografileri konu edinen kapsamlı bir siyer yazma usulünü benimsediği görülmektedir. Eserde değinilen başlıklar altında toplanan bu vb. konular, Şâmî'nin telif anlayışındaki ana temalardır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı öncelikle *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerik ve yöntemini ele almak, böylece siyer yazıcılığında onun önemini ve yerini ortaya koymaktır. Bu yüzden araştırmada eserin ana konularını ifade etmekle beraber diğer siyer kaynaklarıyla belli içerik ve rivayetleri kıyaslamak da önem arzetmektedir. Ayrıca kaynak ve rivayet zenginliğine sahip bu şümullü eserdeki başlıca kaynakları ve onlardan nasıl yararlandığını belirlemek ve hangi metotların kullanıldığını tespit etmek de başka bir hedeftir. Aynı şekilde bilinebildiği kadarıyla müellif Şâmî'nin hayatını, ilmî kişiliğini ortaya koymak; eserlerini belirlemek ve yaşadığı dönemin siyasî, ilmî ve içtimâî ortamının eser ve müellif üzerindeki tesirlerini anlamaya çalışmak da gayeler arasındadır. Bu amaçlar, müellifin siyer algısını, Hz. Peygamber'e ve onun yaşantısına bakış açısını daha belirgin hale getirecektir.

Yöntem olarak metin analizleri ve rivayet karşılaştırmaları usulü benimsenmiş, temelde *Sübülü'l-Hüdâ*'nın metinleri üzerinden sonuçlar ve tespitler ortaya koyulmak istenmiştir. Ayrıca siyer yazıcılığında ve Hz. Peygamber'in tarihî gerçekliği ve yaşantısı

[4] Şemâil türü haberlere eserlerinde ilk defa yer veren müelliflerden İbn Sa'd (ö. 230/845), Tirmizî (ö. 279/892) ve Beyhakî (ö. 458/1066) öncelikle zikredilmelidir. Daha sonra ise Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ*'sı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Vefâ*'sı ve İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) *Zâdu'l-Meâd*'ı bu türdeki ilk sistematik siyer telifleri olmuştur. Delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât ve fezâil gibi bölümlerin sistemli bir şekilde siyer eserlerinde yer alması zamanla İbn İshâk şerhleriyle mezcolmuş böylece ansiklopedik siyer eserleri yazılmıştır. Buna örnek olarak Makrîzî'nin (ö. 845/1142) *İmtâ* adlı eseri zikredilebilir. Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 134.

hususunda savunmacı, taraflı ve abartılı yaklaşımlar belirlenmeye çalışılmıştır. Esere kaynaklık teşkil eden malzemede ve haberlerdeki abartılı içeriklere değinilmiştir.

Bu çalışma, bir eser incelemesi olduğu için ilk olarak *Sübülü'l-Hüdâ*'nın kendi metinleri araştırmaya temel teşkil etmiştir. Dolayısıyla kaynak olarak öncelikle eserin matbu nüshaları; Beyrut (1993) ve Mısır (1997/2006) neşirleri kullanılmıştır. İlave olarak eserin öncelikle Türkiye'deki muhtelif kütüphanelerde var olan el yazma nüshaları kullanılmıştır. Bu manada çeşitli kütüphanelerdeki diğer eksik nüshalarla birlikte Feyzullâh Efendi (ö. 1115/1703) ve Âtıf Efendi (ö. 1155/1742) koleksiyonlarındaki *Sübülü'l-Hüdâ* nüshalarının tamamına erişim sağlanabilmiştir. Aynı şekilde Fransa Ulusal Kütüphanesindeki (Paris Bibliothéque Nationale de France) mevcut nüshalara da ulaşılabilmiştir. Ayrıca Şâmî'nin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde erişilebilen *Sübülü'l-Hüdâ* dışındaki diğer yazma eserlerine de mümkün mertebe ulaşılmış ve haklarında bilgiler verilmiştir. Diğer taraftan eserin Türkçe çevirisi *Peygamber Külliyâtı*'ndan da metin karşılaştırmalarında ve tercüme analizlerinde yararlanılmıştır.

Müellif Şâmî'nin yaşadığı dönemi, hayatını ve iletişim kurduğu hocalarını ve öğrencilerini bilebilmek için dönemin ricâl bilgilerini ele alan eserlerden sık sık yararlanılmıştır. Ayrıca dönemin ilmî hayatının mücessem örnekleri olan ve günümüze kadar ayakta kalmayı başarabilmiş Şâmî'nin de tedrîsâtta bulunduğu medrese, hankâh gibi müesseseler hakkında da bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümüyle ilişkili olduğu için Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *Hitat*'ı; İbn İyâs'ın (ö. 930/1524) *Bedâiu'z-Zühûr*'u; Şâmî'nin hemşehrisi İbn Tolûn ed-Dimeşkî'nin (ö. 953/1546) *el-Kalâidu'l-Cevheriyye* ve *Mükâfehetü'l-Hillân*'ı; Alî Paşa el-Mübârek'in (ö. 1311/1893) *el-Hitatü't-Tevfîkiyye*'si gibi dönemin sosyal yaşamına ve müesseselerine dair bilgiler veren kaynaklara müracaat edilmiştir.

Ayrıca Şâmî'nin hayatı ve dönemin biyografi bilgilerinde, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *ed-Dav'u'l-Lâmi'*; Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Nazmu'l-İkyân*; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin

(ö. 973/1565) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*; Necmüddîn el-Ğazzî'nin (ö. 1061/1651) *el-Kevâkibü's-Sâire*; Kâtip Çelebî'nin (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-Zünûn*; İbnü'l-İmâd'ın (ö. 1089/1679) *Şezerât*; Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin (ö. 1090/1679) *İktifâu'l-Eser*; Muhammed Emîn el-Muhibbî'nin (ö. 1111/1699) *Hulâsatu'l-Eser*; Bağdatlı İsmâîl Paşa'nın (ö. 1338/1920) *Hediyyetü'l-Ârifîn*; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin (ö. 1345/1927) *er-Risâletü'l-Müstatrafe*; Abdülhayy el-Kettânî'nin (ö. 1381/1962) *Fehresü'l-Fehâris*; Ziriklî'nin (ö. 1395/1976) *el-A'lâm*; Ömer Rıza Kehhâle'nin (ö. 1407/1987) *Mu'cemu'l-Müellifîn* gibi eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada duruma göre *Sübülü'l-Hüdâ* metinleriyle diğer siyer eserleri kıyaslandığı için bu alanda yazılmış eserlere de sık sık başvurulmuştur. Özellikle metin kıyaslamalarında, müracaat edilen eserler kapsamında İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm'ın (ö. 213/828) *Sîre*; İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*; İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *ed-Dürer*; Süheylî'nin (ö. 581/1185) *Ravdu'l-Unuf*; İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) *Uyûnu'l-Eser*; Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *İmtâ*; Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*; Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-Hamîs*; Halebî'nin (ö. 1044/1635), *İnsânu'l-Uyûn*; Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhib* gibi siyer eserleri sayılabilir. Ayrıca içeriğinde siyer olan Belâzürî'nin (ö. 279/892) *Ensâbu'l-Eşrâf* ve *Fütûhu'l-Buldân*; Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*; İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* gibi genel İslâm tarihi eserlerine de yer yer müracaat edilmiştir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın büyük bir bölümü delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât ve fezâil konularına ayrıldığı için metin kıyaslamalarında delâil ve hasâis türü kaynaklara da başvurulmuştur. Firyâbî (ö. 301/913), Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*; Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ*; İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*; Süyûtî'nin (ö.

911/1505) *el-Hasâisu'l-Kübrâ*; İbn Tolûn'un (ö. 953/1546) *Mürşidü'l-Muhtâr ilâ Hasâisi'l-Muhtâr* gibi eserleri bu türdendir.

Şâmî'nin eserin tüm bölümlerinde hadis kaynaklarını aktif bir şekilde kullanıyor olması çalışmada bu tür eserlere başvurmayı gerektirmiştir. Bazı metin karşılaştırmalarında ve bilgi tespitinde müracaat edilen başlıca hadis eserleri şunlardır: Abdürrezzâk (ö. 211/826) ve İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) *el-Musannef*; Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned*; Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) *es-Sahîh*; Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Tirmizî (ö. 279/892) *es-Sünen*; Taberânî (ö. 360/971) *Mu'cem*; Hâkim (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*; Beyhakî (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ*.

Şâmî'nin tefsir eserlerinden ne şekilde yararlandığını tespit etmek amacıyla onlardan bazı metin karşılaştırmalarında yararlanılmıştır. Taberî (ö. 310/923) *Câmiu'l-Beyân*; İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*; Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*; İbn Atiyye (ö. 542/1147) *el-Muharreru'l-Vecîz*; Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-Ğayb;* Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; İbn Kesîr (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* gibi eserler, çalışmada yer yer mukayese amacıyla başvurulmuş eserlerdendir.

Çalışmanın ana teması *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerik ve yönteminde muasır araştırmalardan da yararlanılmış günümüz bakış açısıyla siyer yazıcılığına değinilmiştir. Ayrıca siyer kavramı, siyer yazıcılığının gelişim süreci ve ondaki farklı üsluplar ve yaklaşımlar hususunda da çeşitli çalışmalar, araştırmamızda önem arzetmiştir. Özellikle Mehmet Özdemir'in "Siyer Yazıcılığı Üzerine" adlı makalesi konunun özünü vermesi bakımından bize rehberlik etmiştir. Aynı şekilde Mehmet Azimli'nin *Siyeri Farklı Okumak* ve Şaban Öz'ün *Farklı Siyeri Okumak* gibi eserlerinden siyer yazıcılığındaki klasik dönem yaklaşımlarının kritiği hatta eleştirisi adına yararlanılmıştır. Siyer mefhumunun ve kapsam alanının anlaşılması adına da Seyfettin Erşahin'in *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu* adlı eser, başvuru kaynaklarımızdan olmuştur.

B) ŞÂMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME KADAR SİYER YAZICILIĞI

Arap dilinde siyer kavramı, (s-y-r) kökünden "sîret" kelimesinin çoğuludur. Sözlükte yol, hey'et, âdet, tutum, davranış, geçmiştekilerin haberleri gibi anlamlara gelmektedir.[5] Bu kavram ıstılahta ise Hz. Peygamber'in hayatını farklı yönleriyle ele alan ilim dalı olarak tarif edilmektedir. Dolayısıyla siyer, tarih ilminin bir şubesidir. Siyerle birlikte kullanılan bir de meğâzî kavramı vardır ki daha çok Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini ifade etmektedir.[6] Erken dönemlerde siyer denince Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri anlaşılıyordu ancak zamanla siyer ve meğâzî kavramları aynı anlamı ifade eder hale gelerek Hz. Peygamber'in yaşamının bütünü için kullanılır olmuştur.[7] Siyer kavramının biyografi karşılığında kullanıldığı da söylenebilir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içeriğinde mühim simaların biyografilerine sıkça yer verildiği düşünüldüğünde siyer-biyografi ilişkisi daha net anlaşılabilir. Ayrıca siyer kavramı fıkıh ilminde devletler hukuku anlamında da kullanılmaktadır.[8]

Siyer ilminin doğuşu, Araplarda tarihçiliğin gelişmesiyle ilişkilidir. Onlarda tarih anlayışı, haberlerin sözlü rivayetine dayanır. Cahiliye Arapları, eskiden tevarüs ettikleri haberleri daha çok nazm halinde nesilden nesile aktardıkları sözlü bir edebiyata sahiplerdi. Haberlerin içeriklerinde eyyâmü'l-Arab, kahramanlık, nesep-soy, geçmişlerin kıssaları gibi bilgiler vardı. Zemzem, Kâbe, Cürhümîler, Fîl hâdisesi gibi daha somut anlatılar da mevcuttu. O döneme ait tarihlendirme, yaşadıkları devrin en büyük olayı Fîl vak'asına göre yapılırdı. İslâm sonrası yaşanan gelişmeler, Arap toplumunda yeni bir tarihçilik anlayışını doğurdu. Kur'ân'ın Mushaf haline getirilmesi ve Sünnetin tedvini İslâm tarihi için de en önemli iki ana kaynağı ortaya çıkardı. Ancak ilk zamanlarda Kur'ân

[5] Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, 159; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Alî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1993, IV, 389-390; el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, 412.
[6] Ayrıca Siyer-Meğâzî kavramları için bkz. Seyfettin Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 63-68.
[7] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 130.
[8] Mehmet Erdoğan, "Siyer", *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, 510-511.

dışında herhangi bir şeyin yazılmasının yasaklanması, siyerin tedvininin gecikmesine yol açmıştır, denilebilir.

Söz konusu iki ana kaynak, İslâm tarih yazıcılığının başlangıcını teşkil eden siyerin de dayanaklarıdır. Öncelikle Kur'ân-ı Kerîm daha sonra da beşerî vasıflarıyla birlikte örnek olan bir Peygamber, siyer ilminin hareket noktasıdır.[9] Ona nispet edilerek tedvin edilen hadisler ve Arapların arşivi kabul edilen şiirler, vesikalar, kitâbeler ve çok az da olsa arkeolojik bulgular, siyer kaynakları arasında zikredilebilir. İslâm'ın doğuş döneminde çevre imparatorluk ve ülkelerde, o zamana tanıklık edecek kroniklere rastlanamamaktadır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in sîresiyle ilişkili sahifeler ve risalelerden bahsedilse de bunlar aynıyla günümüze ulaşmamıştır. Ancak Fas Karaviyyîn Kütüphanesi'nde İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîre* adlı eserinin sonraki döneme ait bazı parçaları bulunabilmiştir. Berlin'de ise Musâ b. Ukbe'nin (ö. 141/758) *Sîre* adlı eserinin muhafaza edildiği bilinmektedir. Bütün halde günümüze ulaşan Vâkıdî'nin (ö. 207/768) *el-Meğâzî*'si British Museum'da el yazma halinde bulunmakta olduğu ifade edilmektedir.[10]

Siyere dair rivayetlerin ilk defa kayda geçirilişi, Hz. Peygamber'in etrafında toplanan ashâbın ondan edindikleri bilgi ve tecrübeleri sahifelere geçirmesiyle olmuştu. İlk devirlerden başlayarak Hz. Peygamber'in ashâbı, onun gazvelerini sonraki nesillere gerek sözlü gerek de yazılı olarak aktarıyorlardı.[11] Siyer yazıcılığının belki de ilk türü sayılan bu sahifelerde düzensiz olarak toparlanmış olan rivayet malzemesi, sonraki müellifler tarafından işlenmiş, kronolojik ve konulu eserler meydana getirilmiştir.

Başlangıçta siyer, rivayet temelli yapısından ötürü hadis ilminden ayrı kabul edilmezken sonraları kendine özgü bir çizgide ilerlemeye başladı. İlk siyer yazarları,

[9] Ahzâb 33:21; Fussilet 41:6.
[10] Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, İmaj Yayınları, Ankara 2003, I, 7-10; Seyfettin Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 31-32.
[11] Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, IV, 10.

hadis rivayetlerinin veya tarihî haberlerin zikredilmesi ile mecmualarını ortaya koydular. Daha sonraki dönemlerde ise bu alana katkı sunan bazı müellifler, ilk siyer eserlerine şerhler yazmış veya onları tekrarlamakla ya da özetlemekle yetinmiştir. Diğer bir kısmı ise yeni bir tertip ortaya koyarak hadis kaynaklarından ve tefsir alanından destek alarak eserlerini oluşturmuşlardır. İçeriğinde siyer olan bu eserler, temelde şu şekilde sınıflandırılabilir:[12] Siyer-Meğâzî eserleri, genel tarihler, [13] tabakât, bölge-şehir tarihleri, halifeler tarihi, ensâb ve biyografiler,[14] ilk dönem siyer eserlerine yazılan şerhler,[15] delâil-hasâis türü eserler[16] ve hadis edebiyatındaki siyerle ilişkili olan bölümler.[17]

Siyerin gelişimini bölgesel, ideolojik veya yöntemsel olarak incelemekten ziyade kronolojik olarak ele alınmasının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır.[18] Urve b. Zübeyr

[12] Adnan Demircan, *Abbasilerin Sonuna Kadar İslâm Tarihi Literatürü*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016, 34-38; Seyfettin Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 30-31.

[13] Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-855), Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) ve Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîh*, Belâzürî'nin (ö. 279/892) *Fütûhu'l-Buldân*, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *et-Tenbîh ve'l-İşrâf* ve *Mürûcu'z-Zeheb*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil* ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye* gibi genel tarih eserleri, içeriklerinde siyere yer vermişlerdir. Cemmâîlî'nin (ö. 600/1203) *Muhtasaru Sîretü'n-Nebî*'si ve Eyyûbî meliklerinden olan Ebû'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) genel tarih içerikli *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*'i siyeri muhtasar şekilde ele alan eserlerdendir. Siyeri başlangıç kabul ederek yaşadığı döneme kadar İslâm tarihi konularını işleyen Zehebî'nin hacimli *Târîhu'l-İslâm*'ı ilk cildini siyere ayırmıştır. Aynı şekilde şehir tarihi türünde bir eser olan İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *Târîhu Dimeşk* adlı hacimli eserinin ilk dört cildi siyerle alâkalıdır. Bir diğer şehir tarihi mahiyetindeki Semhûdî'nin (ö. 911/1506) *Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*'sı, Medine tarihini ele almaktadır.

[14] Hz. Peygamber'in ashâbının biyografileri ve ensâb türündeki eserler de siyer ilmine katkı sunmuştur. Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı, İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *İstîâb*'ı, İbn Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Ğâbe*'si, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *İsâbe*'si ve Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Nihâyetü'l-Ereb*'i bu alandaki eserlere örnek olarak verilebilir.

[15] Süheylî'nin (ö. 581/1185) İbn Hişâm'ın *Sîre*'si için yazdığı *Ravdu'l-Unuf*, şerh eserlerin önemli örneklerinden biridir. Ayrıca Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) *ez-Zehrü'l-Bâsim*'i, Süheylî'nin *Ravdu'l-Unuf*'unun tenkidi amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Benzer şekilde el-Kelâî (ö. 634/1237), önceki siyer eserlerinden karşılaştırmalı nakil yoluyla *el-İktifâ*'sını kaleme almıştır.

[16] Firyâbî'nin (ö. 301/913), el-Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025), Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Delâilü'n-Nübüvve*'si ile İbn Dihye el-Kelbî'nin (ö. 633/1235) *Âyâtü'l-Beyyinât*'ı delâil, şemâil, mu'cizât, hasâis vb. rivayetlerin toplandığı, Hz. Peygamber'i farklı yönleriyle ele alan eserlerdendir. Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ*'sı da Hz. Peygamber'e karşı hak ve sorumlulukların anlatıldığı bir başka eserdir. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Vefâ*'sı, Süyûtî'nin ve İbn Tolûn es-Sâlihî'nin (ö. 953/1546) *Hasâis*'i de bu türdeki eserlerdendir.

[17] Hadis eserlerinde de siyer rivayetlerinin yer aldığı görülmektedir. Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) ve İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'i, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh* adlı eserleri, "Meğâzî-Siyer" başlıklı ve diğer bölümlerdeki dağınık siyer malzemesiyle bu alana dair nakilleri içermektedir. Diğer taraftan Tirmizî'nin (ö. 279/892) *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*'si bizzat "şemâil" konulu bir hadis eseridir. Aynı şekilde muhaddis İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât* adlı eserinden derlenerek oluşturulmuş *es-Sîretü'n-Nebeviyye* ve *Ahbâru'l-Hulefâ*'sı, siyeri rivayetlerle muhtasar bir şekilde ele almaktadır.

[18] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 130. İslâm tarihçiliğini farklı şekillerde tasnif eden araştırmacılar olmuştur. Bu bağlamda temelde siyer-meğâzî, şiir-ensâb-ahbâr rivayetlerinden teşekkül eden İslâm tarihçiliğinin, Medine ve Irak tarih ekollerinden oluştuğu ifade edilmiştir. Medine tarih ekolünün hadis ve tefsir, Irak tarih ekolünün ise hadise ilâve olarak dil, şiir ve ahbâr ağırlıklı olduğu beyan edilmiştir. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yayınları, İstanbul 1998, 20-43.

(ö. 94/713), Âsım b. Ömer b. Katâde (ö. 120/737), Şurahbîl b. Sa'd (ö. 123/740) erken dönemde sahifeler-risaleler kaleme alan simalardandır.[19] Sonraki dönemlerde söz konusu risaleler ve sahifeler kaynak olarak kullanılarak daha kapsamlı siyer-meğâzî eserleri telif edilmiştir. Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741), Musâ b. Ukbe (ö. 141/758), İbn İshâk (ö. 151/768), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Ebû Ma'şer es-Sindî (ö. 170/787), Vâkıdî (ö. 207/768) ve İbn Sa'd (ö. 230/845) bu merhaledeki siyer müellifleridir.[20] Daha sonra bu alanda ilk özgün eserler, tasnif ve telif edilmeye başlanmıştır. Devrin müellifleri, tevarüs ettikleri rivayetleri konularına veya kronolojiye göre tasnif etmişlerdir.[21] Özgün eserlerin verildiği bu dönemden sonra nakil geleneğinin oluştuğu söylenebilir.[22]

Siyer yazıcılığındaki ilk ürünlerin verilmesinden sonra ortaya çıkan bu malzemenin cem edilmesinde, Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) tarafından görevlendirilen Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/741) ayrı bir yeri ve önemi vardır. Zührî, ulaştığı rivayetleri toplayabilmiş ve onları sonraki dönemler için önemli bir kaynak haline getirmiştir.[23] Onun rivayet tedvinindeki önemli rolüne ilave olarak siyer konularındaki yalın ve gerçekçi üslubu da dikkat çekicidir. Rivayetlerinde, Hz. Peygamber'in hayatının sade anlatıldığı, genellikle Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ve beşer olma ile ilgili hususiyetlerinin, Kur'ân'da ortaya konan esaslarla örtüştüğü

[19] Mustafa Fayda, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*, İzmir 1985, 357-368. Bu sayılan erken dönem müelliflerine ilâve olarak Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652), Abdullah b. Selâm (ö. 43/663) ve Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) gibi âlimler de zikredilebilir. Bu kimseler, Cahiliye dönemi haberleri ve Benî İsrâil haberleri nakletmeleri açısından önemli ravilerdir. Hz. Peygamber'in yaşadığı devirde geç dönemde yaşayan kimi sahabîler Hz. Peygamber'den aldıkları belli rivayetleri sahifeler ve risâlelerde cem ediyorlardı. Ulaştıkları bu sahifelerden yararlanan hatta bizzat sahabeden siyer rivayetlerini duyan, Urve (ö. 94/713), Şurahbîl b. Sa'd (ö. 123/743), Âsım b. Ömer (ö. 120/737), Abdullah b. Ebû Bekr (ö. 11/632-33) gibi simalar, ilk dönem siyer yazarlarıdır. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 108, 131.

[20] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 131-132.

[21] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 230.

[22] Bu gelenek, klasik nakil ve karşılaştırmalı nakil yöntemleri olarak kendini göstermiştir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın geç dönemde derlenmiş bir eser olmasıyla birlikte karşılaştırmalı nakillere yer verdiği de görülmektedir. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 413, 434.

[23] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 197.

söylenebilir. Zührî ve benzeri hadisçi niteliği olan siyer yazarları, Hz. Peygamber'in hayatını tenkit süzgecinden geçiriyorlardı.[24]

Diğer taraftan siyer ilmine köklü tesiri olan ve temelde eski ümmetlerin hikâyeleri, Hz. Peygamber'in bi'seti ve meğâzîsi gibi bölümlerden oluşan İbn İshâk'ın *Sîre*'si "eyyâmü'l-Arab" niteliğinde bir eserdir. Dolayısıyla kitap, sahih malzeme yanında şüpheli bir takım kıssaları ve İsrâiliyyât bilgileri içermektedir. Konuların belki de daha cazip hale getirilmesi amacıyla zikredilen şiirlerin ise çoğunlukla şüpheli bilgiler içerdiği anlaşılmaktadır. Anlatımları sade ve kronolojik olan bu eser, Arapların tarihine dair haberleri, Hz. Peygamber'in nesebi, mevlidi, bi'seti ve gazveleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Ancak sonraki müelliflerin eserlerinde siyer anlatımlarının genişlemesine zemin teşkil edecek "irhâsât, mu'cizât,[25] ahbâr,[26] şiirler" vb. güvenilirliği tartışmalı kısımlar da mevcuttur. Bununla beraber "şemâil ve hasâis" gibi anlatımlar neredeyse bulunmamaktadır. Fazileti ve özelliği olan kimselerin biyografilerine detaylı olarak yer verilmemiş ancak Hz. Peygamber'in zevceleri ve bazı sahabîlerin İslâm'a girmeleri gibi konulara kronoloji gözetilerek rivayetlerle değinilmiştir.[27] Ayrıca bazı önem arz eden isimlerin yer aldığı listelendirmeler de yapılmıştır.[28] Eserde mevsukiyeti tartışmalı yerlerin varlığı sebebiyle olmalıdır ki İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *Sîre*'sinde tenkit edilen kimi noktaları tadil etmeye çalışmıştır. Kur'ân'da yer almayan İsrâiliyyât türü haberleri, çok tanınmayan şairlerin şiirlerini, Hz. Peygamber'le ilgili olmayan bölümleri

[24] Aşağıda aktarılan rivayet, muahhar kaynaklara nispetle, yalın ve gerçekçi üsluba örnek olarak verilebilir: Nadîr oğullarının Hz. Peygamber'e suikast girişiminin sonraki kaynaklarda ona vahiy yoluyla bildirildiği ifade edilmişken Zührî'deki rivayette "Nâsiha" adındaki bir kadının haber vermesiyle olduğu geçmiştir. Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 132; Muhammed b. Muhammed el-Avâcî, *Merviyyâtü'l-İmâmü'z-Zührî fi'l-Meğâzî*, 2004, I, 314.

[25] Muhammed b. İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, 122, 294-300; Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîre*, thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, Mektebetü Mustafa el-Bâyî, Mısır 1955, I, 180-183, 204-214.

[26] İbn İshâk, *es-Sîre*, 21-111; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 1-150.

[27] İbn İshâk, *es-Sîre*, 181-186, 279-290; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 252-261; IV, 643-678.

[28] İbn İshâk, *es-Sîre*, 256, 354-356, 702-706; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 409-410.

çıkarmıştır. Bununla beraber İbn Hişâm, bazı yerlerde bilinmeyen kelimelerin anlamlarını vererek konu sonlarında sözlük oluşturma geleneğinin ilk örneklerini sunmuştur.[29]

Meğâzî müellifi olan Vâkıdî ise eserin adına uygun olarak Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerini ele almaktadır. Hâdiselerin tarihlerini verme hususunda hassas olduğu görülmektedir.[30] Ayrıca eserinde olayın cereyan ettiği yerler hakkında bazı coğrafî bilgiler vermektedir.[31] Eser, sonraki dönemlerde rivayet artışına zemin teşkil edecek mu'cizât, şemâil, delâil, hasâis ve fezâil gibi konulara neredeyse hiç değinmemektedir.

Vâkıdî'nin öğrencisi İbn Sa'd'ın sekiz cilt halindeki *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserinde ilk iki cilt, kronolojik siyer anlatımlarına tahsis edilmiştir. Daha sonraki ciltlerde sahâbe ve tâbiîn biyografileri ele alınmış, son cilt ise hanım sahâbî ve tâbiîlere has kılınmıştır. İbn Sa'd, siyer sahasına ilk defa "şemâil" bölümünü ekleyerek siyerde yeni bir usulü başlatmıştır.[32] Bu nedenle İbn İshâk tarafından omurgası oluşturulan siyer ilminin İbn Sa'd tarafından hangi konuları barındıracağının tamamlandığı söylenebilir.[33]

Zikri geçen dönemler içerisinde seyreden siyer yazıcılığının, ilk zamanlardaki sadeliğini kaybettiği müşahade edilmektedir. Zaman içerisinde hadis edebiyatının gelişmesi, esbâb-ı nüzul kitaplarının yazılması, ensâb türü ve genel tarih eserlerinin siyer bilgileri içermesi gibi sebeplerden ötürü rivayet malzemesi artış göstermiş ve buna bağlı olarak siyerde bir genişleme yaşanmıştır.[34] Muhibbüddîn et-Taberî'nin (ö. 694/1295) *Hulâsatu Siyer-i Seyyidi'l-Beşer*'i,[35] İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) *Uyûnu'l-Eser*'i,[36] İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö. 751/1351) *Zâdü'l-Meâd*'ı,[37] İzzüddîn b. Cemâa'nın (ö.

[29] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 532-542.
[30] Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, Dâru'l-A'lemî, Beyrut 1989, I, 1-7.
[31] Bi'r-i Maûne suyunun coğrafî yer bilgisi için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 347.
[32] Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 270-393.
[33] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 133-134.
[34] Siyer yazıcılığında zaman içerisinde oluşan mevlit, kaside ve na't gibi edebî türlerin gelişmesi de bu sürece etki eden bir başka unsurdur.
[35] Muhibbüddîn et-Taberî Ahmed b. Abdullâh, *Hulâsatu Siyer-i Seyyidi'l-Beşer*, thk. Talâl b. Cemîl er-Rufâî, Mektebetu Nizâr el-Mustafâ, Mekke 1997.
[36] İbn Seyyidinnâs Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî, *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1993, I; II.
[37] İbn Kayyım el-Cevziyye Muhammed b. Ebû Bekr, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994, I-V.

767/1366) *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*'ü,[38] Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *İmtâ*'ı,[39] Kutbüddîn el-Haydarî'nin (ö. 892/1457) *el-Lafzu'l-Mükerrem*'i,[40] Yahya b. Ebû Bekr'in (ö. 893/1488) *Behcetü'l-Mehâfil*'i, [41] Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'si,[42] Muhammed b. Ömer el-Himyerî'nin (ö. 930/1523) *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr*'ı, [43] Şâmî'nin (ö. 942/1536) *Sübülü'l-Hüdâ*'sı, Diyarbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhü'l-Hamîs*'i, [44] Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) *Şerhu Mevâhibi'l-Ledünniyye*'si,[45] Halebî'nin (ö. 1044/1635) *İnsânu'l-Uyûn*'u[46] gibi eserler ilk ve sonraki dönem malzemeyi kullanmak suretiyle oluşturulmuş teliflerdir.[47]

İbn Sa'd sonrası siyer algısının değişmesi, zikri geçen eserlerin delâil, irhâsât, mu'cizât, şemâil, hasâis ve fezâil türü haberleri belli bir tasnif ile içermesini sonuçlandırmış, hacimli ve çok ciltli eserler görülmeye başlanmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın da hacimli bir eser olması ve kaynak olarak önceki mirastan toplayıcı ve nakilci bir üslupla yararlanması siyerdeki genişlemeden etkilendiğinin göstergesidir. Eserde delâil-

[38] İbn Cemâa İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed, *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*, thk. Sâmî Mekkî el-Ânî, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1993.
[39] Makrîzî Takiyyüddîn Ahmed b. Alî, *İmtâu'l-Esmâ' bi-mâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I-XV.
[40] Haydarî Kutbüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Lafzu'l-Mükerrem bi Hasâisi'n-Nebî*, Medine 1996, I-II.
[41] Yahyâ b. Ebû Bekr el-Âmirî, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil*, Dâru Sâdır, Beyrut tz, I-II.
[42] Kastallânî Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, Kahire tz, I-III.
[43] Muhammed b. Ömer el-Himyerî el-Hadramî, *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, thk. Muhammed Ğassân Nasûh Azkûl, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1998.
[44] Diyârbekrî Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, Dâru Sâdır, Beyrut tz, I-II.
[45] Zürkânî Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I-XII.
[46] Halebî Nûruddîn Alî b. İbrâhîm, *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti Emîni'l-Me'mû*n, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I-III.
[47] Siyer yazıcılığının kronolojik dönemleri belirli başlıklarla incelenebilir: Sahifeler dönemi, nakil dönemi, şerh dönemi, geç derleme eserler dönemi, edebî eserler dönemi ve günümüz siyer yazıcılığıdır. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sı geç derleme eserler dönemine aittir. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜİF Kütüphanesi no: 29792, Ankara 2006, 116-117; Adnan Demircan, *Siyer*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, 21-24.

irhâsât ve mu'cizât haberleri,[48] Hz. Peygamber'in nesebi,[49] mevlidi[50] ve esmâsı,[51] şemâil,[52] hasâis ve fezâile dair konuların hepsinde siyer malzemesindeki artış ve genişleme mülâhaza olunmaktadır.[53] Medine devri hâdiseleri, gazveler, seriyyeler ve hey'etler gibi konularda ise bu tavrın az olduğu söylenebilir.

Siyerdeki genişleme, bir hâdise etrafında birbirinden farklı anlatımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Erken dönemlerdeki kitaplarda anlatılan bir vak'a, sonraki dönemlerde bazı ilâvelerle ve bir takım mübalağalarla nakledilmeye başlanmıştır. Ayrıca İbn Sa'd'ın siyer alanına ilâve ettiği "şemâil" edebiyatı, toplum nezdinde Hz. Peygamber algısında farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Buna daha sonra ortaya çıkan nübüvvet tartışmaları ve diğer kültürlerden sirayet eden mübalağacı ve yüceltmeci anlayışlar da olumsuz anlamda katkı yapmıştır. Böylece siyer anlatımlarında yüceltmeci bir tavır ortaya çıkmıştır. Örneğin Hz. Peygamber'in nesli, dönemlerinin en yakışıklıları, en soyluları, en cömert, en güzel, en temiz ve en güçlü insanlarıdır hatta onlar imanca da kusursuzdurlar. Hz. Peygamber'in üstünlüğü sadedinde Kureyş içinde Hâşimoğulları, Kinâne içinde Kureyş, Mudar içinde Kinâne, Araplar içinde Mudar ve nihayet tüm insanlar içinde Araplar en üstündür.[54]

Genişlemenin yaşandığı bir başka alan da "irhâsât" haberlerle ilgilidir. İbn Hişâm, İbn Sa'd, İbnü'l-Cevzî ve Şâmî karşılaştırıldığında bu genişleme mülahaza edilebilir. O dönemdeki Müslümanların diğer dinlerin mensuplarıyla yaptıkları tartışmalarda

[48] Örneğin Mi'râc hâdisesi, alt başlıklar halinde detaylı ve geniş bir rivayet malzemesiyle ele alınan konulardan biridir. *Sübülü'l-Hüdâ,* III, 3-180.
[49] Şâmî, Hz. Peygamber'in nesebinin Hz. Âdem'e kadar götürmektedir. Nesep zincirinde bulunan her bir ismi başlıklar halinde şerh etmektedir. Bu bölümde hayli şüpheli kıssaların yer aldığı görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 262-324.
[50] Kâhinlerin ve diğer din bilginlerinin Hz. Peygamber'in risâletiyle ilgili verdiği haberler, doğumu esnasında annesi Âmine'nin karşılaştığı bazı garip olaylar, kundakta iken konuşması, mevlit merasimlerinin âdet haline gelişi gibi konular eserdeki malzeme artışını göstermektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 325-374.
[51] Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'e ait beş yüz tane isim tespit ettiğini ifade etmektedir. Onları alfabetik olarak başlıklar halinde izah etmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 407-535.
[52] Şemâil haberleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* II, 3-119.
[53] *Sübülü'l-Hüdâ*'da hasâis ve fezâile dair anlatımlar mevcut neşirde dört ciltten fazla tutacak şekilde geniş bir rivayet malzemesiyle ele alınmıştır. Beyrut neşrinin VII, VIII, IX ve X. ciltlerinde bu durum açıkça görülmektedir.
[54] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 229-324.

kendilerini ehl-i kitabın nakillerini referans göstererek güçlendirme isteği, irhâsât alanında genişlemeye sebep olmuştur. Geçmiş peygamberlerin sürekli mu'cizelerle anılması, Hz. Peygamber'e de daha fazla mu'cize isnat etme ihtiyacını doğurmuş olmalıdır.[55]

Erken dönemlerden itibaren siyer yazıcılığında artarak devam eden yüceltmeci ve savunmacı böyle bir anlayışın varlığı gerçek haberler ile kurgulanmış haberlerin birbirine girmesi endişesini doğurmaktadır.[56] Erken dönemde yazılan bir kitabın daha geç dönemde kaleme alınan eserlerle karşılaştırılması sonucunda mübalağaların azaldığı ve üslubun sadeleştiği görülmektedir. Siyer yazıcılığı, zamanla apokrif malzemeyi içine alma endişesiyle karşı karşıya kalmıştır. Siyer ilminin müstakil hale gelerek Hadis ilminin tenkitçi usulünden uzaklaşması, bu tür şüpheli merviyyâtın girmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in hayatının bu apokrif malzemeden arındırılması bir ihtiyaçtır.[57] Her ne kadar yöntem olarak siyer ilmi mükemmele doğru gitmişse de yukarıda da zikredilen genişleme yüzünden içine bir takım mevzu ve uydurma haberleri alabilmiştir.[58]

Siyer malzemesindeki bahsi geçen artış ve genişlemenin nedenlerinin belli başlıcaları şu şekildedir. Bunlardan birincisinin Müslümanların çevre kültürlerle yaşadığı karşılıklı etkileşim olduğu söylenebilir. İsrâilî haberlerin daha erken dönemlerden beri İslâm rivayet geleneğine girmesi, bu etkileşimi hızlandırmıştır. Özellikle ehl-i kitap kültürlerdeki olağanüstü olaylara dair anlatıların benzerleri Hz. Peygamber için de zikredilmiş ve bu tür haberler Müslümanların arasında yayılmıştır.[59] Fetihler sonrası oluşan yabancı kültürlerle etkileşim, zamanla diğer kültür ve medeniyetlere dair eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesine sebep olmuştur. Bu tercüme hareketlerinin sonucunda yabancı kültür ve medeniyetlerin izlerini taşıyan zikri geçen türdeki anlatılar, İslâm

[55] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 136-138.
[56] Mehmet Azimli, "Siyer Yazıcılığında Malzemeyi Kullanma Problemi", *Sîret Sempozyumu I: Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, Ankara 2012, 705-721.
[57] Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", 129-140.
[58] Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, 61; Şaban Öz, *Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, Neva Yayınları, İstanbul 2016, 14.
[59] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 135-136.

rivayet geleneğiyle karışmıştır. Aynı şekilde bu yol ile yabancı medeniyetlerdeki mistik ve mitolojik inanç unsurları, Müslümanların saf inancında yer alan Peygamber tasavvurunun değişmesine yol açmıştır.

Siyer ilmindeki genişlemenin bir diğer sebebi de Müslümanlar arasında cereyan eden mezhepçilik propagandasıdır. Fanatik görüş sahibi kimseler, kendi görüş ve düşünceleri ekseninde haberler uydurarak, taraftar toplamaya ve görüşlerini desteklemeye çalışmıştır. Söz konusu mezhep propagandası nedeniyle yayılan haberler, siyer literatürüne girmiştir.[60]

[60] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 61-63; Adnan Demircan, *Siyer*, 18-20.

I. BÖLÜM

ŞÂMÎ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. ŞÂMÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Şâmî, (ö. 942/1536) Memlüklerin son dönemlerinde yetişmiş bir âlimdir. Mısır'ın 924/1517 yılında Osmanlılar tarafından fethedildiğini ve Şâmî'nin de 942/1536 yılında vefât ettiğini düşündüğümüzde o, Memlükler Devletinin yıkılışından itibaren on dokuz yıl daha yaşamıştır. Şâmî'nin yetiştiği ve öğrenci yetiştirdiği dönemin Kahire'si araştırmamızın konusu bakımından çok önemlidir. Çünkü ilim şehri Kahire, hayatıyla ilgili fazla bilgiye erişemediğimiz Şâmî hakkında bazı tespitlere ulaşmamızı sağlayacaktır. Kahire, o sıralarda Memlüklerin başkentidir. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'yı kaleme alışı Memlüklerin yıkılıp Mısır'a Osmanlıların ilk valilerini göndermeye başladığı bir döneme rastlamaktadır. Bu yüzden dönemin siyasî, ilmî ve sosyal yaşantısı hakkında bilgi sahibi olmak, tezin konusuna vukuf sağlamak bakımından önem arz etmektedir.

1.1.1. Siyasî Durum

Arapça kaynaklarda "Devletü'l-Memâlîk" adıyla da anılan Memlükler bir diğer adıyla da "Kölemenler" 648-923/1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm sürmüştür. Memlükler Devleti Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulmuştur. Siyasî tarih açısından Memlükler, Bahrî Memlükleri (648-784/1250-1382) ve Burcî Memlükleri (784-923/1382-1517) şeklinde iki dönemde incelenir. Türk asıllı Bahrî Memlükler adını Nil nehrinden (Bahru'n-Nîl) alır. Çünkü onlar ilk olarak Nil nehri civarına yerleştirilmişler ve zamanla oraya izafeten "el-Memâlîkü'l-Bahriyye" diye anılmışlardı. Bahrî Memlükler devrinin sultanı olan Kalavun

(ö. 689/1290)[61] kendi Memlükleri arasından bazılarını seçerek Kal'atü'l-Cebel'deki[62] kale burçlarına yerleştirmişti. Özel önem verdiği bu ekip, kale burçlarına atıfla zamanla Burcî Memlükler adıyla anıldı. Çerkes asıllı oldukları söylenen bu Memlükler, Burcî Memlükleri'nin menşeini teşkil eder. Burcî Memlükleri döneminin ilk sultanı Berkûk, (ö. 801/1399) [63] en önemli sultanı ise el-Melikü'l-Eşref Seyfeddîn Kayıtbay'dır (872-901/1468-1496). [64] Memlüklerin yıkılış döneminde yaşayan Şâmî, Kayıtbay ve sonrasında yaşananlara şahit olmuş olmalıdır.

Memlükler, son kudretli hükümdarlarından olan Kayıtbay sonrasında istikrarsızlıklar yaşadılar ve yıkılış sürecine girdiler. Bu süreçte ekonomi bozulmuş ve emirler arasında sürekli taht kavgaları yaşanır olmuştu. Diğer yandan Memlükler, dış politikada da sürekli büyüyen Osmanlı devleti karşısında aciz kalmaya başlamıştı. Böyle bir dönemde Memlük emirlerinden Kansu Gavri (906-922/1501-1516) diğer emirlerden kendisini öldürmeyeceklerine dair söz alarak tahta oturmuştu. Sultan Kansu Gavri döneminde Osmanlılar, Memlükler'e bağlı olan Dulkadiroğulları'nı ortadan kaldırmış ve Safevîlerin kurucusu Şah İsmail'i de mağlup ederek bölgede hükümran olmuştu. Şah İsmail, Osmanlılar aleyhine Memlükler ile ittifak kurunca iki ülke arasında savaş kaçınılmaz olmuştu. Meşhur Mercidâbık Savaşı'nda Kansu Gavri ağır bir yenilgiye uğradı (25 Recep 922/24 Ağustos 1516) ve hazinesi bütünüyle Osmanlıların eline geçti.[65] Akabinde Mısır'da vezir Tomanbay (ö. 923/1517) son Memlük sultanı olarak tahta oturdu. Ekonomiden mahrum bir devlet teslim alan Tomanbay'ın önünde onu bekleyen

[61] Kalavun: Tam adı Ebû'l-Meâlî el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalavûn el-Elfî es-Sâlihî'dir (ö. 689/1290). 678-689/1279-1290 yılları arasında hüküm sürmüş Bahrî Memlük sultanlarından biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Kalavun", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 227-228.

[62] Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Dâru Sâdır, Beyrut tz, III, 351-364.

[63] Berkûk: Tam adı el-Melikü'z-Zâhir Seyfüddîn el-Berkûk'tur (ö. 801/1399). 783-801/1382-1390 yılları arasında hüküm süren ve Mısır'da Bahrî Memlük idaresini ortadan kaldırarak yönetime gelmesiyle Burcî Memlük idaresini kuran ilk sultandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Berkuk", *DİA*, İstanbul 1992, V, 511-512.

[64] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 90-97. el-Melikü'l-Eşref Ebû'n-Nasr Seyfeddîn Kayıtbay el-Mahmûdî ez-Zâhirî'nin dönemi için (872-901/1468-1496) bkz. İbn İyâs Ebû'l-Berekât Zeynüddîn, *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'i'd-Duhûr*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1975, III, 3-331.

[65] Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim ile olan mücadelesi için bkz. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, V, 68-71.

büyük bir savaş vardı.[66] Mısır'a yönelen Yavuz Sultan Selim (918-926/1512-1520), Ridâniye mevkiinde Tomanbay'ın ordusunu bozguna uğrattı (923/1517). Böylece Mısır, tamamen Osmanlıların eline geçmiş ve Memlükler Devleti tarihe karışmış oldu.[67]

Mısır, Osmanlı idaresinde buraya atanan valiler tarafından yönetilmiştir. Mısır beylerbeyilik haline getirilmiş ve oraya atanan valilere Mısır Beylerbeyi ünvanı verilmiştir. Osmanlıların Mısır'daki ilk beylerbeyi Hayır Bey'dir (ö. 928/1522).[68] Mısır Beylerbeyi Hayır Bey, vefâtına kadar başarılı bir yönetim sergileyerek Mısır'ın Osmanlı yönetimine uyumunu sağlayabilmiştir. Hayır Bey'in vefâtından sonra zaman zaman istikrarsızlıklar ve isyanlar olsa da Mısır, 1561 yılına kadar iyi bir şekilde idare edilebilmiştir.[69] Şâmî'nin vefât ettiği 942/1536 yılında Kahire'de beylerbeyliği görevini Deli Hüsrev Paşa'nın yürütmekte olduğu ayrıca *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telif edildiği dönemin Hadım Süleyman Paşa'nın beylerbeyilik dönemine tesadüf ettiği anlaşılmaktadır.

1.1.2. İdârî Durum

Memlükler, idarî açıdan merkezdeki hükümdara bağlı emirlerden oluşan mutlak bir sultanlıktı ancak bir hanedan değildi. Devletin idaresinde yer alan emîrler yeterli güce ulaştığında yönetimi ele geçiriyor ve kendinden önceki idareyi ortadan kaldırıyordu.[70] Memlüklerin gerçek kurucusu sayılan Bahrî Memlük sultanlarından I. Baybars (658-676/1260-1277) Kahire Abbâsî halifeliğini ihya ederek Sünnî İslâm dünyasının itaatini amaçlamıştır. Ancak halife herhangi bir güce sahip olmayıp tamamen temsilî ve sembolik bir konumdaydı.[71] Memlük idarî yapılanmasında vezirlik ise başka İslâm Devletlerinden

[66] Tomanbay: Tam adı Ebû'n-Nasr el-Melikü'l-Eşref Tomanbay'dır (ö. 923/1517). 922-923/1516-1517 yılları arasında hüküm süren Burcî Memlüklerin son sultanıdır. Memlüklerin tarih sahnesinden çekildiği bu dönemde Mısır, büyük karışıklıklar ve katliamlara sahne olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, V, 102-426.
[67] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90-97. Ayrıca bkz. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, V, 102-426; Philip K. Hittî, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, 968-972.
[68] Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Hayır Bey", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 49-50.
[69] Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 563-569.
[70] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, 89-90.
[71] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, 34-35, 90-91; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90-91.

farklı olarak basit bir memuriyete dönüşmüştü. Sultan Berkûk devrinde kurulan Dîvânu'l-Müfred, vezirlik kurumunun tüm görevlerini deruhte eder hale gelmiştir.[72]

Memlük idarî yapısı, kumandanlar (seyfiye), divan görevlileri (kalemiye) ve adlî ve dinî görevliler (ilmiye) şeklinde üç temel unsura dayanmaktaydı.[73] Kal'atü'l-Cebel'de oturan Memlük sultanlarının, savaş ve barış kararlarını istişare meclisine danışarak aldıkları bilinmektedir. Eyyûbîler'den devralınan idarî, siyasî ve iktisadî görevler Memlükler döneminde askerîleşmiş ve emirler tarafından yürütülmüştür. Dinî ve adlî görevlerle ilgili divan görevleri ise halk kesimine mensup ilim adamlarına verilmiştir. Bu divanlarda gayr-i müslimler de görevlendirilmiştir.[74] Dîvânü'l-İnşâ, Dîvânü'l-Ceyş ve Dîvânü'l-Mâl başlıca divanlardan sayılmış, diplomatik işlerin görüldüğü Dîvânü'l-İnşâ ise en ehemmiyetli divanlardan biri olmuştur.[75]

Bu dîvanlarda "erbâb-ı kalem" denilen ulemâ sınıfı görev alırdı. Bu kültürlü kimseler ordu, maliye ve vakıflarla ilgili yazışmaları gerçekleştirir ve ilgili dîvanlara başkanlık ederlerdi. Örneğin, İbn Fazlullâh el-Ömerî (ö. 749/1349), Kalkaşendî (ö. 821/1418) ve Makrîzî (ö. 845/1442) gibi meşhur tarihçiler bu dîvanlarda göreve getirilmişlerdir. Dîvanu'l-İnşâ'da yıllarca görev yapmış olan Kalkaşendî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi'l-Menâkıbi'l-Bedriyye* adındaki eserinde bu divanın işleyiş tarzı hakkında bilgiler vermiştir.[76]

1.1.3. İlmî ve Kültürel Durum

Memlükler devri Mısır, İslâmî ilimlerin gelişmesi bakımından en parlak dönemlerden biri olmuştur. Moğol istilası sebebiyle bölgelerini terk eden birçok İslâm âlimi, daha güvenli buldukları için Mısır'a yerleşmiştir. Özellikle Kahire ve Dımaşk, hicret eden âlimler sayesinde birer ilim merkezine dönüştü. O dönemde Kahire'de yetmiş

[72] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İstanbul 2009, 99.
[73] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, 91.
[74] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 93-97.
[75] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, İstanbul 2015, 98-100.
[76] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 196-197. Ayrıca bkz. Abdurrahmân Hamîde, *A'lâmu'l-Coğrâfiyyîn el-Arab ve Muktetafâtun min Âsârihim*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1995, 592.

beş medrese vardı. Hocalarıyla ve talebeleriyle devletin güvencesi altındaki bu medreselerde dört mezhep fıkhı, diğer dinî ilimler ve dil bilimleri de okutuluyordu. Medreselerin bünyesinde kütüphaneler vardı. Bu dönemde tekkeler, zâviyeler ve camiler de eğitime katkı sunan müesseselerdendi.[77] Bu kurumlara tahsis edilmiş vakıflar da bulunmaktaydı. Memlükler döneminde devlet ricâline ait olan cami, ribât, zaviye, hankâh ve medrese gibi hayır müesseseleri için vakfedilmiş arazi ve diğer mal varlıkları ile ilgili işleri "Dîvanu'l-Ahbâs" adlı bir kurum yönetirdi.[78]

Şâmî'nin müderrislik yaptığı Berkûkiyye Külliyesi'nin (Zâhiriyye) Burcî Memlüklerin ilk sultanı Berkûk tarafından Kahire'de inşa edildiği kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu külliye, Kahire'nin surlarla çevrili eski yerleşim merkezinin Nehhâsîn bölgesinde, Muiz li-Dînillâh caddesinde ve Kalavun'un oğullarından Muhammed en-Nâsır zamanında bitirilebilen Nâsıriyye Medresesi'nin yanında bulunmaktadır.[79] Müştemilâtında cuma camii, türbe, dört mezhebe göre eğitim veren dört eyvanlı bir medrese, hankâh, medrese hocalarının ve talebelerinin ikameti için odalar, mutfak ve ahırlar yer almaktadır. Külliye, 786-788/1384-1386 yıllarına tarihlendirilmektedir.[80] Şâmî, bu külliyeye yerleşmiş ve zamanla orada müderrislik yapmaya başlamıştı.[81] Günümüzde külliyenin çoğu bölümlerinin sağlam olduğu ancak genel manada bakıma ihtiyaç duyduğu belirtilir.[82]

Bu dönemde İslâmî ilimler, genel ve kapsamlı olarak tahsil edilmekteydi. Bu yüzden dönemin âlimleri her alanda ihtisas sahibi olabiliyordu. Bu bilimsel çeşitlilik zamanla İslâmî ilimlerin birçoğuna sahip çok yönlü âlimlerin yetişmesini sağladı. Bunun sonucu olarak Memlükler devrinde birçok ansiklopedist âlim yetişmiştir. Bu sebeple söz

[77] Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, 133-136; İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90-97.
[78] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 198-199.
[79] Makrîzî, *el-Hitat*, II, 382; Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*, Klasik Yayınları, İstanbul 2012, 41, 47; Mustafa Ergün, *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri*, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2015, 144.
[80] Makrîzî, *el-Hitat*, II, 378-379, 418; Mustafa Ergün, *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri*, 146.
[81] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1941, II, 1155, 1838-1839.
[82] Doris Behrens-Abouseif, "Berkuk Külliyesi", *DİA*, V, 512-514, İstanbul, 1992.

konusu dönem, ansiklopedik eserlerin telif edilmesi yönüyle "ansiklopediler çağı" olarak da tanınmaktadır. Moğol istilası sonrası Mısır'a göçen âlimlerin bol ve bir arada olması, medreselerin bu âlimlerin sunduğu eğitim modeliyle teşkilatlanması gibi sebepler bu tarz telif anlayışını yaygın hale getirmiş olmalıdır.[83] Fâtimîler sonrası Eyyûbî ve Memlük sultanlarının ehl-i sünnet inancının korunması ve yaygınlaştırılması düşüncesini devletin politikası haline getirmesi bir başka sebep olarak sayılabilir.[84] Ansiklopedik eserlere Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr* ve Kalkaşendî'nin *Subhü'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*'ını örnek olarak zikredebiliriz.[85] Şâmî'nin telif ettiği *Sübülü'l-Hüdâ*'nın da siyer sahasında kaleme alınmış ansiklopedik bir eser olduğu görülmektedir.

Memlükler döneminde tarih, hadis ve hadis ricâli alanında da önemli âlimler yetişmiştir. İbn Hallikân (ö. 681/1282), Zehebî (ö. 748/1348), Kutebî (ö. 764/1363), Safedî (ö. 764/1363), İbn Hacer el-Askalanî (ö. 852/1449), Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497) bunlardan bazılarıdır. Necmüddîn b. Fehd (ö. 885/1480), İzzüddîn b. Fehd (ö. 922/1516), Semhûdî (ö. 911/1506), Uleymî (ö. 928/1522), Kalkaşendî (ö. 821/1418) ve yine *Uyûnu'l-Eser* adlı siyer eseriyle meşhur olan İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334) da dönemin tarihçilerindendir. İbn Tağriberdî (ö. 874/1470), Sehâvî, İbn İyâs (ö. 930/1524) Mısır'ın siyasî, içtimaî ve iktisadî durumunu geniş bir şekilde ele alan tarihçilerdir.

Memlükler döneminde bilimsel faaliyetlerin, düşüncenin gelişmesi yönünde değil de genellikle ilmin yayılması ve âlimlerin çoğalması şeklinde olduğu söylenebilir. Bu dönemde daha çok şerh, ta'lik, ihtisar ve haşiye çalışmaları yapılmıştır. Bu da nakilcilik,

[83] Memlükler devri Mısır, Hristiyan istilası sebebiyle Endülüs coğrafyasından; Moğol istilası sebebiyle de Irak ve Şâm bölgesinden gelen âlimlerle beslenerek İslâmî ilimler adına zengin bir dönemi yaşamıştır. Gelen âlimler beraberlerinde ilmî birikimlerini de taşımışlardır. Memlük devlet adamları tarafından da desteklenen medrese ve diğer eğitim kurumları etrafında toplanan âlimler, aklî ve naklî ilimleri öğrencilerine okutmuşlar, oluşan ilmî alışveriş beraberinde kıymetli ve devasa eserlerin ortaya çıkmasını sonuçlandırmıştır. Velûd âlimlerce oluşturulan interdisipliner ve ansiklopedik eserler, dönemin telif geleneğini göstermektedir. İsmail Yiğit, *Memlûkler,* 248.

[84] İsmail Yiğit, *Memlûkler,* 252.

[85] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA,* XXIX, 90-97.

ezbercilik, taklitçilik hatta fıkıh mezheplerinde taassubu tetikleyebilmiştir.[86] Ebû Şâme (ö. 665/1267), Memlük Sultanı Kutuz'un hal edilmesini ve öldürülmesini onun Şâfiî olmamasıyla ilişkilendirmektedir. Ona göre Kutuz'un Hanefî mezhebinden olması onun kısa sürede hal edilmesine hatta öldürülmesine yol açmıştır. Çünkü İmâm-ı Şâfiî (ö. 204/820) Mısır'ın manevî sâhibidir ve ona göre bu, İmâm Şâfiî'nin bir sırrıdır.[87] İbn İyâs'ın aktardığı bu bilgi, dönemin mezhep taassubunun boyutlarını göstermesi bakımından düşündürücüdür.

Mezhep taassubunun neticesi olarak fıkıh alanında müçtehit derecesine ulaşan birçok âlim olmasına rağmen bu âlimler amelî bir mezhebe bağlanmayı tercih etmişlerdir. Mezhep çerçevesi dışında görüş beyan eden kimseler, düşmanlık ve şiddetli baskılara maruz kalmaktaydılar. Bu sebeple fakihler, bu dönemde daha çok şerh, ihtisar ve haşiyeler yazmaya meyletmiştir. *Sübülü'l-Hüdâ*'ya da kaynaklık eden Memlükler dönemi fakihlerinden İbn Teymiyye (ö. 728-1328), İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), Takiyyüddîn es-Sübkî eş-Şâfiî (ö. 756/1355), Sirâcüddîn Ömer b. Raslân el-Bulkînî eş-Şâfiî (ö. 805/1403) zikredilebilir.[88]

Memlükler döneminde nahiv ve lügat çalışmaları da dikkati çekmektedir. İbn Mâlik (ö. 672/1274), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn Akîl (ö. 769/1367), Demâmînî (ö. 827/1424) dönemin meşhur dilcilerindendir. Bu ve benzeri dil bilginleri daha önce telif edilmiş olan dilbilgisi eserlerine önemli şerhler yazmışlardır. İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab*'ı dönemin meşhur sözlüklerindendir.[89] Şâmî'nin kaynaklarından olan Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Sıhâhu'l-Lüga*'sı da o devirdeki önemli eserlerdendir.[90] Şâmî'nin de dilbilgisi alanında telifleri bulunmaktadır.[91]

[86] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 252-253.
[87] İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, I, 308.
[88] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 284-302.
[89] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 308.
[90] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 72, 134, 138.
[91] İbnü'l-İmâd Şihâbüddîn Ebi'l-Felâh Abdi'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, X, 354-355.

Memlükler devri, tarih kaynaklarının zenginliği bakımından diğer devirlere oranla fevkalade önem taşımaktadır. Bu dönemde tarih alanında önemli ansiklopedik eserlerin telif edildiği görülmektedir. Bunların başında umumî tarih eserleri zikredilebilir. Bu tür eserler, yaradılışla başlayan, İslâm'ın ilk yıllarını anlatarak hâdiseleri yazıldığı döneme kadar getiren kronolojik eserlerdir. Ebû'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *el-Muhtasar fî Târîhi'l-Beşer*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si ve İbnü'l-Furât'ın (ö. 807/1405) *Târîhu'd-Düvel ve'l-Mülûk*'u bu dönemde yazılan umumî tarih eserlerine örnektir. Aynı dönemde gerek Memlük tarihçilerinin eserlerine gerekse de daha önce telif edilmiş eserlere zeyl yazma ve ihtisar etme geleneği vardır. Örneğin İbnü'l-Verdî, (ö. 749/1349) *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*'iyle Ebû'l-Fidâ'nın *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*'ini ihtisar etmiştir. Yine Kutebî (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeyl aleyhâ* adlı eseriyle İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ına bir zeyl yazmıştır. Meşhur kimselerin hâl tercümelerinin anlatıldığı biyografi eserleri de dönemin çalışmaları arasında sayılabilir. İbn Hacer'in *ed-Dürerü'l-Kâmine*'si, Sehâvî'nin *ed-Dav'u'l-Lâmi*'i, Safedî'nin *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*'ı biyografi eserlerine örnek olarak zikredilebilir.

Üzerinde durulan dönemde şehir tarihlerinin de telif edildiği görülebilir. Özellikle Mısır tarihi ile ilgilenen âlimlerin eserleri bu dönemin bir diğer zenginliğidir. Bu müellifler Mısır'ın siyasî, içtimaî ve iktisadî durumunu geniş şekilde ele almışlardır. Makrîzî'nin *el-Hitat* ve *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*'u, Sehâvî'nin *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sülûk*'u, Süyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*'si, Aynî'nin *Ikdu'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*'ı, İbn Tağriberdî'nin *en-Nücûmu'z-Zâhire*'si, Hatîb el-Cevherî'nin (Sayrafî) (ö. 900/1495) *İnbâu'l-Hesr bi-Ebnâi'l-Asr*'ı, İbn İyâs'ın *Bedâiü'z-Zühûr*'u Mısır tarihiyle ilgili yazılmış eserlere örnek olarak söylenebilir. Aynı dönemde tarih çalışmalarıyla iç içe olan coğrafya ve tarihî coğrafya alanında bazı eserlerin telif edildiği de görülmektedir. Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân*'ı, İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Umerâ'i'ş-Şâmi ve'l-*

Cezîre'si bu alanda yazılmış eserlerdendir. Bu dönemde Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı ansiklopedik eserler de vardır. İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's-Siyer*'i, Makrîzî'nin *İmtâu'l-Esmâ*'ı, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*'si, Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sı ve Nûreddîn el-Halebî'nin (ö. 1044/1635) *İnsânü'l-Uyûn*'u zikredilebilir.[92]

Sonuç olarak Memlüklerin yıkılışıyla siyasî bakımdan olduğu kadar ilmî ve kültürel bakımdan da bir devir sona ermiştir. Memlükler devri, İslâmî ilimlerin cem edilerek ansiklopediler halinde neşredildiği bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Ancak Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmeleriyle azalmaya başlayan bu telif ve neşir faaliyeti zamanla duraksama göstermiştir. Bunun nedeni, Bağdat'tan sonra İslâm Dünyasının başkenti payesini kazanan Kahire'nin eski önemini giderek kaybetmesi ve eksenin İstanbul ve Anadolu'ya kayması şeklinde izah edilebilir. Kahire'nin önceki konumunu kaybetmesi, beraberinde ilim adamlarının da çeşitli yerlere, özellikle İstanbul ve Anadolu şehirlerine göçmesine sebep olmuştur.

1.2. ŞÂMÎ'NİN HAYATI

1.2.1. Hayatı

Araştırma konumuz olan *Sübülü'l-Hüdâ*'nın müellifinin tam adı Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî ed-Dımaşkî'dir. Şemsüddîn onun lakabı, Ebû Abdillâh ise künyesidir.[93] Muhtemelen Şâmî, hayatı boyu evlenmediği ve çocuğu olmadığı için Ebû Abdillâh künyesiyle tanınmış olmalıdır. Çocuğu olmayan kimselerin bu şekilde künyelenmeleri Hz. Peygamber'in uygulamalarındandır. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Âişe'yi çocuğu olmadığı halde

[92] İsmail Yiğit, *Memlûkler*, 326-328; Fatih Yahya Ayaz, *Memlükler*, 133-142.
[93] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353; Mevlevî Muhammed Molla Abdülkâdir el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1979, 11-12; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şâmî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 331.

Ümmü Abdillâh diye künyelemişti.[94] Şâmî'nin çevresindeki yetimlere karşı sorumluluk yüklenerek adeta babalık rolü üstlenmesi belki de onun bu künyeyi taşımasıyla ilişkilidir. Çünkü Ebû Abdillâh, "Allah'ın kullarının babası" manasına gelmektedir.

Aynı şekilde Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'ın sonunda kendisini Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf ed-Dımaşkî es-Sâlihî eş-Şâfiî el-Kâdirî olarak isimlendirmiştir.[95] Ailesi ve Dımaşk'taki (Şam) yaşamı hakkında ondan ve diğer müelliflerden satır arası edindiğimiz bilgiler dışında herhangi bir malumata sahip değiliz. Şâmî'nin adındaki nispetlerden de anlaşıldığına göre Dımaşk'ın Sâlihiyye[96] kentinde dünyaya gelmiştir. Şâfiî ve Kâdirî gibi nispetler ise onun mezhebî ve tasavvufî intisaplarını göstermektedir. Nitekim o, Şâfiî mezhebine mensuptur. Tasavvufî meşreb olarak ise Kâdirî olduğunu *Ukûdu'l-Cumân* adlı eserinde kendisi zikretmektedir.[97] Her ne kadar Şâfiî mezhebinden olsa da, kendi döneminde yaygın olan mezhep taassubuna düşmediği, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) menakıbına dair yazdığı, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân* adlı eserinden anlaşılmaktadır. Şâmî'nin ne zaman dünyaya geldiği tam olarak bilinmemektedir. Şam asıllı olan Şâmî, daha sonra Kahire'ye yerleşmiştir. O dönemdeki âlimlerin Şam-Kâhire arasında siyâsî veya diğer sebeplerden ötürü seyahat ettikleri kaynaklardan bilinmektedir. Ancak Şâmî'nin Kâhire'ye gidip Berkûkiyye Medresesi'ne

---

[94] Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Murassa fi'l-Âbâi ve'l-Ümmehâti ve'l-Benîne ve'l-Benâti ve'l-Ezvâi ve'z-Zevât*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991, 37.

[95] Şâhîn b. Abdullâh el-Halvetî ve Şücâuddîn Ömer b. Abdullâh el-Halvetî gibi simaların onun hocalarından olduğunun zikredilmesi, Şâmî'nin kendisini o topluluğun hâdimi olarak tanıtması, onun Kadirîliğe ek olarak Halvetîlikle de ilgisinin olabileceği ihtimalini hatıra getirmektedir. Türkiye'de kimi *Sübülü'l-Hüdâ* nüshalarının Feyzullâh Efendi (ö. 1115/1703) ve Âtıf Efendi (ö. 1155/1742) koleksiyonlarında bulunması ve bizzat o nüshaların Âtıf Efendi'nin vakfettiklerinden olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Osmanlı Şeyhülislâmı Feyzullâh Efendi'nin ve Defterdâr Âtıf Efendi'nin bu tarikata mensup oldukları bilinmektedir. Bu nedenle koleksiyonlarında *Sübülü'l-Hüdâ* yazmalarının yer aldığı söylenebilir. Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, İstanbul 1995, 527-528; Abdülkadir Balgalmış, "Âtıf Efendi", *DİA*, İstanbul 1991, 59-60.

[96] Kâsiyûn dağı eteklerinde yer alan çarşıları, medreseleri, hankâhları ve camileriyle Dımaşk'e bağlı verimli, tarihî bir bölgedir. Bu bölge, bazı sâlih kimselerin kabirleriyle de meşhurdur. Bkz. Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1995, III, 390. Ayrıca İbn Tolûn'un Dımaşk-Sâlihiyye hakkında telif edilmiş iki ciltlik bir kitabı vardır. Şâmî'nin çağdaşı olan müellif, eserinde ancak sekizinci yüzyıla kadar olan biyografilerden bahsetmekte ve Sâlihiyye'nin medreseleri, câmileri vb. hakkında bilgiler vermektedir. Bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Tolûn ed-Dımaşkî (ö. 953/1546), *el-Kalâidü'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*, Matbûât Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1980.

[97] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 371.

yerleşmesinin siyâsî bir zorunluluk yüzünden değil ilmî bir seyahat sonucu gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin, daha önce de Mekke'ye benzer bir seyahatte bulunduğunu, Mescid-i Harâm'da hadis arzı yapmasından biliyoruz.[98] Hatta Dımaşk ve Beytü'l-Makdis (Kudüs) arasında seyahatleri olduğunu bir başka kırıntı bilgiden anlamaktayız. O, *Sübülü'l-Hüdâ*'da "füseyfisâ (mozaik)" kelimesini izah ederken onun çok güzel olduğunu, Dımaşk ve Beytü'l-Makdis Câmii'nde çokça gördüğünü ifade etmektedir.[99] Sonuç olarak o, Dımaşk, Beytü'l-Makdis, Mekke, Kahire gibi ilim merkezlerini gezmiş, belirli sürelerde buralarda kalmış ve karşılaştığı âlimlerden istifade etmiştir. Kahire-Berkûkiyye Medresesi'nde ikamet eden ve orada müderrislik yaparak birçok öğrenci yetiştiren Şâmî, 14 Şaban 942/07 Şubat 1536 yılında pazartesi günü Kahire'de vefât etmiştir.[100]

Şâmî hakkında çağdaşı veya ona yakın zamanda yaşamış ilim adamlarının bir takım tespitlerini zikretmek onun hayatını daha iyi anlamamıza yol açacaktır. Öncelikle öğrencisi ve *Sübülü'l-Hüdâ*'yı ilk defa müsveddesinden tertip eden Muhammed el-Fîşî el-Mâlikî (ö. 972/1565), eseri şu sözlerle başlatmaktadır: "Efendimiz, hâmimiz, şeyhimiz, şeyhülislâm, muhaddislerin ve seçkinlerin sonuncusu Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî şöyle buyurur –Allah ona rahmet eylesin ve onu bize şefaatçi kılsın ve tüm yorgunluk ve meşakkatlerinden ötürü onun mükâfâtını versin, âmîn-."[101] el-Fîşî'nin sözleri, hocası Şâmî'ye verdiği değerin boyutlarını göstermektedir.

---

[98] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 391. Ayrıca Şâmî'nin Uşeyre Gazvesi'ni anlatırken Yanbu civarındaki bu yeri tarif etmekte ve bölgenin Mısırlı hacıların güzergâhı olduğunu belirtmektedir. Bu da onun söz konusu güzergâhlardan hacca yolculuk yaptığını hissettirmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 17.

[99] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 347.

[100] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353-355; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz, II, 236; Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire tz, 148-149; Abdülhayy b. Abdilkebîr el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşyehati ve'l-Müselselât*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, II, 1062-1064; Hayru'd-Dîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, VII, 155.

[101] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.

İmâm Şa'rânî (ö. 973/1565) görüştüğü kimseleri üç kategoriye ayırdığı *Tabakâtu's-Suğrâ*[102] olarak bilinen eserinde, muasırı olan Şâmî'yi "görüştüğü ancak bir takım sebeplerden dolayı kendilerinden ders almaktan geri durduğu kimseler" kategorisine koyar ve ondan şöyle bahseder: "Görüştüklerimizden ancak ders almadıklarımızdan biri de şeyh, sâlih, zâhit, sünnete bağlı Şeyh Muhammed eş-Şâmî'dir. -Allah ondan râzı olsun- Berkûkiyye Külliyesi'ne yerleşmiştir. İslâmî ilimlerde mütehassıs, sâlih bir âlimdi. Bin kadar kitaptan toplayarak oluşturduğu meşhur *Siyer*'ini telif etmiştir. İnsanların yazmaya yöneldiği bu eserde daha önce hiç kimsenin uygulamadığı bir metodu takip etmiştir. O bekârdı, hiç evlenmemişti, kendisine bir misafir geldiğinde hemen tenceresini ateşe koyar ve ona yemek pişirirdi. Hoş sohbetli, mehâbetli biriydi. Nice geceler onun yanında kaldım ancak çok az uyuduğuna şahit oldum. İlim talebelerinden biri vefât edip de ardından reşit olmayan çocuklar bıraktığında ona bir takım görevler vacip olurdu. Hemen kadıya gider, bunu rapor eder ve bu işi üstlenirdi. İlgili yerlere yetimlerin bilgilerini vererek onların durumlarının ıslâhı için görüşmeler yapardı. Yöneticilerin ve yardımcılarının hiçbir atiyyelerini kabul etmez, onların sofralarına da oturmazdı. Ğamrî Câmii'nde[103] onun siyer okumalarına katılan bir zât, benden ona siyeri ihtisar etmesini, bilinmeyen kelimeleri vermeyi terketmesini ve İbn Seyyidinnâs'ın yaptığı gibi siyeri olduğu veçhiyle aktarmasını söylememi istedi. Onu iki külliye arasında [104] görüp bu hususu ona haber verdim. O da: -İki günden beri siyeri ihtisar etmeye başlamıştım- dedi. Bunun bana o adamın soru sorduğu vakte tevafuk ettiğini anladım. Beyaz takkesinin üstündeki sarığı

[102] Şa'rânî'nin *Tabakâtu'l-Kübrâ* adlı eserine zeyl olarak yazdığı bu kitap, *Tabakâtu's-Suğrâ* olarak meşhur olmuştur. Bu eserde Şa'rânî: Görüştüğü kimseleri: 1) Görüşüp ders aldıkları, 2) Görüşüp hocaları veya mezhepleri farklı olduğu için onlardan ders almaktan geri durdukları, 3) Görüştüğü ve hala hayatta olanlar diye üçe ayırmaktadır. Şâmî, ikinci grupta görüştüğü kimselerdendir. Bkz. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005, 50.

[103] Günümüz Kahire'sinde Nâsıriyye Külliyesine yaklaşık 7 km. uzaklıkta Ğamrî adında bir mahalle bulunmaktadır. Ğamrî Câmii hakkında bkz. Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtatü't-Tevfîkıyye*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1888, V, 60.

[104] Bu iki külliyeden kasıt: Nâsıriyye Medresesiyle Kâmiliyye Dârü'l-Hadîs'i olmalıdır. Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, II, 418.

yedi arşın civarındaydı. Sarığının bir kenarı, yürürken veya otururken hep bir yana bükülmüş (başı tevazudan eğik) olurdu. Onun güzel hasletleri çok ve meşhurdur."[105]

Bununla birlikte İbn Hacer el-Heytemî de (ö. 974/1567) Ebû Hanîfe ile ilgili yazdığı eserinin mukaddimesinde Şâmî'yle ilgili şu övgü dolu sözleri söylemiştir: "Tarikat ehli bazı menkıbe imamlarına tekrar nazar ettiğimde dostumuz şeyh, allâme, sâlih, kıvrak anlayışlı, güvenilir, ilme vâkıf, hâfız ve örnek bir kimse olan Şeyh Muhammed eş-Şâmî ed-Dımaşkî sonra el-Mısrî'nin kapsamlı olan kitabına[106] erişebildim. *Hayrâtu'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân (rh.)* diye isimlendirdiğim bu harika, kapsamlı ve sağlam kitabımda onun (Şâmî'nin) kastettiklerini özetleyerek, kaynaklarını tahkik ettim…"[107]

Şâmî'den bahseden, bir diğer âlim ise *Şezerât* sahibi İbnü'l-İmâd'dır (ö. 1089/1679). O, Şâmî'yi 942 yılında vefât eden âlimler başlığı altında ele alır. Ancak İbnü'l-İmâd burada Şa'rânî'nin yukarıda aktardığımız sözlerini tekrarlar ve hayatı hakkında başka bilgi vermez. Sonra 1086 vefâtlı Ahmed el-Acemî[108] adında bir âlime dayandırarak Şâmî'nin 14 Şaban 942 hicrî yılı, pazartesi günü vefât ettiğini rivayet eder. Daha sonra ise İbnü'l-İmâd, Şâmî'nin eserlerini sayarak onun biyografisini sonlandırır.[109]

Aynı şekilde Ebû Sâlim el-Ayyâşî (ö. 1090/1679), *İktifâu'l-Eser* adlı kitabında Mısır'da karşılaştığı ve ilim aldığı âlimleri zikreder. Muhammed et-Tahtâî el-Mâlikî ile karşılaşıp ondan tüm rivayetlerini tahsil eden Ayyâşî, rivayet silsilesi içindeki Şâmî'den "*es-Sîretü'ş-Şâmiyye* sâhibi İmâmu'l-Muhaddisîn Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî" diye bahseder.[110]

---

[105] Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, 50.
[106] İbn Hacer el-Heytemî, Şâmî'nin *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân* adlı eserini kastetmektedir.
[107] Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Matbaatü's-Saâde, Bombay 1906, 3.
[108] Biyografilerde Mısır'da 1086 vefâtlı eş-Şihâb Ahmed el-Acemî adında bir âlime rastlıyoruz. Şâmî'nin vefât tarihini detaylı olarak bildiren zât bu kimse olmalıdır. Ahmed el-Acemî hakkında bkz. Abdülhayy el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, I, 115-116.
[109] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353-355.
[110] Ebû Sâlim el-Ayyâşî, *İktifâu'l-Eser Ba'de Zehâbi Ehli'l-Eser*, Matbaatü'n-Necâh el-Cedîde, Ribat 1996, 134.

Kâtip Çelebî (ö. 1067/1657), *Keşfü'n-Zünûn*'unda Şâmî'yi eserleri bağlamında ele alır. Onun hayatına pek değinmez, verdiği bilgiler de Şa'rânî ve İbnü'l-İmâd'dan farklı değildir.[111] Diğer son dönem biyografi eserlerinde de Şâmî hakkında verilen bilgiler, mevcudun tekrarından ibarettir.[112]

1.2.2. İlmî Kişiliği

Şâmî, ilmî hayatına Dımaşk'in Sâlihiyye bölgesinde başlamış olmalıdır. Onun, bölgesindeki ilim çevreleriyle irtibatının erken dönemlerden itibaren var olduğu *Ukûdu'l-Cumân*'da anlattığı bir hatıradan anlaşılmaktadır: "Ben, vilayetim Dımaşk'ta iken bir gün şeyh, imâm ve allâme Şemsüddîn Muhammed b. eş-Şeyh Îsâ el-Acemî el-Hanefî, bir adamın seyyidimiz Şeyh Yûsuf el-Acemî'nin bir evrâdını okurken işitti. Orada سبحانك ما عبدناك حق عبادتك، سبحانك ما عرفناك حق معرفتك (Ey her türlü noksanlıklardan münezzeh Rabbimiz! Sana gerektiği gibi ibadet etmedik, Seni gerektiği gibi/hakkıyla tanıyamadık) ibaresi geçince Şeyh adama itiraz etti ve ona şöyle niyazda bulunmasını söyledi: 'Sen – Ey Rabbimiz! Seni hakkıyla bilebildik.' Adam bunun üzerine Dımaşk ulemasına (bunun izahını ister mahiyette) bir soru yöneltti. Âlimler de Şeyh Şemsüddîn'e karşı çıktılar. O da İmâm Ebû Hanîfe'den anlatılan bir menkıbeyi aktararak sözünü delillendirdi. Dönemin İslâm âlimleri olan Ebû Şerîf'in (ö. 852/1448) iki oğlu Şeyh Kemâlüddîn (ö. 906/1500) ve Şeyh Burhânüddîn (ö. 923/1517), Takiyyüddîn b. Kâdî Aclûn (ö. 928/1522) ile beraber Şeyh Şemsüddîn'in hatalı olduğuna ve Yûsuf el-Acemî'nin evradının doğru olduğuna dair bir yazı yazdılar. İmâm Ebû Hanîfe'nin naklettiği menkıbeyi ise tevil ettiler ve bu meseleyi genişçe ele aldılar. Ben de yazdıklarımı beraberimde Mısır'a götürdüm. Kim olduğunu şu an hatırlayamadığım arkadaşlarımdan birisi benden onu ödünç aldı ve

[111] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 978, 1155, 1260, 1838-1839.
[112] Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2012, 1103; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 236; Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, 148-149; Abdülhayy el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1062-1064; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 155; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz, X, 63; Âdil en-Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Müessesetü'n-Nüveyhız es-Sekâfiyye, Beyrut 1988, II, 657.

geri vermedi."[113] Bu hatıradan Şâmî'nin o dönemde genç yaşta olduğu çıkarılabilir. Ayrıca bu meclislerde konuşulanları ve yazışmaları takip etmekte ve onları da kayda geçirmekteydi. Buradan edindiği birikimi ise Mısır'a götürmüştür. Bu anıda dikkat çeken bir diğer husus ise dönemin meşhur âlimlerinin zikrinin geçmesidir. Adı geçen âlimler, Şâmî'nin devamlı istifade ettiği ilim adamları olmalıdır. Makdisî kardeşler ile Takiyyüddîn b. Kâdî Aclûn, Memlük Sultanı Kayıtbay döneminin ve sonrasının kadılık, müderrislik gibi bir takım resmî görevlerini de yüklenmiş kimselerdir. Ayrıca onlar, Dımaşk, Kudüs, Mekke ve Kahire arasında ilim yolculukları yapan dönemin meşhur simalarıdır. Buradan Şâmî'nin de benzer güzergâhlar üzerinden Kahire ile sonuçlanan bir ilim yolculuğu olduğu tahmin edilebilir.

Şâmî, Dımaşk ve Kahire gibi ilim şehirlerinde hayatını geçirmiştir. Bu, onun ilme ve âlimlere karşı gereken sevgiyi ve saygıyı göstermesine sebep olmuştur. Bunu, eserlerindeki hocaları ve diğer âlimler hakkında kullandığı duâ vb. ifadelerden anlamaktayız. O eserinin birçok yerinde, "Allah kendilerinden bizi müstefîd kılsın, bizi onların bereketinden mahrum bırakmasın, bize onlarla merhamet eylesin, onlardan razı olsun, onlara merhamet etsin" gibi dualarla onları hayırla yâd etmiştir. Hiç şüphesiz bu durum, Şâmî'nin ilim geleneğinin icabı bir anmaya ilâve olarak hocalarına duyduğu derin sevgi ve saygının da bir ifadesi olmalıdır.[114]

Bununla beraber Şâmî'nin yaşadığı zaman dilimi, halk arasında olduğu kadar siyaset ve ilim ehli arasında da tasavvufun revaçta olduğu bir dönem olarak gözükmektedir.[115] Yukarıda bahsettiğimiz Dımaşk'la ilgili hatırada geçen ihtilaf, bir tasavvuf evradındaki ibareden dolayı oluşmuştu. Bu, Şâmî'nin çevresindeki ilimle iştigal eden kimselerin tasavvufla iç içe olduklarının bir göstergesidir. Mısır'daki yaşamında da

[113] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 221-222.
[114] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75; VII, 282; IX, 438; X, 275.
[115] Memlük Sultanı Kansu Gavri, Yavuz Sultan Selim ile yaptığı Mercidâbık Savaşına Halife, âlimler ve medreselilere ilâve olarak Kâdirî, Rufâî, Halvetî seyyidlerini de beraberinde götürmüş onları etrafında konuşlandırmıştı. Bkz. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, V, 68-69.

onun ve çevresindekilerin tasavvufî yönünün çok belirgin olduğu anlaşılmaktadır. Bunu, eserinde tasavvuf ehli kimseleri anarken kullandığı ifadelerde görmekteyiz. "Bazı ârifler şöyle buyurdu", "Ehlü'l-işârât şöyle der", "Ârif-i billâh seyyidim falanca şöyle der" gibi ifadeler Şâmî'nin hadisçi ve tarihçi yönlerine ilâve olarak tasavvufî yönünü de göstermektedir.[116] Bu durum, onun meseleleri ele alış tarzını da etkilemiş olmalıdır. Hz. Peygamber'in doğumu öncesi ele aldığı bazı rivayetlerin izahında, Mevlidle ilgili merasimlerin akdedilmesi konusunda, Hz. Peygamber'in kabrinin ziyaret edilmesi meselesinde vb. birçok konuda onun, tasavvufî bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.[117] Ayrıca tasavvufî yönünün sadece bir zihniyet ve felsefe meselesi olmadığını, onun yaşantısında İslâm'ın amel, ahlâk, zühd ve takvâ boyutuna taşındığını da belirtmeliyiz. Evine gelen misafirlere bizzat kendi hazırladığı yemeklerle ikramda bulunuyor, medrese arkadaşlarının vefâtı sonrasında kalan çocuklarının bakımını üstleniyordu. Bu, onun tevazuunu, merhametini, yardımseverliğini ve diğergâmlığını göstermektedir. Çok oruç tutması, gece namazlarını devamlı kılması, az uyuması ise onun zühd ve takvâsını göstermektedir. Bu da, onun ilmiyle âmil bir kimse olduğunun kanıtıdır. Keskin zekâsı, ilmî yetkinliğini ve ehliyetini, hoş sohbetli olması, sosyal münasebetlerinin sağlamlığını göstermektedir. Devlet ricâlinden bir takım taleplerde bulunmaması, aksine onların verdiklerini reddetmesi, onların ikramlarına ve sofralarına icabet etmemesi ise ilmî izzetine ve istiğnasına örnek teşkil eder. Onun tüm hasletleri ilmî ve ahlâkî kişiliğini yansıtmaktadır. Bu erdemliliği Şa'rânî, Heytemî gibi çağdaşı olan âlimlerin ifadelerinde görülebilir.[118]

Daha sonra Şâmî, ilim yolculuğunu müderris olarak devam ettirmiştir. Berkûkiyye külliyesinde, Ğamrî Câmii'nde ve daha birçok yerlerde Hz. Peygamber konulu dersler veriyordu. Bununla beraber onun ilmî birikimi, muhaddis ve tarihçi olarak tanınmasını

[116] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75, 343; X, 372.
[117] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74-76, 362; XII, 382.
[118] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353-355.

sağlamıştır. Muhaddisu'd-diyâri'l-Mısriyye ve müsniduhâ (Mısır diyarının muhaddis ve müsnidi),[119] İmâmu'l-muhaddisîn, hâtimetü'l-muhaddisîn, şeyhülislâm ve hadis hâfızı gibi ünvanlarla anılmasının yanında tarih âlimi olarak da tavsif edilmiştir.[120] Gerçekten de onun, *Sübülü'l-Hüdâ*'da belirli başlıklar altında sunduğu birçok rivayetlerle hadiste otorite, tarih eserlerine vukûfiyetiyle ve onlardan yaptığı nakillerle de o dönemde tanınan bir tarihçi olduğu anlaşılmaktadır. O, *Sübülü'l-Hüdâ*'da hadis kaynaklarını çok etkin bir şekilde kullanmaktadır. Çok farklı kaynaklardan aynı başlık altında birçok hadisi aktarabilmektedir. [121] Eserinde İbn Asâkir (ö. 600/1203), İbn Kesîr gibi tarih müelliflerinin eserlerinden de sıklıkla faydalanmaktadır. [122] Yine İbn İshâk (ö. 151/768),[123] Vâkıdî (ö. 207/823),[124] İbn Sa'd (ö. 230/845),[125] Taberî (ö. 310/923),[126] Yakût el-Hamevî (ö. 626/1229), [127] Zehebî [128] gibi tarihçiler, onun nakil yaptığı kaynaklarındandır.

Şâmî Mısır'da müderrisliğinin yanı sıra, ilmî birikimini yazıya dökerek kitaplaştıran bir âlim olmuştur. Verdiği eser sayısına bakarak onun velûd bir âlim olduğunu söylemeliyiz. İbnü'l-İmâd, onun farklı disiplinlerde yaklaşık yirmi eserinin adını zikreder.[129] Ancak ona izafe edilen başka eserleri de düşünüldüğünde daha fazla eseri olduğundan bahsedilebilir. Kendini ilme vakfetmiş bir âlim olan Şâmî, Kahire'de 942/1536 yılında vefât etmiştir. O, İbn Teymiyye, Nevevî ve İbn Tolûn (ö. 953/1546) gibi hiç evlenmeyen âlimler silsilesine dâhil olmuştur.

---

[119] Müsnid: Başka teknik anlamlarıyla beraber müsnid tabiri, hayatını geçirdiği şehirde veya bölgede tanınan muhaddis için diğer âlimler veya halk tarafından *"Bağdat müsnidi, kendi devrinin Mısır müsnidi"* gibi o şehre veya bölgeye nisbetle bir unvan olarak kullanılmıştır. Şâmî, daha çok bu tarife uygun bir muhaddis kimliğine sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Müsnid", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 108.

[120] Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, 50; Abdülhayy el-Kettânî *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1062; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 155.

[121] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 87-92.

[122] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 274-282.

[123] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68, 108 111, 112, 156.

[124] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 123, 221, 307, 331, 332.

[125] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 83, 94, 95, 99, 100.

[126] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90, 94, 111, 112, 139.

[127] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 194, 195, 197, 314.

[128] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74, 112, 252, 296 306.

[129] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 354-355.

1.2.3. Hocaları

Şâmî'nin Dımaşk'ten beri ilim meclislerinin sistemli müdavimi olduğu, onun ilmî yetkinliğinden anlaşılmaktadır. Muhakkak o, düzenli bir şekilde bazı hocalardan dersler almıştır. Ancak Şâmî'nin hayatı gibi ders aldığı hocaları da tam olarak bilinememektedir. Hocalarının kimler olduğu, daha çok eserlerinde satır arası verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

Bununla beraber biyografilerde de hocalarıyla ilgili bazı bilgilere rastlanmaktadır. İbnü'l-İmâd ve Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1345/1927) onun, Süyûtî'nin öğrencilerinden olduğunu vurgulamaktadırlar.[130] Abdülhayy el-Kettânî (ö. 1382/1962) ise ilim tahsil ettiği dört tane hocasını belirtmiştir. Bunlar, Süyûtî, Kastallânî, Şâhîn b. Abdullâh el-Halvetî ve Şücâuddîn Ömer b. Abdullâh el-Halvetî'dir.[131]

Şâmî'nin kendi ifadelerinden veya biyografilerden edinilen bilgilere dayalı olarak hocaları şu şekilde sıralanabilir:

Süyûtî (849-911/1445-1505): Şâmî'nin Celâlüddîn Süyûtî ile karşılaşması muhtemelen onun 874/1470 yılında Berkûk en-Nâsırî türbesine yönetici olarak tayin edilmesinden sonra olmalıdır.[132] Süyûtî burada 1486 yılına kadar görev yapmıştı. Şâmî, eserinde kendisine "şeyhunâ" diye hitap ederek değer vermiş ve onu en mühim üstatlarından saymıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın mukaddimesinde hocası Süyûtî'yi şöyle nitelendirmiştir: "Şeyh veya şeyhunâ tabirimle: İslâm hâfızı, meşhur müçtehitlerin sonuncusu Celâlüddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî'yi kastetmiş olurum…" [133] Şâmî'nin, Süyûtî'den hangi dersleri ne şekilde aldığı tam olarak bilinememektedir. Ancak nakilciliği, toplayıcılığı, ansiklopedik eser yazması ve interdisipliner yönü bakımından Süyûtî'ye benzediği görülmektedir. Hatta Şâmî,

[130] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 354; Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, 149.
[131] Abdülhayy el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1063.
[132] Berkûkiyye Külliyesi müştemilâtında câmi, türbe ve dört mezhebe göre eğitim veren bir medrese vardır. Bu türbe Sultan Berkûk'a aittir. Süyûtî, bu türbenin şeyhliğine atanmıştır. Bu bölge esasen sâlih kimselerin de mezarlarının olduğu bir mezarlıktı, Sultan Berkûk'un buraya gömülmek istemesiyle zamanla külliyeye dönmüş olmalıdır. Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, II, 494.
[133] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.

yöneticilerin atiyyelerini reddetmesi ve onlara karşı müstağni davranması gibi hususiyetleriyle de hocasına benzemektedir. Süyûtî, 1486 yılına kadar bahsi geçen Berkûk en-Nâsirî türbesinde idarecilik yaptıktan sonra 1500 yılına kadar Baybarsiyye hangâhı[134] yöneticiliğini sürdürmüştür. Bundan sonra ise vefât ettiği tarihe kadar eserlerini telif ettiği Ravza adasındaki[135] evine kapanmıştır. Süyûtî'nin, beşyüzden fazla eserin sahibi olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda o, *el-Hasâisu'l-Kübrâ (Kifâyetü't-Tâlibi'l-Lebîb fî Hasâisi'l-Habîb)* adındaki siyer eserinin de yazarıdır. Eser, neşredilmiş haliyle üç ciltten oluşur. Bu eserde Süyûtî, Hz. Peygamber'in hayatında Mekke'de ve Medine'de gerçekleşen delâil, hasâis ve mu'cizelere dair rivayetleri ele almaktadır. Kitabın mukaddimesinde Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat sadedinde mu'cizât ve hasâisa dair tüm rivayetleri aldığını, onları başlıklar halinde tasnif ettiğini ve mevzu haberler koymadığını ifade etmektedir.[136] Şâmî de *Sübülü'l-Hüdâ*'nın büyük bir kısmında delâil, irhâsât, mu'cizât ve fezâil bahislerini ele almaktadır.[137] Ayrıca Süyûtî'nin de siyere dair *Sübülü'l-Hüdâ* adlı bir eseri olduğu söylenir. Bununla ilgili *Keşfü'z-Zünûn*'da Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sının tanıtımından önce bu ad ile Süyûtî'ye nispet edilen bir siyer eserinden bahsedilmektedir. Keza aynı eser, *Hediyyetü'l-Ârifîn*'de de Süyûtî'nin eserleri arasında zikredilmektedir.[138] Ancak Süyûtî'nin eserlerinin zikredildiği listelerde böyle bir kitaptan bahsedilse de eserin kendisi bulunamamaktadır.[139] Belki de Süyûtî'nin *Sübülü'l-Hüdâ* adlı siyer projesini tarihe maletmek, öğrencisi Şâmî'ye nasip olmuştur.

---

[134] Baybars Hangâhı hakkında bkz. Doris Behrens-Abouseif, "Baybars II Hankahı", *DİA*, İstanbul 1992, V, 224-225.

[135] Ravza Adası: Süyûtî'nin *Bülbülü'r-Ravda* adlı küçük risalesinde nesir ve şiirlerle övdüğü ve uzletinde teselli bulduğunu söylediği Nîl nehri kıyısında Cîze ile Fustât arasında kalan bir adadır. Bkz. Süyûtî Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Bülbülü'r-Ravda*, Mektebetü'l-Ancilo, Kahire 1981, 5, 23-44. Yavuz Mısır'ı fethettikten sonra 10 Eylül 1517'ye kadar kaldığı Kahire'de çoğunlukla bu adada kalmıştır. Bkz. Feridun Emecen, "Selim I", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 412.

[136] Süyûtî Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz, I, 4-9.

[137] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-138; IX, 404-525; X; XI; XII.

[138] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 978; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 539.

[139] Tâhir Süleymân Hamûde, *Celâlüddîn es-Süyûtî Asruhû ve Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Cuhûduhû fi'd-Dersi'l-Lüğavî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1989, 381-413, 398.

Süyûtî'nin özellikle son dönemlerinde daha çok telif faaliyetiyle meşgul olmasından öğrenci sayısının az olduğu ileri sürülür. Belki de dönemin Sehâvî gibi bazı âlimleriyle geçirdiği yoğun münazara ve tartışmalar veya bürokrasi ve siyaset çevreleriyle yaşanan uyuşmazlıklar onun biraz yalnızlığa itilmesine sebep olmuş olmalıdır. Çok yoğun eser vermesi, kimi eserlerinde intihalde bulunduğu iddiası, diğer âlimlere meydan okuması, İbn Hacer kadar yetkin olduğunu ileri sürmesi vb. noktalardan eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Muhtemelen bu sebeplerden olacak ki ömrünün son dönemlerinde uzleti bizzat istemiştir. İbn İyâs, İbn Tolûn ve Şâmî gibi âlimler Süyûtî'nin öğrencilerindendir. O, 911/1505 yılında uzlete çekildiği Ravza adasında vefât etmiştir.[140]

Kastallânî (851-923/1448-1517): Tam adı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, 851/1448 yılında Kahire'de doğdu. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da nakillerini aktardığı Sehâvî, Zekeriyyâ el-Ensârî gibi dönemin meşhur âlimlerinden dersler aldı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da kendisini Süyûtî gibi "şeyhunâ" veya "şeyhunâ el-allâme Ebû'l-Fadl Ahmed b. el-Hatîb el-Kastallânî" diye birçok yerde zikretmektedir.[141] Kur'ân kıraatları, hadis ilmi ve Arap dili Kastallânî'nin en fazla ilgilendiği alanlar olmuştur. Kur'ân'ı çok güzel tilâvet ettiği ve etkili bir vâiz olduğu belirtilir. Özellikle Sehâvî'nin verdiği bilgiye göre 873/1468 yılından itibaren düzenli olarak Ğamrî Câmii'nde vaazlar yaptığı anlaşılmaktadır. Şâmî'nin de aynı câmide siyer ve hadis dersleri verdiğini biliyoruz. Muhtemelen o, bu ve benzeri ortamlarda hocası Kastallânî ile karşılaşıp ondan ilim almış olmalıdır. Kastallânî ile Şâmî, telif ettikleri siyer eserleri bakımından benzeşmektedirler. Çünkü her ikisi de ansiklopedik mahiyette birer siyer yazmıştır. Kastallânî'nin siyer külliyatının adı *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye'*dir. Eser neşredilmiş haliyle dört ciltten oluşmaktadır. Müellifin bu eseri, hacca gittiği zaman

[140] Süyûtî'nin hayatı hakkında bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, IV, 65-70; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 74-79; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 301-302; Harun Savut, *Memlük Müfessirleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2016, 116-119; Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198.
[141] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 439; II, 273; V, 83.

Medine'de 899/1494 yılında kaleme aldığı belirtilmektedir.[142] Kastallânî eserin mukaddimesinde, "adını *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye* koydum ve onu okuyanlara kolaylık olsun diye on maksada (bölüme) ayırdım" demekte ve bahsettiği on bölümü özetlemektedir. Kastallânî, Hz. Peygamber'in doğumundan ölümüne kadar hayatı, şemâil, fezâil, mu'cizât, ibâdet ve âdâb bahisleri gibi konulara yer vererek siyeri ele almaktadır. O, eserini Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* adlı kitabından ve İbn Hacer'in *Fethü'l-Bârî* adlı eserinden esinlenerek yazdığını belirtmektedir.[143] *Sübülü'l-Hüdâ* ile *Mevâhibü'l-Ledünniyye* eserleri siyerin tasnifi ve işledikleri konular bakımından yakınlık arz etmektedir. Bu, her iki müellifin de siyer ilmine olan yaklaşımını göstermektedir.

Kanaatkâr, iffetli, tevâzu sahibi, iyi ilişkiler kuran, sevilen, fasih konuşan ve güzel hitap eden vb. iyi hasletlerle tanınan İmâm Kastallânî, 923/1517 yılında Kahire'de vefât etmiştir.[144]

Şemseddîn es-Sehâvî (831-902/1428-1497): Tam adı Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî'dir. 831/1428 yılında Kahire'de doğmuş olan Ebû'l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî; Kâmiliyye,[145] Zâhiriyye, Berkûkiyye gibi dönemin meşhur medreselerinde hadis dersleri vermiştir. Zâhiriyye ve Berkûkiyye medreseleri daha önce de zikrettiğimiz gibi Şâmî'nin yaşadığı ve sonraları müderrislik yaptığı medreselerdir. Büyük ihtimalle Şâmî, Sehâvî'den bu medreselerde dersler almış olmalıdır. Şâmî'nin Sehâvî'den birebir ders aldığı kesin olmamakla beraber çağdaş olmaları, yakın yerlerde ilmî hayatlarını sürdürmeleri ve Şâmî'nin onu kaynak olarak vermesi, aralarında hoca-talebe münasebetinin olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hatta çoğunlukla diğer müelliflerde yapmadığı halde Sehâvî'nin kitaplarının ismini zikrederek nakilde

[142] el-Kastallânî, *el-Mevâhib*, Beyrut 2004, muhakkikin takdimi I, 14.
[143] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 45, 47-50.
[144] Kastallânî'nin hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, II, 103-104; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 169-171; Abdülkadir Şenel, "Kastallânî Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 583-584.
[145] Kâmiliyye Medresesi veya Dâru'l-Hadîs'i için bkz. Halit Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, 54-55; Mustafa Ergün, *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri*, 143.

bulunmuştur.[146] Şâmî, Sehâvî'yi "Hâfız Ebû'l-Hayr es-Sehâvî" olarak rahmetle anmaktadır.[147] Ayrıca onu rahmetle anması, *Sübülü'l-Hüdâ*'yı kaleme aldığı yıllarda Sehâvî'nin ölmüş olduğunu göstermektedir.[148]

Şerefüddîn el-Münâvî (798-871/1396-1467): Ebû Zekeriyyâ Şerefüddîn Yahyâ b. Muhammed b. el-Münâvî'dir. 798/1396 yılında Kahire'de doğmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da Münâvî'den birinci cildin iki yerinde nakiller yapmakta ve ondan "Şeyhunâ", "Şeyhu'l-İslâm Şerefüddîn el-Münâvî" diye bahsetmektedir.[149] Süyûtî de eserlerinde hocası Münâvî'yi aynı övgüyle zikretmiştir.[150] Şâmî'nin, Münâvî hakkında Süyûtî ile aynı üslûbu kullandığı görülmektedir. Kahire'de uzun bir dönem müderrislik ve kadılık gibi görevlerde bulunan, zahit, cömert ve mütevazı bir âlim olarak tanınan Münâvî'nin, Kahire'de 871/1467 tarihinde vefât ettiğini düşündüğümüzde ondan birebir ders alma ihtimalinin zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda söylediğimiz gibi ondan "şeyhunâ" diye bahsetmesi, hocalarından olduğu hissini uyandırsa da onun, Süyûtî'nin hocası Münâvî'ye kullandığı aynı üslubu benimsediği söylenebilir. Daha çok fıkıh ilminde derinleşen Münâvî'nin siyerle alâkalı Süheylî'nin (ö. 581/1185) *Ravdu'l-Unuf* adlı eserine hâşiye niteliğinde yazdığı *Hâşiye ale'r-Ravdi'l-Unuf* adlı eseri vardır.[151]

Zekeriyyâ el-Ensârî (824-926/1421-1520): Tercih edilen görüşe göre 824/1421 yılında Kahire'ye yaklaşık yetmiş km. uzaklıkta yer alan Süneyke'de dünyaya gelmiştir.[152] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın üçüncü cildinde onun *Fethü'r-Rahmân alâ Metni*

[146] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 111; VII, 276; XI, 220; XII, 412.
[147] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362.
[148] Sehâvî'nin hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, VIII, 2-32; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 23-25; Cengiz Tomar, "Sehâvî Şemseddin", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 313-316.
[149] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 251, 526.
[150] Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004, I, 61; II, 191; *Hüsnü'l-Muhâdara*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967, I, 337.
[151] Münâvî'nin hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, X, 254-257; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 463; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 528; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 167; Muhsin Koçak, "Münâvî Yahyâ b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 575-576.
[152] Zekeriyyâ el-Ensârî hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, III, 234-238; İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, III, 183-184, 448, 464-465; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 186-188; Savut, *Memlük Müfessirleri*, 196-198; Cengiz Kallek-Ahmet Özel, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 212-215.

Laktati'l-Aclân adlı kitabından nakil yapmaktadır.[153] Şâmî ayrıca, eseri *Ukûdu'l-Cumân*'da da ondan rivâyet nakletmektedir. Bu eserde Şâmî, Ebû Hanîfe'ye ulaşan kimisi uzunca on yedi adet senet vermiştir.[154] Bu senetlere ilâve olarak Hz. Peygamber'e veya dönemine ulaşan kırk bir adet de hadis metni yer almıştır.[155] Bahsettiğimiz senetlerden birincisinde o, hocaları Süyûtî ve Zekeriyyâ el-Ensârî'den semâ'da bulunmuştur. Söz konusu senedin baş tarafı şöyledir: "Bana, Şeyhülislâm Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî ile Şeyhülislâm Ebû'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî haber verdiler…"[156] Aynı şekilde Şâmî, yedinci ve on altıncı senetlerde de hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'den rivayet aktarmaktadır.[157] Bu verdiğimiz örnekler, aralarındaki hoca-talebe münasebetini göstermektedir. Bununla birlikte bu durum, o dönemde Kahire'de klasik tahrîc ve isnâd usullerinin etkin bir biçimde kullanıldığının da bir kanıtıdır. Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'da el-Ensârî'den, bahsi geçen rivayetleri almakta ve nakletmektedir. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'da, Zekeriyyâ el-Ensârî'den sadece iki yerde bilgi aktarmaktadır.[158] Belki de bunun nedeni el-Ensârî'nin siyer ilminden ziyade fıkıh ilminde ehil olmasıdır, denilebilir.

Burhânüddîn b. Ebû Şerîf el-Makdisî el-Mısrî (836-923/1433-1517):[159] Şâmî'nin İbn Ebû Şerîf ile olan irtibatı *Sübülü'l-Hüdâ*'da açıkça gözükmektedir: "Bir gün hocamız Şeyhülislâm Burhânüddîn b. Ebû Şerîf'e hadiste (Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması hadisi) geçen –onu on kişiyle tart!- ibaresinin anlamını sordum. O da bana yazılı olarak: –bu hadis, Allah'ın soyut manalarda bir takım somut anlamlar yarattığını iktiza etmektedir. İşte bu yüzden melek: 'diğer arkadaşına şimdi onu bir kefeye koy,

[153] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 10.
[154] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 297-306.
[155] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 307-323.
[156] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 297.
[157] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 300, 305.
[158] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 10; X, 458.
[159] Burhânüddîn b. Ebî Şerîf'in hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, I, 134-136; Süyûtî, *Nazmu'l-İkyân*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut tz, 26; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 166-168; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 66; Savut, *Memlük Müfessirleri*, 196; Ali Özek, "İbn Ebû Şerîf Burhâneddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 440-441.

ümmetinden de bin kişiyi diğer bir kefeye koy' dedi. Arkadaşı bunu yapınca Hz. Peygamber o bin kişiye karşı daha ağır geldi ve sanki hayale diğer kefedeki adamların onun üzerine düştükleri geliyordu… Çünkü Allah'ın kendisine bahşettiği faziletlere denk gelebilecek bir fazilet yoktur.- diye cevap vermişti."[160] Bu anekdot, daha çok aralarında ilmî bir yazışmanın cereyan ettiği hissini uyandırmaktadır. Ayrıca Şâmî'nin, İbn Ebû Şerîf ile olan irtibatının Dımaşk'ten beri var olduğu *Ukûdu'l-Cumân*'da anlatılan bir anıdan da anlaşılmaktadır.[161]

Kemâlüddîn b. Ebû Şerîf el-Makdisî (822-906/1419-1500): [162] Şâmî'nin Kemalüddîn b. Ebû Şerîf'ten bizzat ders aldığı bilinmemekle birlikte *Sübülü'l-Hüdâ*'da, eserlerinin adını vererek nakillerde bulunduğu görülmektedir: "Şeyhülislâm Kemâlüddîn b. Ebû Şerîf kitabı *Savbeti'l-Ğâmâme fî İrsâli Tarafi'l-İmâme*'de şöyle buyurur..." İbn Ebû Şerîf, İbnü'l-Hümâm'ın öğrencilerindendir. Onun *Müyâsere* adlı eserine *el-Müsâmere bi-Şerhi'l-Müsâyere fi'l-Akâidi'l-Münciye fi'l-Âhire* isimli bir şerh yazmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eserden de nakiller yer alır.[163] Şâmî'nin, Dımaşk'te olduğu gençlik yıllarında Makdisî kardeşler olarak söylenebilen Kemâlüddîn ve Burhânüddîn b. Ebû Şerîf'ten, bir konu hakkında izahat istenmesine şahit olduğunu ve bunu yazılı hale getirdiğini *Ukûdu'l-Cumân*'da anlattığı bir hatıradan anlıyoruz.[164]

Takiyyüddîn b. Kâdî Aclûn (841-928/1438-1522): Tam adı Ebû's-Sıdk Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân ez-Zer'î ed-Dımaşkî'dir. 841/1438 yılında Dımaşk'te doğdu.[165] *Sübülü'l-Hüdâ*'da İbn Kâdî Aclûn'dan herhangi bir bilgi

[160] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 393; II, 71-72.
[161] Bu hatırayı Şâmî'nin ilmî kişiliği başlığı altında ele almıştık. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 221-222.
[162] Kemâlüddîn b. Ebû Şerîf'in hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, IX, 64-67; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 43-44; Ziriklî, *el-A'lâm*, I,53; İlyas Çelebi, "İbn Ebû Şerîf Kemâleddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 441-442.
[163] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 277, 283; IX, 405.
[164] Bu hâdisenin detaylarını Şâmî'nin ilmî kişiliği başlığında aktardık. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 221-222.
[165] Takiyyüddîn b. Kâdî Aclûn'un hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, XI, 38-39; Süyûtî, *Nazmu'l-İkyân*, 94; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 217-219; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 66; Cengiz Kallek, "İbn Kâdî Aclûn, Takiyyüddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 100.

aktarmayan Şâmî, gençlik yıllarında Dımaşk'te iken yaşanan bir münâzarada ondan ve Makdisî kardeşlerden ilmî bir izahat istenmesine şahit olmuştur. Bu münâzarada, İbn Kâdî Aclûn ve Makdisî kardeşlerin yaptığı ilmî izahları kayda geçirmiş ve onları beraberinde Kahire'ye taşımıştır. Ancak ödünç verdiği ve adını hatırlayamadığı bir arkadaşı, o yazdığı bahisleri ona iade etmemiştir. Bu olay, Şâmî ile İbn Kâdî Aclûn arasındaki hoca-talebe münasebetini gösteren tek hâdise olarak gözükmektedir.[166]

Muhammed b. Îsâ el-Acemî el-Hanefî (?-912/?-1506): Hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Muhammed b. Îsâ'nın, Dımaşk'ta Hanefî kadısı ve müftüsü olduğu belirtilir. Bununla birlikte münâzara ve cedelde mahir olduğu, arzuhalcilik ve şahitlik işleri yaptığı da zikredilir.[167] Daha önce de değindiğimiz gibi, Dımaşk'ta Şâmî'nin de olduğu bir mecliste birisi Seyyid Yûsuf el-Acemî adında bir zâtın virdini okumakta iken orada bulunan Muhammed b. Îsâ, duyduğu bir ibareye itiraz etmiştir. Bunun üzerine o adam, bununla ilgili âlimlerden bilgi istemiş ve dönemin Şâfiî âlimleri Muhammed b. Îsâ'ya reddiye yazmışlardır. Şâmî, bu hâdiseyle ilgili malumatı kayda geçirmiş ve onları beraberinde Kâhire'ye taşımıştır.[168]

Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî (859-923/1455-1517):[169] Şâmî, Şihâbüddîn er-Remlî hakkında *Sübülü'l-Hüdâ*'da şunları söyler: "Hz. Peygamber'in vasıflarını bilen bazı hocalar Mağribli Abdullâh b. Avâne adındaki bir adamın Hz. Peygamber'in vasıflarına benzediğini iddia ettiler. Ben de ömrünün son zamanlarında Mısır diyarına gelince imâm, allâme, Dımaşk'teki Emeviye Câmii imamı ve kıraat üstâdı Ebû'l-Abbâs Ahmed Şihâbüddîn er-Remlî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî'den onun nazmından tereddüt duyan topluluğu ilzâm etmeden önce zikredilenlerin isimlerine bakmasını istedim. O da bana şu şekilde cevap verdi ve onların isimlerine vukûfiyetiyle de sevindirdi…"[170] Kahire'de

---

[166] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 221-222.
[167] Necmüddîn b. Muhammed b. Muhammed el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşire*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 71; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 84.
[168] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 221-222.
[169] Şihâbüddîn Ahmed er-Remlî'nin hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, I, 221; el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire* I, 129, 132-133; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 171.
[170] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 117.

yaşanan bu hatıradan, aralarında Dımaşk'tan beri bir talebe-hoca münasebeti olduğu anlaşılabilir.

Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Mekkî (850-922/1447-1516):[171] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hevâzin hey'etinin Hz. Peygamber'e gelmesiyle ilgili rivâyetleri ele alırken kendisine ulaşan uzunca bir senedi zikreder. Yaklaşık bir buçuk sayfa devam eden bu senet, sahabî Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî'ye ulaşır. Adı geçen sahabî (daha Müslüman olmadan evvel), Huneyn ve Hevâzin savaşları sonunda, Hz. Peygamber'in ordusuna yenilerek esir düştüklerini ve ona pişmanlık ve af ifadesi olarak bir şiir söylediğini ifade etmektedir. Şâmî, bu hadisin bağlı olduğu uzun senedi üç hocadan almıştır. Bunların ilki Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Mekkî'dir. Bu senedin zikrinden önce Şâmî şöyle demektedir: "Bize müsned sahibi imamlarımız haber verdiler ki –hepsi Şâfiîdir, Allah onlara rahmet eylesin-: Ebû Fâris Abdülazîz Hâfız Ömer b. Fehd el-Hâşimî el-Alevî'den ben Mescid-i Harâm'da iken bizzat ona okuyarak, Ebû'l-Feth Cemâlüddîn b. İmâm Ebû'l-Feth Alâüddîn el-Kalkaşendî'den ise Kahire'de Bahâüddîn mahallesindeki evinde ona okunduğu sırada dinleyerek ve Ebû'l-Fazl Abdürrahîm b. İmâm Muhibbüddîn b. el-Ûcâkî'den ise hususî icâzet yoluyla edindiğim bu rivâyette birinci hocam şöyle dedi…" Daha sonra Şâmî, üç hocasının senetlerini sırayla aktarmaktadır.[172] Bu bilgilerden Şâmî'nin Mekke'de bulunduğu ve Abdülazîz b. Ömer b. Fehd'e Mescid-i Harâm'da hadis arzı yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu senet, onun diğer iki hocası hakkında da bilgiler sunmaktadır. Ayrıca buradan Şâmî'nin, hafızasının ne denli güçlü olduğu görülmekte ve tarihçiliğiyle birlikte hadisçilikteki ehliyeti de anlaşılmaktadır.

Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'da da Abdülazîz b. Ömer'den senetli rivâyet almaktadır. Burada "İmâm, Mekke muhaddisi, müsned sâhibi Ebû Fâris ve Ebû'l-Hayr Abdülazîz b.

[171] Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Mekkî'nin hayatı için bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, IV, 224-226; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 144-146; Abdülhay el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 619, 754-756, 911; Sâmî es-Sakkâr, "İbn Fehd, İzzeddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 485-486.
[172] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 391-392.

Hâfız Necmüddîn Ömer b. Fehd el-Alevî bana şöyle haber verdi ki…" diyerek bir senet zikretmektedir. O, *Ukûdu'l-Cumân*'da toplamda beş yerde Abdülazîz b. Ömer'den senetli rivâyet aktarmaktadır.[173] Daha önce de söylediğimiz gibi Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'daki on yedi senette yer alan hocalarından klasik hadis usulleriyle rivâyet almıştır.[174] Ayrıca eserde, bu ve diğer senetlerle verilen kırk bir adet de hadis yer almıştır.[175] Bu senetler, Şâmî'nin hocaları hakkında bilgiler vermektedir.

İbrâhîm b. Alî Ebû'l-Fütûh el-Kalkaşendî (831-922/1428-1516): [176] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da yukarıda bahsi geçen Abdülazîz b. Ömer b. Fehd el-Mekkî'den ve İbrâhîm b. Alî el-Kalkaşendî'den senetli bir rivâyet aktarmaktadır.[177] *Ukûdu'l-Cumân*'da da aynı şekilde Kalkaşendî'den senetlerle rivâyetler aktarmaktadır.[178]

Abdürrahîm b. Muhammed el-Ûcâkî (825-910/1422-1504): [179] Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da ve *Ukûdu'l-Cumân*'da senetle rivâyet aktardığı hocalarından biridir.[180]

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed ed-Delcî (860-947/1456-1540): ed-Delcî'nin Hz. Peygamber ile ilgili *el-Istıfâ* adında, Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sına yazdığı bir şerhi vardır.[181] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da Delcî'nin hocası olduğunu şöyle tasrih etmektedir: "Allâme Şemsüddîn ed-Delcî, *Şifâ* şerhinde şöyle buyurdu ki…", "Hocamız imâm, allâme Şemsüddîn ed-Delcî buyurdu ki…", "Şeyhimiz eş-Şems ed-Delcî buyurdu…"[182]

Ebû Hafs Ömer b. Hasen b. Ömer en-Nevevî (824-919/1421-1513):[183] Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'da hocasını "Kadıların efendisi, Emeviye Câmii'nin hatibi, Şeyhülislâm

---

[173] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 298, 302, 303, 305.
[174] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 297-306.
[175] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 307-323.
[176] İbrâhîm b. Alî el-Kalkaşendî'nin hayatı için bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, I, 77-78; el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, I, 108-109; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 149; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 53.
[177] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 391-392.
[178] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 77, 299, 300, 303.
[179] Abdürrahîm b. Muhammed el-Ûcâkî'nin hayatı hakkında bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, IV, 188-189; el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, I, 234-235; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 66-67.
[180] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 391-392; el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 77, 299, 300, 301, 302.
[181] Şemsüddîn Muhammed ed-Delcî'nin hayatı hakkında bkz. el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, II, 6-7; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 386; Ziriklî, *el-A'lâm*, 56-57.
[182] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 103, 111, 113.
[183] Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, VI, 80; el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, I, 287; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 132.

Alâuddîn es-Sayrafî'nin oğlu: Ebû Hafs Ömer" diye tanıtmakta ve birden çok yerde ondan senetle rivâyetler nakletmektedir.[184]

Şâhîn b. Abdillâh el-Halvetî el-Mısrî (?-954/?-1547):[185] Kendisini Şeyh Şâhîn topluluğunun hâdimi olarak adlandıran Şâmî, *Ukûdu'l-Cumân*'da onunla ilgili şunları der: "Allah bana, üstün hâller, razı olunan ameller ve yüce tarik sâhibi, Mukattam dağının eteklerinde yaşayan, üstat ve ârif Şeyh Şâhîn b. Abdillâh ile karşılaşmayı ikrâm ettiğinde, onun Alâüddîn el-Buhârî'nin (ö. 841/1438) [186] dediğine benzer bir şey dediğini işittim…"[187] Şâmî'nin *Matlau'n-Nûr el-Muannid fî Fadli't-Tûr ve Kam'u'l-Mu'tedi'l-Kefûr* adlı eserini telif etme sebebi de Şâhîn b. Abdullâh'ın kendisine yaptığı bir tavsiyesidir. Hristiyanlar Tûr dağında bulunan bir mescidi kiliseye çevirmişler; bunun üzerine Şâhîn b. Abdillâh, Şâmî'den dönemin valisine ulaştırması için bir risale yazmasını istemiş, o da adı geçen risaleyi kaleme almıştır.[188]

Şücâuddîn Ömer b. Abdillâh el-Halvetî el-Mısrî: Abdülhayy el-Kettânî, Şâmî'nin, bu şahıstan ilim aldığını, Mısır Karâfe'de ikâmet ettiğini ve Halvetî olduğunu zikretse de başka biyografi eserlerinde böyle bir isme rastlanılmamaktadır. O, Karâfe Mukattam dağı eteklerinde yaşayan Halvetî bir zâhitti.[189] Bu iki hocası örneğinde görüldüğü gibi Şâmî, tasavvuf ve tarikat çevrelerinden manevî dersler almış, onlara saygı duymuş, sevgi beslemiş ve onların sözlerini, nasihatlerini önemsemiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu isimden bahsetmemektedir.

Nûruddîn el-Mahallî (?-922/?-1516): Burhanüddîn el-Bikâî'nin öğrencilerinden olduğu anlaşılan Nûruddîn el-Mahallî'nin, biyografi eserlerinde hayatından ziyade birçok öğrenciye ders verdiği konu edilmektedir. Şa'rânî *et-Tabakâtu's-Suğrâ*'da ondan,

[184] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 298, 301, 302, 303, 304.
[185] el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, II, 149; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 433-434.
[186] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IX, 351.
[187] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 49-50.
[188] Muhammed b. Mansûr Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, (Basılmamış Doktora Tezi), İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi, Riyad 1999, 88.
[189] Abdülhay el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1063.

Şâmî'nin ders aldığı hocalarından biri olarak bahsetmektedir.[190] Nûruddîn el-Mahallî'nin 922/1516 yılında Mısır'da vefât ettiği zikredilmektedir.[191] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da "Hocamız Nûruddîn el-Mahallî'yi, bu meseleyi *el-Usûl*'de bahsederken işitmiştim ki…" diyerek ondan sadece bir yerde nakil yapmaktadır.[192]

1.2.4. Öğrencileri

Memlüklerin son döneminde değişik hocalardan dersler alan Şâmî, bir medeniyet şehri olarak nitelendirilen Kahire'de tahsil ettiği ilmi birçok öğrencisine de ulaştırmıştır. Yukarıda zikredildiği üzere bazı biyografi eserlerinde Şâmî'nin ders aldığı hocalarından bahsedilmiştir. Aynı şekilde kaynaklarda onun öğrencilerini de tespit etmek mümkündür. Ancak dönemin eğitim ve öğretim yapısını düşündüğümüzde kaynaklarda geçen öğrencilerinin bazılarının bizzat onun talebesi olduğunu söylemek zor gözükmektedir. Belki de bu şahsiyetlerin kimileri onun ders arkadaşlarıydı. Onun öğrencilerini ve ders arkadaşlarını şu şekilde zikretmek mümkündür.

Muhammed b. Muhammed el-Fîşî el-Mâlikî (?-972/?-1565): Mâlikî mezhebinin o dönemdeki ileri gelenlerinden biri olarak bilinmektedir. Onun Tunus'ta hicrî 922 yılında tamamladığı *el-Minehu'l-Vefiyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-İzziyye* ve *el-Minehu'l-İlâhiyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Aşmâviyye* isimli Mâlikî fıkhıyla ilgili eserlerinin olduğu belirtilir.[193] Özellikle el-Fîşî'nin, Şâmî'ye ve *Sübülü'l-Hüdâ*'ya ulaşmada kilit rol oynadığı görülmektedir. Abdülhayy el-Kettânî, Şâmî ile ilgili bilgilere iki tarik ile ulaşabildiğini ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, el-Bedrü'l-Karâfî'den (ö. 1008/1600)[194] Şems Muhammed b. Muhammed el-Fîşî'ye, ondan da Şâmî'ye ulaşan tariktir. İkincisi ise Ebû Sâlim el-Ayyâşî'den eş-Şems Muhammed et-Tahtâvî el-Mâlikî el-Mısrî'ye, ondan Muhammed el-Kelbî'ye ve ondan da Şâmî'ye intikal eden tariktir.[195]

---

[190] Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, 42.
[191] İbn Tolûn, *Mükâfehetü'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zemân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 319.
[192] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 141.
[193] Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 59; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XI, 186, 263.
[194] el-Bedr el-Karâfî hakkında bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 141.
[195] Abdülhay el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1063-1064.

Ukûdu'l-Cumân'ın tahkikini yapan el-Efgânî, el-Fîşî'nin 941/1534 yılında Şâmî'ye *Ukûdu'l-Cumân*'ı okuduğunu belirtmesi aralarındaki hoca-talebe münasebetini gösterir.[196]

Şâmî'nin bazı eserlerini tashih eden el-Fîşî, *Sübülü'l-Hüdâ*'yı müsveddeden tebyiz ederek günümüze ulaşmasına vesile olmuştur.[197] O, elimizdeki *Sübülü'l-Hüdâ* nüshalarının aslını "Efendimiz, hâmimiz, şeyhimiz, şeyhülislâm, muhaddislerin ve seçkinlerin sonuncusu Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî şöyle buyurur" diyerek temize çekmeye başlamıştır.[198] el-Fîşî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'yı tashih etmesine neden olan olay şu şekildedir. el-Fîşî'ye, Şâmî'nin vefâtından sonra çevresindeki bazı âlimler *Sübülü'l-Hüdâ*'yı temize çekmesi hususunda bazı telkinlerde bulunmuşlar fakat o, bu konuda kendini ehil görmemiştir. Aynı gece Şâmî'yi rüyasında kitabın tebyiz edilmesine teşvik ederken görür. Böylece *Sübülü'l-Hüdâ*'yı tebyiz etmeye başlar. Onun, *Sübülü'l-Hüdâ*'da küçük de olsa bir takım tasarruflarda bulunduğu eserin sonundaki bazı ifadelerden anlaşılmaktadır. el-Fîşî *Sübülü'l-Hüdâ*'yı şu sözlerle sonlandırır: "Bu eserin müellifi, hocamız, bizi Allah'ın yoluna irşâd eden mürşidimiz, muhaddislerin sonuncusu ve Kâhire'deki Berkûkiyye sâkini, Şeyh Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî es-Sâlihî konuların fihristinde şöyle buyurur: 'Bunlar, kitabın tazammun ettiği tüm konulardır, doğruya ulaşmada muvaffak eden Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır.' Eserin müellifinin en basit öğrencilerinden biri olan, fakir –Rabbi ona merhamet etsin- müstensihi Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Fîşî el-Mâlikî dedi ki: Telif edilmiş müsveddeden ve diğerlerinden bulunan, müellifin bir araya getirdiği bu eser nihâyet bulmuştur. Bu işin fikri ilk defa şeyh, imâm, âlim, allâme Ebû'l-Abbâs Şihâb Zeynüddîn Abdülhak es-Sünbâtî eş-Şâfiî (ö. 950/1543) ile şeyh, imâm, allâme, hâfız Ebû Abdillâh Şemsüddîn ed-

[196] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 15.
[197] Şâmî'nin eseri tekrar gözden geçirmek istediği ancak buna ömrünün vefâ etmediği anlaşılmaktadır. Örneğin, Bir ceylanın Hz. Peygamber'e selâm vermesi konusunda "belki daha sonra selâm verme olayıyla ilgili bir senet bulurum" diyerek yazdıklarını daha sonra gözden geçireceğini ima etmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Lecnetu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1997/2006, X, 177 (Mısır Neşri).
[198] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.

Dâvûdî el-Mâlikî'nin (ö. 945/1539) müellif Şâmî'nin vefât günü yol göstermesi üzerine zuhûr etmiştir. Ben, bunun için kendimi yeterli görmememem ve müellifin rızasının bulunmaması sebebiyle önce uzak durmuştum. O gece onu, beni bu işe teşvik ederken rüyamda gördüm. İki hocamızın da teşviki üzerine bu işe azmim güçlendi. Onların bereketiyle, müellif hocamızın yazdığına uygun şekilde hazırlandı. Ancak bazı mülâhaza bölümlerini müellifin muradını anlamamam sebebiyle olduğu gibi bıraktım. O yerleri şimdi de daha tebyiz edemedim. Ömrüm yeterse Allah'tan onu bana müyesser kılmasını ve yardım etmesini niyaz ederim. O, dilediğine Kâdir olandır, O'nun dilediği olur, dilemediği ise olmaz. Aliyy ve Azîm olan Allah'tan başka güç ve kudret sahibi kimse yoktur. Bil ki: Allah her şeye Kâdirdir. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. Fayda vermeyen ilimden, işitilmeyen duâdan, korkmayan kalpten ve yaşarmayan gözden Allah'a sığınırım. Bu dört şeyin şerrinden Allah'a sığınırım. Salâtu selâm Efendimiz Muhammed'e, onun âline ve ashâbınadır. Bu eser, Perşembe günü akşamı, 15 Rebîülâhir 971'de (2.12.1563) yılında tamamlanmıştır."[199] Bu bilgiden, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın Şâmî vefât ettiği sırada müsvedde halde olduğu ve el-Fîşî tarafından otuz seneye yakın bir zamanda tebyiz edildiği söylenebilir. Daha sonraki dönemlerde müstensihler eseri, el-Fîşî'nin tebyiz ettiği *Sübülü'l-Hüdâ* nüshasından çoğaltmışlardır. Elimizdeki Beyrut baskılı *Sübülü'l-Hüdâ*'nın ilk müstensihi, 1099/1687 yılında, el-Fîşî'nin hattından onu istinsah ettiğini "el-Fîşî'nin hattıyla yazılanlar bu kadardır" sözleriyle belirtmiş ve yazdığı nüshayı sonlandırmıştır.[200]

Sübülü'l-Hüdâ'da müstensihler zaman zaman Muhammed el-Fîşî'nin metinlerde müdâhil olduğu ve tashihte bulunduğu yerlere dikkat çekmektedir. Örneğin: "Hocamız, şeyh -müellifin en basit öğrencilerinden- Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhibbüddîn Ahmed b. Ahmed el-Fîşî el-Mâlikî[201] –Allah uzun ömürler versin- şairin

[199] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469-470.
[200] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469.
[201] Elimizdeki matbu nüshalarda el-Fîşî tabirinin el-Kaysî olarak yanlış yazıldığı görülmektedir. Ayrıca bu isimde, o dönemde yaşamış el-Kaysî olarak bilinen birisi tespit edilememektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II,

ifadelerini şöylece tamamlamıştır..."[202] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in adımlaması konusunda Şâmî, "muhtemeldir ki" demiş sonrasını ifade etmemiştir. Öğrencisi el-Fîşî, burada müdâhil olmuş ve "Muhtemelen diyerek hocamız belki de şunu murad etmiştir: Hz. Peygamber yere bastığında ayak izi tamamen gözükmüş, hafif bastığında ise tabanındaki çukurluğun izi tam gözükmemiştir. Bu şekilde cem edilebilir düşünesin!" demiştir.[203] Bununla birlikte el-Fîşî'nin eserdeki tebyiz edilmemiş birçok yere herhangi bir müdahalede bulunmadığı ve oraları aynen bıraktığı görülmektedir.[204] Muhammed el-Fîşî'nin yukarıda geçen kendi sözlerinden de anlaşıldığına göre eserde esaslı bir düzenleme arzusunun olduğu ancak buna ömrünün vefâ etmediği anlaşılmaktadır.[205] Neticede öğrencisi el-Fîşî'nin istinsâh dışında eserde ciddî bir etkisi tespit edilememektedir.

Abdurrahmân b. Yûsuf el-Buhûtî (?-1089/?-1678): Muhtelif ilimlerde, özellikle de dört mezhepte fıkıh eğitimi alan Buhûtî, hadis ilmini Şâmî'den, Mâlikî fıkhındaki eğitimini ise Muhammed el-Fîşî'nin de yer aldığı farklı âlimlerden almıştır. Uzun yıllar yaşayan şahsiyetlerden addedilen Buhûtî'nin 1040/1630 yıllarında hayatta olduğu belirtilir. Dimyat'ta vefât ettiği belirtilmektedir. Ancak Buhûtî'nin Şâmî ve el-Fîşî gibi âlimlerle karşılaştığı düşünüldüğünde, biyografi eserlerinde onun ölümüyle ilgili yer alan tarihin doğru kabul edilmesi zor görünmektedir.[206]

---

118 (Beyrut Neşri); II, 109, 160 (Mısır Neşri). Bu hatanın el yazmalardaki ibarenin noktasız olmasından kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1461 Numaralı nüsha, Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, vr. 154 a.

[202] Muhammed el-Fîşî, Hz. Peygamber'e benzeyen kimselerin (eşbâh) sayıldığı şiirde Ebû Süfyân b. Nevfel ve kardeşi Abdullâh b. Nevfel'in "eşbâh"tan sayılmasını, nakledilenlere aykırı olduğu gerekçesiyle yine bir nazımla düzeltmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* II, 118.

[203] Muhammed el-Fîşî'nin bahsettiği cem, Hz. Peygamber'in ayağında çukurluğun olup olmamasıyla ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* II, 109 (Mısır Neşri).

[204] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* II, 460; VI, 247, 264; VII, 247; VIII, 489, 492, 493, 495; X, 249, 490. Mısır neşrinde Beyrut'takinde işaret edilmemiş yerlere de dikkat çekilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* X, 264, 904 (Mısır Neşri).

[205] Muhammed el-Fîşî, eseri 971/1563 yılında tamamlayabilmiş, 972/1565 yılında vefât etmiştir.

[206] Muhammed Emîn b. Fadlullâh el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Hâdiye Aşer*, Dâru Sâdır, Beyrut tz, II, 405; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *el-Minehu'ş-Şâfiyât bi-Şerhi Müfredâti'l-İmâm Ahmed*, Dâru Kunûz-i İşbiliyyye, Riyad 2006, I, 54; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* I, 550; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn,* V, 200.

Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dâvûdî (?-945/?-1539): Süyûtî'nin öğrencilerinden olarak bilinen Dâvûdî, Kâhire'de vefât etmiştir.[207] Süyûtî'ye olan yakınlığı, Şâmî ile de karşılaştığını göstermektedir. Nitekim o, Şâmî'nin vefât günü Muhammed el-Fîşî'ye *Sübülü'l-Hüdâ*'nın temize çekilmesini tavsiye eden âlimlerden biridir.[208]

Ahmed b. Abdülhak es-Sünbâtî (?-950/?-1543):[209] Sünbâtî, Muhammed ed-Dâvûdî gibi Şâmî'nin vefât günü Muhammed el-Fîşî'ye *Sübülü'l-Hüdâ*'nın tebyiz edilmesi yönünde telkin veren kimselerden biridir. Sünbâtî'nin, Şâmî'nin taziyesinde bulunması onunla irtibatının olduğunu göstermektedir.[210]

Muhammed el-Kelbî: Şâmî ile ilgili bilgilere ulaşılan senette adı geçen Muhammed el-Kelbî'nin hayatı hakkında bilgiye rastlanılmamaktadır. Abdülhayy el-Kettânî, Şâmî ile ilgili bilgilere iki tarikle ulaştığını ve ikinci tarikte Ebû Sâlim el-Ayyâşî, eş-Şems Muhammed et-Tahtâvî el-Mâlikî el-Mısrî ve Muhammed el-Kelbî'nin sırayla yer aldığını belirtmektedir.[211] Benzer sened, Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin *İktifâu'l-Eser* adlı kitabında da yer almaktadır. Ayyâşî, Mısır'da karşılaştığı âlimleri zikrettiği bölümde, Muhammed et-Tahtâî başlığı altında Tahtâî'den çok istifade ettiğini, bütün hocalarından aldığı tüm rivâyetlerini kendisine icâzetle aktardığını açıklamaktadır. Şâmî'den rivâyet alanlardan birinin de Ahmed el-Kelbî olduğunu vurgulamaktadır. Ancak *İktifâu'l-Eser*'de Muhammed el-Kelbî değil de Ahmed el-Kelbî olarak bir isim yer almaktadır.[212] Muhibbî'nin *Hulâsatu'l-Eser* adlı kitabında da 1027/1617-18 vefâtlı Ahmed b. Îsâ el-Kelbî adında bir zatın hal tercümesi yer almaktadır.[213]

[207] Dâvûdî hakkında bkz. el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, II, 72; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 375; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 291; Ali Rıza Temel, "Dâvûdî Muhammed b. Ali", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 51-52.
[208] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469-470.
[209] Sünbâtî hakkında bkz. el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, II, 112; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 402.
[210] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469-470.
[211] Abdülhay el-Kettânî, *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1064.
[212] Ebû Sâlim el-Ayyâşî, *İktifâu'l-Eser Ba'de Zehâbi Ehli'l-Eser*, 134.
[213] el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, I, 266.

Muhammed b. Ömer el-Hânûtî (928-1010/1522-1601): *Hulâsatu'l-Eser*'de geçen bilgiye göre Hânûtî, dönemindeki Hanefî mezhebi âlimlerinin ileri gelenlerindendir. Onun ders aldığı âlimlerin içerisinde, Şâmî de yer almaktadır.[214]

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ebû'n-Nuaym Rıdvân el-Utbî: *Ukûdu'l-Cumân*'ın tahkikini yapan el-Efğânî, eserin el yazmasında Muhammed el-Fîşî ile beraber müellife arz ve semâ'da bulunduğunu söylemektedir. Eserin sonunda Şâmî, kendi hattıyla *Ukûdu'l-Cumân*'ı yazan kâtibine, onu kendisine okuyan öğrencisine ve rivayet almalarının câiz olduğu topluluğa aktarmasına icâzet verdiğini belirtmektedir.[215] el-Efğânî, bu üç öğrenciden birinin Utbî olduğunu söylemektedir. Onun, aynı zamanda *Ukûdu'l-Cumân*'ı temize çekenlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.[216]

Şihâbüddîn Ahmed b. İbrâhîm el-Bitnûnî: Müellifin hattıyla *Ukûdu'l-Cumân*'ın el yazmasında geçtiği üzere el-Fîşî ve Utbî ile beraber kendisine icâzet verilen üç kişiden biri de Bitnûnî'dir.[217] Utbî ve Bitnûnî'nin hayatları hakkında bilgiye ulaşılamamaktadır.

İbn Hacer el-Heytemî (909-974/1503-1567): [218] İbn Hacer el-Heytemî, Ebû Hanîfe'nin menakıbına dair kaleme aldığı *el-Hayrâtü'l-Hisân* adlı eserini, medihle andığı Şâmî'nin *Ukûdu'l-Cumân*'ından özetleyerek oluşturduğunu belirtmektedir.[219]

Şemsüddîn b. Abdullâh Muhammed: Şâmî, bu şahsı "Şemsüddîn b. Abdillâh Muhammed b. Veliyyullâh Şihâbüddîn b. eş-Şelebî el-Hanefî" olarak isimlendirmektedir. Şâmî onu, dostumuz anlamına gelen "sâhibunâ" diye anmış ve *Sübülü'l-Hüdâ*'da ondan bir şiir sunmuştur.[220] Biyografi eserlerinde Şâmî'nin verdiği isme tam karşılık gelebilecek birisi bulunamamaktadır.[221]

---

[214] el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, IV, 76.
[215] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 14.
[216] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 15.
[217] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 14-15.
[218] İbn Hacer el-Heytemî'nin hayatı hakkında bkz. el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, III, 111-112; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 541-543; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, 541-542.
[219] İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 3.
[220] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 328.
[221] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 382; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 153.

Bedrüddîn el-Alâî (?-942/?-1535): Şâmî'nin "sâhibunâ" dediği arkadaşlarından ve görüştüğü kimselerden olan el-Alâî'nin Hanefî mezhebinden olduğu, tarih ve isnâd ilimlerinde âlim olduğu belirtilmektedir.[222]

1.3. ESERLERİ

Şâmî'nin eserlerini İslâmî disiplinlere göre tasnif etmek mümkündür. Onun siyer ve hadis ilminin alt dallarına ait özgün eserlerinin olduğu bilinmektedir. Müellifin eserlerinin bir kısmı matbu, bir kısmı ise el yazması halindedir. Başka teliflerinin de adları bilinmekle birlikte günümüze ulaşamamıştır.[223] Aşağıda onun eserleri, ait oldukları disiplinler dikkate alınarak üç başlık altında ele alınacaktır.

1.3.1. Hadis, Tefsir ve Kelâma Dair Eserleri

Şâmî'nin rivayet ilmindeki yetkinliği onun başka İslâmî ilimlerde de eserler vermesini mümkün kılmıştır. O, kendi telif üslubuna bağlı olarak bu eserlerde rivayet analizleri yapmış, onların sıhhatini konu edinmiş ayrıca senet ve metin tenkitleri de yapmıştır. Şâmî'nin rivayetlerle ele aldığı bir başka alan, fezâil-mevâiz konularına dair yazdığı eserleridir. *Fadlü'l-Mübîn* adlı eseri buna örnek olarak zikredilebilir. İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında eserler vermesi, hocası Süyûtî'nin etkisi altında kalmasından ve döneminde böyle bir telif tarzının yaygın olmasından kaynaklıdır, denilebilir. Onun İslâmî ilimler alanında tespit edilebilen başlıca eserleri şöyledir:

1. ***Aynu'l-İsâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe:*** Bu eser, İbnü'l-İmâd'ın zikrettiği müellefâtı arasındadır.[224] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eserden bir yerde söz etmekte ve Allah'tan onu tamamlamayı murad etmektedir. Eserin sahâbe tercemeleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[225] Süyûtî'nin de aynı isimde bir eserinden bahsedilse de muhtemelen

[222] el-Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâire*, II, 71; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353; el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 59; Mâcid b. Abdurrahmân b. Abdullâh et-Tavîl, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2016, I, 32-33.
[223] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 179-198.
[224] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[225] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 228.

isim benzerliği yüzünden Süyûtî'nin *Aynü'l-İsâbe fî me'stedrekethu Âişetü mine's-Sahâbe* adlı kitabıyla karıştırılmaktadır.[226]

2. *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa:* Bu kitap, İbnü'l-İmâd'ın, Şâmî'ye atfettiği eserlerden birisidir.[227] Şâmî, zaman zaman bu esere *Sübülü'l-Hüdâ*'da atıf yapmakta ve bitirebilmek için Allah'tan yardım istemektedir. Buradan Şâmî'nin bu eseri, *Sübülü'l-Hüdâ* ile aynı zamanlarda kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eserin hadis usulü ve onların sıhhati noktasından mertebeleriyle ilgili olduğu, Şâmî'nin yaptığı izahlardan anlaşılmaktadır. [228] Şevkânî'nin de bu isimde bir kitabı olduğu bilinmektedir.[229]

3. *Kitâbu Teshîli's-Sebîl ilâ Ma'rifeti's-Sikâti ve'd-Duafâi ve'l-Mecâhîl:* Şâmî, bu esere *Ukûdu'l-Cumân*'da atıf yapmakta ve tamamlamayı Allah'tan niyaz etmektedir.[230] Kitabın, cerh ve ta'dîl ile ilgili bir eser olduğu adından anlaşılmaktadır.

4. *Riyâdu'l-Ebrâr fi'd-Deavâti ve'l-Ezkâr:* Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eserden bir yerde bahsetmektedir. Eserin, duâ ve zikirlerle ilgili bir telif olduğu anlaşılmaktadır.[231] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da *Câmiu'l-Hayrât fi'l-Ezkâri ve'd-Deavât* adlı bir eserinden de bahsetmektedir.[232] Bu, muhtemelen başlıktaki eser olmalıdır.

5. *Fazlu'l-Mübîn fi's-Sabri inde Fakdi'l-Benâti ve'l-Benîn:* Bu eser, bir mukaddime ile on dokuz bâbtan oluşmaktadır. Müellif mukaddime bölümünde kitabını, bu konuyla ilgili yazılmış eserlerden yararlanarak oluşturduğunu ifade etmektedir. Şâmî, her bâbın sonunda konuyla ilgili bazı tembihleri ve bilinmeyen kelimeleri sunmaktadır. Bu tarz teliflerin en kapsamlısının da Sehâvî'nin *İrtiyâhu'l-Ekbâd* adlı kitabı olduğunu söylemektedir. Ancak Şâmî, Sehâvî'nin bu eserini bazı konulara değinmemesi, bâblarının uzun olması, eserin hacimli olmasının istifadeyi zorlaştırması ve aynı manadaki

[226] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1181, 1384.
[227] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[228] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 458; III, 135; VII, 416; XI, 50.
[229] Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 298.
[230] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 357.
[231] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 412.
[232] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 396.

hadislerin tekrarlanması noktalarından eleştirmektedir. Bu yüzden bahsi geçen eseri üçte bir oranında küçülttüğünü ve daha kullanışlı hale getirdiğini, Sehâvî'nin zikretmediği bazı konuları ele aldığını belirtmektedir. Aynı şekilde eseri, daha güzel bir tasnife tabi tuttuğunu, zikrettiği her hadisin sonunda onunla ilgili mülâhazaları sunduğunu ve garip kelimeleri izah ettiğini belirtmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da olduğu gibi bu eserine de kesinlikle mevzu hadis koymadığını vurgulamaktadır.[233] Kitabın içeriğinde, küçük yaşta çocukları vefât eden kimselerin günahlarının bağışlanacağı, onların cennetle mükâfatlandırılacağı, çocukların anne-babaya şefâat edecekleri gibi konularda rivâyetler ve izahlar yer almaktadır.[234] Eserin farklı yerlerde el yazmaları vardır.[235]

6. *İthâf bi Temyîzi mâ Tebia fîhi'l-Beydâvî Sâhibe'l-Keşşâf:* Bu eser, tefsir alanında bir risaledir. Şâmî, mukaddime kısmında, Süyûtî'nin eserlerindeki ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286), Keşşâf sahibi Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) tabi olarak yazdığı tefsirindeki ehl-i sünnete muhâlif bir takım hataları ayıkladığını söylemektedir.[236] Bu eserin, Türkiye'deki el yazmaları çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.[237]

7. *el-Câmiu'l-Vecîzü'l-Hâdim li-Lüğati'l-Kur'âni'l-Azîz:* İbnü'l-İmâd, bu eserin de Şâmî'nin müellefâtından olduğunu belirtmektedir.[238] *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eserin tam isminin, *el-Kavlu'l-Câmiu'l-Vecîzu'l-Hâdimu li'l-Kur'âni'l-Azîz* şeklinde olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da kimi zaman bu esere dayandırarak bilgiler vermektedir. Bu bilgiler sayesinde biraz da olsa eserin içeriğine dair malumat sahibi olunabilmektedir. Kur'ân sûrelerinin başlarında geçen hurûf-u mukattaalar, Allah'ın

---

[233] Şâmî, *el-Fadlu'l-Mübîn fi's-Sabri İnde Fakdi'l-Benâti ve'l-Benîn*, thk. Hallûd Muhammed el-Husbân, Dâru'l-Emvâc, Amman 2012, 19-22; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1282.
[234] Şâmî, *el-Fadlu'l-Mübîn*, 23-278.
[235] Carl Brockelmann, Leiden 1938, *GAL*, 416; Bu eserin, İstanbul'da Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesinde 34Nk4918/2 numaralı el yazması bulunmaktadır. Ayrıca eser, 2013 yılında Hallûd Muhammed Husbân tarafından tahkik edilmiş ve Emvâc Yayınevi tarafından Ürdün-Ammân'da neşredilmiştir.
[236] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, I, 193; Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 185-186.
[237] Bunlardan bazıları, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi 34Ma7/1 numaralı ve 6 yapraklı; Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 43Ze398/1 numaralı ve 10 yapraklı; Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 07El2713/14 numaralı ve 6 yapraklı olarak mevcuttur.
[238] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 354.

isimlerinin tanım ve izahları, vahyin tarif ve manaları, tesbîhin ve Sübhân adının tanımı, bazı Kur'ân terimlerinin izahı gibi konularda zikri geçen esere atıflarda bulunmaktadır.[239]

8. *Tafsîlü'l-İstifâde fî Beyâni Kelimeteyi'ş-Şehâde:* Bu eser, İbnü'l-İmâd'ın zikrettiği eserler arasındadır.[240] Kitabın adı, *el-İfâde fî Beyâni Kelimeti'ş-Şehâde* olarak da bilinmektedir.[241] Adından Kelime-i Şehâdet'in izahı ve tefsiri olduğu anlaşılmaktadır.

9. *el-Fethu'r-Rahmânî fî Şerhi Ebyâti'l-Cürcânî fi'l-Kelâm:* Bu eser hakkında İbnü'l-İmâd, kelâm ilmiyle ilgili olduğunu söylemektedir.[242] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eserden bahsetmemektedir. Eserin adından, Cürcânî'nin kelâm hakkındaki beyitlerinin şerhi olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.2. Arap Dili Eserleri

Şâmî'nin Arap diliyle ilgili eserlerinin varlığı yine İbnü'l-İmâd'dan öğrenilebilmektedir. *Şezerât*'ta geçen bu telifatın kayıp olduğu anlaşılmaktadır. Sayılan bu müellefâtın gramere dair olduğu, adından anlaşılmaktadır. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da konuları bazen gramer yardımıyla ele alması onun bu alana vukûfiyetinin olduğunu göstermektedir. Onun tespit edilebilen Arap Dili eserleri şunlardır:

1. *İthâfu'l-Erîb bi Hulâsati'l-Eârîb:* İbnü'l-İmâd, bu eseri Şâmî'nin eserleri arasında saymaktadır.[243] Adından Arap Dili grameriyle alâkalı bir kitap olduğu anlaşılmaktadır.

2. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye fi'n-Nahv:* Bu eseri İbnü'l-İmâd, Şâmî'nin eserleri arasında zikreder.[244] Arap Dili âlimi İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) meşhur *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye* adlı Arap Dili grameri (nahiv) ile ilgili eserine birçok şerh yazılmıştır. Şâmî'nin söz konusu eserinin de bu şerhlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

---

[239] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244, 433, 485; II, 278; III, 6, 394; IV, 411; V, 363.
[240] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[241] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 191-192.
[242] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[243] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[244] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.

3. *Mürşidü's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik:* İbnü'l-İmâd'ın zikrettiği Şâmî'nin eserlerinden birisidir.[245] İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) meşhur dil eseri *Elfiyye*'nin şerhi olduğu anlaşılmaktadır. İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı bu eserine birçok şerh yazılmıştır. Yazılan şerhler, İbn Hişâm'ın *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik* şerhindeki gibi benzer şekillerle adlandırılmıştır. Şâmî'nin, bu eserini de şerhlerin adlarına uygun şekilde isimlendirdiği görülmektedir.

4. *en-Nüket alâ Elfiyyeti İbn Mâlik:* İbnü'l-İmâd, bu eseri zikretmekte ve hakkında bilgi vermektedir. Şâmî bu telifi, Süyûtî'nin *Şüzûru'z-Zeheb, el-Kâfiye, eş-Şâfiye, et-Tuhfe* gibi nahiv müellefâtına yazdığı kısa şerhler mahiyetindeki *en-Nüket* adlı kitabına ilâveler yaparak oluşturmuştur.[246]

5. *Vücûbu Fethi Hemzet-i İnne ve Kesrihâ ve Cevâzu'l-Emreyn:* Bu eser de İbnü'l-İmâd'ın zikrettiği müellefâtındandır.[247] Kitabın, Arap Dilindeki "İnne ve Enne" tabirlerinin okunmasıyla ilgili bir nahiv eseri olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.3. Siyer ve İslâm Tarihi Eserleri

Şâmî'nin siyer ve İslâm tarihi yanında diğer disiplinlerde de söz sahibi olması, bu alanlara dair muhtelif eserler vermesinden anlaşılmaktadır. Rivayetlere olan hâkimiyeti onun siyer dışındaki bir disiplinde de ilerlemesini sağlayabilirdi. Ancak tüm rivayetleri siyer perspektifiyle ele alması, onun öncelikle siyer yazarı olduğunu göstermektedir. Zaten o, en hacimli eseri *Sübülü'l-Hüdâ*'yı "ömrümün neticesi" olarak nitelemektedir.[248] Şâmî'nin siyer alanında yazdığı diğer eserler siyerde başat şahsiyetler diyebileceğimiz Hz. Peygamber'in ailesinin biyografileri hakındadır. Bu da *Ezvâcü'n-Nebî* ve *en-Nüketü'l-Mühimmât* gibi eserlerde konu edilmiştir. Şâmî Mi'râcla ilgili de birçok eser vermiştir. Mi'râc vb. eserlerde o, rivayetler ışığında konu anlatımlarından çok rivayetlerin sıhhatini ve yorumunu konu edinmiştir. Diğer taraftan onun biyografik eserler sunması

[245] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 354.
[246] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 354-355.
[247] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[248] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5.

tarihçilik yönünü göstermektedir. Onun *Ukûdu'l-Cumân* adlı telifi, Ebû Hanîfe'nin biyografisi ve üstünlükleri; *Matlau'n-Nûr* ise Tûr dağının faziletleri hakkında bir eserdir. Şâmî'nin Siyer ve İslâm tarihine dair tespit edilebilen eserleri şunlardır:

1. *Ezvâcü'n-Nebî:* Bu kitap, Hz. Peygamber'in evlilik hayatı, eşleri ve çocuklarıyla ilgilidir. Ancak eserin, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın on birinci cildinin 143-237 sayfaları arasında yer alan Hz. Peygamber'in eşleri bölümünün müstakil olarak neşredilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Diğer taraftan el yazmalar arasında Şâmî'ye ait *Ezvâcü'n-Nebî* isimli bir telife rastlanılmamaktadır.[249] Ancak müellifin Hz. Peygamber'in zevceleriyle ilgili Balıkesir İl Halk Kütüphanesinde 68 varaklı, 10Hk62/1 ve 10Hk62/01 numaralı *Risâletün fi'z-Zevcâti'ş-Şerîfâti ve'l-Benîne ve'l-Benât* adlı yazma eseri bulunmaktadır. Manisa İl Halk Kütüphanesinde ise 79 yapraklı *en-Nüketü'l-Mühimmât fî Cevâbi's-Suâli ani'z-Zevcâti ve'l-Benîne ve'l-Benât* adlı bir başka yazma eseri daha bulunmaktadır. Söz konusu *Ezvâcü'n-Nebî*, ilk defa Muhammed Nizâmeddîn el-Füteyyih tarafından 1992 yılında Medine'de tahkik edilerek neşredilmiştir.[250] Dâru İbn Kesîr tarafından 2012 yılında tekrar basılmıştır. Bu neşrin tahkikini yapan el-Füteyyih, eserin *Sübülü'l-Hüdâ*'dan bir bölüm olduğunu söylemektedir. Fakat bazı küçük eklerin yanında Hz. Peygamber'in hanımlarının faziletleriyle ilgili bir takım ilâveler de yapılmıştır.[251] Muhakkik, okunması ve edinilmesi kolaylaşsın diye eseri, müstakil hale getirmeyi amaçladığını ifade etmektedir.[252]

---

[249] Fransa Ulusal Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonunda (Paris Bibliothéque Nationale de France) Hz. Peygamber'in mevlidi ve eşleri konulu bir yazmaya rastlanmaktadır. Bkz. http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc990499. Eser, "Mevlidü'l-Mustafâ ve Yelîhi Es'iletün li'ş-Şeyhi'l-Muhakkik Muhammed b. Yûsuf ed-Dimeşkî" ibaresiyle başlamaktadır. İçerik itibariyle Hz. Peygamber'in doğumunu ve eşlerini soru-cevap şeklinde ele almaktadır. Müstensih tarafından başka eserlerle müşterek kaleme alınan bu yazmanın orijinal adı şu şekildedir: *Ecvibetün an Es'ileti Muhammed b. Yûsuf b. Alî ed-Dimeşkî es-Sâlihî*, 1v-53r.

[250] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şâmî", *DİA*, XXXVIII, 331.

[251] Örneğin: Hz. Peygamber'in eşi Meymûne'nin faziletlerinin anlatıldığı bölümün sonunda muhakkik, bazı ilâvelerde bulunmuştur. Şâmî, *Kitâbu Ezvâci'n-Nebî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut/Dımaşk 2012, 205.

[252] Şâmî, *Kitâbu Ezvâci'n-Nebî*, 14-15.

2. *en-Nüketü'l-Mühimmât fi'l-Kelâmi ale'l-Ebnâi ve'l-Benîne ve'l-Benât:* İbnü'l-İmâd, bu eseri de Şâmî'ye nispet etmektedir.[253] Eserin adından, çocuk ve torunlarla ilgili meselelerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Ancak Şâmî'nin siyer yazıcılığını öncelersek Hz. Peygamber'in evlatlarını konu edindiğini de düşünebiliriz. Eserin Manisa İl Halk Kütüphanesinde el yazması, *en-Nüketü'l-Mühimmât fî Cevâbi's-Suâli ani'z-Zevcâti ve'l-Benîne ve'l-Benât* adıyla Şâmî'nin eserlerinden olarak 45Hk1218/2 numara ile ve 3b-32a aralığında gözükmektedir. Ancak bu el yazma incelendiğinde İzzeddîn b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) *Muhtasaru'r-Riâye* adlı eseri olduğu görülmektedir.[254] Muhtemelen tasnif aşamasında yanlışlıkla Şâmî'nin eserlerinden sayılmış olmalıdır. Diğer taraftan Balıkesir İl Halk Kütüphanesinde ise Şâmî'nin, *Risâletün fi'z-Zevcâti'ş-Şerîfâti ve'l-Benîn ve'l-Benât* adında 10 varaklık bir el yazması gözükmektedir. Bu el yazma hamdele ve salveleden sonra: "Allah sizi aziz kılsın, Hz. Peygamber'in zevceleri hakkında soru sordunuz…" diyerek başlamakta ve onları tasnifle birlikte herbirinin biyografisini ele alarak cevap vermektedir.[255] Belki de *Risâletün fi'z-Zevcât* ile *en-Nüketü'l-Mühimmât* adlı yazmalar aynı eserlerdir. Ancak *en-Nüket*'in metni bulunamadığı için bu doğrulanamamaktadır. Diğer taraftan *Risâletün fi'z-Zevcât* adlı el yazmanın içeriğiyle, *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Hz. Peygamber'in eşleri ile ilgili konular benzeşmektedir. Genelde aynı rivayetler ele alınmakta ise de, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın metniyle aynı olduğu söylenemez.[256]

3. *Âyâtu'l-Azîmetü'l-Bâhire fî Mi'râci Seyyid-i Ehli'd-Dünyâ ve'l-Âhire:* Şâmî, Mi'râcla ilgili birden çok eserinin olduğunu *Sübülü'l-Hüdâ*'da beyan etmektedir. Bu bağlamda o, Mi'râc bahislerinden önce bu konuyla ilgili ilk eserinin *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Mi'râci Seyyidi Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât* olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra bir

[253] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[254] Dipnotu Manisa İl Halk Kütüphanesindeki tasnifi üzere veriyoruz: Şâmî, *en-Nüketü'l-Mühimmât fî Cevâbi's-Suâli ani'z-Zevcâti ve'l-Benîne ve'l-Benât,* Manisa İl Halk Ktp., nr. 1218/2, 5 b.
[255] Şâmî, *Risâletün fi'z-Zevcâti'ş-Şerîfâti ve'l-Benîn ve'l-Benât,* Balıkesir İl Halk Ktp., nr. 62/1, 1 a.
[256] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 157, 185; Şâmî, *Risâletün fi'z-Zevcâti'ş-Şerîfât*, vr. 2 b, 5 a.

takım ilâveler yaparak *el-Fadlu'l-Fâik fî Mi'râci Hayri'l-Halâik* adlı bir eser oluşturduğunu da belirtmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*'da anlattığı Mi'râc bahislerinin ise bu iki eserin özeti olduğunu söylemektedir.[257] Başlıkta zikri geçen *el-Âyâtu'l-Azîmetü'l-Bâhire* adlı eserin ise *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Mi'râc bölümü esasında oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Şâmî, söz konusu eserin mukaddimesinde, 300 bölüm ve 1600 bâbtan oluşan *Sübülü'l-Hüdâ* gibi hacimli bu eseri oluşturduktan sonra Mi'râc kıssasını müstakil hale getirmenin kalbine doğduğunu beyan etmektedir. Bu eser, on yedi bâbtan oluşturulmuş ve her bir bâb başlıklandırılmıştır. Ancak büyük oranda *Sübülü'l-Hüdâ*'da geçen Mi'râc bahislerinin tekrarıdır.[258] Şâmî, bu eserde *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Mi'râc bölümünden farklı olarak on altıncı ve on yedinci bâblarda hadislerin tahrîcini yapmakta ve Mi'râcla ilgili mevzu hadislere dikkat çekmektedir.[259] Bahsi geçen *el-Âyâtü'l-Azîmetü'l-Bâhire*'nin dünyanın muhtelif yerlerinde el yazmaları vardır.[260] Şâmî'ye ait benzer içerikte bir eser, İbn Hazm Yayınevi tarafından 2003 yılında *el-İsrâu ve'l-Mi'râc ev Hulâsatu'l-Fadli'l-Fâik fî Mi'râci Hayri'l-Halâik* adıyla neşredilmiştir.

4. *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Mi'râci Seyyidi Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât:* Bu kitap hakkında İbnü'l-İmâd, Şâmî'nin *el-Âyâtü'l-Azîmetü'l-Bâhire* adlı eserinin özeti olduğunu belirtmektedir.[261] Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da verdiği bilgilerden, eserin Mi'râcla ilgili en erken kaleme aldıklarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Eser, *Sübülü'l-Hüdâ*'da başlıkta verdiğimiz gibi isimlendirilmektedir.[262] Ancak el yazmalarda öğrencisi el-Fîşî'nin hattıyla[263] eserin adı, *Kitâbü'l-Âyâti'l-Beyyinât fî Kıssati'l-İsrâi bi-Seyyidi*

[257] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3.
[258] *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Mi'râc bahisleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3-180.
[259] Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesinde *Sübülü'l-Hüdâ* olarak girilen yazmanın *el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire* ile *el-İfrâc fî Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ* (*el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire)*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281/1, vr. 1; Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 179-180.
[260] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, I, 204; Carl Brockelmann, *GAL*, 416; Yâsîn Muhammed es-Sevvâs, *Fehresü'l-Mahtûtâti'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Matbûât Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1986, II, 47; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, X, 63.
[261] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[262] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3.
[263] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 181.

Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât şeklinde geçmektedir.[264] Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı internet sitesinde bu el yazma ile ilgili verilen bilgilerde eserin müellifi, Muhammed b. Necmüddîn es-Sâlihî el-Hilâlî (ö. 1012/1603) olarak geçmektedir ki bu bilginin doğrulanması zor görünmektedir. Belki de bunun nedeni, bazı biyografi eserlerinde *el-Âyâtü'l-Beyyinât*'ın sehven Hilâlî'ye nispet edilmesi olabilir.[265] Ancak el yazması metnin *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Mi'râc konularıyla aynı olması, eserin Şâmî'ye ait olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Muhammed b. Necmüddîn b. Muhammed el-Hilâlî es-Sâlihî'nin eserleri olan *Sec'u'l-Hemâm* ile *Sefînetü's-Sâlihî*'nin de yanlışlıkla Şâmî'ye nispet edildiği anlaşılmaktadır. Hilâlî'nin Dımaşk Sâlihiyyeli ve Şâmî'ye yakın bir zamanda yaşamış olması, iki müellifle ilgili bilgiler konusunda karışıklık yaşanmasına sebep olduğu düşünülebilir. Hilâlî, şair olarak tanınan ve divanları olan bir âlimdir.[266] Eserin, Şâmî'nin Mi'râcla ilgili telifâtından olduğu adından da anlaşılmaktadır. Giriş kısmında Şâmî, Mi'râc ile ilgili rivayetlerin belirli bir sistem içerisinde ve güzel bir üslupla anlatıldığını böylece Mi'râc hâdisesinin yorumlandığını ifade etmektedir. Aynı şekilde mevzu haber kullanmadığını, zikrettiği hadislerin tahrîcini yaptığını ve Mi'râc hâdisesi ile ilgili âlimlerin görüşlerine yer verdiğini söylemektedir.[267] Müellif eseri, Mekke'de Şamlılar bölgesinde, 9 Şevvâl 914/31 Ocak 1509 tarihinde bitirdiğini, yazmanın sonunda ifade etmektedir.[268] Eserin Türkiye'deki el yazması, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde 10Hk981/1 numara ile 1b-57a varaklarında bulunmaktadır.

5. *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc:* Şâmî'nin Mi'râcla ilgili bir diğer eseridir.[269] O, *Sübülü'l-Hüdâ*'da Mi'râc kıssasını anlattıktan sonra konuyla ilgili yüzden fazla tembih sunmaktadır. Şâmî, bu tembîhât kısmının sonunda Mi'râc kıssasının

[264] Şâmî, *Kitâbü'l-Âyâti'l-Beyyinât fî Kıssati'l-İsrâi bi-Seyyidi Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât,* Balıkesir İl Halk Ktp., nr. 981/1, Kapak.
[265] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* II, 265; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn,* XII, 74.
[266] Ziriklî, *el-A'lâm,* VII, 123.
[267] Şâmî, *Kitâbü'l-Âyâti'l-Beyyinât,* vr. 1a, 1b.
[268] Şâmî, *Kitâbü'l-Âyâti'l-Beyyinât,* vr. 55a.
[269] Bu eserin el yazmasına Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonundaki *Sübülü'l-Hüdâ* diye girilen nüshadan ulaşılabilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ* (*el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire),* Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281/1, vr. 122-139.

hadislerini tahrîc ederek bir risale oluşturduğunu ve adını *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* koyduğunu söylemekte ve Mi'râc kıssasının rivayetleriyle ilgili tereddütleri olanların bu esere müracaat etmelerini de tavsiye etmektedir.[270] Eserin mukaddime kısmında mevzu olmayan hadislerin tahrîcini yaparak kitabına dercettiğini belirtmektedir. Bunun sebebinin, bazı kimselerin sahih kabul edilen Mi'râc rivayetlerindeki kimi lâfızları inkâr etmeleri olduğunu söylemektedir. Öğrencisi el-Fîşî, yedi varaklık bu eseri *el-Âyâtü'l-Beyyinât* adlı el yazma eserin sonuna eklemiştir.[271]

6. *İthâfü'l-Lebîb bi-Beyâni mâ Vudia fî Mi'râci'l-Habîb:* Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da atıf yaptığı eserlerinden birisi olan bu risale, Mi'râc hakkındaki uydurma hadisleri ortaya çıkararak bir araya getirmektedir.[272] Eserin mukaddime kısmında, Mi'râcla ilgili kitabı bitirdikten sonra *İthâfü'l-Lebîb*'i oluşturduğunu söylemektedir. Eserin telif gerekçesini Şâmî, şu şekilde izah eder: Mevzu hadisleri konu edinen bazı hadisçilerin Mi'râcla ilgili uydurma rivayetleri bir başlıkta ele almamaları, bu tür rivayetlere ulaşılmasını zorlaştırmış ve tüm kitabın incelenmesini gerektirmiştir. Aynı şekilde eserin hadis ilminde mahir olmayan okuyuculara faydası olacağı düşünülmüştür. Böylece bu tarz şaibeli rivayetler bir mecmuada toplanmıştır. Kitabında kaleme aldığı diğer eserlerde olduğu gibi bir üslup takip etmekte ve müellifler için bir takım remizler kullanmaktadır. Ele alacağı mevzu rivayetleri eserinde zikretmekte, tahricini yapmakta sonra hadis ve ravileri hakkında hükümler vermektedir. On altı varaklık olan bu eseri, öğrencisi el-Fîşî, *el-Âyâtü'l-Beyyinât* adlı el yazma eserin sonuna eklemiştir.[273] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da Mi'râcla ilgili, *İthâfü'l-Beyt bi-Beyâni mâ Vudia fî Mi'râci'l-Beyt* isimli bir eserden daha bahsetmektedir. Bu eserin de Mi'râcla ilgili mevzu rivayetler

[270] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 176.
[271] Şâmî, *Sübülül'-Hüdâ* (*el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire)*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281/1, vr. 122-139; Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 182-183.
[272] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 412; II, 88.
[273] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 183-184.

hakkında olduğu *Sübülü'l-Hüdâ*'daki açıklamadan anlaşılmaktadır.[274] Muhtemelen bu eser, *İthâfü'l-Lebîb*'in diğer adıdır.

7. *el-Fadlu'l-Fâik fî Mi'râci Hayri'l-Halâik:* Bu eser, Şâmî'nin Mi'râcla ilgili teliflerinden birisidir. O, *Sübülü'l-Hüdâ*'da, ilk önce Mi'râcla ilgili *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Mi'râci Seyyidi Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât* adlı eserini yazdığını ve daha sonra vâkıf olduğu bazı konuları ilâve ederek *el-Fadlu'l-Fâik*'i oluşturduğunu söylemektedir.[275] Bu eseri, Şâmî'nin müellefâtını sayan İbnü'l-İmâd, *Şezerât*'ında zikretmemekte ve orada eserin el yazmasıyla ilgili bilgi de bulunmamaktadır. Ancak Şâmî'ye ait, özet mahiyetinde ve daha çok *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Mi'râc bahislerine dayandırılarak *el-İsrâu ve'l-Mi'râc ev Hulâsatu'l-Fadli'l-Fâik* adında bir eser İbn Hazm yayınları tarafından 2003 yılında basılarak neşredilmiştir.

8. *Ref'u'l-Kadri ve Mecmau'l-Fütüvve fî Şerhi's-Sadri ve Hâtemi'n-Nübüvve:* Bu eseri İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*'inde Şâmî'nin müellefâtı arasında zikretmektedir.[276] Bu kitabın ilk olarak *Ref'u'l-Kadri fî Şerhi's-Sadr* ve *Hâtemü'n-Nübüvve* adlı iki müstakil eserden oluştuğu belirtilmiştir. Nitekim Şâmî, *el-Âyâtü'l-Beyyinât*'ta bu iki farklı esere atıf yapmaktadır. Muhtemelen *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telifi tamamlandıktan sonra bu iki eseri birleştirmiş ve başlıktaki şekliyle isimlendirmiştir. Eserdeki başlıklandırmalar ve işlenen konular, *Sübülü'l-Hüdâ*'dakilerle benzerlik arz etmektedir. Bu yüzden Şâmî'nin, eser adı zikretmeden ondan alıntılar yaptığı anlaşılmaktadır. İçerik bakımından eser, üç bâbdan oluşmaktadır. Birinci bâbda İnşirâh Sûresi, ikinci bâbda Hz. Peygamber'in göğsünün yarılma hâdisesi, üçüncü bâbda ise Hz. Peygamber'de görülen nübüvvet mührü konusu ele alınmaktadır. Müellifin üslûbu, diğer teliflerinde olduğu gibi rivayetler zikretme, görüşlere yer verme ve bilinmeyen kelimeleri izah etme şeklindedir. Eserin Mısır'daki el yazması 21 varaklıdır.[277] Türkiye'de ise

[274] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 276.
[275] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3.
[276] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[277] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 188-189.

Manisa İl Halk Kütüphanesi el yazma eserleri arasında, 1067/1656 istinsâh tarihli olarak 45Hk1218/8 ve 45Hk1218/5 numara ile 54b-71a aralığında bulunmaktadır.

9. *Müzîlü'l-Lebs an Hadîsi Reddi'ş-Şems:* Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eseri *Müzîlü'l-Lebs an Hadîsi Reddi'ş-Şems* diye isimlendirmekte ve iki yerde ona atıf yapmaktadır.[278] Ancak İbnü'l-İmâd, bu eserin adını *Keşfü'l-Lebs fî Reddi'ş-Şems* şeklinde vermektedir.[279] Eserin adının *Sübülü'l-Hüdâ*'da geçtiği gibi zikredilmesi daha uygundur. Kaynaklarda, başlıktaki ismiyle Süyûtî'nin de bir eseri olduğu zikredilmektedir.[280] Şâmî'nin *Müzîlü'l-Lebs* adlı eseri, hadis ilmiyle ilgili görülse de daha çok siyer kapsamında değerlendirilmelidir.[281] Eserin içeriğini belirleyen rivayet şudur: Bir gün Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'nin kucağında uyumaktayken vahiy gelmişti bu nedenle Hz. Ali, ikindi namazını kılamamıştı. Hz. Peygamber, o ikindi namazını kılana kadar güneşin geriye döndürülmesi için Allah'a duâ etmiş ve güneş de geriye çevrilmişti. Eser, söz konusu rivâyetin ve benzerlerinin ravi ve tariklerini ele alarak sıhhatini konu edinmektedir. Şâmî'nin, böyle bir hâdisenin olabilirliğini ispata çalıştığı ve bu rivayetlere mevzu diyenleri eleştirmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca Şâmî bu eserde, İsrâ hâdisesinde güneşin durdurulmasına dair rivayetleri de ele almaktadır.[282] Aynı konu, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın mu'cizelerin anlatıldığı dokuzuncu cildinde, "Güneşin Resûlullâh için durdurulması ve Hz. Peygamber'in duâsı bereketiyle güneşin battıktan sonra geriye çevrilmesi" başlıklarıyla bahsedilmektedir.[283] Eserin Türkiye'de el yazması, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde, 45Hk1218/4 numarasıyla, 35b-58b aralığında mevcuttur.

10. *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân:* Şâmî, eserin telif edilme gerekçesini, hicrî 938'li yılların sonlarında oluşan Ebû Hanîfe hakkında ona

[278] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 437, 439.
[279] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[280] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1494; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 541.
[281] Nitekim Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yle yaşadığı bir olayın rivayet kritiği yapılmaktadır. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sındaki ve diğer eserlerindeki siyer anlayışında rivayet analizleri sıkça yer almaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 124-125; III, 70; IX, 437-439.
[282] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 189-190.
[283] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 434-439.

yakışmayacak uygunsuz ve asılsız söylemler olarak belirtmektedir.[284] Eser, mukaddime, altı bölüm, yirmi altı bâb ve hâtimeden oluşmaktadır. Eserin giriş kısmından sonra oluşturulan altı bölümde, İslâm ümmetinin ittifakının lüzumu; ihtilâfın, gıybetin ve ölmüş kimselerin arkasından konuşmanın yerilmesi vb. konular işlenmektedir. Yirmi altı bâb boyunca ise Ebû Hanîfe'nin hayatı, kişiliği, ahlâkı, aktardığı hadisleri vb. konular ele alınmaktadır. Eserin son kısmı olan hâtime ise dört kısma ayrılır ve burada müellif, Ebû Hanîfe hakkındaki eleştirilere cevaplar verir.[285] İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-Â'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân* adlı eserini bu kitaptan faydalanarak telif etmiştir.[286] Bu eserin İmâm Gazâlî'nin (ö. 505/1111) ithamlarına karşı Ebû Hanîfe'ye bir itibar iadesi mahiyetinde olduğu vurgulanmaktadır.[287]

Ukûdu'l-Cumân'ın İstanbul başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde el yazmaları bulunmaktadır.[288] Eserin, Türkiye'deki muhtelif kütüphanelerde de[289] el yazmaları bulunmaktadır.[290] *Ukûdu'l-Cumân*, basılarak neşredilmiştir.[291]

---

[284] Şâmî, bu iddiaların ne olduğunu giriş kısmında söylememekte sadece "İmâm-ı Âzam, en kıdemli müçtehit ve âlim, iman ehlinin kandili" diyerek onu övmekte ve hayır duada bulunmaktadır. Bkz. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 3. Eserin muhakkiki giriş kısmında; İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), İbn Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), İmâm Gazâlî (ö. 505/1111) vd. tarafından ortaya atılan bu iddiaların; Ebû Hanife'nin mürcie olduğu, Kur'ân'ın halkedildiğini savunması, âhâd haberleri kabul etmemesi, rey ile içtihat etmesi olduğunu belirtmektedir. Bkz. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, Giriş, 22.

[285] Şâmî, Ebû Hanîfe ile ilgili yukarıdaki dipnotta belirtilen iddiaları ve sahiplerini eserin hâtime kısmında fasıllar halinde gündeme getirmekte ve onlara karşı cevaplar vermektedir. Bkz. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 349-371.

[286] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1155, 1838; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XII, 131; el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 1-371.

[287] Fuad Sezgin, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Muhammed b. Suûd Üniv. Yayınları, Riyad 1991, I/3, 36.

[288] Carl Brockelmann, *GAL*, 415-416; Fuad Sezgin, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I/3, 36.

[289] Bu eserin, Şâmî'nin birçok eserinde olduğu gibi Türkiye'deki el yazma nüshalarına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı resmî internet sitesi www.yazmalar.gov.tr adresinden ulaşılabilmektedir.

[290] Eserin, Ankara Millî Kütüphanesindeki 975/1567 istinsâh tarihli, 03Gedik18415/1 numaralı yazma, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Kolleksiyonundaki 1019/1610 istinsâh tarihli, 270 yapraklı, 06MilYzA7194 numaralı yazma, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesindeki, 939/1532 istinsâh tarihli, 161 yapraklı, 21Hk927 numaralı yazma, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesindeki Ahmed b. Mustafa Ispartavî 1160/1746 istinsâh tarihli, 179 yapraklı, 15Hk422 numaralı yazma, yine aynı şahıs 1162/1749 istinsâh tarihli, 15Hk857 numaralı yazma ile 15Hk1336 numaralı yazma, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesindeki, Mes'ûd b. İbrâhîm 1076/1664 istinsâh tarihli, 19Hk2147/1 numaralı yazma, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesindeki, Yusuf Bahri Çorumî 1210/1794 istinsâh tarihli, 19Hk1564/1 ve 34 yapraklı 19Hk4139 numaralı yazmaları bulunmaktadır.

[291] Eser, ilk defa Haydarabad'da 1394/1974 yılında Ebû'l-Vefâ Mahmûd Şâh el-Efgânî tarafından tahkik edilerek Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye (Beyrut) tarafından basılmıştır. Eserin diğer tahkiki, Muhammed Molla el-Efgânî tarafından Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde 1399/1978 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 21.

11. ***Matlau'n-Nûr fî Fadli't-Tûr ve Kam'u'l-Mu'tedî'l-Kefûr:*** Şâmî, eseri telif etme sebebini giriş kısmında anlatmaktadır. Yukarıda da bir nebze değinildiği üzere bir grup rahip, Sînâ yarımadası Tûr dağı mevkiinde bulunan bir mescidi gasp ederek kiliseye çevirmişlerdi. Bununla beraber kapılarını Müslümanların girdiği yerden kapatarak kendi bölgelerinden yeni bir kapı açmışlar ve ezan sesini engellemişlerdi. Bu hâdise zamanla duyulmuştu. Bunun üzerine Karâfe Mukattam dağı eteklerinde inzivâ hayatı yaşayan hocası Şâhîn b. Abdillâh el-Halvetî, Şâmî'den bir eser telif ederek Tûr dağının faziletini ve mescitlerin korunması gerektiğini yöneticilere iletmesini istemişti. Bu maksatla hazırlanan eser üç bâba ayrılmış, birinci bâbda Tûr dağının isimleri ve faziletlerinden bahsedilmiştir. İkinci bâbda mescit inşâ etmenin ve onları temiz tutmanın faziletleri söz konusu edilmiştir. Üçüncü bâbda ise mescitlerin tahrip edilmesi veya işlevsiz hale getirilmesinin yasak olduğu üzerinde durulmuştur. Diğer eserlerinde olduğu gibi müellif, rivayetleri kaynaklarına isnâd ederek aktarmış ve bilinmeyen kelimeleri izah etmek üzere bölümler oluşturmuştur.[292] Eserin Kahire'de el yazma nüshaları bulunmaktadır.[293]

12. ***el-Cevâhirü'n-Nefâis fî Tahbîri Kitâbi'l-Arâis:*** İbnü'l-İmâd, bu telifi Şâmî'nin eserleri arasında saymaktadır.[294] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da anlattığı bir konuyu, *el-Cevâhirü'n-Nefâis* adlı kitabında izah ettiğini söyleyerek iki farklı yerde bu kitaba işarette bulunmaktadır. Bu eserin içeriği, *Sübülü'l-Hüdâ*'da verilen bilgilerden çıkarılabilmektedir. Kitap, başta Hz. Muhammed olmak üzere peygamberlerin neseplerini ve terceme-i hallerini ele almaktadır. Aynı zamanda arş, kürsî ve tanımları gibi kelâmî kavramlara da yer verildiği anlaşılmaktadır. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da, bahsi geçen eserin tamamlanması için Allah'tan yardım istemesi, onun telif edildiği zamanlarda, bu eseri kaleme aldığını göstermektedir.[295]

---

[292] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 186-188.
[293] Carl Brockelmann, *GAL*, 416; *Fihristi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Mahfûza bi'l-Mektebeti'l-Hüdeyviyye el-Mısriyye*, V, 152-153.
[294] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[295] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 322; III, 173; VI, 395.

13. *Sefînetü's-Selâme:* Bu eserin zikri *Sübülü'l-Hüdâ*'da iki defa yer almaktadır. Şâmî, eserin içeriği hakkında Hz. Peygamber'in künyelerini ve onlarla ilgili bir takım fâideleri bu eserde anlattığını ifade etmektedir.[296] Diğer taraftan mescidde parmakların birbirine geçirilmesinin cevazı meselesinde *Sefînetü's-Selâme* adlı eserinde detaylı bilgiler verdiğini ifade etmektedir.[297]

14. *İthâfu'r-Râğıbi'l-Vâî fî Tercemeti Ebî Amri'l-Evzâî:* Bu eseri İbnü'l-İmâd, Şâmî'nin kitapları arasında saymaktadır.[298] Fıkıh âlimlerinden İmâm Evzâî'nin (ö. 157/774) biyografisi ile ilgili bir kitap olduğu eserin adından anlaşılabilir.

15. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd:* Şâmî'nin "ömrümün neticesi" olarak nitelendirdiği bu siyer eseri,[299] tezimizin konusunu teşkil ettiğinden bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

Bu sayılanların dışında Şâmî'nin *Matlau'n-Nûr* adlı eserinin el yazmasında, müellefâtıyla ilgili bir listeye rastlanmaktadır.[300] Bu listede, yukarıda zikri geçenlerin birçoğuyla beraber şu eser adları da yer almaktadır: *Hâşiye alâ Şerhi'l-Âcurrûmiyye, Mukaddime fi'n-Nahv, Haşiye alâ'l-Katr,*[301] *İthâfü'l-Lebîbi'r-Râyid bi'l-Cem'i beyne Nihâyeti't-Tertîbi ve'l-Fusûli ve Keşfi'l-Ğavâmid, el-Mebrûra fi'l-Ezkâri ve'd-Daavâti'l-Me'sûra, Kitâbü'l-Mevlidi'ş-Şerîf, Tahbîru Fadli'l-Celed inde Fakdi'l-Veled,*[302] *el-Kavlu'l-Fasl fî Beyâni'l-Ehâdîsi'lletî Leyse lehâ Asl, Hâşiye alâ Nüzheti'n-Nevâzır, el-Hayru'l-Kesîr fi's-Salâti ale'l-Beşîri'n-Nezîr, Takrîbü'l-Etrâf alâ Mekâsıdi Câmii'l-Hayrâti ve'l-Ezkâri ve'd-Daavât, Cüz ale't-Terğîbi ve't-Terhîb, Cüz alâ Cem'i'l-Cevâmi fi'l-Hadîs,*[303] *Cüz alâ Mişkâti'l-Mesâbîh.*[304]

[296] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 536; VII, 139.
[297] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 139.
[298] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 355.
[299] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5.
[300] Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 189, 179-196.
[301] Bu eser, Nahiv âlimi İbn Hişâm'ın *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ* adlı eserinin şerhi olmalıdır.
[302] Muhtemelen Süyûtî'nin *Fadlu'l-Celed inde Fakdi'l-Veled* adlı eserinin şerhi olmalıdır.
[303] Muhtemelen Süyûtî'nin bu isimdeki eseriyle ilgili bir risale olmalıdır.
[304] Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) bu isimdeki eseriyle ilgili bir risale olmalıdır.

Şâmî'ye izafe edilen eserler de vardır. Brockelmann Şâmî'nin eserlerini tanıttığı bölümde, *Sefînetü's-Sâlihî el-Kübrâ* adında bir el yazmadan bahsetmiştir. Ancak onun böyle bir eseri olmadığı anlaşılmaktadır.[305] *Sefînetü's-Sâlihî* adında, Muhammed b. Necmüddîn b. Muhammed es-Sâlihî el-Hilâlî'nin (ö. 1012/1603) bir eseri vardır.[306] Daha önce Şâmî'nin el-Hilâlî ile karıştırıldığına değinilmişti. Muhtemelen bu isimli telif, Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da, eserlerinden olduğunu söylediği *Sefînetü's-Selâme* adlı eseriyle karışmaktadır.[307] Brockelmann, Şâmî'ye nispetle *Sec'u'l-Hamâm (Sadh'ul-Hamâm) fî Medhi Hayri'l-Enâm* adında bir başka eserden de bahsetmektedir.[308] Ancak Hz. Peygamber'e medhiyeler içeren manzum telifin, Muhammed b. Necmüddîn es-Sâlihî el-Hilâlî'ye ait olduğu görülmektedir.[309] Brockelmann, *GAL*'da Şâmî'nin yazmalarını tanıtırken *es-Sirâcü'l-Vehhâc fi'l-İsrâi ve'l-Mi'râc* adlı bir eserden daha bahsetmektedir.[310] Ancak diğer biyografi kitaplarında Şâmî'ye ait böyle bir eserden söz edilmemiştir. Şâmî'nin Mi'râc hakkında yukarıda tanıtılan *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* adlı bir eseri bulunmaktadır. Belki de telaffuz benzerliği sebebiyle *GAL*'da *es-Sirâcü'l-Vehhâc* olarak adı geçen eser, söz konusu *el-İfrâc* adlı kitap olabilir. Diğer taraftan Kâtip Çelebî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Nâsıriddîn ed-Dımaşkî'ye (ö. 842/1438) ait olduğunu söylediği *es-Sirâcü'l-Vehhâc fi'zdivâci'l-Mi'râc* adlı başka bir eserden daha bahseder.[311] Mi'râc hakkında farklı müelliflere ait bu isimle başka eserler de mevcuttur.[312]

[305] Carl Brockelmann, *GAL*, 416.
[306] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* II, 265; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 123; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XII, 74.
[307] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 536; VII, 139.
[308] Carl Brockelmann, *GAL*, 416.
[309] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1076; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* II, 265; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 122; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, X, 89; XII, 74.
[310] Carl Brockelmann, *GAL*, 416.
[311] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 984.
[312] Örneğin bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn,* I, 571.

Türkiye'de de el yazma eserler arasında *Tefsîru Sûreti'l-Fecr* ve *Tefsîru Sûreti'l-İnfiâl* gibi Şâmî'ye izâfe edilen bazı eserler görülmektedir.[313] Bu yazmalara, üslup ve dil açısından bakıldığında Şâmî'ye aidiyeti mümkün gözükmemektedir. Şâmî'ye atfedilen bir başka el yazma da *Risâle Müteallika bi-Kudâti'n-Nebî* adlı eserdir. Ancak içeriğinde başka bir eser gözükmektedir.[314] Aslında bu isimdeki eser, *Matlau'n-Nûr* adlı el yazmanın kapak kısmında Şâmî'nin müellefâtı arasında geçmektedir.[315] Söz konusu eser, *Sübülü'l-Hüdâ*'da geçen Hz. Peygamber'in hayatında atadığı ve görevlendirdiği kadılar ve hâkimlerin anlatıldığına benzer içerikte bir telif olabilir.[316]

Şâmî *Ukûdu'l-Cumân*'da, fırsat bulduğunda yazmaya niyetlendiği konulardan da bahsetmektedir. Ebû Hanîfe'yi tenkid eden İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) iddialarına karşı bir eser telif etmeyi düşündüğünü açıkça ifade etmiştir. O, bu eserin müsveddesine başlamış ve İbn Ebû Şeybe'ye on hadis hususunda reddiye yazmıştır. Ancak eserin, hacimli olacağını, uzun zaman isteyeceğini ve bazı ödünç kitaplar edinmesi gerekeceğini düşündüğünden dolayı bundan vazgeçmiştir. Bununla beraber o sıralarda *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telifi ile meşgul olması ve uzun süredir sahiplerine iade edemediği ödünç kitapların da elinde bulunması gibi sebeplerle bundan vazgeçtiğini ifade etmektedir.[317] Ayrıca Şâmî, başka bir arzusunun da İmâm Şâfiî (ö. 204/820), İmâm Mâlik (ö. 179/795), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Evzâî'nin (ö. 157/774) fezâilini kaleme almak olduğunu belirtmektedir.[318]

[313] Örneğin: *Tefsîru Sûreti'l-Fecr* adındaki Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45Hk1218/6 numaralı, 77a-89b aralığındaki yazma ile yine aynı kütüphanedeki *Tefsîru Sûreti'l-İnfiâl* adındaki 45Hk1218/7 numaralı, 103b-110a aralığındaki yazmanın Şâmî'ye ait olduğu zikredilmektedir.
[314] Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45Hk1218/3 numarada ve 32b-34a aralığında *Risâle fî Müteallika bi-Kuzati'n-Nebî* diye bir eser görülmekte ancak içeriğinin Şâmî'ye ait olmadığı anlaşılmaktadır.
[315] Şâmî, *Matlau'n-Nûr fî Fadli't-Tûr ve Kam'i'l-Mu'tedi'l-Kefûr,* Manisa İl Halk Ktp., nr. 1218, vr. 1 b.
[316] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 325.
[317] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 364-365.
[318] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 351.

II. BÖLÜM

SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ VE İÇERİĞİ

Şâmî'nin, birçok telifi arasında en çok itina gösterdiği şümullü eseri *Sübülü'l-Hüdâ*'dır. Bu eser telif edildiği sırada Mısır, Osmanlıların eline geçmiş bulunuyordu. Böyle bir dönemde kaleme alınan *Sübülü'l-Hüdâ*'nın, devrindeki gelenekselleşen ansiklopedik eser verme faaliyetinin son örneklerinden biri olduğu özellikle belirtilmelidir. Aynı zamanda Şâmî'nin, böyle bir külliyatı meydana getiren, dönemin son müelliflerinden biri olduğu görülmektedir. İslâm bilim çevrelerinin *Sübülü'l-Hüdâ*'ya atfettiği değer, eserin çokça istinsâh edilmesinden ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde el yazma nüshalarının bulunmasından anlaşılmaktadır. Şâmî'nin farklı alanlarda telif ettiği eserlerinin içerisinden, siyer sahasında kaleme aldığı *Sübülü'l-Hüdâ*'nın meşhur ve yaygın olmasının bir takım sebepleri bulunmaktadır. Eserin içeriğinin Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili muhtelif kaynaklardaki siyer malzemesinin neredeyse tamamını bir araya getiriyor olması, ilk sebebi oluşturur. Ayrıca siyerin tüm alanlarına şâmil olması ve kendine özgü yeni bir tasnifle kaleme alınması, bir diğer sebep olarak zikredilebilir.

Şâmî, eserin tam adını mukaddimede, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve Zikri Fedâilihî ve A'lâmi Nübüvvetihî ve Ef'âlihî ve Ahvâlihî fi'l-Mebdei ve'l-Meâd* şeklinde kaydetmektedir.[319] Ancak eser zamanla *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* veya kısaca *Sübülü'l-Hüdâ* diye anılmıştır. Eserin müellifine izafeten *es-Sîretü'ş-Şâmiyye* diye adlandırıldığına da şahit olunmaktadır. [320] Müellif, eseri tamamladıktan sonra bazı düzeltmeler ve ilâveler yapma düşüncesiyle tebyiz edememiştir. Vefâtına kadar bunu yapamayınca eser müsvedde haliyle kalmıştır. Hicrî 938 yılının sonlarına doğru *Ukûdu'l-Cumân*'ı telif eden Şâmî, [321] bu eserin son

[319] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5.
[320] Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, I, 6, 125; II, 33, 289; III, 7, 216; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, II, 228; Abdülhayy el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkam, Beyrut tz, I, 97, 99, 131.
[321] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 3, 9.

taraflarında *Sübülü'l-Hüdâ*'ya yoğunlaşarak onun telifini tamamlamayı murad ettiğini söylemektedir.[322] Buradan Şâmî'nin, *Sübülü'l-Hüdâ* ile ilgili müsvedde halindeki çalışmalarını, hicrî 938'li yıllardan vefâtına kadar olan bir dönemde (vefâtı hicrî 942) sürdürdüğü söylenebilir. Şâmî vefât ettikten sonra onun dostları, öğrencisi Muhammed el-Fîşî'ye, *Sübülü'l-Hüdâ*'yı temize çekmesi konusunda tavsiyelerde bulunduklarında o, buna kendini ehil görmediğini söylemiştir. Bir gece Şâmî'yi rüyasında kitabın tebyiz edilmesine teşvik ederken görmüş, bunun üzerine *Sübülü'l-Hüdâ*'yı tebyiz etmeye başlamış ve 15 Rebîülâhir 971 Perşembe günü akşamı (2.12.1563) ancak tamamlayabilmiştir.[323] el-Fîşî'nin, *Sübülü'l-Hüdâ*'da küçük de olsa bir takım tasarruflarda bulunduğu eserin sonundaki bazı ifadelerden anlaşılmaktadır.

Şâmî'nin "ömrümün neticesi" olarak değer atfettiği[324] *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içeriğini incelemeden önce eserin el yazmaları, neşirleri ve tercümeleri gibi bir takım dış özelliklerine de değinmek gerekmektedir.

2.1. El Yazmaları

Sübülü'l-Hüdâ, daha önce de belirttiğimiz gibi *es-Sîretü'ş-Şâmiyye* adıyla da anılmış ve el yazması dört cilt olarak istinsah edilmiştir.[325] Eserin el yazmaları dünyanın değişik kütüphanelerinde mevcuttur.[326] Türkiye'deki muhtelif kütüphanelerde bulunan yazmaları şunlardır: İstanbul Âtıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 34Atf1753-1755;[327] İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461-1464; [328] Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34Nk3318-3333; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 21Hk281/1.[329]

---

[322] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 364.
[323] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469-470.
[324] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5.
[325] Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 155.
[326] Carl Brockelmann, *GAL*, 415-416.
[327] Bu nüshadan, eseri Mustafa Âtıf Efendi'nin (ö. 1155/1742) vakfettiği anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 34Atf1755, 435 b.
[328] Bu nüshadan, eseri Feyzullâh Efendi'nin (ö. 1115/1742) vakfettiği anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461, vr. 255 b.
[329] Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Kütüphanesindeki 21Hk281/1 künyeli *Sübülü'l-Hüdâ* olarak belirtilen nüshada yer alan Mi'râc olayında "kıssadaki hadislerin tahrîci" diye bir

Sübülü'l-Hüdâ'nın Lübnan-Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye neşrinin önsözünde, Arap Dünyasındaki el yazmalarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu neşrin dayandığı el yazma nüshalar şunlardır: [330] 1) Yemen-San'a, el-Mütevekkiliyye Kütüphanesi Tarih Bölümü'nde 207-210 numaralar ile mevcut olan nüshanın dört cilt halinde baştan sona eksiksiz bulunması sebebiyle neşre esas kabul edildiği belirtilmiştir. 2) Kahire Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye kütüphanesinde eserin sadece son (dördüncü) cildi bulunmaktadır. 3) Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Mustafa Fâzıl Kütüphanesi Tarih bölümünde 50M numara ile III. ve IV. ciltleri yer almaktadır. 4) Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Teymûriyye Kitaplığı Tarih bölümünde 925 numara ile bulunmaktadır. 5) Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Tal'at Kitaplığı Tarih bölümünde 2100 numara ile 1. 2. ve 3. ciltleri yer almaktadır. 6) Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye Tarih bölümünde 130 numara altında bulunan muhtelif kısımlarda *Sübülü'l-Hüdâ* cüzlerinin bulunduğu zikredilmektedir. 7) Kahire Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 4511 numara altında eserin bazı cüzlerinin var olduğu beyan edilmektedir.

Eserin Mısır neşrinin dayandığı el yazma nüshalarla Lübnan neşrinin dayandığı el yazma nüshalarının yakın olduğu, her iki neşrin de önsöz kısımlarında verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Mısır neşrinde, Yemen-San'a el-Mütevekkiliyye Kütüphanesi Tarih bölümünde yer alan yazmanın, yayın için asıl nüsha olarak tespit edildiği ve eserde "ص" harfiyle remzedildiği belirtilmektedir. 1099/1688 tarihli bu el yazmanın, tam ve dört cilt olduğu zikredilir. Bu nüshanın, Şâmî'nin öğrencisi Muhammed el-Fîşî tarafından 971/1564 tarihinde tebyizi tamamlanan nüsha olduğu ve daha sonra mübeyyizlerin üzerine bazı şerhler düştükleri anlaşılmaktadır. Bu yüzden söz konusu yazma, tashihli nüsha olarak kabul edilmektedir. Bu sebeble en muteber nüshanın bahsi geçen nüsha

başlık atılmaktadır. Bu bölüm, *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer almamaktadır. Şâmî, *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* diye isimlendireceği eserle böyle bir tahrîc çalışması yapacağını *Sübülü'l-Hüdâ*'da ifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 176. Buradan bu kısmın *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* adlı eserin metni olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ* (*el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire),* Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281/1, vr. 122.

[330] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, Önsöz, 40-41.

olduğu belirtilir. Ancak bu nüshanın yazısının zor olduğu zikredilir.[331] Mısır neşrinin dayandığı el yazmanın, Mustafa Fâzıl Kütüphanesindeki nüsha olduğu belirtilmektedir. Bu, Vehbe b. Muhammed b. Sâlim tarafından 1284-1285/1867-1868 yıllarında istinsâh edilmiş bir nüshadır. Yazmanın gayet net ve anlaşılır olduğu, "م" harfiyle remzedildiği ancak yazım hatalarının bulunduğu ifade edilmiştir. Mısır neşrinin dayandığı "Mükerrem ك", "Tal'at ط", "Teymûriyye ت" remizleriyle verilen başka el yazmalar da vardır.[332] Ayrıca Mısır-Kahire Ezheriyye Kütüphanesi 63/2991 ve 74/3129 numaralı iki nüshanın çelişki durumunda müracaat edilecek en orjinal nüsha olduğu zikredilir.[333]

Sübülü'l-Hüdâ'nın naşirleri, yazma nüshalarla ilgili bazı tespitlerde bulunmuşlardır. Eserin III. cildini tahkik eden Abdülazîz Abdülhak Hilmî, Yemen-San'â nüshasında yazım hatalarının bulunduğunu beyan ederek, 2100 numaralı Tal'at yazmasını asıl kabul ettiğini söylemektedir. Bununla beraber o, çalışmasını başka nüshalarla karşılaştırmalı bir şekilde yaptığını da beyan etmektedir.[334] X. cildin muhakkiki Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr ise Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye nüshalarının da birçok hata barındırdığını belirterek, Ezheriyye Kütüphanesindeki 2991 ve 3129 numaralı nüshayı hataların tashihi için kullandığını söylemektedir.[335]

Sübülü'l-Hüdâ'nın Paris Bibliothéque Nationale de France'deki nüshalarına erişilebilmektedir.[336] İran İslâm Meclisi ve Medine İslâm Üniversitesi kütüphanelerinde de eserin el yazmalarına ulaşılabilmektedir.[337] Zikri geçen kütüphanelerdeki nüshaların

[331] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, XII, 7 (Mısır Neşri).
[332] Ciltlerdeki nâşirler önsözde de değindikleri üzere el yazma nüshalara kendilerine göre farklı harflerle remizler verebilmişlerdir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. İbrâhîm et-Terzî, Abdürrahîm el-Azbâvî, Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, III, Önsöz 5; XII, Önsöz 7.
[333] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Kahire 1997, Nşr. Mustafa Abdülvâhid, I, Önsöz, Y.
[334] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülazîz Abdülhak Hilmî, III, 7.
[335] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, X, 7.
[336] Paris Bibliothéque Nationale de France'da (Fransa Ulusal Kütüphanesi) 1987-1993, 1996 ve 6987 numaralı *Sübülü'l-Hüdâ* yazmaları mevcuttur. Örneğin: 1987 numaralı nüsha, http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc299221, 6987 numaralı nüsha, http://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc21008d adreslerinden erişilebilmektedir. (02.02.2021)
[337] Örneğin eserin mahtût haldeki ikinci cildi İran'daki Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrây-ı Millî kütüphanesinde 8949 numara ile mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, vr. 1-367. Aynı şekilde Medine-i Münevvere İslâm Üniversitesi Kütüphanesinde 358 numara ile eserin mahtut haldeki birinci cildi bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, vr. 2-411.

gayet okunaklı olduğu görülmektedir. Eserin Türkiye'deki ulaşabildiğimiz el yazmaları da temiz ve rahat okunabilir durumdadır.[338] Ayrıca konu başlıkları, tembihler, sıra sayılarıyla yapılan numaralandırmalar, bilinmeyen kelimeler ve "روي، قال" ve benzeri başlayan başlangıç cümleleri kırmızı mürekkep ile belirgin hale getirilmiş böylece okuma ve anlama kolaylığı sağlanmıştır. El yazma nüshaların okunması esnasında müstensihlerin hemze kullanmama durumlarına dikkat edilmelidir.[339]

Sübülü'l-Hüdâ'nın ulaşılabilen el yazmalarının birbirinden farklı olmadığı genel manada metinlerin örtüştüğü ve aynı olduğu görülmektedir. Ancak nadiren de olsa nüshalar arası farklılıklar tespit edilmektedir.[340] El yazmalarda "beyâd" diye tabir edilen kimisi müelliften kimisi de sonraki müstensihlerden kaynaklı olması muhtemel düşmeler yer almıştır.[341] Kimi nüshalarda bilinmeyen kelimeler kırmızı ile gösterilmiş ancak karşılıkları yazılmamış böylece metinde düşmeler gerçekleşmiştir.[342] Son ciltlerde düşmelerin ve boşlukların sık görülmesinin[343] müellifin sağlık ve benzeri durumlarıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim Şâmî'nin ömrünün son zamanlarında eseri tamamlayabildiği bilinmektedir.[344]

---

[338] Türkiye yazma eserleri kütüphanelerindeki; İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461, 1462, 1463, 1464; Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 34Atf1752, 1753, 1754, 1755; Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281; Ankara Millî Kütüphane, Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 50Ür324 numaralı el yazmaların gayet temiz ve okunaklı olduğu görülmektedir.

[339] Örneğin "الفضائل" gibi kelimeler "الفضايل" şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde "صحراء" ve benzeri kelimeler de hemzesiz "صحرا" şeklinde yazılmaktadır. "الماء" kelimesinin "الما" şeklinde yazılması diğer kelimeye bitişik olup olmadığı hususunda karışıklığa yol açabilmektedir. Bu durum da bazen anlamayı zorlaştırabilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461, nr. 1218, vr. 34, 35.

[340] Örneğin Selmân-ı Fârisî'nin kıssasının sonunda yer alan tembihât kısmındaki birinci ve ikinci tembihler mevcut el yazmalarda yer almamış, üçüncü tembih ile devam edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 110; Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461, vr. 10; Atıf Efendi Koleksiyonu, 34Atf1755, vr. 212 a.

[341] Örneğin Hz. Peygamber'in eşlerine uyguladığı "îlâ" olayının anlatıldığı yerde bazı el yazmalarda düşmeler mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 153-154; Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1464, vr. 235 a; Atıf Efendi Koleksiyonu, 34Atf1752, vr. 9 a. Başka beyâd örnekleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 339, 340; XII, 462; Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1464, vr. 301 b, 401 a, 488 a.

[342] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1464, vr. 427 b; 442 a.

[343] Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1464 numaralı nüsha baştan sona birçok beyâd (düşme) barındırmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1464, vr. 2 a-489 b.

[344] el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse,* 364.

Yukarıda zikri geçen tüm el yazmaların, öğrencisi el-Fîşî'nin yazdığı ana nüshadan çoğaldığı tespit edilmektedir.[345] Sonraki müstensihlerin tespit edilebilen diğer istinsâh tarihleri 1099/1687, 1328/1910 şeklindedir.[346] El yazmaların üzerinde müstensihlere ait kısıtlı bilgilere rastlanabilmektedir. Örneğin Âtıf Efendi 1754 numaralı el yazmanın sonunda müstensih İsmâîl b. Türkî b. Ahmed el-Münşelîlî[347] eseri, Şâmî'nin öğrencisi Fîşî'nin nüshasından istinsâh ettiğini ifade etmektedir.[348] İran'daki Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrây-ı Millî kütüphanesindeki 8949 numaralı nüshanın tarih belirtilmeden Ahmed b. eş-Şeyh Hicâzî el-Kılletî el-Merzûkî tarafından kaleme alındığı ifade edilmektedir.[349] Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 50Ür324 numaralı nüshanın Mustafa Saffetî el-Mekkî el-Mâlikî tarafından 1086/1674 tarihinde;[350] Feyzullâh Efendi Koleksiyonu 1463 numaralı nüshanın Muhammed b. Sıddîk es-Sehlâvî eş-Şâfiî tarafından 1001/1592 ve 1013/1604 yıllarında; Fransa Ulusal Kütüphanesi'ndeki 1987 numaralı nüshanın Alî b. Alî b. Îsâ el-İmlîtî el-Mâlikî tarafından 1061/1651 yılında[351] istinsâh edildiği belirtilmektedir.

Zikri geçen müstensihler hakkında pek bilgiye rastlanamasa da Mısır'ın çeşitli bölgelerinde ilmî yaşantısını sürdüren Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine müntesip kimseler olduğu anlaşılmaktadır.[352] Eserin istinsâh tarihlerinin hicrî 1100 yıllarına kadar yoğun bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

---

[345] Şâmî'nin öğrencisi, el-Fîşî tebyiz ettiği *Sübülü'l-Hüdâ* nüshasını, 15 Rebîülâhir 971'de (2.12.1563) yılında tamamlamıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 470.

[346] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469-470. Ayrıca Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1464 numaralı nüsha, 984/1576 tarihlidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, vr. 389. Fransa Ulusal Kütüphanesi 1991 numaralı yazma 997/1589; 1996 numaralı yazma ise 1063/1653 tarihlidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, vr. 522; IV, vr. 255. Medine İslâm Üniversitesi Kütüphanesi 358 numaralı nüsha, 1081/1670 tarihlidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, vr. 411. Âtıf Efendi Koleksiyonu 1755 numaralı yazma, 1090/1679 tarihlidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, vr. 435 b.

[347] İstinsâhta bulunan bu zâtın *Hulâsatü'l-Cevâhiri'z-Zekiyye fî Fıkhi'l-Mâlikiyye* adlı eserin müellifi Ahmed b. Türkî b. Ahmed el-Münşelîlî (ö. 979/1571) adında Mâlikî fakihi bir zâtla akraba veya kardeş olduğu tahmin edilebilir. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 106.

[348] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, vr. 359 b.

[349] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, vr. 367 b.

[350] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, vr. 463. 471 sayfadan ibaret bu *Sübülü'l-Hüdâ* nüshası için ayrıca bkz. https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/details/228973.

[351] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, vr. 355; III, vr. 303; I, vr. 483.

[352] Şâmî'nin Şâfiî, öğrencisi el-Fîşî'nin ise Mâlikî mezhebinden olduğu düşünüldüğünde eserin geleneğe tabi bir çevre tarafından benimsenerek çoğaltıldığı ve yayıldığı anlaşılmaktadır.

2.2. Neşirleri

Sübülü'l-Hüdâ, iki defa neşredilmiştir. Bunlardan birincisi Kahire'deki el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kurul, eserin tahkiki ve neşri ile ilgili "Kültür Mirasının İhyâsı" adında bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon, eserin tahkik etme görevini ilk başta Mısırlı âlimler Abdülvehhâb Abdüllatîf ve Mustafa Abdülvâhid'e vermiştir. Zaman içerisinde eserin tahkikinde farklı âlimler de görevlendirilmiştir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın ilk tahkikine başlayan Abdülvehhâb Abdüllatîf'in vefâtı üzerine Mustafa Abdülvâhid eserin I. cildini 1972'de, II. cildini de 1974'de tamamlayabilmiştir.[353] Eserin III. cildi Abdülazîz Abdülhak Hilmî tarafından 1973'de,[354] IV. cildi İbrâhîm el-Azbâvî ve İbrâhîm et-Terzî tarafından 1979'de tahkik edilmiştir.[355] Daha sonra eserin kalan ciltlerinin tahkikinin, 1989 yılına kadar inkitaa uğradığı görülmektedir.[356] V. cilt Fehîm Muhammed Şeltût ve Cevdet Hilâl (1992), VI. cilt Abdülazîz Abdülhak Hilmî, VII. cilt Alî Hasen Mahmûd Habîbe, VIII. cilt Mahmûd Zâyid (1997), IX. cilt Hâmid Abdülmecîd ve Cevdet Ahmed Süleymân, X, XI ve XII. ciltler ise Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr (1995-1997) tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.[357] Eser, yirmi beş yıl süren fasılalı ve uzun soluklu bir çalışmayla on iki cilt halinde, 1997 yılında yayınlansa da el yazmasında var olan son kısımları neşirde yer almamıştır. Fehîm Muhammed Şeltût ile Ramazân Abdüttevvâb'ın XII. cilt için yazdıkları takdim yazısında bu cildin son olduğuna dair bir bilgi yer almamakta bu da eserin normalde bir cilt daha devam edeceği izlenimini vermektedir.[358]

[353] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Mustafa Abdülvâhid, I, Önsöz, T; Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût ve Cevdet Hilâl, V, 3.
[354] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülazîz Abdülhak Hilmî, III, 9.
[355] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût ve Cevdet Hilâl, V, 3-4.
[356] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Mahmûd Zâyid, VIII, Önsöz.
[357] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, XI, Önsöz; XII, 3-4.
[358] Mısır neşrinde el yazma nüshalarda olan; "Nübüvvetin şanını hafife alarak Hz. Peygamber'e kötü sözler sarfedenlerle ilgili bahisler, önceden zikredilmeyen hicret hâdiseleri, rukye ve tıbb-ı nebevî bahisleri ve Hz. Peygamber'in vefâtı" konuları 2006 yılında neşredilen XIII. ciltte yer alarak eser tamamlanabilmiştir. Beyrut neşrinde bu bahislerin tamamı ilk yirmi sayfa dışında XII. cildin tamamına karşılık gelmektedir.

Eserin diğer neşri ise Beyrut'ta Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1993 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu neşrin tahkiki, Âdil Ahmed Abdülmevcûd ile Alî Muhammed Muavvid tarafından yapılmıştır. Eser, iki cildi fihrist olmak üzere on dört cilt halinde yayınlanmıştır. Tezimizde iki neşirden de faydalanılmakla birlikte daha çok Beyrut neşri esas alınmıştır.

Mısır neşrinde nâşirler, eserin tahkiki için bazı prensipler belirlemişlerdir. Buna göre, Yemen-San'â'daki nüsha, karşılaştırmalı ve tashihli olduğu için eserin tahkikinde asıl kabul edilmiş; metinlerin tespit ve karşılaştırılması için diğer kütüphanelerdeki yukarıda belirtilen el yazmalarına da bakılmış; nüshalar arasındaki okuma farklılıklarına gerek olmadıkça değinilmemiştir. Şâmî'nin alıntı yaptığı İbn Hişâm'ın (ö. 218/813) *Sîre*'si, Süheylî'nin *Ravdu'l-Unuf*'u, Vâkıdî'nin *Meğâzî*'si, Halebî'nin *İnsânü'l-Uyûn*'u, İbn Kayyım'ın *Zâdu'l-Meâd*'ı, Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sı, Makrîzî'nin *İmtâu'l-Esmâ*'ı ve Taberî'nin *Târîh*'i gibi eserlere başvurularak metin karşılaştırmaları yapılmıştır. Söz konusu kaynaklarda tespit edilen rivayetler, eserde dipnot olarak verilmiş ve mevzû olan rivayetlerle ilgili bazı açıklamalarda bulunulmuştur. Bununla birlikte dinin maksatlarıyla çelişen bilgiler veya Hz. Peygamber'e yakıştırılmayacak anlatımlar, dipnotlarda izahlarla tashih edilmeye çalışılmıştır. Karışma ihtimali olan kelimeler, çelişki yaşanmaması için harekelenmiştir. Yabancı kelimelerle ilgili izahların daha iyi anlaşılması için, dipnotlarda açıklamalar yapılmış ve eserde geçen coğrafî bilgiler de açıklanmıştır.[359] Eserin tahkikinin, ilmî esaslara ve yöntemlere göre yapıldığı belirtilmiştir.[360] Ayrıca Kur'ân âyetlerinin numaralanması ve harekelenmesi, hadislerin harekelenmesi ve tahrîci, hadislerin işaret ettiği kimi fıkhî hükümlerin izahı, işaret edilen yerde bulunamayan bir takım rivayetlerin beyanı, âlimlerin ve ravilerin biyografilerinin kısaca verilmesi ve nüshalar arası farklılıkların köşeli parantezle belirtilmesi de eserin tahkikinde uygulanan

[359] Muhakkiklerin sunduğu, el yazmalar arası karşılaştırmalar, diğer kaynaklarla yapılan bilgi mukayeseleri, bilinmeyen kelimelerin izahı ve coğrafî bilgiler vb. için dipnotlara bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Fehîm Muhammed Şeltût-Cevdet Abdurrahmân Hilâl, Kahire, 1992, V, 35, 36, 37, 38.
[360] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Mustafa Abdülvâhid, Kahire, 1997, I, Önsöz, T, Y, K.

usullerdir.[361] Mısır neşrinin herhangi bir cildi incelendiğinde, bu sayılan yöntemleri bizzat gözlemlemek mümkündür.

Her iki neşirde de aynı el yazmalar kullanıldığından ötürü eserin Beyrut neşrinde de benzer tahkik yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir.[362] Bu neşrin de herhangi bir cildi incelendiğinde, hadis tahricleri ve sıhhat durumları, bazı önemli sayılan biyografi bilgileri, şiirlerin orijinal hali ve kime nispet edildiği, başka el yazmalardaki farklı telaffuzlar vb. usullerin dipnotlarda ele alındığı müşahade edilmektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın iki neşri kıyaslandığında, Mısır baskısının daha itinalı olduğu görülmektedir. Bu neşrin Mustafa Abdülvâhid'in tahkik ettiği ilk iki cildinde bazı tahricler ve biyografilerin atlandığı, eserin diğer ciltlerinde ise bu konuda daha dakik bir yöntem takip edildiği görülebilir. Örneğin dipnotlarda nüsha farklılıklarına, kelime izahlarına, coğrafî bilgilere ve rivayet tahriclerine mümkün mertebe yer verilmektedir. Ancak Beyrut neşrinin tahkikinde bu gibi hususların az olduğu gözlemlenmektedir.[363]

2.3. Tercümeleri

Sübülü'l-Hüdâ, Yusuf Özbek'in yayın editörlüğünde bir komisyon tarafından tercüme edilmiş ve Ocak Yayınları tarafından 2003-2004 yıllarında basılmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın Türkçe'ye tercümesi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye neşri esas alınarak yapılmıştır. Eserin dördüncü baskısı, Ocak 2011 tarihinde yayınlanmıştır. Eserde sarı renkli birinci hamur kâğıt kullanılmış ve toplam cilt sayısı, orijinal nüshada olduğu gibi on ikiye ulaşmıştır. Ayrıca esere, tek cilt halinde bir indeks hazırlanmıştır.

Hz. Peygamber hakkında hemen herşeyi ihtiva etmesinden dolayı eserin tercümesi, *Peygamber Külliyâtı* olarak adlandırılmıştır. Eserin Türkçeye tercüme edilerek neşredilme amacı, Hz. Peygamber'in hayatını tahsil etmek, sevgi ve saygısı yolunda daha

[361] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Nşr. Abdülmuiz Abdülhamîd el-Cezzâr, XI, Önsöz; XII, 8.
[362] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Önsöz, I, Takdim Yazısı 41.
[363] Nüsha farklılıklarının remizlerle beyanı ve diğer hususlara ait örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ* (Mısır Neşri), IV, 11, 13, 16, 17, 18, 20, 21, 24. Mısır neşrinde el yazmalar için belli remizler verilmiştir.

fazla bilinçlenmek, onu insanlara anlatmak ve sevdirmek olarak belirtilmiştir.[364] Eserin tercüme hey'etinde bulunanlar; I. cilt: Halil İbrahim Kaçar; II. cilt: Hüseyin Kaya; III. cilt: Ebubekir Sifil; IV ve V. ciltler: Adem Yerinde; VI. cilt: Hüseyin Kaya; VII. cilt: Hasan Cirit, Adem Yerinde, Hüseyin Kaya; VIII. cilt: Recep Doğru, Adem Yerinde, Sadık Bozkurt; IX. cilt: Mehmet Boynukalın; X. cilt: Faruk Salman, Sadık Bozkurt, Adem Yerinde, Hüseyin Kaya; XI. cilt: Recep Doğru, Halil İbrahim Kaçar; XII. cilt: Hüseyin Kaya'dır.

Eserin birinci cildine yayıncı tarafından önsöz, yazarın hayatı ve müellefâtı hakkında kısa bilgiler eklenmiştir. Burada, *Sübülü'l-Hüdâ*'ya dair özet bilgiler ve siyer ilminin tarihçesi hakkında malumat yer almaktadır. Diğer ciltlerde ise ana metnin dışında önsöz veya takriz gibi herhangi bir ziyade bulunmamaktadır. Son ciltte, tercüme hey'etinin hâtime veya sonuç gibi herhangi bir değerlendirmesi olmamış, orijinal metnin tercümesiyle kitap tamamlanmıştır. Eser, dipnotlarıyla beraber aynen tercüme edilmiştir. Ancak orijinal metinde, bilinmeyen kelimelerin olduğu bölümlerin (ğarîbu mâ sebak) tercümesi bırakılmıştır.[365] Dolayısıyla bu bölümlerdeki bir takım bilgi, rivayet ve yorumlar tercümede yer alamamıştır. Tercüme hey'eti eserde, hangi çeviri yöntemini takip ettiğini belirtmemiştir. Haliyle kimi zaman bilinmeyen kelimeler ve i'râb kısımlarının çıkarılmasına dair bir açıklamaya da değinmemişlerdir. Diğer taraftan tercümedeki görev paylaşımının cilt ve sayfa esasına dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Ciltlerin, komisyondaki belirli kimselere dağıtılarak tercüme edilmesinin, eserin tümünde farklı çeviri üsluplarının benimsendiğini göstermektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın *Peygamber Külliyatı* adıyla Türkçe'ye kazandırılması büyük bir emek ve özverinin sonucudur ve takdire şayan bir çalışmadır. Çevirinin incelenmesi ve eleştirel bakılması onun kıymetini tenkis etmez. Bu bağlamda eserin çevirisi

[364] *Peygamber Külliyatı*, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2011, I, 6.
[365] Mütercimler "ğarîbu mâ sebak" kısmında geçen önemli sayılabilecek bazı kelimeleri dipnotlarda sunmaktadırlar. Bkz. *Peygamber Külliyatı*, IV, 37, 39, 327, 383.

incelendiğinde daha çok kaynak metne ve lâfızlara bağlı kalınarak harfî tercüme yolunun benimsendiği görülmektedir. Harfî tercümenin tercih edilmesinin cümlelerde zaman zaman ağırlık ve uzunluk gibi anlamayı zorlaştıran ve bağlamdan kopmaya sebep olan problemlere yol açtığı söylenebilir.[366] Kimi zaman harfî tercüme yanlış anlamaya da yol açabilmektedir.[367] Metnin anlamına sadık kalınarak yapılan mana tercümesinin de eserde kullanıldığı görülmektedir.[368] Orijinal metinde geçen Arap Dili grameriyle ilgili yerler çoğunlukla tercüme edilmemiştir.[369] Ancak kimi zaman gramer tabirleri aslî adlarıyla olduğu gibi tercümede bırakılmıştır.[370] Diğer klasik eserlerde de çokça rastlanan harflerin harekelenmeleriyle ilgili "muvahhade, müsennât, müsellese, mu'ceme" şeklindeki izahlar da tercüme edilmeyerek metne hafiflik katılmıştır. Orijinal metinde geçen âyetlerin Arapça aslı ve tercümesi, sûre ve âyet numaraları aynı satır üzerinde verilmiştir.[371] Şiirler ise uzunluğuna bakılmaksızın olduğu gibi tercüme edilmiştir.[372] Nadiren şiir tercümelerinin terkedildiği de vakidir.[373] Mütercimler, dipnotlarda kimi zaman belli izah ve yorumlarda bulunmuşlardır.[374] Zaman zaman, orijinal metinde tembîhât kısmında yer alan bazı coğrafî bilgileri ve kelime anlamlarını dipnotlarda verdikleri görülmektedir.[375] Hz. Peygamber'in, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine misafir

[366] Örneğin, orijinal Arapça metinde geçen "ahit, akit ve sulh" tabirleri tercümede "anlaşma" olarak çevrilmiş bu da aynı kelimenin bir cümlede defalarca tekrarlanmasına yol açmıştır. Bu vb. yerlerde zamirlerden ve eş anlamlı kelimelerden yardım alınarak cümledeki ağırlığın giderilmesi düşünülebilir. Bkz. *Peygamber Külliyatı*, IV, 18-19.

[367] Örneğin, "Resûlullâh……..düşmanına destek vermemeleri ve buna mukabil malları ve canlarıyla güven içerisinde küfür üzere kalmaları hususunda onlarla anlaştı." Hz. Peygamber'in küfür üzerinde kalmaları hususunda anlaşma yapması İslâm dininin genel yasaları açısından mümkün görülmemektedir. "Eski dinlerinde olmalarına rağmen kanları ve mallarının güvence altına alınması şartıyla onlarla anlaştı" şeklinde mana tercümesine yönelmek gerekli gözükmektedir. Bkz. *Peygamber Külliyatı*, IV, 18.

[368] Örneğin: Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 81; *Peygamber Külliyatı*, I, 36.

[369] Örneğin: Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 77; *Peygamber Külliyatı*, I, 31-32. Bir başka örnek: Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 235; *Peygamber Külliyatı*, X, 276.

[370] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 8; *Peygamber Külliyatı*, III, 20.

[371] *Peygamber Külliyatı*, III, 537, 538; VI, 254.

[372] *Peygamber Külliyatı*, III, 311-312; VII, 138-140.

[373] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 56, 65; *Peygamber Külliyatı*, IV, 92, 105.

[374] *Peygamber Külliyatı*, X, 437, 444.

[375] Dipnotlarda verilen bu bilgilerin zaman zaman asıl metinde yer alan tembîhât kısmından yola çıkılarak derlendiği görülmektedir. Örneğin orijinal metinde Sefevân ve Uşeyre Gazveleriyle ilgili "tembîhât" kısmında yer alan bilgiler, *Peygamber Külliyatı*'nda dipnot olarak dercedilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 16, 17; *Peygamber Külliyâtı*, IV, 30, 31. Başka örnekler için bkz. *Peygamber Külliyatı*, V, 51, 215, 479. "Ğarîbu mâ Sebak" (müfredâtlar) kısımlarında yer alan bazı kelime anlamlarının -tümü olmasa da- dipnotlarda verildiği görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 131; *Peygamber Külliyâtı*, IV, 37.

oluşunun anlatıldığı kısımda, Ebû Eyyûb'un evinin bulunduğu yerin resmi verilmiş ve tercüme, görsel materyallerle desteklenmiştir.[376] Yine bazı ciltlerin sonunda bilgilendirici resim, harita ve şemalar yer almaktadır.[377] Terminolojik ifadeler, kimi zaman olduğu gibi bırakılmış bazen de sözlük anlamları verilerek yetinilmiştir. Hz. Peygamber'in adlarının ele alındığı bölümde, isimler Arapça-Latince olarak yazılmış ancak bu sözcüklerin Türkçedeki karşılıkları verilmemiştir.[378] Havz-ı Kevser, Makâm-ı Mahmûd gibi tabirler tercüme edilmeye çalışılmamış, bilim dalının geleneğinde meşhur olan isimlendirmeler korunmuştur.[379] Diğer taraftan bir takım siyer tabirlerinin dilimizdeki tercümelerinin kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin, irhâsât tabiri "şaşılacak türde olağanüstü bir olay" olarak tercüme edilmiştir.[380] Hz. Peygamber'le ilgili kullanılan hasâis tabiri de hususiyetler veya has özellikler olarak tercüme edilmiştir.[381]

Tercümede, eserin orijinalinde yer alan telfîk isnâd ve senedlerdeki ravi zincirleri olduğu gibi Türkçe'ye çevrilmiştir. Okuyucuya akıcılık katması amacıyla senet bilgilerinin hazfine gidilmemiştir. Âyetlerin Arapça metinleri ve peşinden mealleri verilmiştir. Bazı hadisler, diyaloglar ve şiirlerin italik yazıyla yer alması okuma zorluğuna yol açmaktadır. Mütercimler âyet ve hadislerin yer aldığı metinlerde parantez içi tefsir ve şerhe dayalı bilgiler vermektedirler.[382] Eserdeki bazı sözcüklerin farklı farklı yazılması tek yazı usulünün benimsenmediğini göstermektedir.[383]

Peygamber Külliyâtı'nın çevirisi bilimsel bir makale ile gündeme gelmiş ve "İslâm kaynak eserlerinin çeviri eleştirisi denemesi" yapılmıştır. Öncelikle çeviri eleştirilerinin amacı, Temel İslâmî Bilimlere ait eserlerin tercümelerinin sağlıklı olması, çevirinin belirli

[376] *Peygamber Külliyatı*, III, 383. Hendek Savaşı'nın yapıldığı yerin de resmi için bkz. *Peygamber Külliyâtı*, IV, 346.
[377] *Peygamber Külliyatı*, I, 524-528; III, 558-560.
[378] *Peygamber Külliyatı*, I, 366, 523.
[379] *Peygamber Külliyatı*, I, 370.
[380] *Peygamber Külliyatı*, I, 154.
[381] *Peygamber Külliyatı*, X, 312, 328.
[382] *Peygamber Külliyatı*, IV, 17-18.
[383] Örneğin hicrî aylardan "Cemâziyelevvel-Cemâziyelâhir" ayları "Cemaziyülâhır, Cemaziyülevvel, Cemâziyelûlâ" gibi farklı şekillerde yazılmıştır. Bkz. *Peygamber Külliyâtı*, IV, 31, 189.

yöntemlerle ve bilimsel bir amaç doğrultusunda yapılması olarak belirtilmiştir. Bu yüzden kaynak metin doğru okunmalı, çeviri sonrası iki metin arasında karşılaştırma yapılmalıdır. Eserin dönemine ait bir takım hususiyetlerin metin üzerinde izleri olacağından, o dönemin dil ve üslûbunun iyice bilinmesi gereklidir. Çeviri eserler, bilimsel, sanatsal ve ahlâkî açılardan incelemeye tabi tutulmalıdır. Bilimsel çeviri, gramerle ilgili hususların nazara alındığı, sanatsal çeviri ise belâğatla ilgili özelliklere riayet edilen çevirilerdir. Ahlâkî çeviri ise kaynak metinle hedef metnin birbirine bağlanmasının ne derecede korunabildiği ve kaynak metnin maksadına ne kadar ulaşabildiğiyle ilgilenmektedir. Bu manada bahsi geçen makale, örnekler sunarak *Peygamber Külliyâtı*'nı bilimsel, sanatsal ve ahlâkî açıdan değerlendirmektedir. Bu makalede çeviri, genel olarak şu noktalardan eleştirilmektedir. Bazı lâfızlarda sözlüğün kullanılmaması veya hatalı kullanılması, anlatılmak istenenin net olmaması, tercüme hatalarının bulunması, harf-i cerlerin tercümeye hatalı yansıtılması, gramer kaynaklı hataların mevcudiyeti ve morfolojik bir takım hataların olması şeklinde belirtilmiştir.[384]

Peygamber Külliyâtı'ndaki tercüme üslubunu bütüncül olarak görebilmek adına bir örnek sunmak yerinde olur:

إني لواقفٌ في الصفِّ يومَ بدرٍ فنظرتُ عن يميني وعن شمالي فإذا أنا بين غلامين من الأنصارِ، حديثةٌ أسنانهما فتمنيتُ أن أكونَ بين أضلع منهما، فغمزني أحدهما سرًّا من صاحبِهِ فقال: أيْ عم، هل تعرفُ أبا جهلٍ؟ قلتُ: نعم، فما حاجتُكَ إليه يا بن أخي؟ قال: أُخْبِرْتُ أنَّهُ يسبُّ رسولَ اللهِ، والذي نفسِي بيدِهِ لئنْ رأيتُهُ لايفارقُ سوادِي سوادَهُ حتى يموتَ الأعجل منا، قال: وغمزني الآخرُ سرًّا من صاحبِهِ فقالَ مثلها، فعجبتُ لذلك. قال: فلمْ أنشبْ أن نظرتُ إلى أبي جهلٍ يجولُ في الناسِ وهو يرتجزُ: ما تنقمُ الحربُ العوانُ منّي، بازلُ عامينِ حديثٌ سنّي، لمثلِ هذا ولدتنِي أمّي...

Bedir günü safta duruyordum. Bir ara sağıma ve soluma baktığımda, kendimi henüz dişleri yeni bitmiş iki Ensarlı gencin arasında buldum ve "Keşke onlardan daha güçlü

[384] Geniş bilgi için bkz. İbrahim Barca, "Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ* ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 24, 2014-1, I, 1-32.

kimselerin arasında olsaydım" diye temennide bulundum. Derken onlardan biri arkadaşından habersiz olarak bana işaret edip: "Amca! Ebû Cehil'i tanıyor musun?" diye sordu. "Evet, tanıyorum; ama sen, onu ne yapacaksın?" dedim. "İşittim ki o Resûlullâh'a sövüyormuş! Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer onu görürsem, ikimizden eceli önce gelen ölmedikçe peşini bırakmayacağım" dedi. Sonra diğeri de arkadaşından habersiz olarak bana işaret edip aynısını sordu. Ben buna çok şaşırdım. Derken Ebû Cehil'in şu beyitleri okuyarak insanlar arasında dolaştığını gördüm:

Asla yıpratmaz geçmiş savaşlar beni!

Böyle yaşı genç ve dinç delikanlı birini,

Zira bu gün için doğurdu annem beni![385]

Verilen bu örnek üzerinden orijinal ile tercüme metin karşılaştırıldığında maksat yerine gelecek şekilde bir çalışma yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber iki dil arasındaki bağlanmanın gerçekleştiği ancak bazı aksaklıkların var olduğu söylenebilir. Örneğin: "حديثةٌ أسنانُهُما" tabiri "yaşları genç" yerine, "dişleri yeni bitmiş" şeklinde tercüme edilmiş yanlış bağlanma oluşmuştur. Aynı şekilde "فتمنيتُ أن أكونَ بين أضلعَ منهما" tabiri "onlardan daha güçlü kimseler arasında olmayı diledim" yerine "keşke onlardan daha güçlü kimselerin arasında olsaydım" şeklinde temenni edatı "لَيْتَ" varmış gibi tercüme edilmiştir. Paragrafın geri kalan kısmında mana tercümesi yapılarak orijinal metin hedef dile uygun şekilde bağlanmıştır. Şiir kısmında ise iki dil arasında bağlanmaya sâdık kalınmış, şiirin edebî ifade tarzı, olabildiği kadar hedef dile taşınmaya çalışılmıştır.[386] Başka örneklerde de şiirlerin edebî üslûbu mümkün mertebe verilmeye çalışılmıştır.[387]

---

[385] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 50; *Peygamber Külliyatı*, IV, 83.

[386] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 452-453; *Peygamber Külliyatı*, XI, 488-489.

[387] Şiirlerin tercüme zorluğu tüm tercüme çalışmalarında var olan bir gerçektir. Bu yüzden şiir tercümelerinin daha özveriyle yapılması kaçınılmazdır. *Peygamber Külliyâtı*'ndan şiir örneği sunmak adına "Benî Kureyza Gazvesi Hakkında Okunan Bazı Şiirler" başlığına bakılması uygun olur. " وهم عمي عن التوراة بور" şatrı "Daha önce Tevrât'a da gözlerini kör ettiler" şeklinde çevirilmiştir. Bu bölümde "Daha önce Tevrât'a da gözlerini yumdular" şeklinde çevirilmesi daha uygun görülebilir. " كفرتم بالقرآن وقد أتيتم / بتصديق الذي قال النذيرُ" beyti de "İnanmadınız, 'Uyarıcıdır' diye onu tasdik etti Kur'ân" şeklinde tercüme edilmiştir. Uyarıcının inanılmak üzere getirildiğini buyurduğu Kur'ân'ı da inkâr ettiniz şeklinde tercüme edilmesi daha uygun gözükmektedir. Diğer türlü, cümlelerde ağırlık ve anlaşılma sorunları ortaya çıkmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 17; *Peygamber Külliyatı*, V, 46-47.

Eserin farklı mütercimler hey'eti tarafından tercüme edilmesi üslup farklılıklarının varlığı endişesini sorgulamaya sebep olmuştur. Bu nedenle farklı mütercimden başka bir örnek sunmak da yerinde olur.

وكتب- عليه الصلاة والسلام- لمّا سأله وفد ثقيف أن يحرّم لهم وجّا: هذا كتاب من محمد رسول الله- صلى الله عليه وسلم- إلى المؤمنين إن عضاة وجّ، وصيده لا يعضد، فمن وجد يفعل ذلك فإنه يؤخذ فيبلغ النبي، وهذا أمر النبي محمد بن عبد الله، رسول الله، وكتب خالد بن سعيد بأمر النبي- صلى الله عليه وسلم- فلا يتعدى منه أحد، فيظلم نفسه فيما أمر به محمد رسول الله. وكتب- عليه الصلاة والسلام- لسعيد بن سفيان أبي علي، هذا ما أعطى رسول الله- صلى الله عليه وسلّم- سعيد بن سفيان أبي علي، أعطاه نخل السّوارقية وقصدها لا يحاقّه فيها أحد ومن حاقّه فلا حقّ له، وحقّه حقّ، وكتب خالد بن سعيد.

Resûlullâh (sallallahu aleyhi vesellem), Sakîf hey'etinin Vecc vadisinin yasaklı bölge kılınmasını istemeleri üzerine şöyle bir ferman yazdı: "Bu ferman Allah Resûlü'nden, müminleredir. Vecc vadisinin ne dikenli ağaçları kesilecek, ne de avları avlanacaktır! Kim bu yasağı ihlal ederse, yakalanıp Peygamber'e getirilecektir. Bu, Allah'ın Resûlü Muhammed b. Abdullah'ın emridir. Bu fermanı Hâlid b. Saîd, Peygamber (sallallahu aleyhi vesellem)'in emriyle yazdı. Hiç kimse buna aykırı hareket etmesin. Aykırı hareket eden Allah'ın elçisi Muhammed'in emirlerini ihlal etmiş ve kendine zulmetmiş olur." Yine Resûlullâh (sallallahu aleyhi vesellem) Saîd b. Süfyân'a (Ebû Ali'ye) şöyle bir ferman yazmıştır: "Bu, Resûlullâh (sallallahu aleyhi vesellem)'in Saîd b. Süfyân Ebû Ali'ye fermanıdır. Ona Süvârikiyye hurmalığını ve köşkünü verdim. Bunun üzerinde hiç kimse ona karşı bir hak iddia edemeyecektir. Bunu Hâlid b. Saîd yazdı."[388]

Bu küçük paragrafta da iki dil arasında hedef yerine gelecek şekilde bağlanmanın gerçekleştiği görülmektedir. İfadelerin Türkçe'ye uyarlanması zaruretinden dolayı mana tercümesinin yapıldığı gözlenmektedir. İlk cümlede yer alan altını çizerek belirgin hale getirmeye çalıştığımız kelimelerin birebir karşılıklarının orijinal metinde aranmasına

[388] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 382; *Peygamber Külliyatı*, XI, 412.

ihtiyaç kalmamakta metin onları çağırmaktadır. Yine "لا يعضد" tabiri Türkçe'de "kesilmeyecek ve avlanılmayacak" şeklinde karşılık bulmuştur. "Ne kesilecek ne de avlanılacak" anlamı ise "ne…… ne de" üslubunun orijinal metinde olmamasından ötürü uzak bir tercüme olmakta, "Vecc vadisinin dikenli ağaçları ve avları avlanılmayacaktır" denmesi daha uygun düşmektedir. Aynı şekilde "كتب" fiilinin harfî olarak "yazdı" şeklinde tercüme edilmesindense "yazmıştır" şeklinde tercüme edilmesi Türkçe'ye daha uygun olmaktadır. "فلا يتعدى" tabirinin ise muzârî nefiy olduğu ve ondan nehy-i gâib anlamının çıkarılamayacağı görülmektedir. Şu durumda "hiç kimse buna aykırı hareket etmesin" demektense "hiç kimse buna aykırı hareket edemez" denmesinin daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Hemen sonrasındaki cümlenin ise "yoksa Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in emrettikleri hususunda kendine zulmetmiş olur" diye bağlanması kelime tekrarına düşmekten cümleyi kurtarmakta ve ondaki ağırlığı ortadan kaldırmaktadır.

Nihayetinde eleştiride değinilen hususların tercümedeki anlaşılabilirliği ihlâl edecek boyutta olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda orijinal metin ile tercümesi kıyaslandığında Arapça metindeki maksadın Türk diline doğru veya doğruya en yakın şekilde aktarıldığı izlenmektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın Zülfikâr Alî Sâkî tarafından 2012-2015 yılları arasında Urduca'ya da çevirisi yapılmıştır. Eser, iki cildin bir araya getirilmesiyle, hacimli altı cilt halinde Zâviye Yayıncılık tarafından Lahor'da basılmıştır.[389]

2.4. Şâmî'ye Göre Siyer İlminin Kapsamı

Siyer, fıkıhçılar nezdinde devletler hukuku alanında yazılan kitapların genel adı[390] olması yanında, temayüz etmiş bazı kimselerin biyografisi manasında da kullanılmaktadır.[391] Bununla birlikte İslâm ilim geleneğinde "Siyer İlmi" denince daha çok Hz. Peygamber'in hayatı ve gazveleri anlaşılmaktadır.[392] Diğer taraftan siyer ilminin

[389] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Trc. Zülfikâr Alî Sâkî, Zaviye Neşriyat, Lahor 2012, I, 4-5.
[390] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Siyer Maddesi, 510-511.
[391] Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzî", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 319.
[392] Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzî", *DİA*, XXXVII, 316-319.

çerçevesini belirleyen kapsamlı bir tarif de yapılmıştır. Buna göre siyer: "Doğumundan vefâtına kadar Hz. Peygamber'in hey'etini, hallerini ve gidişatını tespit etmek ve vakitlerini belirlemek bakımından ele alan bir ilimdir."[393] Bu tarifte bulunan "hey'etini, hallerini ve gidişatını" ibareleri, siyer ilminin Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi ve sonrası hayatının her dönemini, zatıyla ilgili yaratılış, şekil, özellik, ahlâk, şemâil, hasâis ve tıbb-ı nebevî gibi alanlarını içermektedir. Aynı zamanda bu tarif ile siyer ilminin, Hz. Peygamber'in nesebi, ailevî ve ticarî hayatı, daveti, ibadeti, duası, yöneticiliği, savaşları ve mu'cizeleri gibi muhtelif yönlerini ele aldığı da anlaşılmaktadır. Tarifte yer alan "tespit" tabiri, bu ilmin kaynaklarla olan ilgisini; "vakitlerini belirlemek" ibaresi ise tarih ilmiyle olan münasebetini ifade etmektedir.[394] Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ* adlı eseri, muhtevasının genişliği bakımından siyer ilminin bu tarifini ziyadesiyle gerçekleştirmektedir.

Şâmî, eserinin isminde, zihnindeki siyer ilminin kapsamına telmihte bulunmuş ve bu çıkarımları bizzat kitabının mukaddimesinde vurgulamıştır.[395] Eserin, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve Zikri Fedâilihî ve A'lâmi Nübüvvetihî ve Ef'âlihî ve Ahvâlihî fi'l-Mebdei ve'l-Meâd* şeklindeki tesmiyesinin tam anlamı şöyle olmaktadır: "Kulların en hayırlısının siyerindeki hidâyet ve idrâk yolları ve onun faziletlerinin, peygamberlik alâmetlerinin, fiillerinin ve hallerinin baştan sona (dünyadan ukbâya) zikredilmesi." Böylece Şâmî'nin, siyer ilmini Hz. Peygamber ile ilgili hidayet ve idrake götüren her husus olarak anladığı söylenebilir. Buna bağlı olarak müellif siyeri, tarihçi bakış açısıyla tanzim etmekle birlikte disiplinler arası bir sunum yaparak Hz. Peygamberle ilgili farklı bahisler içeren bir külliyat ortaya koymuştur. Eserin isminde, siyerle ilgili alanlara işaret ettiği görülmektedir. Nitekim onun adından Hz. Peygamber'in faziletleri, peygamberlik alametleri, ibadet hayatı, sosyal yaşama dair muameleleri, her

[393] Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, 64-67.
[394] Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 64-67.
[395] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.

türlü halleri, önceye ve sonraya dair hayatıyla ilgili hususlardan bahsedildiği anlaşılabilir. Aynı şekilde eserin adında geçen mebde ve meâd kavramlarıyla Hz. Peygamber'in dünyadaki yaşantısının ve ahiretteki hallerinin konu edildiği dolayısıyla siyerin kapsam alanını sadece dünya boyutuyla sınırlı tutmadığı görülmektedir. Şâmî'nin mebde ve meâd kavramlarıyla siyere ilâhî bir ezelîlik ve ebedîlik anlamı kazandırdığı ve böylece onu metafizik bir boyuta taşıdığı söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in ahiret yaşantısına dair bilgileri, eserin son ana başlığı olan "Dirilmesi ve Kıyamet Günü Halleri" kısmında zikretmesi bunu destekler mahiyettedir.[396] Onun bakış açısına göre siyer, yaratılış anında Hz. Peygamber'in hakikatının var edilmesiyle başlamakta ve ahirette onun dirilmesi, ümmetine şefaat etmesi, cennete girmesi gibi ahirete müteallik konularla sürmektedir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'e dair her türlü bilginin ele alınması tarih ilminin bir şubesi olarak düşünülen siyer ilminde bir genişleme olarak telakki edilebilir. Siyer ilmindeki genişlemenin ilk nüveleri İbn İshâk ile görülmektedir. Çünkü o, eserinde mitolojik anlatımlara yer vermiş,[397] delâil-irhâsât haberlerini aktarmıştır.[398] Bu durum, sonraki müellifler için bu tür haberlerden yararlanmaya kaynaklık teşkil etmiştir. Delâil türü haberlerin kapsamında mitolojik anlatılar, mu'cizeler-irhâslar ve daha önceki ümmetlerin haberleri ve peygamberlerin kısmî tarihi yer almaktadır.[399] İbn İshâk, siyer yazıcılığında bu tür konulara az da olsa değinmiş ve bu üslup, pek çok İslâm tarihçisi tarafından sistematik hale getirilerek devam ettirilmiştir. İbn Esîr, İbn Kesîr, Taberî gibi tarihçiler eserlerine geçmiş ümmetlerin haberleriyle başlamışlardır.[400] Şâmî'nin de bu tür haberlere delâil rivayetlerini ele aldığı eserinin birinci cildinde yer verdiği görülmektedir.[401]

[396] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 452-469.
[397] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 27-28, 36-37.
[398] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 159, 210-211.
[399] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 310-312, 328.
[400] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 433.
[401] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-135. Şu örnekler ise delâil türü haberlerle alâkalı İbn İshâk'ın Şâmî'de yer alan rivayetleridir: I, 156: Bu örnekte Hz. İbrâhîm'in Kâbe'yi inşa etmesi anlatılmaktadır; I, 187: Bu örnekte de Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunun tekrar bulunması ile alâkalı rüyası anlatılmaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Siyerdeki genişlemenin İbn Sa'd'da zirve yaptığı bilinmektedir.[402] Bu haberlerin kaynaklarına bakıldığında İbn Sa'd'ın seleflerinin bulunmayışı, diğer bir ifadeyle haberin önceye gitmemesi, siyerdeki genişlemeye bir örnek olabilir.[403] İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in isimleri, sütanneleri, sütkardeşlerinin adları, Hz. Peygamber'in fizikî yapısı, irhâsât ve peygamberlik alâmetleri gibi alanlarda yeni haberler zikretmektedir.[404] Bu haberler Şâmî'de de Hz. Peygamber'in isim ve künyeleri,[405] fizikî özellikleri,[406] sütanneleri ve sütkardeşleri[407] şeklinde hususî başlıklarla anlatılmaktadır. Şâmî'deki siyer malzemesinin genişlemesi yalnız delâil türü haberlerde değil, birçok kaynaktan aktardığı ve zengin bir edebiyattan istifade yoluyla oluşturduğu irhâsât,[408] mu'cizât,[409] şemâil,[410] ibâdet-muâmelât,[411] fezâil-hasâis,[412] biyografiler, listeler ve tıbb-ı nebevî[413] gibi konularda da olduğu anlaşılmaktadır.

Neticede Şâmî, siyer ilminin kapsamını, eserinin isminden de anlaşılacağı üzere çok yönlü düşünmekte; bahislerini ona göre tasnif ve arz etmektedir. Eserin sistematiği, Hz. Peygamber'in sîreti ile alâkalı hidayet ve irşadı temin eden her şeyin, siyer ilminden olduğunu göstermektedir.

2.5. Sübülü'l-Hüdâ'da Siyer Yazıcılığı

Sübülü'l-Hüdâ'yı, *Keşfü'z-Zünûn* müellifi Kâtip Çelebî, siyer eserlerinin en genişi olarak nitelemektedir.[414] Kettânî de onu *Risâletü'l-Müstatrafesi*'nde müteahhirûn kitaplarının en güzeli ve genişi olarak betimlemektedir.[415] *Sübülü'l-Hüdâ*, dönemine

[402] Vâkıdî, bu tür haberlerden ziyade İslâm tarihi rivayetleriyle ilgilenmiş ve ilk İslâm Tarihçisi olarak değerlendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 411.
[403] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 444.
[404] Örnekler için bkz. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 444.
[405] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.
[406] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5-115.
[407] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 375-386.
[408] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-135.
[409] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5-115; IX, 404-525; X, 3-263.
[410] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII.
[411] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII; IX, 3-398.
[412] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264-447; XI; XII, 3-35. Ayrıca bu fezâil ve hasâis bölümlerinde belli bir hususiyeti olan kimselerin biyografileri yer almaktadır.
[413] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-217.
[414] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 978.
[415] Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, 148.

kadar tekâmül eden siyer yazıcılığı geleneğinin bir ürünü olmuş ve sonraki bazı müellifleri etkilemiştir. Nitekim Nûreddîn el-Halebî *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn* adlı eserinde, Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sı ve İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser*'inden faydalanmıştır.[416] *Sîretü'l-Halebiyye* müellifi Nûreddîn el-Halebî ve *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye* yazarı Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî eserlerinde Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sından yararlanmıştır.[417] Aynı şekilde Şâmî'nin de önceki müelliflerden etkilendiği bilinmektedir. Eserinde konuları kapsamlı olarak ele alması, hocası Süyûtî'nin bizzat etkisi altında olduğunun göstergesidir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın kapsam alanının geniş olması ve bazı mevzular arasında münasebete dayalı bağlantının olmaması konuların takibini zorlaştırmaktadır. Müellif, eserin başında işleyeceği tüm ana ve alt başlıkları önceden liste halinde sunmaktadır. Ancak nadiren de olsa eserin başında verilen bu listelendirme, ilgili yerdeki içerik ile uyuşmamış, bu bölümler orada bulunamamış ya da içindekiler kısmından daha farklı bir başlık atılmıştır.[418]

Eserin hacimli olması sebebiyle müellifin bağlamdan zaman zaman koptuğu ve konuları takipte zorlandığı söylenebilir. Örneğin ilk ciltteki ana tema, Hz. Peygamber'in doğumu öncesi, esnası ve sonrasındaki olaylardır. Ancak Şâmî, "doğumu öncesi meydana gelen bazı üstünlükler ve harikulade olaylar" konusuyla başlamış, sonrasında "Mekke şehrinin faziletleri" konusuna girmiştir. Burada Kâbe'nin tarihi, detaylarıyla anlatılmıştır. Hatta faziletlerle ilgili "Kâbe'ye girmenin ve orada namaz kılmanın fazileti", "Hacerü'l-Esved, Makâm-ı İbrâhîm ve Zemzem'in faziletleri" konuları yer almıştır.[419] Böylece ana temanın arasında fazlaca izahat ve bağlamdan kopmaya sebep olacak anlatımlar bulunmaktadır. Başka bir örnek de "şemâil" konularından sonra "Hz. Peygamber'in

[416] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 3-5; Küçükaşçı, "Şâmî", *DİA*, XXXVIII, 330-331.
[417] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, II, 380-381; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, I, 317; IV, 180.
[418] Toplu listede işleneceği ima edilen başlık zaman zaman ilgili yerde bulunamamaktadır. Örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 61 toplu listedeki başlık, XII, 34-35'de yoktur. Aynı şekilde I, 62'de verilen başlık XII, 134-135'de yoktur.
[419] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 181-204.

bi'seti"nin; "hicret"ten sonra ise "Medine'nin faziletleri"nin anlatılmasıdır.[420] Medine dönemi hâdiselerinin kalan kısmı uzun bir fasıladan sonra eserin son kısmında tamamlanabilmektedir. Bu durum, bazı ana konular arasındaki ayrımların münasebete dayalı olmadığını göstermekte böylece mevzuların takibi zorlaşmaktadır.

Bununla beraber gazve ve seriyyelerin anlatıldığı bölümlerde konu bütünlüğünün bulunması, eserin tasnifinin tamamen dağınık olmaması açısından önem arz etmektedir. Münasebetin uzak olduğu izlenimini veren konular arasındaki bağların, siyerin genel kronolojisi çerçevesinde yorumlanması gerekmektedir. Nitekim hicret yılları olaylarının kalan kısmının, eserin son bölümüne bırakılması, Hz. Peygamber'in vefâtı konusuna bağlanmasından dolayı olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde tıbb-ı nebevîye dair anlatımlar, Hz. Peygamber'in hastalanması ve vefâtı konularıyla ilgili olduğundan art arda verilmektedir.[421] Böylelikle konular arasında kronolojik münasebetler tespit edilebilmektedir.

Bununla birlikte *Sübülü'l-Hüdâ'*da ana başlık altındaki anlatımlarda çoğunlukla konu bütünlüğü bulunmaktadır. Diğer taraftan bab başlıklarının ve içeriklerinin uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Eserde konuların tertibi; başlıklarla konuları ele alma, rivayetlerle temanın işlenmesi, nakillerin değerlendirildiği mülâhaza ve tembih bölümleri, son olarak bilinmeyen kelimeler şeklindedir. Zaman zaman ana başlık altında konu bütünlüğü kapsamında tali denebilecek konular da bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in doğumu anlatılırken mevlid merasimleri konusuna girilmekte; Şâmî'nin yaşadığı dönem ve öncesindeki mevlid merasimleri konusuna yer verilmektedir.[422]

Sübülü'l-Hüdâ, kendisine yakın dönemlerde telif edilen başka eserlerle karşılaştırıldığında daha metodik bir yapıda olduğu görülmektedir. Şâmî, kronolojik anlatımları toptan işleyerek bitirmemiş, diğer bölümlerle birlikte eserin tamamına

[420] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 3-295; III, 224-320.
[421] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII.
[422] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362-374.

yaymıştır. Diğer bir ifadeyle ana başlıkların arasına ara konuları koyarak siyeri bir bütün halinde arz etmiştir. Ancak bu durumun Şâmî'ye yakın çağda yaşamış olan Makrîzî'nin *İmtâu'l-Esmâ* adlı eserinde farklı şekilde olduğu görülmektedir. O, eserinin ilk iki cildini siyere ayırmış, kalan kısımda hasâis ve fezâil bahislerine yer vermiştir. Diğer taraftan *İmtâ*'da konu dağınıklığına da rastlanmaktadır. Nitekim ilk iki ciltte yer almayan gazvelerin bir kısmı, sekizinci ciltte yer almış;[423] Mi'râc, hicret gibi konular tekrarlanmıştır.[424] Ayrıca Kastallânî'nin *el-Mevâhib*'inde de ilk ciltte siyer-meğâzî anlatımları bitirilmiş, kalan kısımlar diğer konulara tahsis edilmiştir.[425]

Sübülü'l-Hüdâ'nın, Vâkıdî gibi bütünüyle meğâzî temalı bir eser olduğu söylenemese de bu bahislerin onun ana konularından olduğu muhakkaktır. Şâmî, eserinin üç cilde yakınını gazveler, seriyyeler ve hey'etlere ayırmış, zihnindeki tüm konuların tasnifini eserine yansıtmıştır. Ayrıca onun, siyeri sadece savaşlar olarak gören bir tarihçilik yaklaşımına sahip olmadığı ortadadır.

Sübülü'l-Hüdâ, ensâb, terâcim veya tabakât türü bir kitap olmamakla beraber biyografileri de konu edinmektedir. Eserde, fezâil ve biyografiler daha çok on birinci ciltte yer almakta ve bazen sadece listeler halinde zikredilmektedir. Müellif, biyografileri, siyerdeki fezâil konuları bağlamında ele almaktadır. O, bahsi geçen kimselerin üstünlüklerini aslında Hz. Peygamber'e ithâf etmektedir.[426]

Sübülü'l-Hüdâ'da, İslâm tarihi ve siyer mevzuları hadis ve diğer haberlerle delillendirilmektedir. Konuların bu şekilde rivayetlerle arzı ve bunların çoğunun da hadis olması, eserin aidiyetinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan hadis ve siyer ilimlerinin yakından ilişkili disiplinler olduğu muhakkaktır. Hadisin senet ve metin yönünden tenkit prensipleri tarih haberleri için de geçerlidir. Siyer yazıcılığında sadece hadislerle oluşturulmuş eserlerin bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Firyâbî, Ebû Nuaym

[423] Makrîzî, *İmtâ*, VIII, 330-395.
[424] Makrîzî, *İmtâ*, I, 47, 55; VIII, 214-304, 316.
[425] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 37-437.
[426] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 414-417.

ve Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve* adlı kitapları sadece hadis nakilleriyle oluşturulmuş eserlerdir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın da bir siyer eseri olması hadislerin kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'da ortaya konulan konuların tembîhât bölümlerinde genişçe tartışılmasından sırf nakilci bir kitap olmadığı, yoruma dayalı bazı özelliklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eserde konunun işlenmesinde karşılaştırmalı nakiller, derleme hadis ve haberler, bunların yorum ve şerhleri, konuyla ilgili tartışmalar, tembihler ve müfredât (garîbu mâ sebak) gibi bölümler bulunmaktadır.

Şâmî, siyer yazıcılığının gelişimi ve siyer literatürü hakkında da bir takım bilgiler vermektedir. O, siyer alanındaki ilk telifin Urve b. Zübeyr'e ait olduğunu belirtmekte, Musâ b. Ukbe ve Zührî'nin ise daha sonra telif veren müellifler olduğunu söylemektedir. İbn İshâk'ın önemli bir müellif olduğunu belirten Şâmî, onun önceki teliflerden daha kapsamlı bir eser meydana getirdiğini, kimi âlimler tarafından beğenilirken kimileri tarafından ise eleştirildiğini beyan etmektedir. Şâmî, İbn İshâk'ın bazı rivayetlerinde tedlis yaptığını kabul etmekle beraber güvenilir bir âlim olduğunu ifade etmektedir. İbn İshâk'ın "haddesenâ" sigası ile rivayet ettiği hadislerin, hasen derecede olduğunu kabul etmektedir. Şâmî'nin, İbn İshâk'ın güvenilirliğini açıkça ifade etmesi, *Sübülü'l-Hüdâ*'daki önemli kaynaklarından biri olduğunu göstermektedir.[427]

Şâmî, İbn İshâk'ı klasik yöntemle nakleden İbn Hişâm'ın soraki müellifler tarafından önemsendiğini vurgulamaktadır. Bu manada İbn Hişâm'ın Ebû Zer el-Huşenî (ö. 604/1208)[428] ve Süheylî (ö. 581/1185) tarafından şerhleri olduğuna işaret etmektedir. Süheylî'nin şerhi *Ravdu'l-Unuf*'un ise Zehebî (ö. 748/1348) tarafından *er-Ravdu'l-Unufi'l-Bâsim*[429] adıyla muhtasar hale getirildiğini ifade etmektedir. Şâmî, *er-Ravdu'l-Unuf* için kaleme alınan diğer şerhlerden de bahsederek esere ayrı bir önem atfettiğini

[427] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 11.
[428] Huşenî'nin eserinin adı *Şerhu Ğarîbi's-Sîreti'n-Nebeviyye*'dir. Eser Paul Brönnle tarafından neşredilerek basılmıştır. Bkz. Ebû Zer el-Huşenî, *Şerhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Hindiyye Matbaası, Mısır 1911.
[429] Şâmî, bu eserin adının *Bülbülü'r-Ravd* olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 11. Ayrıca bahsi geçen eser için bkz. Muhammed b. Ahmed Zehebî, *er-Ravdu'l-Unufi'l-Bâsim*, thk. Abdülazîz Harfûş, Dâru'l-Beşşâr, Şâm 2005.

göstermekte, onlardan bazısının muhtasar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu şerhlerde İbn Hişâm'ın eserinde bulamadığı bilgilerin var olduğunu beyan etmektedir.[430]

Şâmî'nin, İbn İshâk'a olumlu bakarken Vâkıdî için aynı kanaatte olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Vâkıdî'nin rivayeti alınmayan metruk birisi olduğunu söylemektedir. Bununla beraber birçok siyer âliminin Vâkıdî'den rivayet aktarması, hususiyle hocası Süyûtî'nin (ö. 911/1505) ondan alıntı yapması Şâmî'yi de ondan nakilde bulunmaya itmiştir. Ancak Şâmî, Vâkıdî'nin bir rivayet hatasını görmüş ve ondan rivayet almayı terketmiştir. Daha sonra yanlış dediği rivayetin başka bir tarikini görünce Vâkıdî'den rivayet alıp almama hususunda tereddütte kalmış ve istiharede bulunmuştur. Bu gelgitlerin sonunda Şâmî, Vâkıdî'nin önemli bir meğâzî yazarı olduğunu kabul etmiştir. O, gazve ve seriyye haberlerinde ibadetle ilgili olmamasından ötürü esnek davranılabileceğini düşünmektedir.[431] Aslında Şâmî'nin gösterdiği bu tavır, siyer yazarlarının bu alana ait rivayetlerdeki temel yaklaşımını göstermektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'da Hz. Peygamberle ilgili tüm nakillerin esere alınma çabası, bu haberlerin sıhhati problemini de beraberinde getirmiştir. Siyer yazıcılığında hadis nakillerinin ayrı bir önemi haiz olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte rivayet temelli İslâmî ilimlerde zayıf ve mevzu hadislerin varlığı ve hadis vaz'ı gibi bir faaliyetin zaman içinde gelişmesi ve İsrâiliyyât haberlerin nakledilmesi, bir sorun oluşturmaktadır. Sistemli haber uydurma faaliyetine paralel gelişen tenkit ilmi de raviler ve metinler üzerinde tekâmül etmiştir. Gelişen tenkit kuralları ilmi (cerh-ta'dîl) başlangıçta hadis ilmine has iken sonraları tarih ilminde daha esnek bir şekilde kullanılmıştır. Zamanla İslâm tarihçileri ellerindeki haberlere daha müsamahakâr yaklaşarak onları eğrisiyle doğrusuyla nakletme temayülüne sahip olmuşlardır.[432] Siyer ilminde de tüm disiplinler gibi nakledilen haber ve rivayetlerin, tenkit süzgecinden geçirilmesinin zarureti ortadadır.

[430] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 11.
[431] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 11-12.
[432] Şaban Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, 159,160.

Mevzû haberlerin tenkidinin yapılması ve gerekirse bu haberlerin kullanılmaması elzemdir. Bunun gerçekleştirilmesi, indî mülahazalardan uzak kalarak, disiplinler arası ve kollektif şekilde uzmanları tarafından yapıldığında sağlanabilir. Ancak tarihçilik mesleği açısından mevzû haberlerin bilgi boşluğunu gidermesinde kullanıldığı da vakidir.[433]

İslâm tarihinde hadis ilminden farklı olarak mevzû haberlerin kabul edilmesiyle ilgili farklı yaklaşımlardan bahsedilebilir. Tarihçinin ulaştığı hiçbir veriyi göz ardı etmeden olayları kritize etmesi, en çok lekelenmiş haberlerde bile geçmişin yeniden inşasına yardım etme ihtimalini düşünmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Cahiliye ve Mekke dönemleri hakkındaki haberlerin, Medine devri haberlerine oranla genelde zayıflığı söz konusu olsa da bu haberlerin tamamen terkedileceği anlamına gelmez. Aslında mevzû haberler ve kıyıda köşede kalmış kırıntı halindeki veriler bile tarihçi için hiç de müstağni kalınamayacak bilgi birikimleridir.[434] Mevzu haberlerin bilgi verme ihtimalinin bulunduğu saha ise dönemin siyasî, sosyal, dinî, mezhebî, nesebî ve etnik yapıları hakkında malumat sunduğu alanlardır. Haber veya hadis uydurmanın daha Hz. Peygamber hayatta iken başladığı ve sistemli bir faaliyete dönüştüğü bilinmektedir.[435] Bunun en temel sebeplerinden birisinin dinî hamâset duygusu olduğu söylenebilir. Bu tür haberlerin kullanılmasıyla ilgili bir başka sebep de Hz. Peygamber etrafında gelişen yüceltmeci ve savunmacı yaklaşımlardır.[436]

Siyer yazıcılığında zamanla gelenek haline gelen bu tür yüceltmeci ve savunmacı yaklaşımların *Sübülü'l-Hüdâ*'ya etkisinin tespiti, Şâmî'nin siyer yazıcılığı hakkında bir fikir verecektir. Ayrıca eserde mevzû haberlerin yer almasının yukarıda işaret edilen

[433] Şaban Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, 159,160.
[434] Şaban Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, 137,138.
[435] Şâmî'nin de naklettiği gibi siyer ve meğâzî sahasının haramlar ve helallerle ilgili olmaması ve okuyanların ondan keyif alması gerekçesi dönemin âlimlerinin siyer yazıcılığındaki rivayetlere temel yaklaşımını göstermesi bakımından manidardır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 12.
[436] Şaban Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, 29; Azimli, "Siyer Yazıcılığında Malzemeyi Kullanma Problemi", *Sîret Sempozyumu I: Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, 714.

sebeplerle ilişkili olduğu söylenebilir. Şâmî, eserine mevzu hadis koymadığını[437] söylese de rivayetlerin senet ve metin kritiklerinin yapılması ile buna ne kadar bağlı kalabildiğini söylemek mümkün olacaktır.[438]

2.6. Sübülü'l-Hüdâ'nın Ana Konuları

Sübülü'l-Hüdâ, Memlüklerin tarihe karışmasından biraz zaman sonra meydana getirilmiş kapsamlı bir siyer külliyatıdır. Memlükler devri, İslâmî ilimlerde hacimli eserlerin telif edildiği zirve bir dönemdir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telif edildiği zaman dilimi, Osmanlıların Mısır'ı ele geçirip valilerini gönderdiği bir döneme rastlamaktadır. Ancak eserin telif geleneği Memlükler devrinin hususiyetlerini taşımaktadır.[439] Nitekim Memlük devri âlimlerinin siyere yaklaşımı, *Sübülü'l-Hüdâ*'da belirgin olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemin siyer ilmine yaklaşımındaki temel özelliği, Hz. Peygamber'e ait olan belli rivayet ve haberlerin muayyen bir tasnifle siyer kapsamına alınmasıdır. Bu bağlamda Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sının da döneminden etkilendiği açıkça görülmektedir. O dönemde tedricen oluşan Hz. Peygamber telakkisi ve siyer yazım geleneği sonucunda Şâmî, siyer konularını kendine has bir üslupla tasnif ederek ana ve alt başlıklarla ele almıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın mukaddime kısmında eserinin içeriği hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Söz konusu mukaddimede o, şu konuları işlediğini vurgulamaktadır: Hz. Peygamber'in faziletlerinden katreler olarak sunduğu, Hz. Âdem öncesinden başlayan peygamberlik alâmetleri, şemâili, sîresi, fiilleri, halleri,

---

[437] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.

[438] Şâmî, hocası Süyûtî'den nakille Ebû'l-Hasen el-Bekrî'nin (VII/XIII. yüzyılın sonları) *Sîre* adlı eserinin yalan ve batıl haberler içerdiğini ve okunmasının câiz olmadığını vurgulamaktadır. Buradan, temelde onun apokrif malzemeden kaçınmak istediği anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 12.

[439] Her ne kadar *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telif zamanı Osmanlı valileri dönemine rastlasa da Şâmî'nin özellikle siyer yazıcılığı adına Osmanlı ulemasıyla herhangi bir etkileşimi tespit edilememektedir. Bunun nedeninin Osmanlı toplumunda yaygın siyer anlayışının temellerinin destansı ve manzum anlatımlara dayanmasından ve Türkçe olmasındandır, denilebilir. Örnek olarak Memlük devri siyer yazarlarından Mustafa Darîr (ö. 736/1393) *Sîretü'n-Nebî* adlı eserini Türkçe'ye Ebû'l-Hasen el-Bekrî'nin (ö. VII/XIII. yüzyıl sonları) *Miftâhu's-Sürûr*'undan bir takım tasarruflarla çevirmiştir. Ebû'l-Hasen el-Bekrî ise Şâmî'ye göre siyer yazıcılığında hurafe haberlere kaynaklık teşkil eden bir müelliftir. Bu nedenle olmalıdır ki Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da her iki müelliften de herhangi bir nakilde bulunmamaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 12. Osmanlı toplumu siyer yazıcılığı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Seyfettin Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2005, Cilt: 18, 3, 335-358.

hasâisi ve Rabbinin katına yükselene kadar yaşadıkları.[440] Onun buradaki beyanından *Sübülü'l-Hüdâ*'nın ana konularının siyer, meğâzî, şemâil, fezâil, hasâis, mu'cizât gibi bahisler olduğu söylenebilir. Şâmî, aynı yerde eserini yaklaşık bin bâbdan oluşturduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan eserin tanıtıldığı yerlerde yüzden fazla ana başlık, binden fazla da alt başlık bulunmakta olduğu beyan edilmektedir.[441] Lübnan-Beyrut neşri incelendiğinde ise eserin 112 ana başlık 1524 tane de alt başlıktan ibaret olduğu görülmektedir.[442]

Sübülü'l-Hüdâ'nın tasnifine bakıldığında, eserin bir plâna dayanarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda aktarılan ana konuların kronolojiye tabi olup olmamaları düşünüldüğünde, tasnifte öncelik kronolojiye verilmiştir. Nitekim Şâmî, hâdiseleri kronolojik şekilde anlatarak başlamıştır. O, tarihî seyirle yakından veya uzaktan bağlantılı olan konuların kronolojiyle ilgisini kurmuş, böylece siyeri tarihsel süreciyle ele almıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'da siyerin kronolojisi sırayla şu şekildedir: Kâinatın yaratılışından Hz. Peygamber'in doğumuna kadar gerçekleşen deliller ve meydana gelen irhâsât türü hâdiseler, doğumu, sütanneye verilişi,[443] doğumundan bi'setine, bi'seti esnasında ve sonrasında gerçekleşen olaylar,[444] Mi'râc hâdisesi, Ensârın İslâm'la tanışması, hicret ve ilk iki yılında meydana gelen vak'alar, Yahudî ve münafıklarla münâsebetler,[445] gazveler,[446] seriyyeler, hey'etler.[447] Görüldüğü üzere *Sübülü'l-Hüdâ*'nın toplam altı cildi kronolojik siyer-meğâzî anlatımlarına hasredilmiştir. Eserin on ikinci cildine kadar kronolojiye ara verilmiş ve bu ciltte ona tekrar dönülerek kitap sonlandırılmıştır. Bu ciltte Medine dönemi hâdiseleri yıllara göre ele alınmış,[448] son olarak da Hz. Peygamber'in

[440] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.
[441] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5; Küçükaşçı, "Şâmî", *DİA*, XXXVIII, 330-331.
[442] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 6-67.
[443] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-537.
[444] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5-470.
[445] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 4-420.
[446] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 3-423; V, 3-503. İki cilt boyunca ele alınan Hz. Peygamber'in gazveleri kendi içerisinde kronolojiye tabi tutulmuştur.
[447] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 3-441.
[448] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36-77.

hastalanması ve vefâtı[449] ile kronolojik siyer anlatımları tamamlanmıştır. Kronolojik anlatımların içerisinde ondan bağımsız ancak onunla ilgili konular da yer almıştır. Hz. Peygamber'in doğumunun ele alındığı ilk ciltte Mekke'nin faziletleri,[450] nesebi,[451] isim ve künyeleri[452] konuları doğumuyla ilgili olduğu için ele alınmıştır. Aynı şekilde ikinci ciltte bi'set öncesi ve sonrası olaylarında, bi'sete liyâkatı bağlamında şemâili işlenmiştir.[453] Üçüncü ciltte ise Medine olayları anlatılmadan önce Medine şehrinin faziletlerinden söz açılmıştır.[454] *Sübülü'l-Hüdâ*'da siyer kronolojisinden başka konular da yer almaktadır. Yedinci cildin tamamında Hz. Peygamber'in hasâisi konuları ele alınmaktadır. Sekizinci cildin tamamında ve dokuzuncu cildin büyük bölümünde Hz. Peygamber'in ibâdet ve muâmelâtı konuları işlenmektedir.[455] Dokuzuncu cildin kalan kısmında Hz. Peygamber'in mu'cizeleri başlamakta ve onuncu cildin sonuna kadar sürmektedir.[456] On birinci ciltte Hz. Peygamber'in ve onunla ilgili kimselerin faziletleri konusu anlatılmaktadır. On ikinci ciltte ise Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı konusu ele alınmadan önce onun tedavi usulleri ve tıbb-ı nebevî bahisleri işlenmiştir.[457] Aynı ciltte Hz. Peygamber'in vefâtı sonrasına dair farklı meselelerden bahsedilerek eser sona erdirilmiştir.[458] Yukarıda da vurgulandığı üzere *Sübülü'l-Hüdâ*'nın ana konuları sırasıyla delâil, siyer-meğâzî, şemâil, hasâis, ibâdât, muâmelât, âdâb, mu'cizât ve fezâil konularıdır denilebilir.

Şâmî, eserini kendine has bir tasnifle oluşturmuştur. Önce ana başlıklar (cummâu'l-ebvâb) vermiş daha sonra onunla ilgili ara başlıklarla (bâb) asıl konunun detaylarını ele almıştır. Eserin hacimli oluşuyla orantılı olarak ana başlıklar bir hayli fazladır. Bu yüzden

[449] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 227-374.
[450] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-228.
[451] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 229-324.
[452] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.
[453] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5-119.
[454] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 281-330.
[455] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 3-534; IX, 3-403.
[456] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 3-492.
[457] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-226.
[458] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 375-470.

eserin ana başlıklarından yola çıkarak *Sübülü'l-Hüdâ*'daki ana konuları belirledik.[459] Ancak ana konuların içeriğinde yeri geldikçe Şâmî'nin belirlediği başlıkları onun siyer yazıcılığını tanımak adına tercümesiyle olduğu gibi aktardık. *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer alan ana konular aşağıdaki şekildedir.

2.6.1. Delâil ve İrhâsât Bahisleri

Siyer ilminde delâil veya delâilü'n-nübüvve ile Hz. Peygamber'in peygamberlik alâmetleri anlaşılmaktadır. Sıra dışı kabul edilen bu olaylar, Peygamber'in risâletine alamet ve delil olarak bizzat onun tarafından gösterildiği gibi kendi isteği dışında da gerçekleşebilirliği ileri sürülmüştür. Daha özelde ise delâil türü hâdiseler, Peygamber'in doğumu öncesinde, doğumu sırasında veya bi'seti öncesinde gerçekleşmiş olaylara verilen bir isimlendirmedir. Yoksa mu'cize kavramından ayırt edilemez. Delâilü'n-Nübüvve edebiyâtı ise bu alanda yazılmış eserleri konu edinir. A'lâmü'n-Nübüvve, Alâmâtü'n-Nübüvve gibi kavramlar da eş anlamlı kavramlardır.[460]

Delâil mefhûmuyla bağlantılı olan bir de irhâsât kavramı vardır. İrhâsât, irhâs kelimesinin çoğuludur. Sözlükte delmek, yırtmak ve aşmak anlamlarına gelmektedir.[461] Kâinatta Allah tarafından kurulan âdetullâhın yine O'nun izniyle ve kudretiyle değişebileceği tezinden yola çıkarak ortaya atılmış kavramlardan biridir. Siyerde irhâsât, nübüvvetle görevlendirilmeden önce peygamberlerden sâdır olan hârikulâde olayları ifade eder.[462] Sonuç olarak delâil ve irhâsât kavramlarının birbirinin mürâdifi olduğu anlaşılmaktadır.

---

[459] Şâmî de benzer şekildeki bölümlendirme ve ıstılâhî isimlendirmelere eserinde yer vermiştir. Delâil, âyât ve alâmât kavramları için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 338; III, 386; VII, 15, 19, 20, 26; IX, 410, 437; X, 450. İrhâsât kavramı için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 214; II, 238; VI, 255; IX, 405. Hasâis kavramı için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 301, 423; II, 50, 75, 432; X, 415, 444, 449, 451. Ayrıca ibâdât, muâmelât, âdâb, mu'cizât ve fezâil kavramları da eserde sık sık kullanılmaktadır. Şâmî'nin "şemâil" kavramı yerine ise "sıfat" ıstılâhını kullandığı görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 3.

[460] Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013, 54; Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, 108; Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 115-117.

[461] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 44; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 621.

[462] Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 217-218; M. Sait Özervarlı, "Hârikulâde", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 447; Mustafa Akman, "Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 2, 107-131.

Şâmî, delâil haberlerinde "delâil-irhâsât" gibi ıstılahlardan nadiren de olsa yararlanmaktadır.[463] Onun bu bahislere "el-Fedâil ve'l-Âyât Kable Mevlidihî" başlığını koymasından delâil kavramını "âyet" veya "fazîlet" anlamında kullandığı söylenebilir.[464] *Sübülü'l-Hüdâ*'da delâil-irhâsât haberlerinin bir bütün olarak irdelenmediği görülmektedir. Bu tür haberler eserde, dört şekilde yer almaktadır: Birincisi, doğumu öncesi fazilet ve âyetler;[465] ikincisi, Mekke şehrinin faziletleriyle birlikte sunulan üstünlük ve deliller;[466] üçüncüsü, doğumu ve çocukluğu anında vuku bulan harikulade haller;[467] dördüncüsü ise peygamberlik öncesi meydana gelen hâdiseler.[468] Şâmî, delâil-irhâsât türü haberlere eserinin farklı yerlerinde ve başka konuların kapsamı içerisinde de yer vermektedir.

Şâmî, peygamberlik alâmetleri sayılan ve doğumundan önce meydana gelen üstünlüklere eserinin birinci cildinin baş tarafında yer vermektedir. Bu bahis, müellifin konuyu ilk ele aldığı bölümdür.[469] Şâmî, bu bölümü, "Hz. Peygamber'in (s.a.v) doğumundan önce meydana gelen bazı fazilet ve âyetler" şeklinde isimlendirir. Bu konunun alt başlıkları eserde şu şekilde yer almaktadır: Allah'ın onu yaratılış bakımından ilk peygamber olarak şereflendirmesi,[470] Hz. Âdem ve tüm mevcudatın onun hatırına yaratılması,[471] Onun peygamberliğinin Hz. Âdem'in ruhuna üfürülmezden önce olması,[472] Allah'ın herkesten önce ondan söz alarak kıymet biçmesi,[473] isminin arşın ve melekût âlemindeki yerlerin üzerine Allah'ın adıyla beraber yazılı halde bulunması ve eski bir taşın üzerinde isminin nakşedilmiş bir halde olması,[474] Hz. Âdem ve diğer

[463] Şâmî, konu başlıklarında olmasa da "irhâs" ıstılahını eserinde kullanmakta ve tarifini yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 214; II, 238; VI, 255; IX, 405.
[464] Âyet kavramı delil manasında da kullanılmaktadır. Bkz. Rûm Sûresi, 30/20-25; İsrâ Sûresi, 17/12.
[465] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-138.
[466] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-228.
[467] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 325-399.
[468] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 120-174.
[469] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68-138.
[470] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68.
[471] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74.
[472] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 77.
[473] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 83.
[474] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 85.

peygamberlerden ona iman etmeleri ve peygamberliği zamanında gönderilmeleri durumunda ona yardım etmeleri hususunda söz alınması,[475] Hz. İbrahîm'in ona duası ve bunun âline bildirilmesi, bazı eski kitaplarda onun faziletlerinin ve menkıbelerinin zikredilmesi, haham, râhip ve kâhinlerin ahir zamanda onun gönderileceğini haber vermeleri,[476] onun peygamber olarak gönderileceğine işaret eden rüyalar[477] ve sûretinin diğer peygamberlerin sûretleriyle beraber bulunması.[478]

Sübülü'l-Hüdâ'da delâil nitelikli haberlerin yer aldığı bu ilk kısmın "Hakikat-i Muhammediye" anlayışıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber'in cismânî mevcudiyetine ilâveten bir de manevî varlığı vardır. Allah'tan başka hiçbir şey yokken Hakikat-i Muhammediyye mevcuttur ve âlemin var olma gayesi bu hakikattir.[479] Şâmî'nin de içinde olduğu birçok siyer müellifine göre Hakikat-i Muhammediye, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin başlangıcıdır. Bu yüzden söz konusu yaklaşım, başlangıcı ifade etmesi bağlamında siyer ve tarih ilmiyle ilişkilendirilmiştir.

Hakikat-i Muhammediyye yaklaşımının, *Sübülü'l-Hüdâ*'da delâil kapsamında bir konu olduğu görülmektedir. Nitekim Şâmî'de de yer alan ve bu anlayışa öncü bir rivayet olduğu görülen "İnsanların yaratılış bakımından ilki, diriltilme bakımından ise sonuncusuyum" rivayetini İbn Sa'd, "Hz. Peygamber'in Nübüvveti" başlığı altında nakletmekte ve "Peygamberlik Alâmetleri" konusuna giriş yapmaktadır.[480] Kastallânî de aynı rivayeti "Allah'ın Hz. Peygamber'i tüm peygamberlerden önce yaratarak şereflendirmesi ve huzurunda ona risâlet beratını vermesi" adlı başlığın içinde sunmaktadır.[481] Ebû Nuaym bu rivayeti, "Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesi" bâbında nakletmektedir.[482] Süyûtî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da da yer alan "Hz.

[475] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90.
[476] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 103.
[477] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 130.
[478] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 135.
[479] Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Hakikat-i Muhammediyye", 218; Mehmet Demirci, "Hakîkat-i Muhammediyye", *DİA*, XV, İstanbul 1997, 179-180.
[480] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 119.
[481] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 37, 42.
[482] Ebû Nuaym el-İsfahânî Ahmed b. Abdullâh, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, I, 39-42.

Âdem ruh ve cesed halinde iken ben peygamberdim" rivayetini Hz. Peygamber'in tüm peygamberlere önceliğinin ona has özelliklerden olması kapsamında ele almaktadır.[483]

Şâmî bu bölümün muhtevasıyla ilgili rivayetleri, şerh ve izahlarla destekleyerek konuyu sistematik hale getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in tüm mevcudattan önce "yaratılması", Gazâlî tarafından "varlığının takdir edilmesi" olarak yorumlanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, daha annesi tarafından dünyaya getirilmemiştir ve mevcut değildir, kemâlâtı ve gayeleri ise ezelde takdir edilmiştir.[484] Şâmî, Gazâlî'nin görüşüne yeterli cevapların ileride yer alacağını söyleyerek ona katılmadığını belirtmektedir.[485]

Sübülü'l-Hüdâ'da, konuyla ilgili sunulan rivayetler bağlamında bazı tartışmalar da yer almaktadır. Eserde, Hz. Peygamber'in daha Hz. Âdem'e ruh üflenirken peygamber olarak bulunması veya ileride bu görevi üstleneceği düşüncesi tartışılmaktadır. Sübkî'den nakledilen bir izah bağlamında Hz. Peygamber'in ruhunun önce yaratıldığı, vücudunun ise sonra yaratılacağı ifade edilmektedir. Konu, bazı tasavvuf ehli kimselerden yapılan nakillerle Hz. Peygamber'in eflâkin hareketiyle gayb âleminden şuhûd âlemine geçişi gibi izahlarla güçlendirilmek istenmiştir.[486] *el-Mevâhib*'de de benzer anlatımlar yer almaktadır.[487] Ancak Makrîzî, Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'den evvel yaratılışını şeriatının takdir edilişi olarak yorumlamaktadır.[488] Süyûtî, Sübkî'den aktardığı bir örneklendirme ile konuyu ele almaktadır. Buna göre Hz. Peygamber'in tüm peygamberlerden önce yaratılması, nübüvvete ehliyyet kespetmesi şeklinde anlaşılmalıdır.[489] İbn Sa'd'da ise sadece bu konuyla ilgili rivayetler serdedilmektedir.[490] *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer alan bu tür kelâmî anlatım ve tartışmalar, siyer ekseninden

[483] Süyûtî, *el-Hasâis*, I, 7-11.
[484] Gazâlî Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Fusûl fi'l-Es'ileti ve Ecvibetihâ*, ed-Dâru'l-Mısriyye'l-Lübnâniyye, Beyrut/Kahire 1991, 54-55.
[485] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71. Bu bölümün üçüncü bâbında müellifin bahsettiği İmâm Gazâlî'ye cevaplar yer almaktadır. Burada Hz. Peygamber'in tüm peygamberlerden önce yaratılışının ve ona risâlet verilişinin hakikî olduğu ispat edilmeye çalışılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 81-82.
[486] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 81.
[487] Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 524.
[488] Makrîzî, *İmtâ*, III, 119-120.
[489] Süyûtî, *el-Hasâis*, I, 9-11.
[490] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 118-119.

uzaklaşma olarak değerlendirilebilir. Bu da delâil kapsamında yer alan bu tür haberlerin (Hakikat-i Muhammediye) siyerde bulunmasını tartışmaya açık hale getirmektedir.

Diğer taraftan *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hakikat-i Muhammediye rivayetleri çoğu zaman sıhhatleri açısından tenkit edilmeden yer almaktadır. Bunun da Şâmî'nin düşünce yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak eserde "Hz. Âdem'in ve tüm mahlûkâtın Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yaratılması" konusunda ise isnâdla ilgili kritikler yer almaktadır. Ayrıca bu rivayetleri eserine alması, tüm rivayetleri toplama ve derleme hususiyetiyle ilgili olmalıdır. Ancak konunun bu tür haberlerden arındırılmasının zorunlu olduğu öngörülmektedir. Çünkü haberlerin senet ve metin tenkidine tabi tutulması, içeriklerindeki bir takım mübalağa, yüceltme ve diğer dinlerin haberlerinden etkilenme gibi durumları en aza indirecektir.

Aynı şekilde Şâmî, Allah'ın Hz. Âdem'e, "Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım" demesi, bitki ve bazı kıymetli taşlarda kelime-i tevhidin yazılı olması ve Hz. Peygamber'in suretinin diğer peygamberlerle beraber bulunması gibi haberleri rivayet tenkidi yapmadan eserine almaktadır.[491] Ayrıca bu tür haberlerin İslâm'ın temel prensipleri açısından sorunlu olduğu da düşünülebilir. Nitekim Şâmî, kelime-i tevhidin arşta yazılı olduğunu ifade etmek yerine, "Hz. Peygamber'in adının arşta Allah'la birlikte yazılı bulunması" şeklinde başlık atmaktadır. Kelime-i tevhidin yazılı olması ifadesiyle Allah ile Muhammed isimlerinin ayrı ayrı yazılması muhataplar tarafından sade ve abartılı şekilde anlaşılmaya müsait olduğu görülmektedir.

Delâil haberleri kapsamında, doğumu esnasında ve çocukluğu sırasında meydana gelen olaylar ile bi'set öncesi meydana gelen hâdiseleri[492] anlatan Şamî, "Mekke'nin faziletleri" bölümünde irhâsât haberlerine de yer vermektedir.[493] Aynı şekilde, ikinci ciltte "Hz. Peygamber'in doğumu sonrası, bi'seti öncesi meydana gelen olaylar" başlığı

[491] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 85-89, 135-138.
[492] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 325-399.
[493] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-228.

altında: Mekkelilerin Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yağmur duasına çıkmaları ve bereketli yağmura nail olmaları, dedesinin vefâtı sonrası amcası Ebû Talib'in himayesindeyken zuhur eden âyetler, amcasının onun hürmetine yağmur duasında bulunması, Şâm'a seyahati esnasında meydana gelen deliller, gençliğinde Allah tarafından cahiliye âdetlerinden korunması gibi delâil-irhâsât haberleri bulunmaktadır.[494]

Şâmî'nin yaşadığı döneme kadarki süreçte siyer eserlerinde bu konular, tedricî ve biraz da kronolojiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. O da bu geleneğe bağlı kalarak Hz. Peygamber'in doğumu ve nübüvveti öncesi peygamberliğinin ispatı anlamını taşıyan delâil bahislerine yer verdiği gözlemlenmektedir. Ancak erken dönemde kaleme alınan eserlerde delâil haberleri sade ve muhtasar anlatımlarla veya salt rivayetler halinde yer almaktadır.

Sübülü'l-Hüdâ'daki delâil haberlerinin, diğer siyer kaynaklarıyla kıyaslanması siyer yazıcılığı adına önemlidir. Bu anlatımlar, ilk dönem oluşturulan teliflerde parçalı ve dağınık bir şekilde yer almaktadır. Fîl hâdisesini anlatan İbn İshâk, çoğu müteahhir eserde delâil kapsamında değerlendirilen bu konuyu eyyâmü'l-Arab üslubuyla ele almaktadır. Onun nakillerine göre Ebrehe, Arap yarımadası üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan bir kraldır. Daha sonra İbn İshâk, olayın detaylarını muhtasar bir şekilde zikretmektedir. O, ilgili şiirleri serdetmeden önce Fîl sûresini nakletmekle yetinmekte ve sadece burada hâdisenin Hz. Peygamber'in bi'setiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Neticede İbn İshâk, Fîl vak'asının delâil nitelikli bir haber olduğunu öne çıkarmamaktadır.[495] İbn Sa'd aynı olayı, Abdülmuttalib'in biyografisi bağlamında zikretmektedir. Burada, Fîl vak'ası onun Ebrehe'den develerini geriye istemesi sadedinde kısaca anlatılmakta ve hâdiseye aynı şekilde delâil teması yüklenmemektedir.[496] Belâzürî, olayı delâil temelli olmadan bir başlık altında bütüncül olarak anlatmaktadır.[497] Taberî de Yemen bölgesine hükümran

[494] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 120-174.
[495] İbn İshâk, *es-Sîre*, 40-49; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 43-54.
[496] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 73-74.
[497] Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, I, 67-69.

olan kralların haberleri bölümünde Fîl olayından uzunca bahis açmaktadır. Taberî'nin Fîl vak'asına tarihî bir olay olarak baktığı anlaşılmaktadır.[498]

Fîl hâdisesi, delâilü'n-nübüvve eserlerinde de rivayetler halinde nakledilmekte ancak bu rivayetlerin toplanma gayesinin Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu eserlerdeki tüm başlıklandırmalar genel anlamda bunu hedeflemektedir.[499] Daha geç dönemlerin yazarları olan Makrîzî, Kastallânî ve Süyûtî, Fîl hâdisesinin delâil ve irhâsât kabilinden olduğunu açıkça dile getirmektedirler. [500] Müelliflerin Fîl olayını ele alış tarzları, delâil ve irhâsât yaklaşımlarını yansıtmaktadır. İlk dönem siyer eserlerinde delâil haberlerinin nübüvvetin ispatı sadedinde ele alınmadığı görülmektedir. Buradan delâil anlayışının siyer yazıcılığına tedrîcî olarak girdiği söylenebilir.

Şâmî, Fîl vak'asını "Mekke'nin Faziletleri" konusundaki "Fîl ashâbının helâk edilişi" başlığında ele almaktadır.[501] Onların helâk edilişinin Hz. Peygamber ve Mekke şehrinin şereflendirilmesi anlamını taşıdığını ifade etmektedir. Şâmî, başlıkta konuya muhtasar olarak değineceğini söylemektedir. O, olayı daha çok kendisi hikâye etmekte, sık sık önceki müelliflerden aynıyla nakiller de yapmaktadır. Nakil yaptıklarından önemli bir kısmının ilk dönem yazarları olduğu görülmektedir. İbnü's-Sâib el-Kelbî (ö. 146/763), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), İbn İshâk (ö. 151/768), Vâkıdî (ö. 207/823), Saîd b. Mansûr (ö. 227/842), İbn Sa'd (ö. 230/845), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64), Belâzürî (ö. 279/892-93), Firyâbî (ö. 301/913), Taberî (ö. 310/923), Zeccâc (ö. 311/923), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Mâverdî (ö. 450/1058), Beyhakî (ö. 458/1066), İbn Merdûye (ö. 410/1020), Ahmed el-Azefî (ö. 633/1236) onun Fîl vak'asındaki kaynaklarıdır.

[498] Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rüsul ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, Beyrut 1967, II, 135-154.
[499] Beyhakî Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, 115-125; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 143-150.
[500] Makrîzî, *İmtâ*, IV, 35, 63-65; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 63-65; Süyûtî, *el-Hasâis*, I, 73-76.
[501] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 214-228.

Şâmî, Fîl olayını ihtisar edeceğini ifade etse de diğer eserlerle kıyaslandığında bunu yapamadığı söylenebilir. O, öncelikle Ebrehe'nin Yemen'de hükümran oluş hikâyesini ve Kuleys adındaki tapınağı inşa etme sürecini kaynak vermeden anlatmaktadır. Şâmî'nin kaynak zikretmeden bir olayı nakletmesi *Sübülü'l-Hüdâ*'da nadir görülen bir durumdur. Bunun sebebi onun da belirttiği gibi Fîl olayıyla ilgili nakillerin nesilden nesile aktarılan mütevatir haber kabul edilmesinden olmalıdır. Şâmî, Kuleys'in kirletilmesi hâdisesini ise nakillerle ele almaktadır. Bu nakillerde yer alan İbn İshâk rivayetine göre Araplardan biri Kuleys'i def-i hâcette bulunarak kirletmiştir.[502] İbn Sa'd'a göre Nüfeyl adında bir adam, kıble tarafına leş atarak pisletmiştir.[503] Mukâtil'e göre ise Kureyşli bir grup genç Kuleys'i tahrip etmek için bir ateş yakmışlar, rüzgârlı bir gün olduğu için tapınak tutuşmuş ve çökmüştür.[504] Sonrasında Şâmî, Fîl olayına gidilen süreçte Ebrehe'nin Abdülmuttalip ile görüşmesi meselesini *ed-Dürrü'l-Munazzam* adlı mevlid risalesinden bir nakille aktarmaktadır.[505] Buna göre Abdülmuttalip, Ebrehe'nin huzuruna girince fillerden biri ona secde etmiş, Ebrehe bu vaziyet karşısında şaşırmış ve kâhinlere bunun sebebini sormuştur. Kâhinler filin bizzat ona değil bilakis gözleri arasındaki nura secde ettiğini bildirmişlerdir. Sonraki dönemlerde telif edilmiş bir mevlid risalesinde yer bulan bu haberin delâil kapsamında bir haber olduğu görülmektedir. Şâmî'nin bu türdeki haberlere yer vermesi Hz. Peygambere ve nesline bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

Şâmî, kaynaklarından detaylı bilgiler sunarak konuyu sürdürmektedir. O, Abdülmuttalib'in Ebrehe ile karşılaşmasını İbnü's-Sâib ve Mukâtil'den ortak bir rivayetle zikretmektedir. Bu rivayette yer alan bazı önemli hâdiseler şu şekildedir: Abdülmuttalip, Ebrehe'ye Tihâme mülklerini vadetmiş ancak Ebrehe bunu kabul etmemiştir.[506] Mukâtil ve Beyhakî tarafından, Abdülmuttalib'e nispet edilen Allah'a yakarış içerikli bir şiir yer

[502] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 45.
[503] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 73-74.
[504] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 2002, IV, 848. Ancak Mukâtil'deki anlatım, Şâmî'nin anlatımına yakın olsa da aynısıdır denemez.
[505] Ahmed b. Muhammed el-Azefî'nin (ö. 633/1235-36) bu eseri hakkında bkz. Salâhuddîn el-Müneccid, *Mu'cem mâ Ullife an Resûlillâh*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut 1982, 23.
[506] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, IV, 849.

almıştır.[507] İbn İshâk'tan aktarılan bilgiye göre Ebrehe'nin saldırıdan vazgeçmemesi üzerine Abdülmuttalip, Kureyş'i hemen civardaki dağlara yönlendirmiş ve kendisi bir avuç Kureyşli'yle beraber Kâbe'de duâ etmiştir.[508] Mukâtil'deki bilgiye göre de o, Mekke'de kalmaya devam etmiş, saldırı başladıktan sonra olayı takip etmek üzere dağlara çıkmıştır.[509] Taberî'den nakille fillerin tamamının saldırıda helâk olduğu[510], Mâverdî'den ise saldırıda bir veya sekiz fil bulunduğu gibi detaylar bulunmaktadır.[511] Mukâtil'den filin Kâbe'yi tazim ettiği, ona doğru yürümediği veya boynundaki zincirlerle duvarlarını yıkmaya yeltendiği, gibi anlatımlar vardır.[512] İbn İshâk'ta da filin Kâbe istikametine yürümediği ve yıldızlardaki solgunluğun Fîl ashâbına gelecek azaba yorulduğu ve sonucunda taşlanarak helâk oldukları gibi bilgiler detaylarıyla yer almaktadır.[513] Aynı şekilde Zeccâc'dan filin yürümemesinde insanlara bir uyarı olduğu bilgisi aktarılmaktadır.[514] Ebû Nuaym'da olayı betimleyen fil seyisinin ifadeleri yer almaktadır; buna göre hayvan bir hisse bağlı olarak yürümemiş, Muğammis bölgesinde azaba uğramışlar ve kimileri kurtulabilmişlerdir.[515] Ayrıca o, kuşların attığı taşların hususiyetlerini de söylemektedir.[516] Saîd b. Mansûr'a dayandırılan bir haberde Ebâbîl kuşlarının vasıfları yer almaktadır.[517] Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'in haberine göre taşın isabet ettiği askere kaşıntı basıyor ve kaşıma ile etleri dökülüyordu.[518] Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbn Ebû Hâtim'de yer alan bilgilerde, kuşların deniz cihetinden geldiği, yarasalara veya yırtıcılara benzediği, beraberlerindeki taşların gayet büyük olduğu,

[507] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, IV, 850-851; Beyhakî, *Delâil*, I, 121.
[508] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 50-51.
[509] Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, IV, 850.
[510] Taberî, *Târîh*, II, 139.
[511] Mâverdî Alî b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz, VI, 340.
[512] Mukâtil'in *Tefsîr*'inde bu anlatıma rastlayamadık.
[513] İbn İshâk, *es-Sîre*, 113.
[514] Zeccâc İbrâhîm b. es-Seriyy, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, V, 363.
[515] Ebû Nuaym'ın *Delâil*'inde bu rivayete rastlayamadık.
[516] Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 149-150.
[517] Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde böyle bir rivayete rastlayamadık.
[518] Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'in ulaşabildiğimiz eserlerinde bu rivayetlere rastlayamadık.

herkese isabet ettiği ve hepsinin helâk olduğu yer almaktadır.[519] İbn İshâk, Vâkıdî, Ebû Nuaym ve Beyhakî, fillere seyislik yapan iki adamın kör ve kötürüm bir halde insanlardan yardım istediğini anlatmaktadır.[520] Ebû Nuaym ve İbn Merdûye, Ebû Leheb'in kızı Ümmü Hânî'nin evinde, bu taşlardan gördüğünü nakletmektedir.[521] İbn İshâk, herkesin helâk olmadığını bazılarının kaçmak için Nüfeyl'den yol hakkında bilgi istediğini anlatmaktadır.[522] Fîl ashâbı ve Ebrehe'nin helâk oluşu ve Allah'ın gönderdiği bir sel ile de cüsselerin ortadan kaldırılışı anlatılarak kıssa nihâyete erdirilmiştir. Burada Şâmî, Belâzürî'nin eserine aldığı Ebrehe'nin akıbetine işaret eden bir şiiri nakletmektedir.[523] İbn İshâk'a dayandırılan bir başka habere göre ise Tübbâ da[524] Kâbe'ye karşı bir yıkma girişiminde bulunmuş, hastalandığı için bundan tevbe ederek vazgeçmiştir.[525]

Görüldüğü üzere Şâmî'nin Fîl olayı bağlamında eserine koyduğu rivayetlerin çoğu tespit edilebilmektedir. Ulaşılamayan diğer bir kısmı ise belki de müellifin döneminde bilinen ve elindeki nüshalarda yer alan rivayetlerdi. Şâmî, fîl hâdisesinin arzında rivayetlerin takibini sırasıyla yapmış ve konu bütünlüğünü koruyabilmiştir. Fîl vak'ası özelinde kullandığı nakiller çoğunlukla siyer ve tefsir rivayetleridir. Şâmî, rivayetler arasında birbirine uymayan bilgileri herhangi bir şekilde tevil etmemiş, kaynaklarda yer aldığı şekliyle aktarmıştır.[526]

Anahatlarıyla Kur'ân'da yer alan bu kıssanın Kur'ân dışındaki rivayetlerinde inanılması güç gözüken anlatımlar bulunmaktadır. Özellikle bir kısım tefsir eserlerinde yer alan Ebâbîl kuşlarının ve taşıdığı taşların büyüklükleri gibi tasvirlerde abartıların

---

[519] İbn Ebû Hâtim Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafâ, Riyad 1998, X, 3465-3466.
[520] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 57; Beyhakî, *Delâil*, I, 125.
[521] Ebû Nuaym'ın *Delâil*'inde bu rivayete rastlayamadık.
[522] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 53.
[523] Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, 69.
[524] Tübbâ: Yemen kralları için kullanılan bir lakaptır. Bkz. Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 435; Ömer Faruk Harman, "Tübba", *DİA*, Ankara 2012, XLI, 455-456.
[525] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 23-26.
[526] Rivayetlerle ilgili bilgilerin tartışıldığı tembihât bölümlerinde; kuşların taşıdığı taşın büyüklüğü konu edilmiş, ikinci olarak Yezîd b. Muâviye (61-64/680-683) döneminde Kâbe'nin mancınıklarla tahrip edilmesinde benzer bir ilâhî müdahalenin neden olmadığı izah edilmiştir. Üçüncü olarak ise bilinmeyen kelimelerin izahı verilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 223-224.

bulunduğu akla gelmektedir.[527] Şâmî'nin, bu haberleri ayırt etmeden eserine alması, esnek bir nakil anlayışına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan o, bu tür delâil haberlerini peygamberliğin ispatı noktasından önemli bulmakta ve siyer yazıcılığının kapsamında görmektedir.

Delâil-İrhâsât haberlerinin birçoğu, daha önce vurgulanan gerekçelerden ötürü tenkide tabi tutulmuştur. Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması, Şam'a seyahati esnasında Râhib Bahîra ile karşılaşması vb. rivayetler, metodik açıdan tartışılmıştır. Şâmî çoğunlukla, söz konusu haberlerin direkt kabulü yönündeki geleneğe tabi olmakta ve onları eserine dercetmektedir. O, delâil içerikli olan göğsünün yarılması olayını, sütanneye verilmesi ve Hz. Peygamber'in hususiyetleri bölümünde olmak üzere iki yerde ele almaktadır. Bahîra ile karşılaşmasını ise bi'seti öncesi amcası Ebû Tâlip ile Şam'a yolculuğu bağlamında anlatmaktadır.[528] Şâmî, ilk anlatımında Hz. Peygamber'in göğsünün yarılmasını hikâye etmekte, konuyla ilgili uzun şiirler aktarmaktadır. İkinci anlatımında ise İnşirâh Sûresi'nin ilk âyeti ve benzer âyetlerin tefsirini beyan ederek konuyla irtibatını sunmakta ve sık sık müfessirlerin görüşlerine yer vermektedir. Sûrede geçen "şerh"in, "şakk"a aykırı olmadığını söyleyerek onu kapsadığını dile getirmektedir. Şâmî, Hz. Peygamber'in göğsünün yarılmasının sütannede, on yaşında, bi'set anında ve isrâ gecesinde olmak üzere dört defa gerçekleştiğini ilgili rivayetlerle zikretmektedir. Olay zamanının belirtilmediği rivayetler de bulunmaktadır. Tembîhât kısmında, hem naklî hem de aklî olarak olayın gerçekleştiğini temellendirmeye çalışmakta ve olayın keyfiyetiyle ilgili uzun izahlara ve hikmetli sözlere yer vermektedir. Râhib Bahîra olayında da benzer bir durum söz konusudur. Şâmî'nin bu tür bahislerde geleneksel yaklaşıma sahip olduğu ve ilgili haberleri tüm detaylarıyla kabul etmeye daha yakın olduğu anlaşılmaktadır.

[527] Bkz. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, X, 3465-3466.
[528] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 388-395; II, 140-145.

2.6.2. Siyer ve Meğâzî Bahisleri

Şâmî'ye göre siyer ilmi, Hz. Peygamberle ilgili her şeyi konu edinmektedir.[529] Bununla birlikte o, eserinin siyer ve meğâzî bahisleri özelinde daha çok Hz. Peygamber'in nesebi, Mekke ve Medine dönemi olaylarını ele almıştır.[530] Son kısımda gazvelere değinmeden hicret sonrası yıl yıl yaşanan olayları,[531] Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı konuları ile eserini sonlandırmaktadır.[532] O, eserinin büyük bir kısmında Hz. Peygamber'in siyasî ve askerî faaliyetleri bağlamında siyer-meğâzî bahislerini ele almaktadır.[533] Bu şekilde konulara yer vermesi, disiplinlerarası bir âlim olmasına rağmen İslâm Tarihçisi yönünü öne çıkarmaktadır. Delâil bahislerinde onun ana başlık altında ele aldığı konular itibariyle siyer ekseninden uzaklaşıldığı endişesi doğmuştu. Ancak siyer-meğâzî mevzularında özellikle gazveler, seriyyeler ve hey'etler gibi bölümlerde karşılaştırmalı nakil yöntemini kullanan, rivayetleri derleyip tasnif eden klasik bir siyer âlimi ve meğâzî yazarı olduğu görülmektedir.[534]

Şâmî, siyer-meğâzî bahislerinde şu konuları işlemektedir: Hz. Peygamber'in doğumu öncesi olaylar, Mekke şehrinin tarihi ve faziletleri, onda meydana gelen önemli olaylar,[535] Hz. Peygamber'in neseb-i şerifi,[536] doğumu,[537] sütanneye verilişi,[538]

---

[529] Sözlükte davranış, yol, âdet, bir kişinin ahlâkı, seciyesi ve biyografisi gibi anlamlara gelen ve sîret kelimesinin çoğulu olan siyer kavramı, Hz. Peygamber'in hayatının, kişiliğinin, davetinin, siyasî ve askerî mücadelelerinin ele alındığı bir ilimdir. Meğâzî ise "mağzâ" kelimesinin çoğuludur ve Hz. Peygamber'in askerî gazve ve seriyyelerini konu edinir. Siyer denince daha çok Hz. Peygamber'in hayatı, peygamberliği, askerî ve siyasî faaliyetleri anlaşılmaktadır. Bkz. Mustafa Fayda, "Siyer ve Meğâzî", *DİA*, XXXVII, 316-319; Şâmî'nin benzer meğâzî tanımlaması için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 12-13.

[530] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-537; II; III; IV; V; VI.

[531] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36-77.

[532] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 227-369.

[533] Eserde yaygın şekilde kronolojik siyer anlatımlarının varlığı hatta eserin omurgası mahiyetinde olması "siyer ve meğâzî bahisleri" başlığı altında bu temanın bir başlık altında ele alınması zaruretini doğurmuştur.

[534] *Sübülü'l-Hüdâ*, siyerin tüm yönlerine detaylarıyla değinen bir eserdir. Ancak eserde kronolojik anlatımların esas çerçeveyi oluşturduğu muhakkaktır. Siyerin kapsamını ifade eden bazı tarifler yapılmıştır. Örneğin siyer, "doğumundan ölümüne kadar Hz. Muhammed'in kul/insan ve nebî olarak hey'etini ve hâllerini tayin, tespit ve tevkît (tarihlendirme)dir." Bu manada siyer, Hz. Peygamber'in çocukluğundan vefâtına kadar olan şekil, şemâil, ahlâk ve hasâisini, sosyal ve fizikî çevresini ayrıca nebevî tüm hallerini içermektedir. Meğâzî ise özelde savaş hikâyelerini ifade etmektedir. Seyfettin Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 64.

[535] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-228.

[536] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 229-324.

[537] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 325-374.

[538] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 375-399.

peygamberliği öncesi meydana gelen hâdiseler,[539] Nübüvveti,[540] bi'seti sonrasında meydana gelen bazı olaylar,[541] Hz. Peygamber'in Mi'râcı,[542] Ensâr'ın İslâm'a girmeye başlaması,[543] Medine'ye hicret,[544] bu şehrin faziletleri[545] ve hicretin birinci-ikinci yılı olayları,[546] Hz. Peygamber'in Yahûdî ve münafıklarla olan münasebetleri, Bakara sûresinin baş tarafının ve diğer kısımlarının nüzulü,[547] Hz. Peygamber'in gazveleri,[548] seriyye, harekât ve fetihleri,[549] hey'etler,[550] İslâm tarihinin başlangıcı: Medine'deki hicret yılı hâdiseleri,[551] Hz. Peygamber'in hastalanması, vefâtı,[552] cenazesinin yıkanması, kefenlenmesi, defnedilmesi, kabrinin yeri, kendisiyle yağmur istenmesi, kabri ile minberi arasının ve Mescid-i Nebevî'nin fazileti, kabirdeki yaşantısı, ümmetinin amellerinin ona arzedilmesi ve mirası.[553]

Yukarıdaki konu başlıklarından da anlaşıldığı üzere Şâmî, eserinin büyük bir kısmında Hz. Peygamber'in siyasî ve askerî faaliyetleri bağlamında siyer-meğâzî bahislerini ele almıştır. Bundan dolayı da siyer-meğâzî anlatımlarının eserin omurgasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu bahislerin aralarında kimi zaman uzunca yer alan şemâil, hasâis, mu'cizât, fezâil ve tıbb-ı nebevî gibi konular da bulunmaktadır. Şâmî, siyer-meğâzî anlatımlarında kronolojiyi esas alsa da araya söz konusu bahisleri yerleştirmiştir. Örneğin o, Hz. Peygamber'in sütanneye verilmesini anlattıktan sonra onun isimlerini, künyelerini ve fizikî özelliklerini ele alarak kronolojinin dışına

[539] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 120-174.
[540] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 175-295.
[541] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 296-470.
[542] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3-180.
[543] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 181-223.
[544] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 224-280.
[545] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 281-330.
[546] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331-375.
[547] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 376-420.
[548] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 3-423; V, 3-503
[549] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 3-253.
[550] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 254-441.
[551] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36-77.
[552] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 227-320.
[553] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 321-370.

çıkmıştır.[554] Yine o, peygamberlerin faziletiyle ilgili, "onlar hakkında kötü söz söyleyen ve onları ayıplayan kimselerin durumu" başlığından sonra "Medine'de hicret yıllarında meydana gelen diğer olaylar" konusuna geçerek kronolojik anlatımlara dönmüştür.[555] Daha sonra rukye ve tıbb-ı nebevî bahislerine başlayarak kronolojiden tekrar ayrılmış;[556] Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı konularıyla bir daha dönmüştür.[557]

2.6.2.1. Mekke Dönemi Olayları

Sübülü'l-Hüdâ'da Mekke ve Medine dönemleri, modern çağda telif edilen siyer eserlerinde olduğu gibi ayrı başlıklarla birbirinden ayrılmamış; her iki döneme ait konular özel bir tasnifle yer almıştır. Mekke döneminin içeriğinde Hz. Peygamber'in nesebiyle başlayan ve hicrete kadar olan hâdiseler anlatılmaktadır. Şâmî, bu kısımda Hz. Peygamber'in peygamberliğini ana konulardan biri olarak başlıklandırmaktadır. Ayrıca o, Nûh Peygamber'in vefâtı sonrası puta tapıcılığın nasıl başladığını ve Araplara bu kötü âdetin nasıl yerleştiğini anlatmaktadır.[558] Şâmî, biraz peygamberler tarihi biraz da eyyâmü'l-Arab anlatılarıyla Hz. Peygamber'in peygamberliği konusuna giriş yapmakta ve nübüvveti, delâil haberleriyle temellendirmektedir. Bu bağlamda İsrâiloğulları'na mensup din adamlarından ve Arap kâhinlerinden nübüvvetle ilgili olarak nakledilen haberlerle peygamberliği ispatlamak istemektedir. Ona göre, nübüvvetin ispatı kronolojik olaylardan daha önemlidir. Bu yüzden isim isim kâhinlerin ve din adamlarının Hz. Peygamber'i müjdelemesini anlatmaktadır.[559] Gökte şeytanların taşlanarak semâ haberlerini almaktan engellenmeleri,[560] nübüvveti öncesi son peygamberin gelişini ima

[554] İsim, künye ve fizyonomi aslında "şemâil" tanımlamasıyla ilintili olmalıdır. Belki de Şâmî, siyer-meğâzî olaylarını aktarırken Hz. Peygamber'i isimleriyle ve bu tip özellikleriyle tanıtarak siyer-meğâzî konularına bir giriş yapmıştır. Bunda Şâmî'nin dönemine kadar gelişen siyer telif anlayışının etkisi büyüktür. İbn Sa'd da benzer bir tasnifle siyer konularını ele almaktadır. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 80-85.
[555] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 21-35, 36-77.
[556] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-226.
[557] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 227-370.
[558] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 175-180.
[559] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 181-194.
[560] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 195-206.

eden bazı seslerin duyulması ve putların bir sebep olmadan düşerek parçalanması gibi hâdiseler de bu kabildendir.[561]

Şâmî, Mekke dönemi olayları bağlamında Hz. Peygamber'in yaşını da konu edinmektedir. Bu bölümde ilgili rivayetleri sunarak kırklı yaşların nübüvvete en uygun yaş olduğunu vurgulamaktadır. O, Hz. İsâ'nın otuz üç yaşında peygamber olduğuna dair rivayetlerin sahih olmadığını söylemektedir.[562] Böylece kırk yaş öncesi kimseye peygamberlik verilmediğini ve bunun tüm peygamberler için geçerli olduğunu savunmaktadır. Bu durum Şâmî'nin, peygamberlerin nübüvvet yaşını belirlemede Hz. Peygamber'in yaşını temel aldığını akla getirmektedir. Buradan hareketle müellifin nübüvvetle ilgili meselelere ve yaşanan tarihî olaylara kendi algı ve inanç dünyasından baktığı anlaşılmaktadır.

Şâmî'nin nübüvvetle ilgili ele aldığı konulardan biri de vahyin başlangıcıdır. O, bu konuya girmeden önce Mekke dönemi hâdiselerinin naklinde çokça yaptığı gibi bazı irhâsât haberlerine yer vermektedir.[563] Sonra da, Hz. Peygamber'e ilk vahyin inişinin anlatıldığı bölümde sâdık rüyaların mahiyetiyle ilgili bilgiler vermektedir.[564] Fakat konuyla bağlantılı bir takım hikmetleri zikretmesi, eserin tarihî anlatımdan ve bağlamdan uzaklaşmasına sebep olmuştur.[565]

O, vahiy konusunda Hz. Peygamber'in Varaka ile olan münasebetlerine de yer vermiştir.[566] Şâmî, günümüzde daha çok şarkiyatçılar tarafından tartışılan Varaka b.

[561] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 207-224.
[562] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 225-227.
[563] Bu kısım, nübüvveti öncesi gördüğü sâdık rüyalar, taş ve ağaçların ona selâm vermesi, Cebrâîl ile görüşmeden önce İsrâfîl ile bir araya gelmesi gibi haberleri içermektedir. Daha sonra müellif, vahyin ilk inişini ve o esnada meydana gelen olağanüstü olayları anlatmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 228-229.
[564] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 237-238.
[565] Hz. Peygamber'in Hira mağarasını seçmesinin ve vahiy öncesi yalnızlığı sevmesinin hikmetlerinin maddeler halinde anlatılması da bu kabildendir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 238.
[566] Müellifin, Hristiyan kimliğini vurguladığı Varaka'nın Hz. Peygamber'i teselli esnasında söylediği "sana gelen, Mûsâ'ya (a.s) gelen Nâmûs-ı Ekber'dir" sözünde neden Hz. Musâ'nın adının zikredildiğini anlatmıştır. Bu yorumda, Hz. Musâ'nın şeriatındaki ahkâmın Hz. İsâ'nınkine göre daha şümullü olması gerekçe gösterilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 241.

Nevfel'in Hristiyan kimliğinin Hz. Peygamber'e etkisi meselesine ise değinmemektedir. Bu yaklaşımların geç dönemlerde şarkiyatçılar tarafından ortaya atıldığı bir gerçektir.[567]

Şâmî, siyer ve tarihle olan bağını kendisindeki Hz. Peygamber tasavvuru üzerinden kurmaktadır. Bu yüzden o, zaman zaman tarih ilmiyle hatta siyerle direkt bağlantılı olmayan anlatımlara özellikle tembihât bölümlerinde yer vermektedir. Bu durum kronolojik seyrin kesintilerle ilerlemesine sebep olmaktadır. Nübüvvet bölümlerinde de "Kur'ân vahyinin indirilme keyfiyeti" gibi tali konulara girmektedir. Kur'ân'ın toptan semaya indirilişi akabinde Hz. Peygamber'e parça parça indirilişi, Ramazan'ın hangi günü nüzul ettiği ve bunun hikmetleri,[568] vahyin şiddeti ve ağırlığı[569] ve çeşitleri[570] bu bölümde ele alınmıştır. Bu mevzuların tefsir ilmi, tarihi ve usulü gibi alanlarla ilgili olduğu görülmektedir. Konuların zikrinde Cebrâîl'in, vahyi mana ile mi yoksa lâfız ile mi taşıdığı gibi bazı detaylar da bulunmaktadır.[571]

Sübülü'l-Hüdâ'da Mekke dönemi anlatımlarında dikkat çeken bir diğer husus, abartılı rivayetlere çokça yer verilmesidir.[572] Bu özellik, eserin telif edildiği döneme kadar siyer eserlerinde rastlanılan bir hususiyet olarak göze çarpmaktadır. Bu tür rivayetlerin en temel sebebi, Mekke dönemine ait sağlam bilgilerin azlığıdır. Böylece ilgili rivayetlerle bilgiler tamamlanılmaya çalışılmış bu da rivayet üretilmesine yol açmıştır. Aynı durum Medine dönemi haberlerinde daha az bulunmaktadır. Bu yüzden tüm eserlerde olduğu gibi *Sübülü'l-Hüdâ*'da da rivayetlerin sağlamlığının ve tarihî gerçekliğinin araştırılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Mekke

[567] Detaylı bilgi için bkz. Özcan Hıdır, "İlk Vahyin Gelişi Hadisi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dinî-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Marife*, 2004, Sayı 2, 27-37.
[568] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 252-256.
[569] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 257-262.
[570] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 263-270.
[571] Müellif, vahyin melek tarafından lâfız halinde, değiştirilmeden getirildiğini benimsemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 255-256.
[572] Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 207-218.

dönemi haberlerinde en sağlam kaynağın Kur'ân-ı Kerîm olduğu ortadadır.[573] Şâmî de, Mekke devri konularında Kur'ânî anlatımlara sık sık yer vermektedir.[574]

Müellif, Kur'ân'ın indirilme keyfiyeti gibi bahislerden sonra bi'setin tarihî seyrine ilişkin vahyin kesilmesi konusuna geçmiştir. O, bu meseleyi Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu bu buhranlı hali, tüm insanlığı karşısına almakla ilgili geçirdiği bir anlık tereddüt olarak yorumlamaktadır.[575]

Şâmî, yine bu konuyla ilgili rivayetleri sunduktan sonra tembihler kısmında öncelikle vahyin kesilme müddetine değinmiş ve konu etrafındaki tartışmalara yer vermiştir. Aynı şekilde Kur'ân'daki ilk vahyin hangisi olduğuyla ilgili görüşleri beyan etmiştir. Bu bölümde ele aldığı tembihler Kur'ân ve tefsir tarihiyle ilgilidir.[576] Ayrıca tefsir ve sebeb-i nüzul ilimleri açısından önemli bilgiler sayılan; vahiy, nebî, resûl, nübüvvet ve risâlet terimleri de ele alınmış ve yer yer kelâmî tartışmalara girilmiştir.[577]

Şâmî, bi'set konularının devamında "benim ve şöyle kimselerin misali şunun gibidir" şeklindeki "temsil" rivayetlerine değinmiştir. Burada hadisleri "mevâiz ve'l-i'tibâr" yani ibretli vaaz ve nasihatler halinde şerh ederek Hz. Peygamber'in nübüvvet misyonuna vurgu yapmaktadır. Müellifin bu bölümde; muhaddis, hadis şârihi hatta bir vâiz üslubunu takınmakta olduğu söylenebilir.[578] Şâmî, bi'set konularını yine bazı mu'cize içerikli haberlerle sona erdirmektedir.[579]

---

[573] Tarihî gerçekliği ve rivayetlerin sıhhatini önemseyen kimi muasır yazarlar, Mekke döneminde Kur'ânî anlatımları daha çok öne çıkarmışlardır. Bkz. Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, Ensar Neşriyat 7. Baskı, İstanbul 2011, 151-200.

[574] Şâmî, müşriklerle münazaraların anlatıldığı bölümlerde de Kur'ân'dan çokça yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 271-272, 338-344. Aynı şekilde Şâmî'nin vahyin çeşitleri bölümünde yararlandığı bazı âyetler şunlardır: Sâffât Sûresi, 37/102; Şûrâ Sûresi, 42/51; Kıyâmet Sûresi, 75/16.

[575] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 276. Modern dönemde de bu tür rivayetler ele alınmakta ve Hz. Peygamber'in intihara meylettiğine dair rivayetler eleştirilmektedir. Bunun gayet insanî bir tepki olduğunu beyan edenlerle beraber ileride peygamber gönderileceğini bilen bir kimse için uygunsuzluğunu savunanlar da olmuştur. Rivayetlerin tamamen asılsız olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır. Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, 128-129; Şaban Öz, *Farklı Siyeri Okumak*, Araştırma Yayınları, Ankara 2015, 130-132.

[576] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 272-276.

[577] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 278-279.

[578] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 280-292.

[579] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 293-295.

Şâmî bu bölümlerden sonra Mi'râc hâdisesine kadar konuları kronolojik siyer anlatımlarıyla sürdürmektedir. Bu kısımda ilk Müslüman olan sahabîler ve onların Dâru'l-Erkam'da gizlice ibâdet etmeleri, Hz. Ömer'in Müslüman olması, açıktan davetin başlaması, müşriklerin Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirme çabaları, zayıf Müslümanlara uygulanan eziyet ve işkenceler, Habeşistan'a hicret, boykot yılları, Tâif'e hicret ve sonrasındaki gelişmeler anlatılmaktadır.[580] Kronolojik bakımdan daha çok konu içeren bu bölüm, yüz altmış dört sayfa iken kronolojiye daha az yer veren Hz. Peygamber'in bi'seti konusu ise yüz yirmi sayfa kadardır. Müellifin siyer algısını göstermesi bakımından bu kıyaslama önemlidir.

Şâmî'nin Mekke dönemi hâdiseleri kapsamında ele aldığı konulardan olan Mi'râc olayı, mu'cizeler bölümüyle de ilgili bir bahistir. Eserde mu'cizeler bir bölüm halinde dokuzuncu ve onuncu ciltlerde ele alınmış olsa da Mi'râc, tüm içeriğiyle birlikte Mekke devri olayları arasında kendine yer bulmuştur.[581]

Şâmî, Mi'râc hâdisesini işledikten sonra sırasıyla Ensâr'ın İslâm'a girmesi, Akabe biatleri, Medine'ye hicret konularına yer vermektedir. Bu bağlamda yer verdiği Akabe biatlarının, üç defa gerçekleştiğini söylemektedir. O, Hazreçli altı Medineli'nin Mekke'ye hac için geldiklerinde ilk defa Hz. Peygamber'le tanışmaları, ona inanmaları ve ondan aldıkları haberleri kabilelerine anlatmalarını ilk Akabe biati saymaktadır. Bu altı kişi, Buâs savaşı sonrası Evs ve Hazrec arasında başveren fitnenin bertaraf edilmesi ve Medine'deki birliğin sağlanması için Hz. Peygamber'den aracılık etmesini de talep etmişlerdi.[582] İslâm Tarihçileri ertesi sene gelen on iki kişilik hey'eti ise ilk Akabe biatı olarak yorumlamaktadırlar. Ancak müellif söz konusu biatı, ilk altı kişilik hey'etten sonra gerçekleşen ikinci bîat olarak sunmaktadır. Şâmî, yetmiş kişilik hey'etin yer aldığı son

[580] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 296-470.
[581] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 3-180.
[582] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 194-196. Kimi müellifler, hicretin en önemli sebebinin bu olduğunu savunmaktadır. Onların bu talepleri Hz. Peygamber'in tebliği ile örtüşmüş ertesi sene on iki kişilik bir hey'et yine hac için Medine'ye gelerek bir biat daha gerçekleşmiştir. Bkz. Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, 201-202; Adnan Demircan, *Nebevî Direniş Hicret*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, 72-73; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, 217.

biatı ise üçüncü Akabe biatı olarak ele almaktadır.[583] O, bu konuyu ele alırken biatlarda alınan kararların aslî metinlerini zikretmekle yetinmektedir. Bu metinlerden birincisinde bazı ahlâkî kurallara riâyet edilmesi ve cahiliye adetlerinin bırakılması yer almakta, ikincisinde ise siyasî amaçların belirlenmesi ve karşılıklı güvenin tesis edilmesi konu edilmektedir.

Şâmî, bu bölümde, biatlara katılan Ensâr'ı ve ikinci akabe biatında seçilen on iki kişilik temsilcilerin isimlerini listeler hâlinde vermektedir.[584] Aynı şekilde Ensâr'ın meşhur şairlerinden olan Ka'b b. Mâlik'in şiir ve tasvirleriyle nakîblerin isimleri bu bölümde yer almaktadır. Yine ona dayandırılan bir başka rivayete göre ise ikinci Akabe biatları esnasında şeytanın (bir Kureyşli ajanın)[585] ortaya çıktığı ve yeni inanan Ensâr'ı tehdit ederek korkuttuğu yer almaktadır.[586]

Şâmî, biatlar konusundan sonra Medine'ye hicret hâdisesini kronolojik seyre uygun bir şekilde ele almıştır. Bu başlık altında ilk hicret edenlerin isimlerini liste halinde vermiş,[587] hicretle ilgili âyetler ve yorumlarına değinmiştir.[588] Medine'ye yolculuğu esnasında ise başveren olağanüstü olayları sunmuştur.[589] Müellif, hicret konularında biyografi, âyet tefsirleri ve mu'cize anlatımlarına yer vermiş olsa da daha çok tarihî olayları insicamlı olarak ele almıştır.[590]

Özetle söylemek gerekirse Şâmî, Mekke dönemi konularında Peygamberler tarihi, eyyâmü'l-Arab edebiyâtı, irhâsât ve mu'cizevî haberler, tefsir, tefsir tarihi ve usulü, hadis ilmi ve şerhleri, mev'ize ve kıssalar, kronolojik siyer anlatımları gibi alanları içeren

[583] İbn Hişâm'ın anlatımlarından Akabe biatlarının iki defa olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 431-452.
[584] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 194-195, 197, 204, 205, 213-221.
[585] Şeytanın ajan şeklinde yorumlanması için bkz. Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 206-207.
[586] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 201-207. Şâmî'nin şeytan tasviriyle yaptığı bu zuhur etme rivayeti, günümüzde eleştirilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Kimi müellifler, bu tip rivayetlerin olayları gerçekliğinden uzaklaştırarak gizemli öyküler haline getirdiğini belirtmektedir. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 213-215.
[587] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 224-230.
[588] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 232-234, 238.
[589] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 244-247, 248-252.
[590] Burada hicret izninin verilmesi, Hz. Peygamber'in hazırlık yapması, yola çıkışı, yolda meydana gelen olaylar, Medine'ye varış ve orada yaşananlar anlatılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 224-280.

kapsamlı sunumlar yapmaktadır. Bunu yaparken kimi zaman tarihî seyir ve anlatımlardan uzaklaşarak konuları dağınık bir şekilde sunduğu söylenebilir.

2.6.2.2. Medine Dönemi Olayları

Eserdeki içerik zenginliği, Medine devri hâdiselerinde daha belirgindir. Bu bölümde müellifin ilk değindiği konular; Medine'nin faziletleri, hicretin birinci ve ikinci yılı olayları ve Medine toplumunda Yahudî ve münafıklarla olan münasebetler konularıdır. Bu bağlamda, Mekke döneminin ilk kısmında onun faziletlerine değindiği gibi Medine dönemi olaylarında da Medine şehrinin faziletlerine yer vermektedir. İçeriği itibariyle bu bölümlerin fezâil konularıyla ilgili olduğu görülmektedir. Bununla beraber bu kısımlar şehir tarihine yönelik kapsamlı bilgileri içermektedir.[591] Şâmî daha sonra hicretin ilk iki yılı olaylarını tarihî akışa uygun bir şekilde ele almakta[592] ancak bu bahsi, eserinin sonunda "Kalan hicret yıllarında Medine'de başveren olaylar" başlığıyla tamamlamaktadır.[593] O, birbirinin devamı şeklindeki bu kısımlarda gazve ve seriyyelere değinmeden konuları arz etmektedir.

Medine devri anlatımlarının ilk kısmında kronoloji ile bağlantılı bazı tematik anlatımların var olduğu görülmektedir. Müslümanlardan sonra Medine toplumunun sâkinleri sayılan "Yahudî ve münafıklarla olan münasebetler" konusu buna örnek olarak verilebilir. Bu başlık altında; Yahudîlerden ahirzamanda zuhur edecek Peygambere inanacaklarına dair söz alınması, buna karşı onların kin, nefret ve inatla karşılık vermeleri, onlardan Müslüman olanların menkıbeleri, Yahudîlerle yapılan anlaşmalar ve onlara ne kadar sâdık kaldıkları, Hz. Peygamber ile dinî münâzaralar yapmaları gibi konular ele alınmaktadır. Şâmî, Yahudîlerin Hz. Peygamber'e ruh hakkında soru sormaları başlığı altında kapsamlı olarak "İslâm'da ruh gerçeği" konusuna değinmektedir. Yahudîlerle

[591] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 281-330.
[592] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331-375.
[593] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36-77.

münazaralar esnasında Şâmî, çokça Kelâm, Tefsîr ve Sebeb-i Nüzul alanlarından yararlanmaktadır.[594]

Müellif, Medine dönemi hâdiselerine bu şekilde başlamış daha sonra gazveler, seriyyeler ve hey'etler konularını müstakil olarak işlemiştir. Onun öncelikle ele aldığı ve kendi içinde kronolojiye dikkat ederek sunduğu gazveler konusu, iki cilt boyunca sürmüştür. Gazveleri anlattığı bu kısımlara ileride müstakil olarak işleyeceği seriyyeler gibi siyasî olayları koymamıştır. Bu konuya, Allah'ın Müslümanlara cihât izni vermesi ve gazvelerle ilgili sayısal bilgiler başlıklarıyla giriş yapmıştır.[595]

Şâmî, Büyük Bedir Gazvesi'ne kadar Ebvâ (Veddân), Buvât, Sefevân ve Uşeyre gazvelerini ele almaktadır. Ebvâ veya diğer adıyla Veddân gazvesinin kronolojik açıdan ilk gazve olduğu kaynaklarda yer almaktadır.[596] Kureyş ticaret kervanına yönelik olduğu anlaşılan bu gazvenin sonucunda herhangi bir çarpışma yaşanmamış Kinânelilerden Mahşî b. Amr ed-Damrî ve taraftarlarıyla saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Gazvenin nedeni, tarihi, sefer esnasında beyaz bayrak taşındığı, onu Hz. Hamza'nın taşıdığı, Ensârın bu harekâtta yer almadığı, Medine'yi idare etmesi için Ensâr liderlerinden Sa'd b. Ubâde'nin şehirde bırakıldığı, sonuçta bahsi geçen kabileyle bir sulh imzalandığı ve ilk sulh olma özelliğine sahip olan anlaşma metninin neleri içerdiği bilgileri rivayetlerle verilmiştir.[597] Ayrıca mülâhaza bölümünde Ebvâ ve Veddân'ın yerleri hakkında coğrafî bilgilerden de bahsedilmiştir. Şâmî'nin bu bölümlerdeki anlatımlarında giriş, gelişme ve sonuç bütünlüğü bulunmaktadır. Ayrıca tarihlendirme, sebep belirtme, operasyonel detaylar verme, sonuç zikretme ve tarihî anlaşma metni

[594] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 376-420.
[595] Müellif gazve anlatımlarını kronoloji temelli yapsa da Hz. Peygamber'in fiilî çatışmaya girdiği gazveler, büyük veya ana gazveler şeklinde kategorilerin bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca gazvelerin sayısı ve sıralanışı, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn gazvelerinde Meleklerin Müslümanlara destek vermesi, Hz. Peygamber'in kimi gazvelerde düşmana kum serpmesi, hendek kazma ve mancınık gibi savaş aletleri kullanması gibi bilgiler vermektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 8-13.
[596] İbn İshâk, *es-Sîre*, 673.
[597] İbn Hişâm, *es-Sîre*, 591; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 5; İbn Abdilberr Yûsuf, *ed-Dürer fi'htisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, thk. Şevkî Dayf, Dâru'l-Meârif, Kahire 1982, 95.

sunma gibi özellikleri bakımından tarihçiliği belirgindir.[598] Şâmî'nin alıntı yaptığı kaynaklarına bazı kelime düşüşleri dışında tam bir sadakat içerisinde bağlı olduğu da söylenmelidir. İkinci gazve olan Buvât'ta da benzer özellikler bulunmaktadır. Şâmî, gazvenin tarihi ve Hz. Peygamber'in Medine'ye kimi vekil bıraktığı ile ilgili rivayetleri kaynaklarına dayandırarak vermektedir.[599] O, bu tür küçük gazvelerde, muhtasar anlatımlarla konuyu sunmakta, uzun mülâhazalara yer vermemektedir.[600]

Şâmî, Bedir savaşına kadar ele aldığı bu küçük gazvelerde İbn İshâk, İbn Sa'd, İbn Hişâm, İbn Abdilber (Ebû Ömer), İbn Hazm gibi müelliflerin siyere dair kaynaklarını çok sık kullanmaktadır. Böylece Müslümanların ilk harekâtlarına dair birçok bilgi elde edilebilmektedir. Bu kısımlar, gazvelerin tarihi, sebep, gelişme ve sonuçları, ordu sayıları, emir-komuta ve savaş düzenleri gibi birçok bilgiyi içermektedir.[601]

Genel olarak Bedir Gazvesi anlatımlarında ise ilk dönem siyer kaynaklarından yararlanılmış, onlardan alınan bilgiler, konu bütünlüğü oluşturulacak şekilde bir araya getirilmiştir. Olayların naklinde bazen rivayetler telfik edilmiş ve küçük tasarruflarla eserin metni oluşturulmuştur. Ancak çoğunlukla kaynaklardan birebir alıntı yapılmıştır. Örneğin bu gazveye dair anlatımlar, eserin öncelikli kaynaklarından İbn Hişâm *Sîre*'sinden birerbir alınmaktadır.[602] Aynı şekilde İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ından da bu şekilde yararlanılmaktadır.[603]

---

[598] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 14.
[599] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 15.
[600] Halebî *İnsânu'l-Uyûn* adlı eserinde, temel rivayetleri vermekle beraber "livâ", "râye" gibi kelimelerin kökenlerini izah etmekte, Buvât ve çevresi ile ilgili bir takım coğrafî bilgiler vermektedir. Buvât dağı ile ilgili bir bilgi *Ravdu'l-Unuf*'ta da bulunmaktadır. Bu gazve, Diyârbekrî'nin *Tarîhü'l-Hamîs*'inde de ele alınmaktadır. Ayrıca bazı kaynaklar, Buvât gazvesi başlığında olmasa da diğer bazı gazveler esnasında gerçekleştiği belirtilen Hz. Peygamber'in parmaklarından su akması olayına değinmektedir. Şâmî, benzer siyâkta bir mu'cizeden bahsetse de olayın Zâtu'r-Rikâ gazvesinde gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Halebî, *İnsânü'l-Uyûn*, II, 174; Süheylî Abdurrahmân b. Abdullâh, *er-Ravdu'l-Unuf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991, V, 46; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 363; Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 286, 553; Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 282-283; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, VII, 10; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 451.
[601] *Sübülü'l-Hüdâ*'da gazve esnasında gerçekleşen bazı detaylara da yer verilmektedir. Örneğin Uşeyre gazvesi anlatılırken Hz. Ali'ye Ebû Türâb lakabının ilk defa verildiğinden bahsedilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 17.
[602] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 606-653.
[603] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 10; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 29. Şâmî'nin sıkça alıntı yaptığı bir diğer kaynak olan İbn Âiz'in *Meğâzî* adlı eserinin ise günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Şâmî'nin eline ulaşıp ulaşmadığının ise tam olarak tespiti zor gözükmektedir. Ancak Şâmî'nin "İbn Âiz *Meğazî*'sinde şöyle

Bu bölümde İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Musâ b. Ukbe, İbn Âiz (ö. 233/847) sıkça yararlanılan siyer müellifleridir. Vâkıdî, Belâzürî ve sonraki döneme ait diğer kaynakların ise daha çok ikincil durumda olduğu görülmektedir.[604] Konu, Kur'ân âyetlerini ve yorumlarını da içeriyorsa Taberî, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim ve İbn Merdûye gibi tefsir kaynaklarından yararlanılmaktadır.[605] Ayrıca Abd b. Humeyd, Ebû Ya'lâ, Beyhakî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi muhaddislerden de alıntılar yapılmaktadır.[606] Gazve anlatımlarında; siyer, hadis ve tefsir kaynaklarından yararlanılsa da bazı konularda hadis kaynakları daha çok ön plâna çıkmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in gazve öncesinde ettiği duâ metni, hadis eserlerinden birebir alınmıştır.[607] Bedir Gazvesi anlatımlarında Şâmî'nin çağdaşı veya çağına yakın dönemde kaleme alınan siyer eserlerinden fazla yararlanılmamakta ve onlardan pek nakilde bulunulmamaktadır. Bedir Gazvesi bağlamında *Sübülü'l-Hüdâ*'nın, Makrîzî'nin *İmtâ*'ı ile kıyaslandığında benzer içeriklere sahip olduğu görülmektedir.[608]

Şâmî, "Büyük Bedir Gazvesi" diye isimlendirerek anlatımlarına başlamış, konuyu uzunca ele almış ve alt başlıklara da yer vermiştir. Bu gazvenin ana sebebinin Kureyş kervanının takip edilmesi ve ele geçirilmesi olduğunu belirtmekte, yaşananları

---

rivayet etti" sigasıyla aktarımda bulunması, onun eserine ulaşabildiği hissini vermektedir. Örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 243. Diğer taraftan *Uyûnu'l-Eser* müellifi İbn Seyyidinnâs'ın İbn Âiz'in eserini rivayet etmede icazetli olduğu bilinmektedir. Bu durum, İbn Seyyidinnâs'ın eserin tüm rivayetlerine ulaştığını göstermektedir. Bkz. Adil Bebek, "İbn Âiz", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 300. Bu nedenle Şâmî'nin İbn Âiz rivayetlerini aynen *Uyûnu'l-Eser*'den almış olması da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Şâmî'deki İbn Âiz rivayetleriyle *Uyûnu'l-Eser*'dekilerin harfiyyen aynı olduğu görülmektedir. Örnekler için bkz. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I, 283, 291, 296, 305; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 20, 28, 33, 52. Ayrıca İbn Seyyidinnâs'ın söz konusu eseri Şâmî'nin kaynaklarındandır. Şâmî, İbn Seyyidinnâs'tan künyesiyle "Kâle Ebû'l-Feth" diyerek aktarımda bulunmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4; IV, 24.

[604] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 33.

[605] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 27.

[606] Örneğin, Hz. Peygamber'in savaştan az önce duâ edişi, melekler ordusunun Müslümanlara yardımda bulunuşu, inen meleklerin görüntüsü anlatımlarında siyer kaynaklarından ziyade daha çok hadis, şemâil, hasâis eserlerinden yararlanılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 30, 36-44.

[607] Yine meleklerin Bedir ordusuna yardım etmesinin anlatıldığı aynı bölümde hadis kaynakları daha yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 36-43.

[608] *İmtâ*, *Sübülü'l-Hüdâ*'da olduğu gibi olayda meydana gelen olağanüstü hâdiseleri özetleyerek konuya giriş yapmaktadır. Makrîzî'nin anlatımlarında herhangi bir rivayet sigasının kullanılmadığı ve herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmadığı görülmektedir. Konuları sürekli başlıklandırarak aktarmakta, başlıklar ve sıraları farklı olsa da Makrîzî'de kısa ve öz olarak yer alan içeriğin Şâmî'de uzunca ve detaylı olarak rivayetlerle tekrarlandığı görülmektedir. Bkz. Makrîzî, *İmtâ*, I, 79-120. Makrîzî, eserinin sekizinci cildinde gazvelerin tamamını kısmî rivayet üsluplarıyla bir daha gündeme getirse de burada daha özet bilgiler vermektedir. Bkz. Makrîzî, *İmtâ*, VIII, 339-345.

anahatlarıyla özetlemektedir.[609] Müellif, Bedir gazvesine gidilen sürecin konu edildiği yerlerde olağanüstü ve mu'cizevî olayların anlatımlarına başvurmaktadır. Âtike binti Abdülmuttalib'in Bedir gazvesine yakın bir zamanda Mekkelilere felaket geleceğini rüyasında görmesi ve bunun gerçekleşmesi, İblis'in Kureyşlilere Sürâka suretinde görünmesi, Cüheym b. Salt'ın rüyası, bu tür anlatımlara örnek olarak zikredilebilir.[610] Ayrıca müellif, Hz. Peygamber'in, Kureyş kervanının takibiyle ilgili çevredeki eşraftan istihbârî bilgiler edinirken bu kimselerden olan Küseyyir b. Mâlik el-Cühenî'ye iktâda bulunmak istemesi, onun da bunu akrabaları için vermesini söylemesi gibi ara bilgilere yer vermektedir.[611]

Bedir Gazvesi ile ilgili anlatımlarda Şâmî, hâdise öncesinde veya esnasında olayları tahkiye etmektedir. Yaşananları tüm detaylarıyla vermesi olayın takibini sürükleyici hale getirmektedir. Vak'anın gerçekleştiği yerin; dağ, kuyu, yol gibi coğrafî bilgilerini vermesi, iki ordunun ve kervanın güzergâhlarını belirtmesi ayrıca Hz. Peygamber'in kervanla ve müşriklerle ilgili yaptırdığı istihbarat çalışmalarını tafsilâtıyla anlatması asırlar önce yaşanmış bir hâdisenin tarihî gerçekliğini güçlü kılmaktadır. Hâdiseye katılan ve bazı olaylarda öne çıkan kimi şahsiyetlerin detaylı isimleri, kabileleri müttefiklik ilişkileri sistematik bir şekilde aktarılmıştır.

Gazve anlatımlarındaki rivayet bolluğu, yeterli ve net bir halde bilgi akışını sağlamakta, veriler arasında kopukluklar oluşmamakta ve Mekke dönemi olaylarındaki gibi bilgi boşlukları bulunmamaktadır. Bedir Gazvesi'nde Medine'den hareketin Ramazan ayının sekizinci veya on ikinci gününe rastladığı, Hz. Peygamber'in Ebû İnebe kuyusunun yanında kamp kurduğu ve küçük sahabîleri Medine'ye geri gönderdiği, ordunun seyir esnasında Sukyâ kuyusundan su ihtiyacını giderdiği, beyaz sancağı

[609] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 17, 18. Bedir gazvesinin bu sebebe ilâve olarak başka nedenlerle ilişkili olduğunu iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Bkz. Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM Yayınları, İstanbul 2010, 80.
[610] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 19, 22, 23.
[611] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 19.

Mus'ab'ın, iki siyah sancağın birini henüz yirmi yaşında olan Hz. Ali'nin taşıdığı gibi detaylı bilgiler, olayın etraflıca tespit edilebilmesini sağlamaktadır.[612] Gazvelerin detaylı işlenmesine rağmen konu anlatımı, akıcılığını kaybetmemiştir. Olayın tasvirinde okuyucuyu tebessüm ettirecek anekdotlar da konunun dağılmasına sebep olmamıştır. Örneğin, Hz. Peygamber'in de olduğu bir ortamda Seleme b. Selâme b. Vakaş'ın yolda rastladıkları bir bedevî ile argo bir üslupla konuşması ve Hz. Peygamber'in bunun üzerine onu uyarması sahabenin doğal ve sade insanlar olduğunun bir göstergesidir.[613] Bilgilerin sunduğu tarihî gerçekliğin siyer ve ilk dönem İslâm Tarihçiliği adına büyük bir katkı sunduğu muhakkaktır.

Eserde Bedir Gazvesi ile ilgili anlatımlar, savaş ve sonrasında meydana gelen olayların detaylı tasvirleriyle sürmekte, menâkıp türünde anlatımlar da yer almaktadır. Örneğin, savaşın kızıştığı esnada Umeyr b. Humâm'ın ve Avf b. Hâris'in şehit edilişleri özel bir önemle anlatılmaktadır.[614] Aynı şekilde Ebû Cehil'in "akraba bağlarını kim daha çok koparmışsa onu helâk et" diye bedduâda bulunuşunun aleyhinde cari oluşu, Ümeyye b. Halef'in ve Ebû Cehil'in öldürülmesinin tüm detaylarıyla ele alınışı gazveyle ilgili önemi haiz olaylardır.

Müşrik liderlerden Ümeyye'nin öldürülüşü, Müslümanlar için menkıbe türünde bir olaydır. Burada Sa'd b. Muâz'ın Mekke'de Ümeyye ile olan arkadaşlığından bahis açılmakta ve sonrasında Mekke ile Medine arasındaki diplomatik münasebetlerle ilgili

[612] *Sübülü'l-Hüdâ*'da İbn Sa'd'dan aktarılan detaylarda ise muhacirlerin sancağına ek olarak Evs ve Hazrec'in sancaklarının olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca bu sancakları Evsli Sa'd b. Muâz ile Hazreçli Hubâb b. Münzir'in taşıdığı beyan edilmektedir. Sa'd b. Muâz'ın Hz. Peygamber'in çadırının güvenliğini temin etmek gibi bir başka görevinden de bahsedilmektedir. Medine'de namaz imamlığının Abdullâh b. Ümm-i Mektûm'a, şehir güvenliğinin ise -seferden çevrilerek gönderilen- Ebû Lübâbe'ye bırakıldığı, Müslümanların toplamda yetmiş devesinin iki veya üç de atlarının olduğu ve bunlara nöbetleşe binildiği, Hz. Peygamber'in Ebû Lübâbe (onun Medine'ye dönmesinden sonra Zeyd veya Mersed b. Ebû Mersed), Hz. Ali ile dönüşümlü deveye bindiği de anlatılmaktadır. Yol esnasında avlandıkları ve konakladıkları yerlerin isimlerinin verilmesi, istihbarat ekiplerinin isimleri ve onların çevreden edindiği bilgiler de başka detaylardır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 23-28.

[613] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 25.

[614] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 45-46.

belli prensiplerin öğrenilebileceği diyaloglara yer verilmektedir.[615] Aynı şekilde Abdurrahmân b. Avf'ın da Ümeyye ile eskiye dayanan bir dostluğundan bahsedilmektedir. Bu dostluğa binaen Abdurrahmân, Ümeyye'yi oğluyla beraber esir alarak o ikisinin canını kurtarmaya çalışmıştı.[616] Ancak Bilâl'in Ensâr'dan bazı kimselerle birlikte Ümeyye'yi ve oğlunu kıstırarak katletmesi ve o esnada Abdurrahmân'ın ikisini korumaya çalışması ganimet ve esir derdine düştüğü şeklinde anlaşılarak bazı çağdaş siyer yazarları tarafından tenkit konusu olmuştur.[617] Ümeyye'nin savaş döneminde gerek Abdurrahmân b. Avf ile gerekse de Sa'd b. Muâz ile bu şekildeki münasebetinin varlığı, müşriklerle Müslümanlar arasındaki diplomatik emanın savaş anında bile devam edebildiğinin bir örneği olarak kabul edilebilir. Abdurrahmân b. Avf, Ümeyye'nin esir hukukuna tabi olduğunu düşünmüş olmalıdır.

Diğer taraftan Hz. Peygamber, kimi Kureyşlilerin Müslümanlarla savaşa zorlandıklarını belirterek onların öldürülmesini yasaklamıştır. Bu manada Hâşimoğullarının, hususiyle amcası Abbâs'ın ve Ebû'l-Buhterî adındaki bir adamın öldürülmemesini özellikle istemiştir. Bu durum, savaşta ikrah altında olanlar veya bazı zararsız kimseler için istisnanın oluşabileceğini göstermektedir. Şâmî, Ebû'l-Buhterî'nin bu ayrıcalığını Mekke'de iken Hz. Peygamber'e ilişmemesine ve eziyet etmemesine bağlamaktadır. Ne var ki savaşın ilerleyen anlarında Ebû'l-Buhterî, yanındaki arkadaşının öldürülerek kendisinin affedilmesini nefsine yedirememiş, bir beyit söylemiş ardından çarpışarak katledilmiştir. Mücezzer adındaki sahabî Hz. Peygamber'e, onun teslim olmayı reddettiğini ve böylece öldürüldüğünü beyan etmiştir.[618] Ebû'l-Buhterî'nin müşrik olarak vefât etmesine rağmen öldürülmeden önce mertliğine dair söylediği beyitin

[615] *Sübülü'l-Hüdâ*'da bağlamla uyumlu olduğu sürece tekrarlar olmaktadır. Örneğin, Ümeyye'nin Müslümanlar tarafından öldürüleceği endişesini taşıması ve bunun müşrikler tarafından alay konusu olması eserde tekrar anlatılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 46-52.
[616] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 46-47.
[617] Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 281; Şaban Öz, *Farklı Siyeri Okumak*, 220-222.
[618] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 49.

tarafsız bir şekilde kaynaklarda yer almasının hem tarih ilmi hem de Arap Edebiyâtı adına olumlu bir durum olduğu söylenebilir.[619]

Hz. Peygamber'in, amcası Abbâs'ın savaşa zorla getirildiğini belirterek affedilmesini istemesi de bir menkıbe örneğidir. Onun ismi dokunulmayacaklar arasında zikredilmiştir. Bu durumun o zamanki toplum tarafından Hz. Peygamber'in akrabalarını kolladığı gibi anlaşılmaması dönemin değer algısını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bazı menkıbevî bilgiler kimi sahabîlerin biyografilerinin tanınması adına önemlidir. Örneğin, Hz. Ömer'in Bedir günü ilk defa Ebû Hafs lakabıyla künyelenmesi onun biyografisine katkı sunan bir bilgi olmuştur.

Şâmî'nin önem atfederek anlattığı olaylardan biri de Ebû Cehil'in katledilişidir. Savaşın devam ettiği esnada Ensar'dan iki genç, Abdurrahmân b. Avf'dan Ebû Cehil'in yerini sormuşlardı. O da onu savaş meydanında beyitler okurken gördüğünü söyleyerek yerini göstermiş, onlar da oraya giderek onu katletmeye muvaffak olmuşlardı. Hz. Peygamber, Ebû Cehil'in ölümü sonrası selebini yani eşyalarını o iki kişiden birine vermeye hükmetmiştir.[620] Şâmî, rivayetler ışığında Ebû Cehil'i öldürenlerle ilgili üç tane isim zikretmiştir. O üç isimden ikisi olan Muâz b. Amr ve Muavviz b. Afrâ, Ensârdan bizzat o operasyonda olduğu ileri sürülen gençlerdir. Ancak Muâz'ın onu öldürdüğüne dair rivayet, olayı daha detaylı anlatmaktadır. Buna göre Ebû Cehil'in oğlu İkrime, babasının öldürülmesine karşılık Muâz'ın kolunu kesmiş, Muâz asılı duran kolu ile çarpışmaya devam etmiş, eziyeti arttığı için kolunu koparmak zorunda kalmıştı.[621]

Ebû Cehil'in katlinde yer alan üçüncü şahsın İbn Mes'ûd olduğu, devamındaki İbn İshâk rivayetinde geçmektedir. Buna göre İbn Mes'ûd, onu yarı canlı halde bulmuş ve

[619] Hz. Peygamber'in Ebû'l-Buhterî'ye gösterdiği davranışın bir benzeri de cahiliye devrinde Müslümanlara boykot sözleşmesini yırtan Mut'im b. Adiyy'e sergilediği tavırdır. Hz. Peygamber, Mut'im b. Adiyy'nin hatırına Bedir esirlerini serbest bırakacağını belirtmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 54.

[620] Burada geçen "seleb" tabirinin bir siyer-meğâzî ıstılahı olduğu söylenebilir. Bkz. Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 385.

[621] Şâmî, söz konusu rivayetin İbn İshâk'ta yer aldığını söylemektedir. Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sında ise Hz. Peygamber, asılı olan kolu yapıştırarak bir mu'cize göstermiştir. İbn İshâk'ta yer alan rivayette sadelik ve gerçeklik, Kâdî İyâz'ın aynı içerikteki rivayetinde ise bir bilgi artması ve abartı olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca bu kimsenin Muâz değil Muavviz olduğu da *Şifâ*'da geçmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 50-52.

hakaretler ederek kılıç darbeleriyle katletmiştir. İbn Mes'ûd, Ensâr'a mensup iki sahabînin Ebû Cehil'in selebini elde ederek ayrılmalarından sonra gelmiş olmalıdır. Bu anlatıya göre İbn Mes'ûd geldiğinde Ebû Cehil hala yaşıyordu. Zaten İbn Âiz'e ait olan rivayet, bu savı destekler mahiyettedir. Bu rivayete göre Ebû Cehil bu ümmetin firavunu olarak nitelendirilmiş, Afrâ'nın iki oğlu tarafından katledilmiş ve İbn Mes'ûd tarafından da iş tamamına erdirilmiştir.

Ebû Cehil'in ölümü sonrasıyla ilgili bir takım abartılı haberler de yer almaktadır. Buna göre onun topraktan çıkarak tekrar girip eziyet gördüğü, yine onun mezardan çıkarak bazı kimselerden su istediğine dair rivayetler yorumsuz bir şekilde *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer almıştır. Bu tarz anlatımların mübalağa olduğu ve yeryüzünde Allah'ın koyduğu adetullah prensipleri ile çeliştiği düşünülebilir.[622]

Benzer bir başka olay da Ukkâşe b. Mıhsan adlı sahabînin yaşadığı hâdisedir. Ona Bedir günü Hz. Peygamber tarafından verilen odun parçasının kılıca dönüşmesi pek çok kaynakta geçmektedir.[623] Mu'cize anlatımları genellikle şemâil ve hasâis eserlerinden nakledilirken Ukkâşe olayı İbn İshâk ve İbn Sa'd gibi siyer-tarih kaynaklarından aktarılmaktadır.[624] Şâmî'nin eserine aldığı bu tür mu'cize anlatımları İbn İshâk ve İbn Sa'd sonrası siyer eserlerinde artarak yer almaya devam etmiştir.

Şâmî, Bedir Gazvesi'nin önemli olay ve menkıbelerini bu şekilde anlatmış peşinden savaş sonrasına dair konuları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda müşrik ordusu hezimete uğramış ve Mekke'ye doğru kaçışmaya başlamıştır. Hz. Peygamber, "O topluluk yakında bozguna uğrayacak ve arkalarına dönüp kaçacaklar" (Kamer 45) âyetini okuyarak onları bir müddet takip etmiştir. Hz. Ömer, önceden beri merak ettiği o topluluğun kim olduğunu Bedir günü net olarak anladığını ifade etmiştir. Müşrik ordusunun hezimetinden sonra kervanın da ele geçirilmesi gerekir gibi görüşler ortaya çıkınca Enfâl sûresi yedinci âyete

[622] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 51-52.
[623] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 52-53.
[624] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 637; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 147.

dayanılarak[625] onun takibi meselesi gündemden düşürülmüştür.[626] Daha sonra Hz. Peygamber, zafer haberini Medine'ye iletmek için Zeyd b. Hârise ve Abdullâh b. Ravâha'yı ulak olarak görevlendirmiştir. Medine'de kalanlardan kimileri habere inanmak istememişlerdi.[627]

Şâmî, savaş sonrası olaylardan bahis açmaya devam etmektedir. Onun sunduğu alt başlıklardan bazısı İslâm Hukuku'nun konularına ışık tutacak prensipleri barındırmaktadır. Söz konusu mevzulardan birincisi, ganimetler meselesi diğeri ise esirler meselesidir. Ganimetlerle ilgili hâdise ele alınırken sıkça ilgili âyetlerin tefsirlerine müracaat edilmektedir.[628] Şâmî, ganimetlerin nerede ve nasıl dağıtıldığı konusunu da telfik bir rivayetle aktarmaktadır.[629]

Ganimetlerin paylaşılmasından sonra Medine'ye dönüş süreci hızlanmıştı. Müslümanlar, esirleri de beraberlerinde götürüyorlardı. Seyir esnasında esirlerden Nadr adında bir müşrik, cezalandırılarak katledilmişti. Kızı, öldürülen babası için bir mersiye okumuş, bu da Hz. Peygamber'e ulaşmış ve duruma üzülmüştü.[630] Diğer taraftan Hz.

[625] Enfâl 7. âyetin meâli şöyledir: "Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye va'dediyordu. Siz de güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı meydana çıkarmak ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu."
[626] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 53-54.
[627] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 57-58.
[628] Bu konuyla ilgilenmesi için Hz. Peygamber, Abdullâh b. Ka'b'ı görevlendirmişti. Sonuçta bu konuyla ilgili sahâbe arasında ihtilaf başverince ganimetlerin bireysel olarak alınmamasına ve toplanılmasına karar verildi. Böylece beşte biri Allah ve Resûlü'nün hakkı olarak saklandı. O da akrabalara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, muhacirlere ve Allah yolunda savaşanlara pay etti. Kalan beşte dörtlük kısmı ise insanlar arasında eşit olarak dağıtıldı. Burada Şâmî, öncelikle ganimet konusunu içeren bazı menkıbelere yer vermekte sonrasında ise âyetten delil getirerek ganimetlerin hükmen nasıl dağıtıldığını nakletmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 58-59.
[629] Ganimetlerin Seyer denilen bir tepecikte dağıtıldığı, ne tür malları içerdiği, askerlerin üç yüz on üç kişi olmasına rağmen süvarilerin iki hisse sayılarak üç yüz on yedi paya ayrıldığı verilen detaylı bilgilerdendir. Seferde bulunmayan sekiz kişiye de hisse ayrılması bunların üçünün Muhacirlerden, geri kalanlarının Ensâr'dan olduğu gerekçeleriyle beraber anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in seferde Medine'de bırakıp görev verdiği kimseler isim isim beyan edilerek onlara da ganimetlerden hisse ayrıldığı ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in hissesinde neler olduğu, savaşta görevlendirilen kölelere pay verilmediği ancak onlara bir takım hediyeler verildiği de beyan edilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 62-64.
[630] Daha önce geçen Ebû'l-Buhterî olayına benzeyen bu hâdiseye göre öldürülen bir müşrik için okunan mersiye kaynaklarda yer almıştır. Bunun, tarihî bilgideki tarafsızlığı yansıtması açısından olumlu bir durum olduğu düşünülebilir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 63-64.

Peygamber, Ukbe b. Ebû Muayt ve Tuayme b. Adiyy'e karşı bu kadar merhametli davranmadı ve daha önce işledikleri suçlara binaen onları kısâsen katlettirdi.[631]

Şâmî, Medine'ye dönüldükten sonra esirlerle ilgili olan meselelerden bahis açmakta, konuyu; tefsir, hadis ve siyer rivayetleriyle ele almaktadır.[632] Bu bölümde birden çok rivayet telfik edildiği için metinden kimin nereye kadar neyi rivayet ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. İçerikte Bedir esirlerinin akibetiyle ilgili bilinenler bir bütün halde aktarılmaktadır. Ancak anahatlarıyla ulaşılabilen bilgilerin, rivayetlerde yer alan detaylarla daha netleştiği ve doğru anlaşıldığı görülmektedir. Örneğin: Hz. Peygamber'in amcası Abbâs, Ensâr'ın elinde esirdi. Hatta Hz. Peygamber, onun Ensâr tarafından öldürülmesinden endişe etmiş ve onlardan affedilmesini istemişti. Bir diğeri, Hz. Ebû Bekir esirlerin fidye karşılığı affedilmeleri görüşünü bildirmişti ancak Müslümanların çocuklarına okuma öğretmenin de fidye olabileceği sonradan gündeme gelmişti. Bir başkası, Hz. Ömer esirlerin katledilmeleri görüşünü beyan etmiş, Abdullâh b. Ravâha ise bir vadide ateşle yakılarak imha edilmeleri görüşünü savunmuştu.[633]

Hz. Peygamber'in, kızı Zeyneb'in Bedir'de esir düşen eşini bedelsiz serbest bırakması da esirlerin özel durumlarını nazara almasına bir başka örnektir. Aslında Zeyneb, eşi için gereken bedeli göndermişti ancak Hz. Peygamber, kızının bu durumuna üzülmüş, esir sahiplerinden damadının bırakılmasını rica etmiş ve böylece Ebû'l-Âs b.

---

[631] Konu bağlamında Şâmî, satır aralarında önemli bilgiler de aktarmaktadır. Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye'nin Bedir dönüşünde vefât edişi, Hz. Osman'ın ona nezaret etmek için Medine'de bırakılması, Hz. Peygamber'in Medine'ye Seniyyetü'l-Vedâ'dan Ramazan ayının yirmi ikisinde Çarşamba günü girmesi, o esnada cariyelerin def çalarak kutlama yapması ve oradakilerin "talea'l-bedru" ilahileri söylemesi bunlardan bazısıdır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 64.

[632] Şâmî'nin Bedir esirleri sadedinde sunduğu rivayetlerin, dayandığı kaynaklara müracaat yoluyla sağlaması yapılabilmektedir. Bu durum, müellifin nakildeki güvenirliğini göstermektedir. O, bu bölümde Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Şeybe, Tirmizî, Ebû Nuaym ve Taberânî gibi müelliflerden kitap isimlerini vermeden telfik yoluyla nakiller yapmaktadır. Rivayetler için bkz. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe Abdullâh b. Muhammed (ö. 235), *Müsned*, thk. Âdil b. Yûsuf-Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997, I, 244; Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillâh (ö. 241), *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnavût-Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle 2001, I, 334, 345; VI, 138; Tirmizî, *es-Sünen*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998, V, 122; Taberânî Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târık b. Abdullâh b. Ivadullâh-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire tz, VI, 16-17; Ebû Nuaym, *Delâil*, I, 474.

[633] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 60-61. Bu görüşlerin sonrasında Hz. Ömer'in re'yinin Kur'ân vahyine uyduğu ile ilgili nakil zikredilmiştir. Bu rivayet, kimi çağdaş müellifler tarafından tenkit edilmektedir. Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 282.

Rebî bilâbedel serbest bırakılmıştı. Bunun karşılığında da Hz. Peygamber, Ebû'l-Âs'tan Medine'ye hicret etmesi için kızı Zeyneb'i serbest bırakmasını istemiş ve onu getirmesi için Zeyd b. Hârise ile Ensâr'dan bir sahâbîyi görevlendirmişti.[634]

Şâmî'nin ele aldığı rivayetlerde, Bedir hezimetinin Mekkeliler tarafından nasıl karşılık bulduğu konusuna da yer verilmektedir. Bu kısım, cahiliye dönemi bazı adet ve gelenekleri hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Örneğin müşrik kadınlar Bedir Gazvesi'nde kaybettikleri yakınlarına bir ay süresince ağıt yakıp ağlamışlardı. Onlar, saçlarını başlarını yoluyorlar, ölenin deve veya atını getirerek üzerine bir kumaş örtüyorlar, etrafını sararak ağlaşıyorlardı.[635] Aynı şekilde Müslümanların elinde bulunan esirler için ne kadar fiyat ödediklerine değinilmesi dönemin ekonomik verilerini yansıtması açısından değerlidir. Örneğin, Mus'ab b. Umeyr'in annesi onun esir olan kardeşi Ebû Azîz b. Umeyr b. Hişâm'ın serbest kalması için en yüksek fiyat kabul edilen dört bin dirhemi ödemiştir.[636] Yine eserde yer alan bazı şiirlere göre Mekke'deki liderliğin Ebû Süfyân'a geçmesinin beklenen bir durum olmadığı ancak Bedir'de müşrik liderlerin vefâtının ona böyle bir şans getirdiği vurgulanmaktadır.[637] Bu gelişmenin, Mekke'nin idaresiyle ilgili müşriklerin kendi dilinden şiirlere yansımış siyasî çekişmelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.[638]

Dönemin siyasî, kültürel ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler veren şiirler, aynı zamanda propaganda görevi de görmüştür. Ebû Süfyân, oğlu Amr'ın Bedir'de esir edilmesine karşılık umre yapmak için Mekke'ye gelen Sa'd b. Nu'mân adlı sahâbîyi alıkoymuş ve bunu bir şiirle siyasî propaganda haline getirmiştir. Buna, şair Hassân b. Sâbit karşılık vermiş ve iki topluluk arasında diplomatik kriz yaşanmıştır. Neticede Hz. Peygamber, Amr'ı serbest bırakarak Sa'd b. Nu'mân'ı Ebû Süfyân'ın elinden

[634] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 71.
[635] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 67-68.
[636] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 66, 69-73.
[637] Esved b. Muttalib'e nispet edilen şiirde geçen ifade şöyledir: "Onlar gittikten sonra oldu başkaları efendi ki, asla olamazlardı efendi, olmasaydı Bedir eğer ki…" Bkz. *Peygamber Külliyâtı*, IV, 110.
[638] Bu çekişmelerde dönemin basın-yayını sayılabilen şiirin gayet etkin olduğu görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 68.

kurtarmıştır. Bu küçük hâdisede, günümüz küresel siyasette de örnekleri fazlasıyla görülen propagandist mücâdele, esir mübâdelesi, diplomatik kriz ve onun halli gibi siyasî ilişkiler bulunmaktadır.[639]

Şâmî, Bedir Gazvesi'nden hemen sonra Kureyşlilerin intikam almak için takındıkları siyasî manevralara da değinmektedir. Buna göre, Habeşistan'a hicret eden Müslümanların iadeleri için Amr b. el-Âs ile Abdullâh b. Ebû Rebîa'nın görevlendirildiğini anlatmaktadır. Hz. Peygamber de buna karşılık Necâşî'den Müslümanların korunması ve teslim edilmemesi amacıyla Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi göndermişti. Neticede Necâşî, müşriklerin taleplerini kabul etmeyerek onları geri çevirmişti. Şâmî, bu hâdisenin Bedir'den sonra meydana geldiğini İbn Abdilberr'e dayandırarak nakletmektedir.[640]

Şâmî, Bedir Gazvesi'nin sonunda iki taraftan savaşa katılanların, şehit düşen Müslümanların ve müşriklerin sayı ve isimleri gibi bilgileri vermektedir. Bedir ashâbının sayılarıyla ilgili detayların ihmal edilmediği ve titizlikle araştırıldığı görülmektedir.[641] Daha sonra Şâmî, konu sonlarında hep yaptığı gibi gazveyle ilgili mülâhazalar sunmaktadır. O, ele aldığı yirmi yedi adet mülâhazada muhtelif hususlara değinmektedir. Bazı bilgi tekrarlarının da olduğu bu mülâhazalarda coğrafya, tarih, siyer, fıkhu's-sîre, menâkıb, tasavvuf, tefsir, sebeb-i nüzul, kelâm, fıkıh, mu'cizât, mevâiz, ensâb alanlarına dair izahlar bulunmaktadır.[642] Peşinden Bedir ashâbının alfabetik olarak isimlerini ve gazveyle ilgili yazılan şiirleri nakletmektedir.[643] Şâmî, konunun sonunda sürekli yaptığı

[639] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 70.
[640] İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 131; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 73. Ancak Şâmî, bu hâdiseyi Habeşistan'a ikinci hicret başlığında da ele almaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 389-395. Bu bölümde Amr b. el-Âs'a Umâre b. el-Velîd'in mi yoksa Abdullâh b. Ebû Rebîa'nın mı eşlik ettiği tartışılmıştır. Şâmî mülâhazalar kısmında siyer âlimlerine dayandırarak "doğru olan, Amr'ın bu yolculuktaki arkadaşının Umâra olduğudur. Abdullâh ise, Bedir vak'asından sonraki yolculuğunda arkadaşıydı" sonucuna varmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 395. Buradan Kureyşlilerin Habeşistan'daki Müslümanları iade girişimlerinin iki defa olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak böyle bir olayın bir defa yaşandığı görüşünü savunan tarihçiler ekseriyettedir. Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015, 109-115.
[641] Bu bağlamda Bedir savaşına katılanların en az üç yüz beş en çok ise üç yüz on dokuz kişi oldukları söylenmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 73-79.
[642] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 79-91.
[643] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 91-129.

gibi sözlük kısmını oluşturmaktadır. Ancak bunu da kendi içerisinde alt başlıklara göre tasnif etmiş böylece hangi ıstılahı hangi başlık altında kullandığı hususu netleşmiştir.[644]

Şâmî, Uhud Gazvesi'ne kadar cereyan eden savaşları muhtasar bir şekilde ele almakta[645] Uhud Gazvesi anlatımlarını ise Bedir'de olduğu gibi tafsilatlı olarak işlemektedir.[646] Elimizdeki Beyrut baskısına göre Bedir Gazvesi yüz elli dört sayfa, Uhud Gazvesi yüz yirmi altı sayfa, Hendek Gazvesi[647] ise altmış iki sayfa yer işgal etmiştir. Kalan gazveler ise seksen sayfa kadar anlatılmış, Mekke'nin Fethi konusu ise yüz on sayfada işlenerek yine en hacimli bölümlerden biri oluşturulmuştur.[648] Müellifin diğer gazve anlatımlarındaki üslubunun benzer şekillerde olduğu görülmektedir.

Müellif, tıpkı gazveler konusunda olduğu gibi müstakil olarak ele aldığı seriyyelerde seksen bir tane alt başlık açmış yetmişten fazla (yetmiş yedi adet) seriyyeden bahsetmiştir.[649] Öncelikle seriyye kelimesinin anlamı, sayıları, tarihleri, kaç kişiden oluştuğu, nereye, ne amaçla gönderildiği gibi konulara değinmekte ve seriyyeleri kronolojik olarak ele almaktadır. Seriyyelerdeki başlıklandırmalar cüz'î bilgiler içermekte bu da seriyyenin kısa adının ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Örneğin ele aldığı ilk seriyyelerden olan: "Hamza b. Abdulmuttalib'in Iys bölgesindeki Sîfü'l-Bahr'a hicretin yedinci yılı Ramazan ayında otuz kişiyle gönderilmesi" şeklindeki bir başlıklandırma, harekâtın ne ile anılması gerektiğini müphem hale getirmektedir. Şâmî, günümüzde Îs seriyyesi diye adlandırılan bu harekâtı diğer seriyyelerden önce ele almaktadır.[650] Buradan bu seriyyenin ilk olduğu söylenebilir.[651] O, daha sonra hicretin

[644] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 129-171.
[645] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 172-182.
[646] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 182-307.
[647] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 363-423.
[648] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 200-310.
[649] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 3.
[650] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 11. Bu seriyye günümüzdeki eserlerde "Îs Seriyyesi" olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Serdar Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001, 19-23; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 61-62. Şâmî'deki başlıklandırma tarzı bazı kaynaklarda da benzer şekillerdedir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 595; Taberî, *Târîh*, II, 404.
[651] Bedir Gazvesi'ne kadar olan tüm harekâtlara sadece muhâcirler katılmıştı. Çünkü Ensâr, Akabe bîatları mûcibince Hz. Peygamber'e Medine hudutları içerisinde güvence vermekteydi. Îs seriyyesinde muhacirler Hz. Hamza komutasında Ebû Cehil yönetimindeki bir kervana saldırmak için harekete geçmişlerdi. Her iki grup Îs bölgesinde karşılaştıklarında Mecdî b. Amr adında bir adam araya girerek iki taraf arasında

birinci yılı Şevvâl ayında gerçekleşen Ubeyde b. Hâris'in Batn-ı Râbiğ seriyyesini işlemektedir.[652] Şâmî, seriyyeleri alt başlıklar halinde muhtasar olarak ele almaktadır. Recî, Bi'r-i Maûne ve Mûte gibi Müslümanlar üzerinde tesirler bırakan seriyyeleri ise daha uzunca ele almaktadır.[653]

Müellif seriyyelerden sonra Hz. Peygamber'e gelen hey'etler konusunu işlemektedir. Hz. Peygamber'e gelen hey'etler, yüz bir alt başlıkla konu edilmiştir. Şâmî'nin ele aldığı hey'etlerin sayısının doksan altı olduğu görülmektedir. O, bu konuya öncelikle Nasr Sûresi'nin tefsiriyle başlamış,[654] İbn İshâk ve Buhârî rivayetleriyle geçmişe dair özet bilgiler vermiştir.[655] Müellif, hicretin dokuzuncu yılına tarihlendirilen hey'etler konusunu kronolojik değil de alfabetik olarak ele almaktadır. Bunu yapmakla konuya yoğunlaşanlar için bir kolaylık amaçladığını söylemektedir. Ayrıca İbn Sa'd'ın hey'etler konusuna bir bölüm ayırdığını, Vâkıdî'nin bu konuya tahsis edilmiş *Kitâbü'l-Vüfûd* adında bir eserinin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, İbn Sa'd'ın atladığı birçok hey'eti de konuya ilâve ettiğini beyan etmektedir.[656] Hey'etler ele alınırken gelenlerin sayıları, nereden ve ne zaman geldikleri ve kabile bilgileri, kaç gün ve nerede kaldıkları, neler yaptıkları gibi hususlar anlatılmaktadır. Konular genelde kısa kısa işlense de müellifin önemli gördüğü hey'etlerde detaylı bilgiler verilmiştir.[657]

çatışmanın çıkmasını önledi. Hz. Peygamber, Mecdî b. Amr'ın bu tutumunu övmüştü. Ubeyde b. Hâris'in seriyyesinde de benzer bir durum oluşmuş, Kureyş kervanı kıstırılmışsa da her iki taraf savaşmadan bölgesine doğru geri çekilmişti. Bu seriyyede Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın müşriklere doğru ok attığı ve bunun İslâm yolunda atılan ilk silah olduğu vurgulanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 11-14.

[652] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 11-14. İbn Hişâm ise Batn-ı Râbiğ'i önce anlatmış ve bu seriyyenin ilk seriyye olduğunu söylemiştir. Ancak bununla birlikte o, Îs seriyyesinin daha evvel olduğunu Hz. Hamza'nın şiirinden yola çıkarak da ifade etmektedir. Bu çelişkinin Hz. Peygamber'in her iki seriyyeyi de aynı zamanlarda yola uğurlamasından kaynaklandığı beyan edilmiştir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 591-598; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 4.

[653] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 39-70, 144-166.

[654] Nasr Sûresi'nin tefsirini Burhânüddîn el-Bikâî'nin *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver* adlı tefsirinden birebir aktarmaktadır. Aslında tefsir mantığıyla esere dercedilen bu kısımda Mekke fethinin genel olarak ifadesi dışında siyer ve tarihe dair bir bilgi bulunmamaktadır. Burhânüddîn el-Bikâî, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire tz, XXII, 316-321; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 254-257.

[655] İbn Hişâm, *Sîre*, II, 559-560; Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh*, thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru't-Tavki'n-Necât, 2001, V, 150.

[656] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 254-257.

[657] Örneğin Sakîf hey'etinin Hz. Peygamber'e gelmesi tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır. Sakîfliler Tâif Gazvesi'nde hezimete uğramışlardı. Hz. Peygamber onları kuşatmışken muhasarayı kaldırmış sonrasında Sakîfliler sulh yolu aramaya başlamışlardı. Onlar, Tebûk Seferinden sonra Ramazan ayı içerisinde altı

Bu bölümde, Necrân hey'etinin Medine'ye gelmesi de tafsilatlı ele alınan konulardan biridir. Hz. Peygamber onlara bir mektup yazarak İslâm'a davet etmişti. Onlar mektubun içeriğinde yer alan cizye ve cihâd gibi uyarılardan çekinerek altmış kişiden oluşan bir hey'et yollamaya karar vermişlerdi.[658] Şâmî, İbn İshâk'a dayandırarak onların ileri gelenlerinden on dört kişinin adını vermiş, onların Medine'de geçirdikleri günleri detaylı olarak anlatmıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in onlarla yaptığı ilmî münazaranın tafsilatı yer almış, Necranlı Hristiyanların tüm iddiaları karşısında Hz. Peygamber Kur'ân'dan âyetlerle onlara cevaplar vermiş ve onları mübâheleye[659] davet etmiştir. Ancak onlar buna yanaşmamışlar aralarında istişare ederek dinlerinde kalmak şartıyla Hz. Peygamber'le anlaşmaya razı olmuşlardır. Hz. Peygamber, Necranlılara yolladığı ilk mektupta haraç alacağı bildirisini de içeren bir anlaşma metni gönderdi.[660] Necranlıların anlaşmaya yanaşarak mübâheleden çekinmeleri ve lanetlenmekten korkmaları onların kendi inançlarında bir tereddüt yaşadıklarını göstermektedir. Belki de bu tereddüdün kaynağı, o dönemde diğer din mensuplarının gündeme getirdiği Peygamber beklentisi söylemleridir. Bu kadar kalabalık savaşçıları olan Necranlıların sulh yolunu seçerek haraç

kişiden oluşan, isimleri ve kabileleri açıkça verilen bir hey'et yollamışlardı. Ancak Sakîfliler kolay Müslüman olmamışlardı. Kendi kabilelerinden İslâm'a davet eden Urve b. Mes'ûd adındaki bir Müslümanı katletmişler, Lât putunun yıkılmasını ertelemek istemişler ve namazın kendilerinden kaldırılması gibi bazı özel isteklerde bulunmuşlardı. Hz. Peygamber isteklerinin geçersiz olduğunu onlara anlatmıştı. Daha sonra Sakîflilerden seçilen bir hey'et Medine'ye gelmiş ve İslâm'ın esaslarını bizzat öğrenerek Müslüman olmuş sonrasında kendi kabilelerinin iknasında önemli rol oynamıştır. Hz. Peygamber bu süreçte dini iyi öğrenen ve aslen Sakîfli bir genç olan Osmân b. Ebû'l-Âs'ı onlara muallim tayin etmişti. Hey'et Tâif'e döndükten sonra Hz. Peygamber, Hâlid b. Velîd, Ebû Süfyân ve bizzat Sakîfli olan Muğîre b. Şu'be gibi sahabîleri putları Lât'ın yıkılması için görevlendirmişti. Hz. Peygamber, yıkılan Lât putundan çıkan bazı mallardan daha önce şehit edilen Sakîfli Urve'nin borcunu ödettirmiş, geriye kalan malları ise ganimet olarak Medine'ye sevkettirerek taksim ettirmişti. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 296-299. Şâmî, bu konunun anlatıldığı İbn İshâk rivayetini *Zâdu'l-Meâd*'dan aldığını söylemekte ancak konunun esas kısmını İbn İshâk rivayetlerine dayalı anlattığı görülmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 537-543; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, III, 436-440, 521-527.

[658] Şâmî'nin verdiği rivayetlerde Necrân toplumunun dinî yaşamları ve âdetleriyle ilgili bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Örneğin onlar, hey'et gönderme kararı aldıklarında çanlarla bunu şehre duyurmuşlardı. Çünkü onların âdetlerine göre önemli bir şey olduğunda çanlar çalınır, mabedin örtüleri kaldırılırdı. Şehrin yerleştiği vadide üç köy ve yüzbin (yüz yirmi bin) savaşçı vardı. İbn Kesîr Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Alî Şîrî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1988, V, 52-55; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 416.

[659] Mübâhele terimi için bkz. Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 297.

[660] Diplomatik bir vesika hükmünde olan bu anlaşma metnine göre alınacak haraç miktarları, elçilerin haraç tahsili için gittiklerinde kaç gün kalabilecekleri, dinlerini yaşama hususunda eman altında oldukları, savaşa çağrılmayacakları, herhangi bir çatışmaya maruz kaldıklarında korunacakları, bahsedilen haraç miktarları dışında bir vergilendirme olmayacağı gibi hususlar yer almıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 415-420.

ödemeyi kabul etmeleri, Arap yarımadasında İslâm'ın hâkim güç olmaya başladığını göstermektedir.

Şâmî, Necran Hristiyanlarının ne zaman geldikleri hususunda net bir tarihlendirme yapmamaktadır. Ancak Beyhakî'de geçen bir rivayete dayanılarak "Neml Sûresi'ndeki Besmele âyeti nâzil olmadan önce Resûlullâh Necrân halkına şöyle bir mektup yazdı" ifadesiyle bir tarihlendirme yapılmaktadır.[661] Bir görüşe göre Hz. Peygamber mektuplarında, Neml Sûresinde geçen "Mektup Süleyman'dandır ve Allah'ın adıyla başlamaktadır"[662] âyetinden sonra Besmele kullanmaya başlamıştır.[663] Bu nedenle Necranlılara gönderilen mektup, bahsi geçen âyetin nâzil olmasından önce yazıldığı düşünüldüğünden "İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûb'un ilâhı adıyla" diye başlamaktadır.[664] Diğer taraftan Hamidullâh, Necrân Hristiyanları hey'etinin gelişinin hicrî sekizinci ve dokuzuncu yılları arasında olduğunu tahmin etmektedir. Bunun da Tebûk seferinden önceye rastladığını ifade etmektedir.[665] Hey'etin gelişinin hicrî onuncu yılda olduğu da belirtilmiştir.[666]

Sübülü'l-Hüdâ'nın Beyrut baskısına göre, siyer-meğâzî anlatımları altıncı ciltteki hey'etler konusuyla bitmekte ve on ikinci cilde kadar siyer-meğâzî bahislerine ara verilmektedir. Eserde fihrist ciltleri hariç son cilt olan on ikinci ciltte "Daha önce bahsedilenlerin dışında hicret yıllarında Medine'de meydana gelen hâdiseler" diye başlık atılmakta ve eserdeki son kronolojik konular ele alınmaktadır.[667] Hicretin onuncu yılına

[661] Beyhakî, *Delâil*, V, 385.
[662] Neml Sûresi, 27/30.
[663] Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as (ö. 275), *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tz, I, 209.
[664] Ancak Neml Sûresi'nin Mekkî bir sûre olması mektubun da Besmele ile başlamasını gerektirirdi bu yüzden bu iddia doğrulanamamaktadır. Ya da Neml Sûresi'nin bazı âyetlerinin Medine'de nâzil olma ihtimali doğmaktadır.
[665] Ayrıca o, Necranlılardan alınan haracın İslâm'daki ilk haraç uygulaması olduğunu beyan etmektedir. Necranlılara ek olarak ilk cizye alınan toplumların birbirlerine yakın tarihlerde Bahreynliler ile Eylelilerden oluştuğunu da ifade etmektedir. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 619.
[666] Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 629.
[667] Aslında eserin üçüncü cildinde Hicret ve Medine'nin faziletleri konularından sonra hicretin ilk iki yılı olayları anlatılmış, hicretin kalan yılları ise gazve ve seriyyeler olmaksızın on ikinci cilde bırakılmıştır. Buradan müellifin, gazve ve seriyyelere değinmeden hicret olaylarını toplu olarak ve de tarihî sırasına göre aktarmak gibi bir amacının ilk defa eserin üçüncü cildinde zuhur ettiği söylenebilir. Kalan kısımları sona bıraktığını eserin son cildinde müellif de söylemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 42. Hicretin ilk iki yılı

kadar işlenen bu bölümün elli sayfadan az olmasına rağmen siyer ilmi adına değerli olduğu görülmektedir.[668] Şâmî'nin gazveler, seriyyeler ve hey'etleri müstakil bir şekilde detaylı ve hacimli olarak ele alması, hicretin kronolojik olaylarını ise kısaca işlemesi, onun siyere, meğâzî odaklı baktığını göstermektedir.

Müellif, kronolojik hicret hâdiselerinin giriş kısmında İslâm tarihinin başlangıcını, hangi olay ile başladığını ve tarihlendirmeyi kimin ilk defa uyguladığını anlatmaktadır. Bu bağlamda tarihlendirmeyi Hz. Peygamber'in mi yoksa Hz. Ömerin mi ilk defa tatbik ettiğine dair rivayet ve görüşleri vermektedir.[669] Aynı zamanda sistematik tarih tutma faaliyetinin Hz. Ömer döneminde başladığına dair rivayetlere de yer vermektedir. Hz. Peygamber devrinde düzensiz veya olay merkezli tarihlendirmeye rastlansa da Hz. Ömer döneminde devlet idaresindeki yükün artması neticesinde kalıcı olarak tarih tutma işi sistematik hale getirilmiştir.[670] Diğer taraftan Şâmî, İslâm tarihinin vilâdet, bi'set, hicret

başlığında Benî Sâlim yurdunda kılınan Cuma namazı, Mescid-i Nebevî'nin ve Hz. Peygamber'in eşlerinin hücrelerinin inşâsı, ezanın başlaması, Ensâr-Muhâcir kardeşliği (muâhât), kıblenin değişmesi konuları ele alınmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331-375.

[668] Müellifin gazve ve seriyyelere değinmeden ele aldığı hicretin birinci yılı olayları; Hz. Peygamber'in Medine'ye girerken Benî Sâlim b. Avf yurdunda ilk Cuma namazını kılması, ilk hutbeyi îrâd etmesi, mukim namazların dört rekât kılınmaya başlaması, Kuba Mescidi ve Mescid-i Nebevî'nin inşâ edilmesi, Muhâcir-Ensâr arasında muâhâtın başlaması ve zekâtın farz olması şeklinde özetlenebilir. Müellif, o zaman diliminde kimi simaların Müslüman oluşu, vefât edişi gibi bilgileri de önemli hâdiseler arasında zikretmektedir. Mesela: Muhammed b. Mesleme, Abdullâh b. Selâm ve Amr b. Abese es-Sülemî adındaki sahâbîler bu yılda Müslüman olmuş, Es'ad b. Zürâre adlı sahâbî, Velîd b. Muğîre, Âs b. Vâil ve Ebû Uheyha gibi müşrikler yine bu yılda vefât etmişlerdir. Abdullâh b. Zübeyr'in doğuşu ve Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'in hizmetine verilmesi ve bir görüşe göre Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile evliliği bu yılda meydana gelen kayda değer başka olaylardır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 42-55. Ancak müellif, aynı yılda gerçekleştiği bilinen pazar yerinin tespiti, cihada izin verilmesi, ezanın meşruiyeti gibi başka olaylara burada yer vermese de üçüncü ciltte hicretin ilk iki yılı olayları başlığında bu konuları ele almıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331-375. Hicretin birinci yılı olayları için bkz. Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 286-346. Hicretin ikinci yılı olaylarında ise Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye'nin vefâtı, kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâbe'ye çevrilmesi, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile evliliği, Nu'mân b. Beşîr ve Misver b. Mahrame adlı sahabîlerin doğumu gibi önemli olaylara yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 42-55. Müellifin bu başlık altında bahsetmediği âşûrâ orucunun meşru kılınması, Ramazan orucunun farz kılınması, terâvîh namazı, fitre, bayram namazları gibi ibâdetlerin meşru kılınması hicretin ikinci yılına atfedilen başka bir takım olaylardır. Bkz. Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 347-398. Eserde, ibadetlere taalluk eden bu ve benzeri meseleler ibâdet-muâmelât bölümlerinde (sekizinci ciltte) ele alınmaktadır.

[669] Müellifin Hz. Peygamber'in hicret sonrası bizzat tarih tutulmasını isteyerek İslâm tarihini başlattığı görüşleriyle konuya giriş yapmasından bu düşünceye daha yakın olduğu söylenebilir.

[670] Bkz. Kasım Şulul, *Hicrî Takvim ve Siyer Kronolojisi Etütleri/Makaleler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012, 114-119.

ve vefât olaylarından birisiyle başladığı görüşlerinden en isabetlisinin hicret olduğunu tercihe layık görmektedir.[671]

Eserde siyer bahislerinin son konusu, Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtına dair meselelerdir.[672] Müellif otuz üç alt başlıkta incelediği bu bölüme, rukye ve tıbb-ı nebevî bahislerinden sonra başlamış, böylece asıl teşkil eden konular arasında münasebet kurulmuştur.[673] Şâmî'nin Hz. Peygamber'in vefâtına yol açan hastalık dönemindeki ele aldığı konulara asıl teşkil eden rivayetler, sade bir şekilde İbn İshâk'ın ve İbn Hişâm'ın *Sîre*'lerinde yer almaktadır. Verilen tabloda bu eserde sırasıyla yer alan rivayetlerin *Sübülü'l-Hüdâ*'da hangi başlık altında karşılık bulduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

İbn İshâk (*es-Sîre*)	**Şâmî (*Sübülü'l-Hüdâ*)**
Hz. Peygamber'in hastalanışı ve iki kişinin kolunda Hz. Âişe'nin evine gelmesi.[674]	Hastalığı zamanında eşlerini dolaşması başlığında yer almaktadır. (Altıncı Başlık)[675]
Hastalığının şiddetlenmesi ve insanlarla görüşebilmek için üzerine yedi kırba su döktürmesi. İnsanlara hitap etmesi ve Hz. Ebû Bekir'i üstün sayması. Üsâme	İnsanlarla görüşmek için güç sağlaması amacıyla üzerine su döktürmesi başlığında yer almaktadır. (Sekizinci başlık)[677]

[671] Buna gerekçe olarak da vilâdet ve bi'set dönemlerinin tam net tespit edilememesi, vefâtın ise üzüntüyü hatırlatması gibi nedenlerden dolayı hicretin İslâm tarihinin başlangıcına esas alındığını belirtmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36-42.

[672] İslâm düşüncesinde Hz. Peygamber'in ahirete intikaline vefât denemeyeceği şeklinde bir tasavvufî yaklaşım oluşmuştur. Bkz. Numan Kurtulmuş, *Yeni Âmentü Şerhi Büyük İlmihâl*, Fatih Matbaası, İstanbul 1968, 293. Bu düşüncenin kaynağı, Hz. Peygamber'in Hayber'de yediği zehirli et olduğu, zehrin tesiriyle yavaş yavaş hastalanarak vefât ettiği, bu yüzden de şehit olduğu rivayetleridir. Aynı şekilde peygamberlerin cesetlerinin toprakta çürümeyeceği rivayetleri de bu düşünceye kaynaklık teşkil etmektedir. Bu rivayetler *Sübülü'l-Hüdâ*'da da bulunmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 303, 355, 444, 450. Ancak Şâmî, Hz. Peygamber'in şehadetiyle ilgili rivayetlere yer verse de "vefât-mevt" gibi fiilleri, Hz. Peygamber hakkında kullanmaktadır. Hz. Peygamber'in ölümüyle ilgili vefât ibareleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 65; IX, 405; XII, 261, 305. Aynı şekilde mâzî kipinde "mâte" fiilinin kullanıldığı rivayetler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 86; VI, 359; VII, 406; XI, 420.

[673] Hastalık ve vefâtla ilgili kısımda Hz. Peygamber'in ashâbına ikaz ve tavsiyeleri, ölüm öncesi yaşadıkları, vefâtı sonrası yazılan şiir ve mersiyeler, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine giden süreçteki gelişmeler detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

[674] İbn İshâk, *es-Sîre*, 706.

[675] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 237.

[677] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 240.

ordusunun sevk edilmesini emir vermesi.[676]	
Muhâcirlere Ensâr'ı vasiyet etmesi.[678]	Vefâtı zamanında Ensâr hakkında vasiyette bulunması başlığındadır. (On beşinci başlık)[679]
Hz. Peygamber'e bir ilaç içirilmesi ancak buna sitem etmesi.[680]	Hastalıklarının çoğalması başlığında yer almaktadır. (Birinci başlık)[681]
Hz. Peygamber'in Allah'ın hiçbir Peygamberi muhayyer bırakmadan ruhunu kabzetmeyeceğini söylemesi.[682]	Ölüm hastalığında sık söylediği sözler ve son sözleri başlığındadır. (On dokuzuncu başlık)[683]
Hz. Ebû Bekir'e vefâtı günü namazları kıldırmasını emretmesi.[684]	Hastalığının süresi ve namazları kıldırması için Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmesi. (Onuncu başlık)[685]
Amcası Abbâs'ın Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in vefâtı sonrası için nasihatlerde bulunması.[686]	Vefâtından sonra belirli bir kimseyi halef tayin etmemesi. (Otuz ikinci başlık)[687]
Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in ağzına serinlemesi için misvak vermesi ve kucağında vefât etmesi.[688]	Vefâtı öncesi misvâk kullanması başlığında yer alır. (On birinci başlık)[689]

[676] İbn İshâk, *es-Sîre*, 706-707.
[678] İbn İshâk, *es-Sîre*, 708.
[679] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 252.
[680] İbn İshâk, *es-Sîre*, 708.
[681] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 228.
[682] İbn İshâk, *es-Sîre*, 709.
[683] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 258.
[684] İbn İshâk, *es-Sîre*, 709-711.
[685] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 244.
[686] İbn İshâk, *es-Sîre*, 712.
[687] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 309.
[688] İbn İshâk, *es-Sîre*, 712.
[689] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 261.

Hz. Peygamber'in vefâtının hemen akabinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in verdiği tepkiler.[690]	Acı haberin Hz. Ebû Bekir'e ulaşması ve gösterdiği sebatkârlık başlığında yer alır. (Yirmi sekizinci başlık)[691]

Bu veriler ışığında İbn İshâk'ın *Sîre* adlı eserinde rivayetlerin sade ve muhtasar olduğu görülmektedir. İbn İshâk'ta geçen rivayetlerin aynısı veya varyantlarının *Sübülü'l-Hüdâ*'da, başka eserlerdeki detaylarla birlikte sistematik şekilde ve tarihî seyir gözetilerek konulara dağıtıldığı izlenmektedir. Ayrıca Şâmî, olayları mevâiz-nasihat gibi farklı yönleriyle de ele almakta sadece siyer anlatımları yapmamaktadır. O, konuları sadece tarihî bir olaymış gibi sunmamakta konunun nasıl bir mesaj verdiğini, nasihat ve ibret boyutunu da ön plâna çıkarmaktadır. Bir diğer ifadeyle konular tarihî vakıa merkezli olmaktan ziyade rivayetlerin yönlendirerek şekillendirdiği tema ile gelişmektedir denilebilir.[692]

Şâmî'nin bu bölümde ele aldığı konulardan birisi Hz. Peygamber'in hangi gün vefât ettiği ve buna neyin sebep olduğu meselesidir. Öncelikle o, konu etrafındaki değişik görüşlere yer vermekte ve vefâtın Rebîulevvel ayının on ikinci pazartesi günü gerçekleştiği görüşünün daha doğru olduğunu ifade etmektedir.[693] Hz. Peygamber'in ne zaman defnedildiği hususunda ise Salı ve Çarşamba günü olduğuna dair rivayetleri sunmakla yetinmekte ve herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.[694] Şâmî, Hz.

[690] İbn İshâk, *es-Sîre*, 713-714.
[691] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 298.
[692] Bazı çağdaş siyer müellifleri aynı konuları tarihî olaylar bağlamında; Hz. Peygamber'in Baki mezarlığında dua etmesi, Uhud şehitlerini ziyaret etmesi, Üsâme ordusunun sevki, Esved el-Ansî'nin öldürülmesi ve Hz. Peygamber'in vefâtı şeklinde, anahatlarıyla sunmaktadırlar. Bkz. Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 656-669. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in hastalanması, kızı Fâtıma ile konuşması, Kırtâs olayı ve vefâtı şeklinde verilmesi de hâdiselerin benzer bir başka sıralanışıdır. Bkz. Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 552-563. Ayrıca Şâmî'nin müstakil başlık vererek detaylı olarak ele aldığı konular çağdaş birçok eserde kısa pasajlar halinde sunulmaktadır. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1093-1102.
[693] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 305-306.
[694] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 333. Kimi çağdaş müellifler, Hz. Peygamber'in vefâtıyla ilgili bazı konuları gündeme getirmişlerdir. Örneğin Hz. Peygamber'in pazartesi günü güneş batmadan vefât ettiği ancak beklemeye maruz kaldığı ve çarşamba günü defnedilebildiği tarzında bilgilerin nasıl anlaşılması gerektiği tartışılmıştır. Hicrî takvimde günün akşam namazı ile başladığı düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in Salıyı Çarşambaya bağlayan gecede defnedildiği anlaşılmaktadır. Rivayetlerde yer alan Çarşamba ibarelerinin Salıyı Çarşambaya bağlayan gece şeklinde anlaşılması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bilgi Hz. Peygamber'in naaşının fazla beklemediğini, buna bağlı olarak değişme yaşamadığını veya bunun asgarî

Peygamber'in vefâtına sebep olan olayın anlatıldığı rivayetleri ise bir başlıkta toplayarak onun şehit vefât ettiğine işaret etmektedir. Bu olaya Hayber fethi sonrasında Yahûdî bir kadının yedirdiği zehirli bir yemeğin sebep olduğuna ve bununla ilgili Hz. Peygamber'in ikrarının bulunduğuna yer vermektedir.[695]

Şâmî, Hz. Peygamber'in vefâtını meselelerle (meseleci) ele almış, bu da detayların atlanmamasını sağlamıştır. Aynı konu, Şâmî'nin çağdaşı sayılabilecek kimi âlimlerde farklı şekillerde ele alınmıştır. Makrîzî *İmtâ*'ında Hz. Peygamber'in vefâtını farklı üsluplarla anlatmıştır. İlk ele aldığı bölümde bazı detaylar vermiş olsa da hâdiseyi bütün ve muhtasar bir şekilde işlemiştir.[696] Burada konunun özet olarak sunulduğu ve Hz. Ebû Bekir'in halkı teskin etmesi gibi bazı anlatımların yer almadığı görülmektedir. Daha sonra Makrîzî, konuyu tafsilatlı bir şekilde ele almış, Şâmî'nin üslubunda olduğu gibi mevzuları mesele mesele anlatmıştır.[697]

İbn Seyyidinnâs *Uyûnu'l-Eser*'inde aynı konuyu tek başlık altında yedi sayfa içerisinde muhtasar olarak ele almış, konu arzında meseleci davranmamış ancak anlatılması gereken her şeyi anlatmıştır.[698] Kastallânî *el-Mevâhib* adlı eserinde konuyu tek başlık altında yaklaşık elli sayfa civarında rivayetlerle ele almıştır.[699] *Sübülü'l-Hüdâ*'da mesele mesele anlatılan konular, bu gibi eserlerde satır aralarında verilen küçük bilgiler olarak yer almıştır. Neticede Hz. Peygamber'in vefâtı bağlamında örneklendirilen

seviyede olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 460-461; Şaban Öz, *Farklı Siyeri Okumak*, 342-347.

[695] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 303.

[696] O, öncelikle Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı diye başlık atmış, Vedâ haccından yani Zilhicce, Muharrem aylarının geçmesinden sonra Safer ayının yirmi ikisinde vefât ettiği hastalığa yakalandığını belirtmiştir. Bu kısımda şunlar anlatılmaktadır: Cumartesi günü Yahûdî kölelerden olan Reyhâne adındaki bir cariyenin yanında iken ağrılarının artması, Hz. Peygamber'in ezan okunmasına rağmen namaza çıkamaması. Aynı şekilde önce Hz. Ömer'in, onun tenâzül etmesi üzerine ise Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını emretmesi, namazları Hz. Ebû Bekir'in kıldırması, bu vaziyetin sekiz gün devam etmesi sonra amcası Abbâs'ın Hz. Peygamber'e ilaç içirmesi. Daha sonra Hz. Peygamber'in biraz kendini iyi hissederek öğle namazını kıldırması, bundan dolayı Müslümanların sevinmesi, Hz. Peygamber yeni evine dönmüşken ve insanlar daha tam mescidden dağılmamışken eşlerinin "su, su!" diye bağırma seslerinin duyulması öncelikle amcası Abbâs'ın gidip bakması ve Hz. Peygamber'in son sözlerini mırıldandığına şahit olması ve vefât ettiğini anlaması. Müslümanların arasında bir karmaşa olması üzerine Abbâs'ın, orada bulunanlara Zümer 30. âyeti okuyarak onları teskin etmesi bilgileri yer almaktadır. Makrîzî, *İmtâ*, XIV, 411-414.

[697] Makrîzî, *İmtâ*, XIV, 429-629.

[698] İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 405-411.

[699] Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 540-586.

siyer eserlerinin içerikleri, anahatlarıyla aynıdır. Üst başlıkların alt başlıklara ayrılarak konuların meselelerle ele alınıp alınmaması hususunda ise birbirinden farklıdırlar.

Hz. Peygamber'in vefâtı konularında, İslâm toplumlarını derinden etkileyen hâdiselerin çıkış noktalarını içeren anlatımlar da bulunmaktadır. Müellif Şâmî, kırtâs ve Sakîfe gibi hâdiselerde geleneksel tavra sahiptir. O, Hz. Peygamber'in vefâtından az önce gerçekleşen kırtâs hâdisesinde sonraları patlak verecek Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki tartışmalara hiç değinmeden Hz. Ömer'in yazı yazılmasını neden istemediğini açıklamaktadır.[700] Aynı şekilde Sakîfe olayında da Şâmî, hilâfetle ilgili sonradan oluşacak ihtilaflara değinmeden meseleyi Ensâr-Muhâcir arasındaki boyutuyla anlatmakta ve bağlamdan uzaklaşmamaktadır.[701]

Şâmî, Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı konularından sonra cenazesiyle ilgili anlatımları tek ana başlıkta toplamıştır. O, Hz. Peygamber'in cenazesi bahsinde "ondan vesile istenmesi", "Ravza denilen yerin fazileti" gibi konuları bu başlıkla ilişkilendirmiştir.[702] Müellif, son kısımda siyer ilminin alanını mahşerdeki yaşanacak hallere kadar götürmüş, Hz. Peygamber'in dirilmesi, mahşere gelişi ve kıyamet günündeki ahvali gibi konularla eserini sonlandırmıştır. Bu bölümün içerik itibariyle siyer anlatımlarından ziyade kelâm ve tasavvufla daha çok ilgili olduğu görülmektedir.[703]

[700] Buna göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i hasta yatağında acı çekerken görmüş ve vasiyet yazılmasına karşı çıkmıştır. Zaten Hz. Peygamber'in yazdıracağı yazı bir vahiy olsaydı ondan vazgeçmez onu derhal ashâbına yazdırırdı. Hz. Peygamber'in birilerinin muhalefetinden çekinmesi düşünülemezdi. Belki de yazdıracağı yazı ile Hz. Ebû Bekir'i halife tayin edecekti. Zaten bunu destekleyen girişimlerde bulunmuştu. Abdullâh b. Abbâs'ın bu durumu bir musibet olarak nitelendirmesi ise Hz. Ömer'in yaptığı eyleme karşı değil kaçırdığı bilgi ve belgeye olmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 247-249. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Nur Akdoğan, "Şiî Literatürde Hz. Ömer'in Bazı Hâdiselerdeki Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 1308-9633 Sayı: XII, 86-116.

[701] Şâmî, hilâfetle ilgili de geleneksel tavra sahiptir. Bu bağlamda Hz. Peygamber, kimseyi halife olarak vasiyet etmemiştir. Ancak kendisinden sonra Hz. Ebû Bekir'in halife olmasıyla ilgili bir takım karineler bulunmaktadır. Ensâr ve Muhâcirler arasında meydana gelen yöneticilik tartışmasının çözülmesinden sonra herkes Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine razı olmuş ve ona bîat edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 309-320.

[702] Bu kısımda Hz. Peygamber'in cenazesinin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, defnedilmesi, kabrinin yeri ve mirası gibi siyer ilmiyle direkt bağlantılı olan konuları arz etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 375-470.

[703] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 321-374.

2.6.3. Şemâil ve Hasâis Bahisleri

Şemîle kelimesinin çoğulu olan şemâil kavramı, sözlükte haslet, tabiat, ahlâk gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'in fizikî-ahlâkî özelliklerini ve özel hayatını ifade eder. Ayrıca bu konuda yazılan eserlerin de ortak adıdır.[704] Bu alanda yazılmış müstakil eserler de bulunmaktadır.[705] Hasâis ise: hasîsa veya hâssiyye kelimesinin çoğulu olup sözlükte meziyet ve üstünlükler anlamına gelir. Istılâhî olarak: bir kimsenin taşıdığı özellikler sebebiyle ona üstünlük ve hususiyet nispet etmeye denir. Hasâisü'n-Nebî kavramı Hz. Peygamber'in üstünlükleri, meziyetleri ve hususiyetlerini ifade etmektedir. Bu kavram da zaman içerisinde yaygınlaşarak siyer ilminde kendine yer edinmiştir.[706] Hasâisle ilgili yazılmış eserler de bulunmaktadır.[707] Diğer taraftan Hz. Peygamber'in tüm hususiyetleri, halkî (yaratılış) ve hulukî (ahlâkî) olarak iki şekilde kategorize edilmiştir.[708] Şâmî de Hz. Peygamber'in nitelikleri bağlamında halk ve hulk kavramlarının farklarından bahsetmiştir.[709] Ayrıca Hz. Peygamber'in fizikî hususiyetleri özelinde İslâm kültüründe zamanla hüsn-i hatla yazılmış tablolara "hilye-i şerife" denilmiştir. Hilye tablolarında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in tasvirindeki rivayeti kullanılmıştır.[710]

Sübülü'l-Hüdâ'da Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerinin yer aldığı şemâil haberleri, ikinci cildin en başında doğumu sonrası ve bi'seti öncesi hâdiselerin anlatımından önce yer almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in isimleri gibi şemâil-hasâis

[704] M. Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 497-500.
[705] Tirmizî'nin (ö. 279/892) *"eş-Şemâilü'n-Nebeviyye"* adlı eseri, şemâil alanında yazılmış eserlere bir örnektir.
[706] Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 277-281.
[707] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kummî, *"Hasâisü'n-Nebî ve Âli Beytihî"* bu alanda yazılmış ilk örneklerdendir. Yine İbnü'l-Mülakkin, *"Ğâyetü's-Sûl fî Hasâisi'r-Resûl"*, Moğultay b. Kılıç, *Hasâisü'n-Nebî* adlı eserleri bu alanda yazılmış eserlere örnek olarak zikredilebilir. Bkz. Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *DİA*, XVI, 279-280.
[708] Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 12.
[709] Şâmî'nin Râğıb el-Isfahânî'ye dayandırdığı bilgiye göre: Halk, duyu organlarıyla ve gözle görülebilen özellikleri kapsamaktadır. Hulk ise feraset ve basiretle kavranabilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 14.
[710] Hilye hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Uzun, "Hilye", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 44-47.

bahisleriyle ilgili bazı başlıklar birinci ciltte yer almaktadır.[711] Şemâil-hasâis bahislerine yedinci cildin bütününde de yer verilmektedir. Nihayetinde eserdeki şemâil-hasâis konularının dağınık ve farklı yerlerde bulunduğu görülmektedir.

Şâmî, şemâil ve hasâis bahislerinde ana hatlarıyla şu konulara yer verir:[712] Hz. Peygamber'in isimleri,[713] fizyonomisi,[714] manevi özellikleri,[715] beşerî hususiyetlerinden konuşma özellikleri, konuştuğu ve şaşırdığı esnada elini hareket ettirmesi, çomak ile yeri eşelemesi, parmaklarını birbirine kenetlemesi, şaşırınca tesbîh etmesi, başını hareket ettirmesi, dudaklarını ısırması ve şaşırma anında ellerini dizlerine vurması,[716] izin isteme, selâmlaşma, tokalaşma, kucaklaşma,[717] oturma, yaslanma, ayakta durma ve yürüme,[718] yeme,[719] içme,[720] uyumayla[721] ilgili hususları ve bazı rüyaları,[722] giyimi ve giyecekleri,[723] elindeki yüzüğü,[724] genel özellikleri ve fıtratla ilgili seciyeleri,[725] ev eşyaları,[726] savaş aletleri,[727] bineğe binmeyle ilgili tutumları,[728] binek hayvanları,[729] yolculuğu ve dönüşü konuları.[730]

Şâmî, şemâil konularına Hz. Peygamber'in isimleriyle başlamakta ve bunları alfabetik olarak listelemektedir. Müellifin de işaret ettiği gibi onun isimleri aynı zamanda

[711] Müellif, şemâil konularından; isimleri, künyeleri ve bazı özellikleri gibi kısımlarını Mekke dönemi hâdiselerinden hemen önce anlatmakla öncelikle Hz. Peygamber'in tarifini yapmakta sonra da eserinin ana konusunu teşkil eden şahsiyetin, yaşamını kronolojik olarak ele almaktadır.
[712] Özet olarak şemâil-hasâis bölümleri şu ana konuları içermektedir: 1) İsimleri ve künyeleri, 2) Fizikî özellikleri, 3) Manevî özellikleri, 4) Beşerî halleri.
[713] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.
[714] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 3-119.
[715] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 3-128.
[716] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 129-143.
[717] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 144-151.
[718] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 152-163.
[719] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 164-220.
[720] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 221-248.
[721] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 249-258.
[722] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 259-268.
[723] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 269-322.
[724] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 323-329.
[725] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 330-353.
[726] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 354-361.
[727] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 362-374.
[728] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 375-382.
[729] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 383-418.
[730] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 419-427.

hususiyetlerini de göstermesi bakımından şemâil-hasâis alanıyla ilgilidir.[731] Diğer taraftan öncelikle hadis literatüründe[732] sonra da siyer eserlerinde[733] Hz. Peygamber'in isimlerinin konu edilmesi, bir edebiyat haline gelmiştir.

Sübülü'l-Hüdâ'da Hz. Peygamber'in isim ve künyeleri bir arada ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Müellif öncelikle bu alanda yazılmış eserleri ve müellifleri vererek bir kaynakça çalışması yapmış, sonra da esmâ konusuyla ilgili bir takım kurallar belirlemiştir. İslâm ilim geleneğinde fürûât (teferruata dayalı konular) bir usule dayandırılmıştır. Fer'î fıkhı kurallaştıran fıkıh usulünün oluşması buna örnek olarak zikredilebilir. Şâmî'nin Hz. Peygamber'in isimlerini detaylarıyla anlatmadan önce bir kavâid ve usûl belirlemesi de buna benzemektedir.

Müellifin Hz. Peygamber'in isimleriyle ilgili kaynaklardan istinbât ettiği bir takım kaideler şu şekilde maddelendirilebilir: 1) Esmâ, isim kelimesinin çoğuludur, isim zâtı tanımlayan sözcüklere denir. 2) Müsemmâ: Konulan adla başkalarından ayırt edilmesi kastedilen zattır. 3) Müsemmî: İsmi koyan kimsedir. 4) Tesmiye: Sözcüğün atfedilen zatla sınırlandırılmasıdır.[734] 5) Hz. Peygamber'e atfedilen bu isimlerin çoğu sıfattır. (Nevevî'ye atfen) 6) Bu isimlerin isimliği mecâzîdir. (Nevevî'ye atfen) 7) İsim-Müsemmâ arasındaki ilişkiden dolayı isimler sıfatlara yüklenir. (Bulkînî) 8) Bu isimler çoğunlukla müştak olarak ya da masdar veya fiil kipinde gelmiştir. (Süyûtî) 9) İsimler manaların kalıplarıdır bu nedenle isimlerle manalar arasında münasebet kaçınılmazdır. (İbn Kayyım) 10) Hz. Peygamber'in isimleri, manalarla münasebet kurulabilen isimlerdir. (Şâmî) 11) Hz. Peygamber'in babasının ona vermediği isimlerle isimlendirilmesi câiz değildir. (Gazâlî) 12) Hz. Peygamber'in kendi isimlerini beş ile sınırlandırması te'vil edilir. (İbn Asâkir) 13) Buna göre: "Benim beş ismim var denirken

[731] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 406, 535.
[732] Buhârî, *Sahîh*, IV, 185; VI, 151; Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz, IV, 1828; Tirmizî Muhammed b. Îsâ, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz, *eş-Şemâil*, I, 214.
[733] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 83-85; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 61; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, I, 32; II, 382; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, I, 85-94; Makrîzî, *İmtâ*, II, 141-146.
[734] Şâmî, bu dört maddeyi ismini açıkça zikretmediği bir âlime dayandırmaktadır.

üstün ve meşhur olan beş ismim var denmek" istenmiştir. (el-Azefî ve Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî)[735]

Daha sonra müellif, Hz. Peygamber'in isim ve künyeleri konusuna kaynaklık edecek asıl rivayetleri listelemektedir. Bu nakillerde yer alan isimleri, Muhammed adını işledikten sonra alfabetik bir sıralamayla şerh etmektedir.[736] Bu meyanda konuyu alfabetik olarak ele almayan Abdülbâsıt el-Bulkînî'nin *el-Vefâ fî Şerhi'l-Istıfâ* adlı eserini de isimleri bulmanın zorluğu gerekçesiyle eleştirmektedir.[737]

Şâmî, bu bahisteki bazı rivayetlerin zayıf olduğunu ifade etmekle birlikte her rivayetin sıhhat derecesini açıkça belirtmemektedir. Müellifin mübalağa ve tekellüf içeren bu tip haberler karşısında çok da ayırtedici davranmadığı ve haberleri iyi bir tenkit süzgecinden geçirmediği görülmektedir.[738] Ancak müellifin sıhhati hususunda zihninin net olduğu bazı rivayetlerde ise kesin hükümler verdiğine şahit olunmaktadır. Örneğin: Çocuklara Muhammed isminin konulmasına dair rivayetlerde sahih bir naklin olmadığını açıkça söylemekte, verdiği hadislere zayıf ve mevzu gibi hükümler vermektedir. Ayrıca ravilerin cerh durumlarını izah ederek iddiasını güçlendirmektedir.[739]

Bu bölümde Şâmî, Hz. Peygamber'e ait beş yüz adet isim tespit ettiğini söylemekte ve ilgili rivayetleri vermektedir. Hz. Peygamber'e ithâf edilen bu isimlerin birçoğunun aynı zamanda onun sıfatları olduğu, bunların âyet ve hadislerde geçtiği, diğerlerinin ise yorumlanarak Hz. Peygamber'le ilişkilendirildiği görülmektedir. Ebtahî, Mekkî veya Medenî gibi isimlerinin ise yaşadığı şehirlere nispetiyle ilgili olduğu, Uhâd, Ahrâbâ,

[735] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-406.
[736] Muhammed ismini öncelikle ele alan müellif, lugavî anlam ve kelime kökü üzerinden izahlar yapmaktadır. Daha sonra bu ismin hususiyetlerini anlatmaktadır. Burada bazı işârî yorumlarda bulunmakta ve her harfin bir anlama işaret ettiğini vurgulamaktadır. Buna göre: ismin oluşturduğu şekildeki mîm harfi insan başını, hâ harfi elleri, aynı harfin iç kısmı karnı, dış kısmı sırt bölgesini, diğer mîm harfi kalça bölgesini, dâl harfi de ayakları andırmaktadır. Hatta Allah'ın, kullarını o tarzda yarattığı, Şâmî'nin de abartı olarak nitelediği izah ve yorumlar bulunmaktadır. Bu bölümde Cahiliye döneminde Muhammed ismiyle tanınan kimselerin listesi de verilmektedir. Diğer peygamberlerin bu adı bildikleri hatta Hz. Âdem'in künyesinin Muhammed olduğu gibi haberlerin ve benzeri kıssaların tekellüf barındırdığı düşünülebilir.
[737] Şâmî'nin alfabetik tasnifi, kolaylaştırıcı bir yöntem olarak kullandığı ve başka yerlerde de uygulayarak bunu prensip edindiği söylenebilir. Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'in kâtiplerini sayarken de alfabetik sıralamayı gözetmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 375-394.
[738] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 407-412.
[739] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 414-416.

Ahirmâh, Sirhalitas, Safûh gibi isimlerin ise ehl-i kitâp ve diğer din mensuplarının metinlerinde geçen isimler olduğu müşahade olunmaktadır. Müellif, son bölümde künyeler konusuna değinerek bu konuyu sonlandırmaktadır.[740]

Müellif, Hz. Peygamber'in isimlerinden sonra fizikî özelliklerini (şemâil) ele almaktadır. Aslında Şâmî'nin konu başlıkları arasında şemâil ibaresi bulunmamakta eserde ise farklı yerlerde iki defa kullanılmaktadır.[741] Eserde şemâil tabirinin kastedilen manada kullanılmamasından müellifin bu kelimeye aşina olmadığı, onun yerine "sıfât" sözcüğünü kullandığı görülmektedir.[742]

Şemâil haberlerinde öne çıkan bazı rivayetler, bu alanda temel teşkil etmekte ve kimi sahabîlerin yaptığı Hz. Peygamber betimlemesi ön plâna çıkmaktadır.[743] Hz. Peygamber'in hicret yolculuğunda yanına uğradığı ve ikramını kabul ettiği Ümmü Ma'bed hadisi, şemâil haberlerindeki temel rivayetlerden birisidir.[744] Şâmî, şemâil bölümünde Ümmü Ma'bed rivayetinden ilgili başlıklarda yararlanmaktadır.[745] Ümmü Ma'bed rivayetinin hicret esnasında gerçekleşmesi, kimi araştırmacıların bu haberi kronolojiye bağlı olarak zikretmelerine neden olduğu söylenebilir.[746]

Müellif, şemâil bahislerinin ilk bölümünde Hz. Peygamber'in bedenindeki ve uzuvlarındaki güzelliği ele almaktadır. İnsanın yaratılışının üç kısım olduğunu belirttiği

---

[740] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.
[741] Şemâil kullanımları için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 464; VII, 3.
[742] Şâmî'nin şemâil konuları için başlıklandırması şöyledir: "Cummâu Ebvâbi Sıfâti Cesedihi'ş-Şerîf" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 3-119.
[743] M. Yaşar Kandemir, "Şemâil", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 497.
[744] Bu rivayete göre Hz. Peygamber, hicret yolculuğunda beraberindekilerle Ümmü Ma'bed'in çadırına uğramıştı. Onun cılız ve sütü olmayan bir koyununu sağmış ve hayvan bol süt vermişti. Onların ayrılmalarından sonra Ümmü Ma'bed olanları kocasına anlatmıştı. Kocası onların Kureyşlilerin aradığı kimseler olduğunu anlayınca eşinden çadırlarına uğrayan bu zatı bir daha tavsif etmesini istemişti. Bunun üzerine Ümmü Ma'bed, daha detaylı bir şekilde Hz. Peygamber'i fizikî özellikleriyle birlikte betimlemişti. Bkz. Taberânî Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994, IV, 48; VII, 105; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III, 10.
[745] Şâmî, şemâil haberlerini aktarırken Ümmü Ma'bed kıssasını bütüncül olarak ele almamakta sadece başlıklarla olan irtibatı kadar değinmektedir. Örneğin, Ümmü Ma'bed rivayetinde yer alan Hz. Peygamber'in güzelliği başlığında "Resûlullâh (s.a.s) insanların en güzeliydi…" kısmı alınarak başka kaynaklardaki rivayetlerle birlikte konu anlatılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5. Müellif söz konusu rivayeti, bütün olarak üçüncü ciltte yer alan hicret mevzusunda zikretmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 244-261.
[746] Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 297.

bu bölümde, yaratılışı itibariyle insanı, özü ve cevheri iyi-orta-kötü şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Konu içerisindeki rivayetlerin ana başlıkla uyumlu olduğu bu bölümde, Hz. Peygamber'in fizikî güzelliği hakkında rivayetler bulunmakta aynı zamanda tembîhât bölümünde onun güzelliğinin güneşe benzetildiği şiirler yer almaktadır. Şemâil kısımlarında şiir ve na't benzeri türlerin yanında teşbîh gibi edebî sanatların da metinlerde işletildiği görülmektedir.[747] Hz. Peygamber'in güzelliği temalı bu dokunaklı şiirler, İslâm Edebiyatındaki na't ve mevlid nazımlarını hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber sevgisi etrafında oluşan şiir ve nazım türü edebiyatın edebî değeri görmezden gelinmemelidir. Ancak nesir, şiir ve na't türünde yazılmış yazıların (rivayetlerin) ve beyitlerin mübalağadan müstağni olmadığı bilinen bir gerçektir. Şâmî'nin ele aldığı rivayetlerde de bu durum sezilmektedir.[748] Diğer taraftan Hz. Peygamber'i bir beşer olarak tanıtan rivayetlerin daha gerçekçi ve net anlaşıldığı söylenebilir. Bu da konuyla ilgili haberlerin inandırıcılığını artırmaktadır.[749]

Hz. Peygamber'in güzelliği ile alâkalı rivayet ve şiirlerde ortaya konan bu mübalağalı üslubun, zaman zaman onunla ilgili gerçeklerin doğru tanıtılmasına engel olduğu ifade edilebilir. "Hz. Peygamber'in güzelliği güzellikte son noktadır, Hz. Yûsuf bile onun güzelliğinin ancak yarısına ulaşabilmiştir" sözü buna örnek olarak zikredilebilir.[750] Hz. Peygamber'in güzelliğinin Hz. Yûsuf ile karşılaştırılması, ayrı dönemlerde yaşamış iki Nebî hakkında ne kadar gerçekçi olduğu hususu zihne gelmektedir. Ayrıca bu rivayetlerin bir kısmı Hz. Peygamber'in güzelliğini kıyaslayabilme imkânına sahip sahabe nesli tarafından gelmemektedir. Gelse bile Hz.

[747] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5, 6, 7.
[748] Örneğin: İbn Abbâs'ın şu rivayeti dikkate değerdir: "Hz. Peygamber güneş ile aynı doğrultuda bulunduğunda, aydınlığı güneşin aydınlığını bastırmaktaydı, yine bir kandille aynı istikamette bulunduğunda, onun nuru, kandilin nurundan daha belirgindi." Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 7.
[749] Örneğin: "Ümmü Ma'bed'in: "Hz. Peygamber yakışıklı ve her şeyi yerli yerindeydi" meâlindeki rivayetinin, bir önceki dipnotta geçen İbn Abbâs'ın rivayetine göre daha inandırıcı olduğu gözükmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 7.
[750] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 7.

Peygamber'le kıyas yapabilecek kimselerin Hz. Yûsuf'u görmesi gerektiği de düşünülmelidir.

Diğer taraftan zaman zaman Şâmî de, mübalağalı ve akıl dışı anlatımlara mesafeli durmaktadır. Örneğin: *Sübülü'l-Hüdâ*'da Bahtiyar b. Mahmûd'un, *Nâsıriye* adlı bir risalesinden nakille: "Hz. Peygamber'in omuzlarında iğne deliği gibi iki gözü vardı, elbise örtmedikçe onlarla arkasını görürdü. Arkasındakilerin yaptıkları kıblenin duvarına yansır, Hz. Peygamber de onları görürdü" şeklinde bilgiler aktarılmaktadır. Şâmî, bu rivayeti, İbn Hacer'in şu sözüyle değerlendirir: "Eğer bu haber, Şâri'den bizzat sahih yolla gelen bir rivayet ise işte o zaman makbuldür, yoksa bu konu re'y bildirilecek bir konu değildir. Şayet burada bir mu'cizeden bahsedilecekse Hz. Peygamber'in alet ile (göz) görmesine gerek kalmadan, idrak ile görmesine yorumlanacak bir basiret hali mevcuttur, denmelidir."[751]

Hz. Peygamber'in şemâilinin anlatıldığı bu bölümlerde her ne kadar bazı rivayetlerin sıhhati sorunlu ve abartılı olsa da onun şemâilini ortalama olarak vermektedir. Zira şemâil ile ilgili nakillerin çoğunun küçük farklarla benzer şeyleri anlattığı görülmektedir. Örneğin ilgili rivayetlerin benzer bir tarif ortaya koyması, Hz. Peygamber'in saç şekli hakkında bir fikir vermektedir. Hz. Peygamber'in saçlarının tarif edildiği rivayetlerde dalgalı olduğu düz ve kıvırcık olmadığı vurgulanmaktadır.[752] Yine Hz. Peygamber'in dış görünüşüyle ilgili kumral, boyu posu yerli yerinde, ne kireç gibi bembeyaz ne de esmer, aynı zamanda yüz ve beden güzelliğine sahip birisi olduğu, esmer ve siyah tenli olması ile ilgili rivayet ve yorumların da doğru olmadığı geçmektedir.[753]

---

[751] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 25.

[752] Şâmî, Hz. Peygamber'in saç şekliyle ilgili birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerden Hz. Peygamber'in saç şekli ile ilgili "vefra" (kulak memelerine ulaşan), "limme" (kulak memelerinin aşağısına kadar ulaşan), "cümme" (kulaklarını aşıp omuzlarına kadar ulaşan) tabirlerini kullanmaktadır. Bu gibi yerlerde Şâmî, hadis eserlerinde olduğu gibi dilcileri ve sözlükleri de kaynak göstermektedir. Hz. Peygamber'in saç şeklini yakın şekillerde tarif eden hadisçilerin ve dilcilerin tüm bu izahlarından onun saçındaki dönemsel uzunluk ve kısalıkları göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Şâmî de Kâdî İyaz'ın bir sözüyle buna değinmekte ve meseleyi sonlandırmaktadır. O, Hz. Peygamber'in zaman zaman saçını kulak memelerine kadar kimi zaman da daha aşağısına uzattığını söylemektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 15-17.

[753] Hz. Peygamber'in ten renginin belirtildiği rivayetlerde Şâmî, İbn Hacer'in görüşüne dayanarak "Hz. Peygamber, beyaz ile kırmızı rengin birbirine çaldığı (kumral) bir ten rengine sahipti" demektedir. Enes b.

Şâmî, Hz. Peygamber'in işitmesini anlattığı yerde ise daha çok manevî boyutuyla ilgili rivayetleri zikretmiştir. Onun, Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini anlattığı düşünüldüğünde bu bölümde daha çok kulak şeklini ve maddî manada duyma yetisini konu edinmesi beklenirdi. Ancak bunun yerine, Hz. Peygamber'in kabir ehlinin çektiği azabı işitmesini anlatarak Hz. Peygamber'in manevî işitme hususiyetine temas etmekle yetinmiştir.[754] Müellif bu bölümde, Hz. Peygamber'in semanın gürültüsünü ve çatırtısını dahi işittiğine dair bir rivayet nakletmiş, izahında da "bu rivayet zahiriyle alınmaktansa mesel olarak alınmalıdır ve gökteki meleklerin çokluğundan kinaye olarak söylenmiş olup Allah'ın azametini gösterir" diye bir yorum sunmuştur. Sonra da bunu "fîhi nazarun" yani indî bir mülahaza olarak yorumlamış ve hadisin zahirini kabule şayan görmüştür.[755]

Şâmî'nin şemâil bölümlerinde de rivayetçi hususiyeti öne çıkmakta tembîhât kısımlarında, başlıkta verdiği bu nakilleri şerhetmektedir. Ancak bunlar da kendi izahları değil başka âlimlerden naklettiği yorumlardır. Örneğin o, Hz. Peygamber'in sakalındaki beyazlıktan bahsetmekte, alt dudağı ile çenesi arasındaki kısımda bu beyaz tüylerin yoğun olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Sakalının diğer kısımlarındaki beyaz tüylerin ise az miktarda olduğunu yine İbn Hacer'den aldığı bir nakille söylemektedir. Aynı şekilde beyaz tüylerin sayısının verildiği rivayetlerdeki on, on yedi ve yirmi gibi rakamları, Bulkînî'den aktardığı bir nakille cem' etmektedir. Böylece Hz. Peygamber'in alt dudağı ile çenesi arasındaki beyaz tüylerin sayısı on civarında, kalan beyaz tüylerin de sakalının diğer kısımlarında olduğu sonucuna ulaşmaktadır.[756]

Diğer taraftan müellif, bu bölümde tüm rivayetleri toplama gayreti içerisindedir. Nübüvvet mührünü konu ettiği kısımda Hz. Peygamber'in sırtında olduğu söylenen

---

Mâlik rivayetinde de bunu teyit eden ten renginin parlak olduğunu ve esmer olmadığını, esmer olduğuna dair rivayetlerin mercûh olduğunu ve parlak renkli olmasının tercih edilmesi gerektiğini ve bu konuda Enes'ten başka on beş sahâbîden nakledilen farklı rivayetlerin olduğunu söylemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 12, 13, 14.

[754] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 27.

[755] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 28.

[756] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 34-38. Hz. Peygamber'in sakalındaki beyaz tüylerin adedi takribî miktarları vermiş olduğu, bu yüzden konuyla ilgili rivayetleri cem' etmeye gerek olmadığı düşünülebilir.

hâtemin, rivayetlerde -kimilerinin batıl olduğunu vurgulamakla beraber- yirmi bir farklı şekle benzediğini ifade etmektedir. Tembîhât kısmında ise bahsedilen vasıfların hepsinin tek bir şeyi tarif ettiğini ve onların da "et parçası" anlamına geldiğini beyan etmektedir.[757]

Şâmî, Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri bağlamında göğsünün yarılması (şerh-i sadır) mevzusuna da değinmiştir. Aslında mevzu içeriğinin şemâil konularıyla ilgisinin dolaylı olduğu söylenebilir. Nitekim siyer eserlerinin ekserisi bu konuyu şemâil konularında değil de Hz. Peygamber'in sütanneye verilişi bahsinde işlemiştir.[758] Şâmî de bu geleneğe uymuş, sütanneleri tadat ederken kısaca olaya değinmiştir.[759] Ancak o, konuyu detaylı bir şekilde şemâil bahislerinde tekrar gündeme getirmiştir. Şerh-i sadır olayının fiziksel anlamda kesin gerçekleştiğini, bunun manevî bir durum olmadığını izah etmiştir. Ayrıca hâdisenin birden çok gerçekleşmesini ve bunun bir takım hikmetlerini anlatması, onun olayı tüm yönleriyle kabul ettiğini göstermiştir. Şâmî'nin rivayetleri İbn Hacer ve Süyûtî gibi itibar ettiği âlimlerden nakletmesi ise ona göre haberin güvenilirliğini artırmıştır denilebilir.[760]

Şâmî, Hz. Peygamber'in vücuduna ve azalarına dair şemâil haberlerini öncelikle baş bölgesi sonra da göğüs ve bacaklar bölgesi olmak üzere kategorik olarak ele almıştır. Cildinin narin yapılı olması ve güzel kokması gibi vücuduyla ilgili bir takım hususiyetlere ise bağımsız olarak değinmiştir. Şâmî'nin bu şekilde ele aldığı hususiyetlerden birisi de Hz. Peygamber'in fesahatidir. Bu kısımda onun cevâmiu'l-kelim özelliğine değinmiş,[761] konuşurken kullandığı mecâz, istiâre, darb-ı mesel gibi belâgat ilminin kurallarıyla ilgili

[757] Müellif, rivayetlerde geçen ifadelerin anlamları, mührün nerede olduğu ve ne zaman konulduğu gibi konuyla ilgili hiçbir detayı göz ardı etmemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 45-54.
[758] İbn Hişâm, *Sîre*, I, 164-165; Makrîzî, *İmtâ*, I, 12; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 37, 42.
[759] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 388-390.
[760] Müellif konuya İnşirâh Sûresi'nin ilk âyetinin tefsiriyle giriş yapmakta daha sonra da olayın Hz. Peygamber Benî Sa'd yurdundayken, on yaşındayken, Bi'set anında ve İsrâ gecesinde olmak üzere dört defa gerçekleştiğini rivayetlerle tahkiye etmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 64-72. Zaman içerisinde hâdisenin fizikî olarak gerçekleşip gerçekleşmediğiyle ilgili bir takım tartışmalar olmuştur. Bkz. Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 86-87.
[761] Şâmî'nin bu kısımda değindiği cevâmiu'l-kelim hadislerinden örnek olarak şunlar zikredilebilir: "İşlerin en hayırlısı orta yollu olan işlerdir", "Sevdiğini ölçülü sev çünkü günün birinde sana düşman olabilir", "Zulüm, kıyamet günü karanlıklarındandır." Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 95-97.

olan hadislerden örnekler vermiştir.[762] Şâmî, Hz. Peygamber'in başka Arap lehçelerini bilmesiyle ilgili de bazı bedevî Araplara yazdığı mektup örneklerini arz etmiştir.[763] Müellif, bu bölümün sonunda Hz. Peygamber'e benzeyen kimselerin isimlerini vermiş ve onun fizikî özellikleriyle (şemâil) ilgili kısmı bitirmiştir.

Şemâil-hasâis bahislerinin Hz. Peygamber'e ait fizikî ve ahlâkî özellikleri kapsadığı belirtilmişti. Ancak daha önce de belirtildiği gibi fizikî özellikleri ikinci ciltte, ahlâkî ve diğer özellikleri ise yedinci ciltte ele alınmaktadır. Ahlâkî özelliklerinin ele alındığı yerde müellif, Hz. Peygamber'in güzel ve yumuşak huylu oluşu, cesareti ve sabrı gibi konuları genişçe ele almakta, kanaati, zühdü ve takvâsını içeren bilgiler de sunmaktadır. Şâmî, bu bölümü manevî özellikleri olarak başlıklandırmıştır.[764] Bu bölümlerin, dönemin Arap ve İslâm toplumunun sosyal yaşantısı hakkında malumat sunması bakımından önemli olduğu muhakkaktır. Aynı şekilde müellifin siyeri sadece siyasî anlatımlara hasretmediği ve onun sosyal boyutlarına yer verdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'in hasâisinin ve âdâb uygulamalarının yoğunca ele alındığı bölümlerde sosyal hayata dair detaylı bilgiler bulunmaktadır.[765] Hz. Peygamber'in nasıl bir insan olduğu, çevresindeki insanlarla münâsebeti, günlük hayatta davranış biçimleri deşifre edilebilmektedir.[766] Ayrıca eldeki veriler bu gün, eşyalarıyla birlikte temsilî nebevî bir ev inşa etmeye yardım edecek kadar detaylıdır.

İçtimâî hayatın tüm sadeliğiyle bilinebildiği ve sosyal yaşantıya dair bilgilerin bulunduğu bu bölümlerde rivayetler, "el-evvelu, es-sânî…" şeklinde sıra sayılarıyla tasnif edilmektedir. Bu kısımda Şâmî'nin sıklıkla Buhârî'nin *el-Edebü'l-Müfred* adlı eserinden

[762] Bununla ilgili olarak: "Mü'min bir delikten iki kere ısırılmaz", "Onun için iki dişi keçi vuruşmaz", Huneyn gününde söylediği "Tandır kızıştı" hadisleri örnek verilebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 97-98.
[763] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 100-102.
[764] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 3-128. Geriye kalan kısımda konuşma, görüşme, oturma, yeme-içme, uyuma, giyinme, âdet ve alışkanlıkları, eşyaları, yolculuk halleri, binek hayvanları, davranış biçimleri ve beşerî yaşantısıyla ilgili hallerini konu etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 129-427.
[765] Dönemin yemek, ekmek, et çeşitleri, sebze ve meyve isimleri, yemek kapları gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 164, 220.
[766] Hz. Peygamber'in oturuş biçiminin tasvir edildiği yerde, ihtibâ-kurfusâ (dizlerini karnına doğru çekip ellerini üzerinden kenetlemek), terabbu' (bağdaş) şeklinde oturuş özellikleri anlatılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 152-153.

aktarımlarda bulunduğu görülmektedir. Hasâis bölümlerinde siyasî siyer olaylarına da münasebete dayalı olarak değinilmektedir.[767] Benzer şekilde bu bölümlerde bazı coğrafî bilgiler de bulunmaktadır.[768] Diğer taraftan hasâis anlatımlarının âdâb bahislerini de içerdiği, müellifin "fî âdâbihî" tarzındaki başlıklandırmalarından anlaşılmaktadır. Yine bu bölümlerde başlıkla ilgisine göre bazı rivayet tekrarlarına rastlanmaktadır.[769]

2.6.4. İbâdet-Muâmelât ve Âdâb Bahisleri

İbâdet: A-be-de kökünden masdar olup sözlükte boyun eğme, itaat etme ve tapınma gibi anlamlara gelir. Kulun Rabbine karşı sevgi, saygı ve irtibatını gösteren belirli duygu, düşünce, münâcât ve eylemleri içermektedir.[770] Muâmelât ise: Fıkıh ilminde ibâdetler dışında kalan hukukun tamamını ifade etse de[771] *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hz. Peygamber'in ibâdet dışında günlük yaşantısındaki İslâm Hukukuna kaynaklık edecek eylemlerini ve bunlarla ilgili haberleri ifade etmektedir.

Eserin Beyrut baskısında ibâdet-muâmelât ve âdâb bahisleri sekizinci cildin tamamında, dokuzuncu cildin de büyük bir kısmında yer almaktadır. *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu bahisler fıkıh usulü ve fürûu bağlamında şerhe dayalı ele alınmamaktadır. Konuyla ilgili rivayetler yorumsuz bir şekilde zikredilmekte, fıkhî ve mezhebî tartışma ve izahlara girilmemektedir. Müellifin Şâfiî mezhebinden olmasına rağmen taassuba düşmeyerek onu öne çıkarmaması fıkıh yöntembiliminden ziyade hadis yöntembilimine yakınlığıyla ilgili olmalıdır. Zira o, konuları hep hadis rivayetleriyle ele almakta, içerikte yer alan izahları ise hadislerin tenkidiyle ilgili vermekte ve fıkhî izahlara girmediği görülmektedir.[772]

---

[767] Hz. Peygamber'in selamlaşması ve selamı kesmesi gibi özelliklerinin anlatıldığı kısımda Tebük seferine katılmayan Ka'b b. Mâlik'in tecrid edilmesi daha sonra tevbesinin kabul edilmesi gibi siyer anlatımlarına değinilerek konu örneklendirilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 147.

[768] İçecekler ve âdâbının anlatıldığı bölümde Hz. Peygamber'in sularından içtiği yirmi civarındaki kuyuların isimleri coğrafî bilgileriyle birlikte verilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 222, 230.

[769] Kelede'nin Hz. Peygamber'in huzuruna izinsiz girmesi isti'zân ve selâm verme başlıkları altında tekrarlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 144, 148.

[770] Mustafa Sinanoğlu, "İbâdet", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233-235.

[771] Bilal Aybakan, "Muâmelât", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 318-319.

[772] Nadiren de olsa fıkhî ihtilaflara değinişi, koyduğu başlıklardan anlaşılmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in kuşluk namazıyla ilgili varid olan haberlerin iki çeşit olduğuna değinmektedir. Birinci çeşitte

Sübülü'l-Hüdâ'da ibâdet-muâmelât konularıyla beraber değerlendirilebilen âdâb bahisleri, bu bölümlerle birlikte veya müstakil olarak ele alınmıştır. Eserde âdâb kavramı, fıkıh ilmindeki menduplar ve müstehapları karşılamakla beraber daha çok Hz. Peygamber'in örf ve âdetlerini, çevresiyle olan sosyal münasebetlerindeki tutumlarını, dinî-beşerî hoş ve kerih gördüklerini içermektedir.

Şâmî, bu bölümde şu ana başlıklara yer verir: Hz. Peygamber'in namaz için temizlik ve tahâretle,[773] farz namazlarla,[774] rükün olmayan (namaz dışındaki) secdelerle,[775] cuma günü ve gecesiyle,[776] yolculukta farz namazlar (seferîlik)[777] ve korku namazıyla,[778] cemaatle kılınması meşru olmayan nafile namazlarla,[779] gece,[780] kuşluk ve zevâl vakti kılınan namazlarla,[781] bayram,[782] küsuf[783] ve yağmur namazlarıyla ilgili uygulamaları, yağmur, bulut, rüzgâr, gökgürültüsü ve şimşek karşısındaki tutumu,[784] hastalar, ölmek üzere olanlar ve ölülerle,[785] sadakalar,[786] oruç ve itikâfla ilgili uygulamaları,[787] hac ve umreleri,[788] Kur'ân tilâvetiyle ilgili tutumu,[789] duâ ve zikirleri,[790] hukukî muameleler (akitler),[791] hediyeler, ihsanlar ve iktâlar,[792] nikâh, talâk ve îlâ,[793] av

bu namazı kıldığına dair rivayetler, ikinci çeşitte ise kılmadığına dair nakiller yer almaktadır. Daha sonra Hz. Peygamber'in bu namazı kılmadığıyla ilgili haberlerin sıhhatine dair usule dayalı izahlar yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 302-306.

[773] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 3-69.
[774] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 70-196.
[775] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 197-206.
[776] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 207-229.
[777] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 230-241.
[778] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 242-252.
[779] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 253-272.
[780] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 273-300.
[781] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 301-309.
[782] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 310-327.
[783] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 328-335.
[784] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 336-348.
[785] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 349-387.
[786] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 388-408.
[787] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 409-441.
[788] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 442-496.
[789] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 497-507.
[790] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 508-534.
[791] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 3-24.
[792] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 25-41.
[793] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 42-76.

ve kurbanlıklar,[794] yeminler, adaklar[795] ve cihâtla ilgili uygulamaları,[796] ilimle ilgili tutumu,[797] onlardan çıkan hükümler, gördüğü davalar ve verdiği bazı fetvâlar,[798] şiir ve ona karşı tutumu[799] ve daha önce sayılanlar dışındaki davranışları.[800]

Sübülü'l-Hüdâ'daki ibâdet bölümlerinin, muasırı sayılan bazı eserlerle kıyaslanması içerik hakkında bilgi edinmeye yardımcı olacaktır. İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*'da ibâdet bölümlerine uzun bir yer ayırmaktadır. Ancak o, Şâmî gibi nakilci değildir, konuyu kendisi anlatmakta rivayetlerden sadece yararlanmaktadır.[801] Bir başka müellif olan Makrîzî, kapsamlı ve hacimli eseri *İmtâ*'ında çoğu konuya yer vermekle beraber ibâdet-muâmelât konularına değinmemektedir. Kastallânî, *el-Mevâhib* adlı eserinin son cildinin neredeyse tamamını bu konulara hasretmektedir. Kastallânî, konuları kendi anlatımıyla ve fıkıh merkezli ele almakta, rivayetlerden ise yararlanmaktadır.[802] Kastallânî'nin *el-Mevâhib* adlı eserinin şârihi Zürkânî ise onuncu, on birinci ve on ikinci ciltleri ibâdet konularının şerhine tahsis etmekte asıl metne dayanarak uzun ve detaylı yorumlar yapmaktadır. *Sübülü'l-Hüdâ*'da ve bu tür eserlerde abdest, namaz, oruç şeklinde seyreden ilmihal sıralaması göze çarpmaktadır. Şâmî'nin hemşehrisi ve çağdaşı olan İbn Tolûn ed-Dimeşkî *Mürşidü'l-Muhtâr ilâ Hasâisi'l-Muhtâr* adlı eserinde ibâdet konularına Hz. Peygamber'e has ve vâcip olan fiiller bağlamında değinmektedir.[803] *Sübülü'l-Hüdâ*'nın bu eserlerden temel farkının, rivayetleri yorumsuz bir şekilde toplaması ve tembîhât kısımlarında senet tenkidine ve metnin anlaşılmasına yönelik küçük izahları içermesi olduğu söylenebilir.[804]

[794] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 77-94.
[795] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 95-105.
[796] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 106-133.
[797] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 134-164.
[798] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 165-345.
[799] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 346-353.
[800] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 354-403.
[801] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, I, 184-513; II, 5-435.
[802] Kastallânî, *el-Mevâhib*, III, 149-539.
[803] İbn Tolûn, *el-Mürşidü'l-Muhtâr*, 15-21, 35-36.
[804] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 50-52.

Sübülü'l-Hüdâ'daki ibâdet-muâmelât konularının ilmihallerde veya fıkıh kitaplarındakine benzer şekilde sıralanması düşünüldüğünde siyer ve tarih ilmiyle ilişkisinin uzak olduğu söylenebilir. Ancak bu konuların modern dönemde ayrı bir madde haline gelen teşri tarihi gibi alanlara dair rivayet ve bilgileri içermesi tarih ilmiyle münasebetini de ortaya çıkarmaktadır.[805] Bu bölümlerin siyer ve İslâm tarihi ile ilgisinin olduğu diğer bir başlık da İslâm hukuku bağlamında ele alınan cihâd bahisleridir.[806] Ayrıca eserde ibâdet-muâmelât bölümlerinin sosyal siyer alanına katkı sunduğu da görülmektedir.[807]

Müellif, ibâdet-muâmelât bölümlerinde sosyal ilişkiler bağlamında âdâb bahislerine de yer vermekte, kimi zaman eylemin adıyla ilgili kimi zaman da "fî sîretihî, fî âdâbihî" gibi başlıklandırmalarla konuları ele almaktadır. Eserde daha önceki hasâis konularında; yemesi, içmesi, oturması, giyinmesi gibi bir takım âdâb anlatımlarına tematik olarak yer verilmişti.[808] İbâdet-muâmelât kısımlarındaki âdâb anlatımları ise sosyal ilişkiler ve muâmelât temalı olarak ele alınmaktadır.[809]

---

[805] Şâmî, hac konularını anlatırken öncelikle tarihî gelişimine ve ne zaman farz olduğuna değinmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 442-443. Aynı şekilde aşure orucunun cahiliye döneminde var olduğu, Hz. Peygamber'in Medine'de hangi yılda onu buyurduğu, sonrasında Ramazan orucunun ne zaman farz olduğu gibi teşrî tarihine dair bilgiler yer almaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 436-437.

[806] Şâmî, bu kısımda beş alt başlık açmaktadır. Savaş öncesi askerleri denetlemesi, seyirde strateji gözetmesi, askerlere tavsiyeleri, sancak ve bayrak kullanması, istişâreye önem vermesi, savaş öncesi bîât alması, istihbarat ekipleri oluşturarak onlardan faydalanması, bayanları sıhhiye ve benzeri amaçlarla savaş meydanlarına götürmesi, savaş için zaman belirlemesi, düşmanı öncelikle İslâm'a davet etmesi ve sulha yönlendirmesi, kullandığı savaş aletleri, saf düzeni gibi askerî hazırlıkları bizzat yönetmesi, savaşta zulmetme gibi eylemleri yasaklaması, savaşta zafer için duâda bulunması, parola kullanması, diplomatik amaçlarla savaş meydanında birkaç gün bekleyerek hemen ayrılmaması gibi siyer ilmi açısından önem arzeden konular bulunmaktadır. Aynı şekilde bu bölümde antlaşmalar yapması, ona sadık kalması ve ganimetlerle ilgili uygulamaları da anlatılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 106-133.

[807] Hz. Peygamber'in alışveriş-borçlar, evlenme-boşanma ile ilgili uygulamaları, avlanma, hayvan kesimi ve toplumla münasebetlerindeki davranış biçimleri, edebiyâta ve şiire karşı tutumu, insanlar arasındaki ihtilafların giderilmesi amacıyla yargı görevini bizzat işletmesi, verdiği fetvalarla müftülük görevini yerine getirmesi gibi bölümler, Medine sosyal yaşamını tüm netliğiyle bu güne taşımaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 3-403. Aynı şekilde alışveriş ve borçlar bölümünde Hz. Peygamber döneminde kullanılan paralarla ilgili bilgiler verilmekte, paraların ne kadar değerle eşleştirildikleriyle ilgili en eski uygulamalar anlatılmaktadır. Diğer taraftan İslâm'da ilk defa para bastıranın Emevî hükümdarlarından Abdülmelik b. Mervân veya Zübeyrîler'den Mus'ab b. Zübeyr olduğu gibi bilgilere yer verilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 3, 4.

[808] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 144-376.

[809] Hz. Peygamber'in ashâbın çocuklarına isim ve künye vermesi, eşleriyle olan münâsebetleri, ashâbını evlerinde ziyaret etme âdâbı gibi başlıklar toplumsal ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 354-403.

2.6.5. Mu'cizât Bahisleri

Mu'cize sözlükte, âciz bırakan anlamında bir isimdir. Kur'ân ve hadislerde mu'cize kelimesinin yerine âyet ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca kimi müellifler tarafından mu'cize yerine delâilü'n-nübüvve tabirinin kullanıldığı, bu kavramın zamanla ıstılah haline geldiği bilinmektedir. Mu'cize haberleri hadis, siyer ve tasavvuf alanlarında kendine yer bulmuş, kelâm ilminde de farklı yönleriyle tartışılmıştır.[810] Bu gibi alanlarda sıkça yer alan mu'cize haberlerinin belli sebeplere bağlı olarak arttığı ve abartılı anlatıların çoğaldığı ifade edilmiştir.[811] Buna ilâve olarak mu'cize anlatımlarına zayıf ve uydurma nakillerin çokça karıştığı vurgulanmıştır.[812]

Mu'cize, âlimler tarafından benzer şekillerde tarif edilmiştir. Şâmî kimi âlimlerden nakille mu'cizeyi şu şekilde tanımlamaktadır; "Peygamberin Peygamberliğini ispat eden, benzerini gerçekleştirmenin imkânsızlığı iddiasını taşıyan, onun muradına uygun şekilde gerçekleşen ve insanlığın benzerini getirmekten de âciz kaldığı harikulâde olaylardır".[813] Müellif, tarifte yer alan mu'cizelerin şartlarına dayanan bir usul belirlemekte ve konuları örneklerle ele almaktadır. Hz. Peygamber'in mu'cizelerinde tehaddî şartının aranmasına ihtiyaç olmadığını, Peygamberliğinin başlangıcından vefâtına kadar nübüvvet iddiasının sürmesi sebebiyle olağanüstü hallerinin mu'cize kabul edileceğini de ifade etmektedir.[814]

Şâmî, mu'cizelerin şartlarını Kâdî Iyâz'dan aktarmaktadır.[815] Dolayısıyla mu'cize haberlerine dair yaklaşımlarda onunla aynı çizgide olduğu söylenebilir. O, tüm Peygamberlerin mu'cizeleriyle ilgili; mahiyeti, nitelikleri, çeşitleri, sayıları gibi konulardan bahis açmaktadır. Mu'cizeleri, haber değeri bakımından mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Mütevâtir olarak nakledilen mu'cizelerin en başında

[810] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 410; Halil İbrahim Bulut, "Mucize", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 350-352.
[811] Mehmet Özdemir, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzâkereleri 13-15/Nisan 2007-KONYA)*, Fecir Yayınları, Konya 2007, 107-135.
[812] Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, 130-131; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 17.
[813] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 405.
[814] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 405-406.
[815] Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 246-254; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 404-408.

Kur'ân'ın ve onda zikri geçenlerin yer aldığını vurgulamaktadır.[816] Hz. Peygamber'in herkes tarafından bilinerek nakledilen mu'cizelerinin de tevâtür derecesine ulaştığını ve inkâr edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ancak haber değeri olarak tek tek kesinlik derecesine ulaşamayacağını da kabul etmektedir. Âhâd olarak nakledilen haberlerin de diğerleriyle birlikte güçlendiğini ve bağlayıcı hale geldiğini söylemektedir. Müellif, Hz. Peygamber'den nakledilen mu'cize haberlerinin güvenilir olduktan sonra kesin bilgi ifade ettiğini savunmaktadır. Onun mu'cizât bahislerinde geleneksel yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir.[817]

Sübülü'l-Hüdâ'da mu'cizât bahisleri dokuzuncu cildin son bölümleriyle başlamakta ve onuncu cildin neredeyse tamamında sürmektedir. Esasen delâil-irhâsât haberleri de mu'cizât bahisleri gibi "harikuladelik" içermektedir. Ancak irhâsât haberlerinin kronolojik önceliği, ayrı bir başlıkla ele alınmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan eserde müstakil olarak ele alınan İsrâ-Mi'râc hâdisesi de mu'cize anlatımlarındandır.[818] Şâmî'nin eserleri konusu ele alınırken Mi'râc'la ilgili birçok telifi olduğu ifade edilmişti. Bu durum müellifin Mi'râc olayına ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. O, Mi'râcı, Mekke dönemi olaylarıyla birlikte ele almakta ve kronolojiyi gözetmektedir.

Şâmî, mu'cizeler bölümünde şu ana başlıklara yer verir: Hz. Peygamber'in semâvî mu'cizeleri, [819] sularla ilgili mu'cizeleri, tuzlu olanın tatlıya dönüşmesi, [820]

[816] Şâmî Kur'ân'ın mu'cizeliğine uzunca değinmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 412-427.
[817] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 404-411. Klasik dönem siyer müellifleri de mu'cize haberlerine eserlerinde yer vermektedir. Örneğin İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser* adlı kitabında Sudâ Hey'eti başlığında, Hz. Peygamber'in parmaklarından bir pınar gibi su akması olayı anlatılmaktadır. Bkz. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 319. Aynı şekilde Şâmî'nin içerik ve metot bakımından yakın olduğu müelliflerden Makrîzî, *İmtâ*'ında mu'cizeler konusunu icmâlî ve tafsîlî olarak ele alan yazarlardandır. Bkz. Makrîzî, *İmtâ*, IV, 390-408; V, 3-332. Kâdî Iyâz, Süyûtî ve Kastallânî gibi yazarlar da eserlerinde mu'cize anlatımlarını müstakil olarak ele almışlardır. Bkz. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 246-373; Süyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, I, 101-392; Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 235-300. Buna karşılık Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka mu'cizesinin olmadığını savunan başka bir yaklaşım da zaman içerisinde gelişmiştir. Bkz. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 17-23; Ahmet Erkol, "Hz. Peygamber'in Mu'cizesi Meselesi ve Nübüvvetin İsbatında İnşikâk-ı Kamer (Ayın Yarılması) Hâdisesi ile İlgili Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 261-298.
[818] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 4-180.
[819] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 404-446.
[820] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 447-464.

yiyeceklerle,[821] ağaçlarla,[822] cansız varlıklarla,[823] hayvanlarla,[824] manaları mücessem şekilde görmesiyle,[825] bazı madde veya cisimleri başka şeylere dönüştürmesiyle,[826] semâvât ve arzın iç yüzünün tecelli etmesi, berzah, cennet, cehennem ve kıyamet gününün ahvâline muttali olmasıyla[827] ölülerin diriltilmesi ve hastaların iyileştirilmesiyle,[828] mübarek eliyle ve temiz tükrüğüyle,[829] hurma dalı, asâ, parmaklar ve şimşeğin aydınlatmasıyla,[830] kimi ashâbının melekleri ve cinleri gördüğü ve konuşmalarını duymasıyla,[831] kimilerine kendi kendilerine konuştuğu bazı şeyleri haber vermesiyle,[832] kendisinden sonra meydana gelecek bazı şeyleri haber vermesi ve haber verdiği şeylerin gerçekleşmesiyle,[833] kendisinden sonra gerçekleşecek fitneler, savaşlar ve katliamları haber vermesiyle,[834] kimi topluluklara bazı hususlarda duâ etmesi ve bu duâların onlar hakkında kabul olması,[835] kimi topluluklara bazı hususlarda bedduâ etmesi ve bu bedduâların onlar hakkında gerçekleşmesiyle,[836] kimi ashâbına tesiri gözüken bazı duâlar ve muskalar öğretmesiyle[837] ve zamanında görülen rüyalarla ilgili mu'cizeler ve[838] ashâbından ve tâbiînden kimilerinin başına gelen ve hakikatte ona ait olan mu'cizeler konuları ele alınmaktadır.[839]

Müellifin ele aldığı mu'cize anlatımlarından Hz. Peygamber'in parmaklarından su akması nesilden nesile aktarılan meşhur bir olaydır. O bu konuyu, içeriklerinin birbirine yakın olduğu on üç farklı hâdiseyi naklederek ele almaktadır. Bu rivayetleri nakledenlerle

[821] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 465-493.
[822] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 494-502.
[823] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 503-509.
[824] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 510-525.
[825] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 3-7.
[826] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 8-9.
[827] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 10-13.
[828] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 14-30.
[829] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 31-42.
[830] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 43-44.
[831] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 45-48.
[832] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 49-70.
[833] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 71-141.
[834] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 142-200.
[835] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 201-214.
[836] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 215-222.
[837] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 223-230.
[838] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 231-234.
[839] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 235-253.

ilgili bazı bilgiler sırasıyla şu şekildedir: 1) Katâde'nin Enes b. Mâlik'ten yaptığı rivayeti Buhârî ve Müslim rivayet etmektedir. Olay Medine'de o zamanlarda bulunan Zevrâ adında bir çarşıda cereyan etmiştir.[840] 2) Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayetini Nesâî, Beyhâkî ve İbn Merdûye nakletmiştir.[841] 3) Hasenü'l-Basrî'nin Enes'ten yaptığı rivayeti Buhârî ve Ahmed b. Hanbel nakletmiştir.[842] 4) Ziyâd b. Hâris'in rivayetini Hâris b. Ebû Üsâme, Taberânî, Ebû Nuâym ve Beyhakî nakletmiştir.[843] 5) Tarîklerinde Sâlim b. Ebû'l-Ca'd'ın ve A'meş'in bulunduğu Hudeybiye'de gerçekleştiği söylenen Câbir b. Abdillâh rivayetini Buhârî ve Müslim nakletmiştir.[844] 6) Ebû Katâde'nin rivayetini Ebû Nuaym nakletmiştir.[845] 7) İbn Abbâs'ın rivayetini Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Dârimî ve Ebû Nuaym nakletmiştir.[846] 8) Ebû Leylâ el-Ensârî'nin rivayetini Taberânî ve Ebû Nuaym nakletmiştir.[847] 9) Câbir b. Abdillâh'ın rivayetini Buhârî, Müslim ve Ahmed b. Hanbel nakletmiştir.[848] 10) Ebû Râfi'nin rivayetini Ebû Nuaym nakletmiştir.[849] 11) Ebû Amre el-Ensârî'nin rivayetini Ebû Nuaym nakletmiştir. Ancak bu rivayet yemeğin artması ile ilgili olarak Ebû Nuaym'ın değil Firyâbî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sinde yer almaktadır.[850] 12) Câbir'in Zâtü'r-Rikâ gazvesinde meydana gelen rivayetini Müslim, Beyhakî ve Ebû Nuaym nakletmiştir.[851] 13) Hibbân b. Buhh es-Sudâî rivayetini ise müellif nereden aldığını söylememiştir. Kimi rivayetler olaya şahit olan kişinin Ziyâd b. Hâris es-Sudâî, diğerleri ise Hibbân olduğunu belirtmektedir.[852]

---

[840] Buhârî, *Sahîh*, IV, 192 (3572); Müslim, *Sahîh*, IV, 1783 (2279).
[841] Nesâî Abdurrahmân b. Şuayb, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde, el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1986, I, 60; Beyhakî, *Delâil*, IV, 29, VI, 62.
[842] Buhârî, *Sahîh*, IV, 192 (3574); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XX, 463.
[843] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 262; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 560; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 412.
[844] Buhârî, *Sahîh*, IV, 193 (3576); VII, 114 (5639); Müslim, *Sahîh*, III, 1484 (1856).
[845] Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 407.
[846] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 126; V, 129; Dârimî Abdullâh b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000; I, 173; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 405-412.
[847] Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 76; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 405-412.
[848] Buhârî, *Sahîh*, IV, 193 (3576); Müslim, *Sahîh*, IV, 2307; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXII, 13.
[849] Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 405-412.
[850] Firyâbî Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru Hirâ, Mekke 1985, I, 29.
[851] Müslim, *Sahîh*, IV, 2307 (3013); Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 407; Beyhakî, *Delâil*, VI, 7.
[852] Makrîzî, *İmtâ*, X, 112, 136; Süyûtî, *el-Hasâis*, II, 75-76. Müellif, verdiği rivayetlerin ravi özetini kendisi de sunmuştur. Buna göre, Hz. Peygamber'in parmaklarından suyun akması olayı İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Ebû Leylâ, Câbir b. Abdillâh ve Ebû Amre el-Ensârî'den rivayetle gelmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 447-452.

Şâmî'nin on üç farklı kıssa olarak anlattığı haberlerin müellifin belirttiği kaynaklarda genellikle bulunabildiği görülmektedir. Onun bu hâdiseyle ilgili sunduğu tüm rivayetler hadis kaynaklarındandır. Şâmî, hâdiseleri birbirinden farklı olaylarmış gibi nakletse de rivayetlerde tekrarların olduğu sezilmektedir. Örneğin, Enes b. Mâlik'in, bu olayı Medine yakınlarında gördüğünü içeren rivayetler tek bir hâdise olmalıdır. Aynı şekilde Câbir b. Abdillâh rivayetleri de Hudeybiye günü gerçekleşen tek olaydan bahsetmektedir. Câbir'den Zâtü'r-Rikâ'da gerçekleştiği söylenen bir başka olay da anlatılmaktadır. Ziyâd b. Hâris ile Hibbân b. Buhh rivayetlerinde anlatılan olay da Sudâ hey'etinin İslâm'a girişi sırasında yaşanmış aynı hâdise olmalıdır.

Diğer taraftan hadis kaynaklarının olayı ele alış gayelerinin farklı olması ve hâdiseye tarihî bir veri olarak bakmamaları bazı belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin, söz konusu rivayetlerin nerede ve ne zaman gerçekleştiği tam olarak net değildir. Medine'de, Hudeybiye'de, Zâtü'r-Rikâ'da, Sudâ hey'etinin ki ise hey'etler yılında gerçekleştiğine dair önemli ancak kısıtlı veriler bilgi boşluklarına yol açmaktadır. Ayrıca rivayetlerde "biz bir seferde Resûlullâh ile beraberken", "günlerden bir gün" gibi genel ifadelerin yer alması, hâdiseyi nakleden Ebû Leylâ el-Ensârî, Ebû Amre el-Ensârî gibi sahâbîlerin biyografilerinin belirgin olmayışı, bilgi netliğindeki başka sorunlardır.[853]

Hz. Peygamber'in sularla ilgili mu'cizelerinin ilk defa hangi eserlerde ele alındığı, rivayetlerin izini sürmek bakımından önemlidir. Bu, aynı zamanda rivayetlerdeki olası genişlemeyi de gösterecektir. Su mu'cizesi ile ilgili haberler erken dönem eserlerinden gerek hadis gerekse de İslâm tarihi kaynaklarında yer almaktadır.[854] Örneğin, Sudâ hey'etinden Ziyâd b. Hâris'in ve kabilesinin İslâm'a girişiyle ilgili Abdürrezzâk'ın ve İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*, Tirmizî'nin *es-Sünen* adlı eserlerine bakıldığında rivayetlerin, "ezan okuyanın kâmeti de getirmesi gerektiği" bâbında ele alındığı ve Hz. Peygamber'in ona ezan okumayı buyurması neticesinde gelişen bir hükümle ilgili olduğu görülmektedir.

[853] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 106; VII, 241-242, 292.
[854] İbn İshâk, I, 282; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1040-1041.

Bu rivayetlerde su mu'cizesi olayından hiç bahsedilmemektedir.[855] Aynı şekilde İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında Sudâ hey'etinin anlatıldığı bölümde de su mu'cizesine değinilmemiştir.[856] Diğer taraftan Ziyâd b. Hâris'in ezân ile ilgili söz konusu rivayetleri kimi hadis münekkitleri tarafından tahkik edilerek zayıf olarak nitelendirilmiştir.[857] Bahsi geçen rivayetlerdeki sahâbî Ziyâd'ın şahit olduğu su mu'cizesinin ilk defa Fesevî'nin (ö. 277) *el-Ma'rifetü ve't-Târîh* adlı eserinde yer aldığı görülmektedir.[858] Fesevî'den sonraki nesiller olan Firyâbî, *Delâil*'inde; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde; Ebû Nuaym da *Delâil*'inde aynı rivayeti tekrarlamaktadır.[859] Rivayet aynı şekilde *Sübülü'l-Hüdâ* da dâhil sonraki kaynaklar tarafından eserlere girmekte ve nakledilmektedir.

Tüm rivayetlerde olduğu gibi özellikle mu'cize haberlerinin yer aldığı nakillerde artma olup olmadığı, haberlerin sıhhatinin denetlenmesi, metinlerin birbirleriyle kıyaslanması ve ayrı hâdise zannedilen rivayetlerin cem edilmesi, senedde yer alan biyografilerin iyice araştırılması gibi çalışmaların yapılmasının zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

2.6.6. Fezâil ve Tıbb-ı Nebevî Bahisleri

Fezâil: fazîlet kelimesinin çoğulu olup sözlükte üstünlükler anlamına gelmektedir. Fezâilü'n-Nebî şeklinde kullanılan bu kavram, Hz. Peygamber ve çevresindeki bazı kimselerle ilgili fazilet ve üstünlükleri ifade etmektedir. Aslında fezâil ve hasâis kavramlarının birbirinin mürâdifi olduğu düşünülebilir.[860] Müellif *Sübülü'l-Hüdâ*'nın bu bölümlerinde faziletler bakımından Hz. Peygamber'i diğer Peygamberlerle kıyaslamakta

[855] Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Musannef*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan 1982, V, 313-501, I, 470, 475; İbn Ebû Şeybe Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1988, I, 196; Tirmizî, *es-Sünen*, I, 273.
[856] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 326; VII, 503.
[857] İbn Mâce Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnavut, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009, I, 461 (717); Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, I, 142; II, 117; Tirmizî, *es-Sünen*, I, 273. Zaman zaman hadis tenkidinde bulunan müellif Şâmî'nin burada herhangi bir yorumda bulunmadığı görülmektedir.
[858] Fesevî Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-Târîh*, thk. Ekrem Diyâ el-Umerî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981; II, 495.
[859] Firyâbî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 72; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 262; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 412.
[860] Erdinç Ahatlı, "Hasâisü'n-Nebî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 277-281.

sonra da çevresindeki kimselerin faziletlerini konu edinmektedir.[861] Aslında Hz. Peygamber'in üstünlükleriyle aynı zamanda onun hususiyetlerini de işlemiş olmaktadır. Bu nedenle onun bu bölümlerde, fezâil anlamında hasâis ıstılahını da sıkça kullandığı görülmektedir.[862] Bununla birlikte bu bölümde daha çok Hz. Peygamber'in etrafındaki kimselerin faziletlerinin ele alınması, konunun ayrı bir başlıkla işlenmesini gerektirmiştir. Müellif, eserinin son bölümlerinde ise fezâil-hasâis bölümlerinden ayrı olarak tıbb-ı nebevî [863] konularını ele almaktadır. Bu bahislerin kısa olması, üstünlüklerden sayılabilmesi ve fazîletlere bitişik olarak zikredilmesinden dolayı bu bölüme katılması uygundur.[864]

Sübülü'l-Hüdâ'da fezâil bahisleri denince kısaca Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerle fazilet bakımından mukâyesesi ve o dönemde yaşayan, kendisine değer biçilen biyografiler anlaşılmaktadır. Bu biyografiler; akrabaları, eşleri, cennetle müjdelenenler, özel bir görev ile görevlendirdikleri, köle ve cariyeleri gibi uzun listeler halinde ele aldığı kimselerdir.[865] Beyrut baskısında bu konular, onuncu cildin son kısımlarından on birinci cildin sonuna kadar sürmektedir. On ikinci ciltte ise fezâil bahislerinin devamı olarak beşeriyeti ve ona sövenin durumu gibi konular işlenmektedir.

Bu bölümde; başka Peygamberlerin faziletlerinin Hz. Peygamber'in faziletleriyle kıyaslanması, [866] Hz. Peygamber'in [867] ve âl-i beytinin faziletleri, onlara itina

[861] Bu bölümlerde Şâmî, Hz. Peygamber'in zatına ait iki yüz on üç civarında üstünlükten bahsetmektedir. Ayrıca diğer ümmet ve şeriatlardan üstünlükleri, diğer peygamberler karşısında zatını ilgilendiren üstünlükleri, ümmetinin ahirette nail olacağı üstünlükleri, helaller-haramlar ve kendine has eylemler üzerinden Hz. Peygamber'in hususiyetleri konuları maddeler halinde kategorize edilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 274-492.
[862] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 274.
[863] Tıbb-ı Nebevî: Hz. Peygamber'in tıpla ilgili görüş, öneri ve tavsiyelerini ifade eder. Bu alanda yazılmış eserler de vardır. Örneğin: İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Muhtasar fi't-Tıb (et-Tıbbu'n-Nebevî)* adlı eseri bu sahada yazılmış ilk eser sayılır. Bkz. Tahsin Görgün, "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 313. Aynı şekilde Buhârî, Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin hadis kitaplarında "Kitâbu't-Tıb" bölümleri bulunmaktadır. Şâmî'nin de kaynaklarından olan İbnü's-Sünnî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Müstağfirî, Zehebî, İbn Kayyım el-Cevziyye, Süyûtî gibi âlimler bu sahada eserler vermişlerdir. İbn Kayyım'ın *Zâdu'l-Meâd*'ında müstakil olarak "et-Tıbbu'n-Nebevî" diye bir bölüm bulunmaktadır.
[864] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-226.
[865] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 3.
[866] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264-273.
[867] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 274-492.

gösterilmesini, sevilmesini tavsiye etmesi, buğzetmekten sakındırması, çocukları, torunları,[868] amcalar, halalar ve onların çocukları, dayıları[869] ve eşleri,[870] cennetle müjdelediği on sahabî,[871] ashâbından görevlendirdiği kadıları, fakihleri, müftüleri, hâfızları, vilayetlere gönderdiği vezirleri, emirleri, âmilleri ve seferde olduğu zaman Medine'ye bıraktığı nâibleri,[872] bazı hâkim ve yöneticilere gönderdiği elçileri, yazışmaları ve akabinde meydana gelen olaylar,[873] kâtipleri,[874] hatipleri, şairleri, kervanbaşıları, korumaları, hâcipleri, fedâileri, mâlî işlerine bakanları, yüzüğü, misvağı, ayakkabısı ve tarağı gibi hususî eşyalarına göz kulak olanları, seferdeki kılavuzları, develerine ve sürülerine seyislik edenleri,[875] köleleri, cariyeleri, hizmetinde bulunanları, mevâlî olmayanlardan hizmetinde bulunanları,[876] binek hayvanları,[877] insanlığın Hz. Peygamber karşısındaki görev ve sorumlulukları,[878] nebî, resûl ve meleklerin ismet sıfatına sahip olması ve bir peygamberin peygamberliğinin nasıl bilineceği,[879] yanılması ve unutmasının mümkün olup olmayacağı,[880] diğer peygamberlerde olduğu gibi kendine has dünyalık halleri ve beşer olmasıyla ilgili hususları,[881] ona ve diğer peygamberlere söven, onların şanını alçaltan kimselerin durumu,[882] muskalar ve şifa amaçlı yazılanlarla ilgili tutumu,[883] tıpla ilgili tutumu ve uygulamaları,[884] Hz. Peygamber'in ölümünden sonra ziyaret edilmesi ve bunun fazileti,[885] onu vesile edinmek ve[886] salâvât getirmenin

[868] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 3-81.
[869] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 82-142.
[870] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 143-236.
[871] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 237-324.
[872] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 325-343.
[873] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 344-374.
[874] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 375-394.
[875] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 395-404.
[876] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 405-417.
[877] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 418-422.
[878] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 423-438.
[879] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 454-469.
[880] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 470-498.
[881] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 3-20.
[882] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 21-35.
[883] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-94.
[884] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 95-226.
[885] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 375-402.
[886] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 403-408.

fazileti, [887] kıyamette diriltilmesi ve kıyamet günündeki ahvâli konuları ele alınmaktadır.[888]

Fezâil bölümlerinde öncelikle ele alınan konulardan biri, Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerle mukayese edilmesi meselesidir. Burada Hz. Peygamber'in, zikredilen on altı Peygamber ile faziletlerinin kıyaslaması yapılmaktadır. Müellif, Hz. Peygamber'in bahsedilen Peygamberlere denk olduğunu ifade sadedinde "müvâzâtuhû" ibaresini kullanmakta, giriş kısmında yararlandığı başlıca kaynakları beyan etmektedir. Aynı şekilde bu kısımda müellifin kutsayıcı ve yüceltici bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Zira o, diğer Peygamberlere verilen mu'cizelerin benzerinin veya daha büyüğünün Hz. Peygamber'e verildiğini hatta başka Peygamberlere bu kadar mu'cize verilmediğini savunmaktadır.[889]

Eserde, Hz. Peygamber'in kıyaslandığı ilk Peygamber, Hz. Âdem'dir. Müellif, Hz. Âdem'in faziletleri sadedinde Allah'ın onu vasıtasız yaratması, melekleri ona secde ettirmesi, isimleri ona öğretmesi ve onunla konuşması gibi hususiyetlerini sıralamaktadır. Buna karşılık Hz. Peygamber'in göğsünün yarılması ile Peygamberliğe hazırlanmasının, onun bir elçi olarak yaratılması anlamına geldiğini ifade etmektedir. O, bu iki yaratılma eylemi üzerinden Hz. Peygamber'inkini daha faziletli görmektedir. Zira Hz. Âdem'in yaratılması Hz. Peygamber'in vücuda gelmesi içindir, aslında Hz. Âdem bir vasıta, Hz. Muhammed ise bir gayedir. O halde göğsünün yarılması sonucunda Peygamber olarak yaratılışı, Hz. Âdem'in vasıtasız yaratılışından daha faziletlidir.[890]

Bir başka kıyaslama da meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi üzerinden yapılmaktadır. Ahzâb Sûresi elli altıncı âyette geçen Allah'ın, meleklerin ve tüm

[887] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 409-451.
[888] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 452-470.
[889] Bu bağlamda hurma kütüğünün inlemesi mu'cizesinin Hz. İsâ'ya verilen ölüleri diriltme mu'cizesinden daha büyük olduğu vurgulanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264.
[890] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264. Bu düşüncenin Hakikat-ı Muhammediye yaklaşımından beslendiği söylenebilir. Bkz. Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Hakîkat-ı Muhammediyye", 218. Ayrıca Şâmî'nin, bu yorumu hocası Kastallânî'nin *el-Mevâhib* adlı eserinden aynen aldığı görülmektedir. Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 302.

mü'minlerin Hz. Peygamber'e salâtu selâmda bulunmasının Hz. Peygamber adına bir üstünlük olduğu ifade edilmekte ve bu durumun meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesinden daha faziletli olduğu söylenmektedir.[891] Bu tür haberlerin Şâmî'den önceki başka müellifler tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Böylece Peygamberler arası kıyaslama anlayışının nesilden nesile aynı rivayetlerin tekrarlanmasıyla kabul gördüğü ve benimsendiği anlaşılmaktadır.[892]

Hz. Peygamber ile diğer Peygamberler arasındaki kıyaslamalarda "etemmu, eşrefu, ebleğu" gibi ism-i tafdîl sîgası kullanılarak Hz. Peygamber'in daha üstün olduğu vurgulanmak istenmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in çeşitli mu'cizeler bakımından Hz. İsâ ile kıyaslanırken ölüleri diriltmesi mu'cizesine karşılık Hz. Peygamber'e zehirli koyunun dile gelip konuşması ve durumunu söylemesi anlatılmakta ve "eblağ" yani daha mükemmel olarak nitelendirilmektedir.[893]

Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerle kıyaslanması hatta yarıştırılması düşüncesinin kaynağı hatıra gelmekte ve sebeplerden birinin diğer din mensuplarıyla aynı toplumda yaşamanın sonucu olduğu söylenmektedir.[894] Kur'ân-ı Kerîm'de diğer Peygamberlere ait mu'cizelerin daha açık şekilde bulunması, örneğin Hz. İsâ'nın ölüleri diriltmesinin gayet net anlatılması,[895] Müslümanları bu şekilde bir kıyaslamaya itmiş

---

[891] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264-265. Şâmî, bu yorumun kaynağının Vâhidî'nin *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı eseri olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Vâhidî Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. İsâm b. Abdülmuhsin el-Humeydân, Dâru'l-Islâh, Demmâm 1992, I, 361.

[892] Sehâvî, *el-Kavlu'l-Bedî fi's-Salâti ale'l-Habîbi'ş-Şefî'*, Dâru'r-Reyyân, 2002, 36; Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 303. *Sübülü'l-Hüdâ*'da Hz. Âdem'le kıyaslama örnekleri rivayetlerle devam etmekte, "Ümmetim temsilen bana su ve çamur içerisinde gösterildi. Hz. Âdem'e esmânın öğretildiği gibi bana da esmânın tamamı öğretildi" rivayeti aktarılmaktadır. Bkz. Deylemî Şîreveyh b. Şehredâr, *Müsnedü'l-Firdevs*, thk. Saîd b. Zağlûl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, IV, 166. Müellif, Taberânî'den bir başka hadisi bu rivayeti desteklemek için getirmekte ancak bu hadis, Hz. Peygamber'e esmânın öğretilmesinden ziyade Muhammed ümmetinin tamamının ona tanıtıldığı anlamındadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 265; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 181.

[893] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 265, 272-273. İnanç bakımından kaynağı Allah olan bu tür sıradışı olayların hangi peygamberden sudur etmesi önemli olmamalıdır, nihayetinde bütün peygamberler Allah elçileridir. Dahası Müslümanların peygamberler arasında bir ayrım yapmadan iman etmekle mükellef olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanmaktadır (Bakara Sûresi 2/286). Mu'cize türü haberlerin peygamberlerin şeriatlarının ayrı olmasını önemli kılan tatbikî konulardan olmadığı hususu da ıskalanmamalıdır.

[894] Özdemir, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", 133; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, 126; Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 74.

[895] Âl-i İmrân Sûresi, 3/49.

olmalıdır.[896] *Sübülü'l-Hüdâ*'da da görüldüğü üzere Tevrât ve İncil gibi dinî metinlerde Hz. Peygamber'in adına ve Peygamberliğine dair bilgilerin ortaya çıkarılma gayreti Müslümanların diğer din mensuplarının metinlerinden destek aramalarının neticesi olmalıdır.[897]

Sübülü'l-Hüdâ'da fezâil haberlerinin yoğunlukla ele alındığı bölümlerden diğerinin biyografilerle ilgili olduğu görülmektedir. Biyografi haberleri Hz. Peygamber'in akrabalarının ve çevresindeki önemli şahsiyetlerin menkıbelerini içermektedir. Bu anlatımlar on birinci cilt boyunca devam etmektedir. O, Hz. Peygamber'in ailesi ile konuya giriş yapmakta, akrabalarının ve ehl-i beytinin faziletlerini öncelikle işlemektedir. Bu bölümde aktarılan rivayetlerden önemli bilgiler edinilebilmektedir. Hâşimoğulları ile diğer Müslüman olmuş Kureyşliler arasında sebepleri cahiliye dönemine kadar uzanan soğukluğun, hicret sonrası Medine'de devam ettiğine dair olan rivayetler, esasen daha sonraki yıllarda gerçekleşecek ihtilaflara ışık tutacak mahiyettedir. Hz. Peygamber, Ebû Leheb'in kızına babasından ötürü laf söyleyenlere bunun kendisine ve akrabalarına karşı bir eziyet olduğunu bildirmesi, Hz. Peygamber'in akrabalarına arka çıkmasının sebeplerini de göstermektedir.[898]

Şâmî, Hz. Peygamber'in akraba ve aile bireylerinin faziletlerinden bahsederek öncelikle evlatlarını konu edinmektedir. Bu bölümde çocuklarının hayatına dair detaylı bilgiler yer almaktadır. Örneğin eserde oğlu İbrâhîm'in menkıbeleri başlığında tekrarsız sunulan rivayetler ve sahipleri sırasıyla şu şekilde yer almaktadır:[899] 1) Annesi, cariye ve Kıptî asıllı Mâriye binti Şem'ûn'dur. 2) Hicretin 8. yılında Medine'de Âliye'de dünyaya gelmiştir. 3) Hz. Peygamber, dindar ve takvâ sahibi bir kadın olan Mâriye ile evlilik yapmış ve oğlu İbrâhîm dünyaya gelmişti, yaz aylarında ve hurmaların hasat mevsiminde

[896] Sönmez Kutlu, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007, 40.
[897] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 103-114.
[898] Buradan Hz. Peygamber'in kabilecilik yaptığı gibi olası bir iddianın gerçeği yansıtmadığı anlaşılmakta, onun "Ey Abdülmuttalip oğulları!" diye yaptığı hitaplarında ayrımcılığa yorulabilecek anlamlar bulunmamakta iyilik ve hayır tavsiye edilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 3-5.
[899] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 21-28.

onları Âliye'de iskân ederdi. (İbn Sa'd) 4) Hz. Peygamber, İbrâhîm'in doğumuyla ilgili olarak akîka kurbanı kesmiş, saçlarını traş ettirerek toprağa gömmüş, ağırlığınca gümüşü sadaka olarak vermişti. (İbn Sa'd) 5) İbrâhîm'in sütannesi Ümmü Bürde'dir. (İbn Sa'd ve Zübeyr b. Bekkâr) 6) Daha sonra Hz. Peygamber, oğlu İbrâhîm'i emzirmesi için demirci Ebû Seyf'in hanımı Ümmü Seyf'e verdi. (Buhâri ve Müslim) 7) Demirci Ebû Seyf körük yaptığından evi ve etrafı toz duman içerisinde olurdu.[900] (Müslim) 8) İbrâhîm, hicretin onuncu yılında on sekiz ay yaşadıktan sonra vefât etti. (Vâkıdî ve Ahmed b. Hanbel) 9) Hz. Peygamber, oğlu İbrâhîm'in vefâtına üzülerek ağladı, bunu eleştirenlere hüzünlenmenin sınırlarını öğretti. (İbn Sa'd) 10) Aksi görüşler olsa da cenâze namazını kıldığına dair rivayetler vardır. (İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Beyhakî, İbn Mâce, Ebû Ya'lâ, Ebû Dâvûd) 11) Hz. Peygamber, definde ceset için bir boşluk bırakılmasını ölünün yakınlarını teselli edeceği düşüncesiyle olumlu bakmıştır. (İbn Sa'd) 12) İbrâhîm'in vefâtı günü güneş tutulmuş, Hz. Peygamber bunun gerçek sebebinin ölüm olayı olmadığını ifade etmiştir. (İbn Sa'd, Buhârî ve Müslim) 13) İbrâhîm'in cennette bir sütannesinin olduğunu ifade etmiştir. (İbn Mâce) 14) Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in yaşaması durumunda Peygamber olacağı ifade edilmiştir. (Buhârî, İbn Mâce, İbn Sa'd vd.) 15) Hz. Peygamber, Kıptîlere Mâriye'den ötürü oluşan akrabalık bağından dolayı iyi davranılması gerektiğini ifade etmiştir. (İbn Sa'd, Taberânî)

Görüldüğü üzere eserde Şâmî'nin ele aldığı nakillerden tarihsel gerçeklik adına bazı net bilgiler edinilebilmektedir. Hz. Peygamber'in oğlunun adı, nerede ve ne zaman doğduğu, ne kadar yaşadığı, hangi eşinden doğduğu, sütanneleri, vefâtının sonuçları, buna karşı Hz. Peygamber'in tepkisi gibi net bilgilerden bahsedilebilir. Bu malumatın birçoğunun başka kaynakların da desteklediği gerçek bilgiler olduğu görülmektedir.[901]

[900] Her ne kadar Şâmî değinmese de İbrâhîm'in sütanne Ümmü Seyf ile birlikte demirci Ebû Seyf'in evinde kaldığı zaman dilimi içerisinde bahsi geçen körük dumanına maruz kalmış olması, muhtemel vefât sebebidir diye akla gelmektedir.

[901] Şâmî'nin de değindiği, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in kabri başında telkin verdiği şeklinde bazı bilgilerin tarihsel gerçeklikten uzak olduğu söylenebilir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 25.

Şâmî, biyografi ve menkıbe türündeki haberleri uzunca ele aldıktan sonra insanların Hz. Peygamber'e karşı ödev ve sorumlulukları, Peygamberliği ve beşerî yönleri, Peygamberliğini hafife almanın hükümleri gibi hususları gündeme getirmektedir.[902] Hz. Peygamber'in Peygamberliği sadedinde ise masumiyeti konusu işlenmekte, Peygamberlik öncesi ve sonrasını kapsadığı, kalben, kavlen hatta azalarıyla masum olduğu anlatılmaktadır.[903] Bu konuyu takiben beşeriyeti bağlamında unutması ve yanılması hususunda örnekler aktarılmaktadır.[904] Daha sonra meleklerin faziletlerine ve özelliklerine değinilmektedir.[905] Hz. Peygamber'in beşerî halleriyle ilgili anlatımlar, eserin son cildinde de devam etmektedir.[906] Şâmî, Hz. Peygamber'e yakışıksız söz sarfeden kimselerin durumları ile hükümlerini değişik yönleriyle ele alarak fezâil bölümlerini bitirmektedir.[907]

Eser, Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtı bahsine kadar olan kısımda tıbb-ı nebevîye dair konuları gündeme getirmektedir.[908] Tıbb-ı nebevî anlatımlarına rukye rivayetlerinin yer aldığı konularla başlanmakta daha sonra tıp konularına giriş yapılmaktadır.[909] Daha sonra bu bölümde uzun bir şekilde Hz. Peygamber'in tıbbî tavsiyelerine yer verilmekte, bu tavsiyelerde tecrübî bilgiler içeren anlatımlar da bulunmaktadır.[910] Diğer taraftan Hz. Peygamber'in, develerin süt ve idrarından içmeyi

[902] Ödev ve sorumlulukların anlatıldığı bölümün mevâiz anlatımları şeklinde olduğu görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 423-453.
[903] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 454-465.
[904] Şâmî, burada Hz. Peygamber'in küçük günah işlemesinin câiz olmadığını ispat sadedinde aksini iddia edenlere karşı cevaplar vermektedir. Diğer taraftan zelle denilen hataların bir açıklaması olduğunu izah etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 466-483.
[905] Melekler konusunun nübüvvetle ilgili bahislerle bir arada ele alınmasının biraz uzak olduğu düşünülebilir. Ancak müellifin genel başlıkla ilgili olarak Meleklerin faziletlerine değinmek istediği söylenebilir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 484-498.
[906] Müellif bu kısımda, Hz. Peygamber'in beşeriyetini vurgulamakta, zikri geçen zafiyetler ve zellelerin onun seçilmişliğine halel getirmediğini söylemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 3-20, 6.
[907] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 21-35.
[908] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-226.
[909] Tıbbın başlangıcına dair rivayetlerin yer aldığı kısımda Hz. Süleyman'a nispet edilen bir kıssa bulunmaktadır. Buna göre bitkilere ne için yaratıldığı sorulur, onlar da bir hikmete binaen yaratıldıklarını söylerlerdi. Bir faydaları bilinirse ekilirler yoksa gizlenirlerdi. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 95.
[910] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 96, 102. Bu tavsiyelerin insan sağlığına katkı sunacak yönleri olduğu ve günümüzde ehemmiyeti kabul edilen alternatif tıbbı içerdiği söylenebilir. Ancak tıbbın geliştiği böyle bir asırda zarar verme ihtimali olan hatta yan etkisi kaçınılmaz olabilecek test edilmemiş yöntemlerin tecrübî bilgi veya dinî bir hüküm olarak uygulanması yanlış olabilir. Hz. Peygamber de bazı uygulamalara mesafeli

tavsiye etmiş olması, senet ve metin itibariyle kabul edilecekse genel olmadığı ve söz konusu hadiste geçen kimselere hususî bir tavsiyesi olduğu düşünülmelidir. Şâmî, rivayeti deve sütü üzerinden yorumlamakta, idrarı ise deve yavrusundan olursa sütle karıştırılmak suretiyle ve ilk çıkış anında fayda vereceğini izah etmektedir.[911] Ayrıca müellif, son bölümde şifa verici özelliği olan bitkisel ve hayvansal ürünleri sıralarken deve sütünü saymakta ancak idrarını zikretmemektedir.[912]

Müellif, Hz. Peygamber'in kullandığı iyileştirici etkisi olan bitkisel mamülleri ve faydalarını ifade eden rivayetleri alfabetik olarak sıralayarak bu bölümü bitirmektedir.[913] Tıbb-ı nebevî adına anlatılanların; dönemin hastalıklarını, tedavi yöntemlerini ve ilaçlarını belirtmesi bakımından sosyal tarih ve İslâm tıp tarihi adına katkı sunduğu şüphesizdir.

durmuştur. Örneğin, dağlamanın faydası olabileceğini kabul etmekle beraber ümmetine bunu yasakladığını ifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 147.

911 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 135, 195.

912 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 225. Buna ilâve olarak ilgili rivayetin sadece deve sütüyle ilgili olduğu, idrarın ise daha sonradan rivayete eklendiği tartışılmıştır. Bkz. Ali Osman Ateş, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıbbî Boyut", *Adana 2015 İslâm & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, Adana 07-10 Ekim 2015, 372. Sonuç itibariyle bu gibi haberlerde Hz. Peygamber'in beşeriyete gönderilmesinin doktorluk veya başka bir şey olmadığı, bilinmesi gereken gerçeğin onun Allah'ın elçisi gerçeği olduğudur. Bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Tıbb-ı Nebevî'nin Kaynağı", *Adana 2015 İslâm & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, 19-35.

913 Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 217-226.

III. BÖLÜM

SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'NIN KAYNAKLARI, METODU VE ETKİSİ

Sübülü'l-Hüdâ, Hz. Peygamber'i tüm yönleriyle ve tarihî gerçekliğiyle ele alan kapsamlı bir siyer külliyatıdır. Eserde Hz. Peygamber'in hayatı, kronolojik olarak ortaya konulmak istenmiş, kronolojiden bağımsız şemâil, hasâis, fezâil, ibadet ve muâmelât gibi konular da ele alınmıştır. Ayrıca *Sübülü'l-Hüdâ*'da, daha önceki âlim ve eserlerden edinilen ilmî birikim, müellifin kendi sistematiğiyle yeniden oluşturulmuştur. Eserdeki kaynak çeşitliliği ve rivayet zenginliği, o ilmî birikimden yararlanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla eser hacimli hale gelmiş, metodik açıdan dikkat çekici olmuştur. Her ne kadar müellif, nakilciliğiyle tebarüz etse de, tasarladığı bir metodu göze çarpmaktadır.

Şâmî'nin "ömrümün azığı"[914] olarak nitelendirdiği eserinde, ana başlıklar ve onlara bağlı alt başlıkları bir plân çerçevesinde oluşturması, onun siyer metodolojisini göstermektedir. Aynı şekilde öncelikle konuyla ilgili rivayetleri yorumsuz vermesi, mülâhaza bölümlerinde bu rivayetleri yorumlaması ve tartışması, konu sonlarında sözlük kısımları oluşturması, eserinde takip ettiği metot bakımından ilk göze çarpan hususlardır. Anlatımlarında Kur'ân-ı Kerîm'den, Hz. Peygamber'in hadislerinden, eyyâmü'l-Arab anlatılarından, Arap şiirinden ve tüm İslâmî disiplinlerden kâfi miktarda yararlanıyor olması da aynı şekilde dikkat çeken noktalardandır.

Şâmî, eserin önsözünde, yöntemine dair önemli bilgiler vermektedir. Burada uydurma hadislere yer vermediğini, hadislerde "teâruz" olması durumunda "te'lîf"[915] metodunu kullandığını söylemektedir. Her bölümün sonunda anlaşılmayan noktaları, "tembîhât (mülâhazalar)" kısımlarında açıkladığını, "tefsîrü'l-ğarîb" bölümleriyle

---

[914] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 5.

[915] Teâruz: Hadislerin mana ve hüküm bakımından birbirine veya diğer delillere zıt olması anlamına gelir. Te'lîf ise: İlk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görülen hadislerin arasını, birini veya ikisini te'vîl etmek suretiyle veya başka bir şekilde uzlaştırmaya denir. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 312, 316.

bilinmeyen kelimeleri izah ettiğini ayrıca önem arz eden kelimeleri harekelediğini ifade etmektedir.[916]

Şâmî rivâyetleri verirken birçok farklı metne nazaran, üzerinde ittifaklı olanı vermekte, Buhârî ve Müslim rivâyetleri bulunduğunda onları öncelemektedir. Rivâyetlerin Buhârî ve Müslim dışındaki hadis imamlarından gelen lâfızlarını, ziyâde olarak zikretmektedir. O, eserinde amelî mezhep imamlarından da rivâyetlerde bulunmuş ancak Ebû Hanîfe'den hiçbir hadis rivâyetine rastlamadığını söylemiştir.[917]

Müellif, sahâbîler için "radiyallâhu anh"; tâbiîn, tebe-i tâbiîn için ise "rahmetullâhi aleyh" ibaresini kullanmaktadır. O, eserinde adı geçen kimi âlimleri bazı rumuz ve kısa ifadelerle kodlamaktadır. Mukaddime kısmında bahsettiği son üç rumuz ise noktalama işaretleriyle ilgilidir. Bu kısaltmaların birçoğu Şâmî'ye has olup geri kalan kısmı ise İslâm ilim geleneğinde bilinen ve kullanılan kodlamalardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Şeyhân:[918] Buhâri ve Müslim. 2) Sitte:[919] Buhârî, Müslim ve Sünen-i Erbaa.[920] 3) Hamse:[921] İbn Mâce dışında kalan Kütüb-i Sitte. 4) Selâse:[922] İbn Mâce dışında kalan Sünen-i Erbaa. 5) Eimme:[923] Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Kütüb-i Sitte müellifleri ve Dârekutnî. 6) Cemâa:[924] Ahmed b. Hanbel ve Kütüb-i Sitte müellifleri. 7) Ebû Ömer: Hâfız Yûsuf b. Abdilber.[925] 8) Kâdî: Ebû'l-Fadl Kâdî İyâz.[926] 9) Emîr: İbn Mâkûlâ[927]

[916] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3.
[917] Bunu şu şekilde ifade eder: "İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe en-Nu'mân'dan –rıdvânullâhu teâlâ aleyh- tahrîc edilmiş bir rivâyete rastlayamadığımdan, ondan hiçbir nakilde bulunamadım." Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.
[918] Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 294.
[919] Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 279.
[920] Sünen-i Erbaa: Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünenleridir. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 284.
[921] Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 110.
[922] Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 273.
[923] Şâmî, eseri boyunca yüz civarında "eimme" remziyle ilgili âlimlere atıfta bulunmaktadır.
[924] Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 47.
[925] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, ö. 463/1071, Endülüslü muhaddis, münekkit, edip, tarihçi ve Mâlikî fakihi. Bkz. Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülberr en-Nemerî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 269-272.
[926] Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, ö. 544/1149, Mâlikî kadısı, hadis, fıkıh ve dil âlimi. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *DİA,* İstanbul 2001, XXIV, 116-118.
[927] İbn Mâkûlâ: Ebû Nasr Alî b. Hibetullâh b. Alî el-İclî, ö. 475/1082'den sonra, Büveyhîler'den Celâlüddevle devrinde vezirlik yapmış bir âlimdir. Bkz. Nuri Topaloğlu, "İbn Mâkûlâ", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 168-169.

adıyla bilinen meşhur Abbâsî veziri, Ebû Nasr Ali b. Hibetullâh. 10) Süheylî:[928] İmam Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah el-Has'amî. 11) *Ravd*: Süheylî'nin meşhur eseri *er-Ravdu'l-Unuf*. 12) Ebû'l-Ferec:[929] Hâfız Abdurrahmân b. el-Cevzî. 13) Ebû'l-Hattâb:[930] Hâfız Ömer b. Hasen b. Dıhye. 14) Ebû Zer: Hâfız Mus'ab b. Muhammed b. Mes'ûd el-Huşenî. 15) İmlâ: Huşenî'nin İbn Hişâm *Sîre*'si üzerine yazdıkları. 16) *Zâdu'l-Meâd*: Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Kayyım'ın[931] *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd* adlı eseri. 17) Ebû'r-Rebî:[932] Sika ve sebt (güvenilir, sağlam) vasıflı Süleymân b. Sâlim el-Kelâî. 18) *İktifâ*: Kelâî'nin meşhur eseri. 19) Ebû'l-Feth:[933] Hâfız Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs. 20) *Uyûn*: İbn Seyyidinnâs'ın meşhur eseri *Uyûnu'l-Eser*. 21) Kutb:[934] Hâfız Kutbü'd-Dîn el-Halebî. 22) *Mevrid*: Halebî'nin meşhur eseri *el-Mevridü'l-Azb*. 23) *Zehr*: Alâaddîn Moğultay'ın[935] *ez-Zehrü'l-Bâsim*'i. 24) *İşâra*: Alâaddîn Moğultay'ın *el-İşâra ilâ Sîreti Seyyidinâ Muhammed*'i. 25) *İmtâ*: Mısırlı tarihçi İmam Takiyyüddîn el-Makrîzî'nin *İmtâ*'ı. 26) *Misbâh*: İmam Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî'nin[936] *el-Misbâhu'l-Münîr*'i. 27) *Takrîb*: Feyyûmî'nin oğlu olan meşhur Mahmûd b. Hatîb ed-Dehşe'nin[937] *et-Takrîb fî İlmi'l-Ğarîb*'i. 28)

[928] Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlikî, ö. 581/1185, er-Ravdü'l-Ünuf adlı eseriyle tanınan âlim. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Süheylî, Abdurrahmân b. Abdullâh", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 30-32.

[929] Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, ö. 597/1201, İslâmî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 543-549.

[930] Ebû'l-Hattâb Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî el-Belensî ed-Dânî, ö. 633/1235, Endülüslü muhaddis, tarihçi ve edip. Bkz. Mehmet Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 413-414.

[931] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, ö. 751/1350, İslâm bilimlerinin birçok alanında eser vermiş Hanbelî âlimi, Bkz. H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyım el-Cevziyye", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 109-123.

[932] Ebû'r-Rebî Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî, ö. 634/1237, Endülüslü hadis âlimi ve edip. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Kelâî", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 193-194.

[933] Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, ö. 734/1334, Muhaddis, fakih, edip ve tarihçi. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 316-318.

[934] Ebû Muhammed Ebû Alî Kutbüddîn Abdülkerîm b. Abdinnûr b. Münîr el-Halebî, ö. 735/1335, Hadis ve Kıraat âlimi. Bkz. Ali Toksarı, "Kutbüddîn el-Halebî", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 484.

[935] Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî, ö. 762/1361, Hadis hafızı, tarih ve ensâb âlimi. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 229-231.

[936] Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, ö. 770/1369, Arap dil bilgini, hatip, fakih, kıraat âlimi ve tarihçi. Bkz. Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 516-517.

[937] Ebû's-Senâ Nûrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî el-Hamevî, ö. 834/1431, Muhaddis, fakih, edip. Bkz. İ. Hakkı Ünal, "İbn Hatîbüddehşe", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 30-31.

Hâfız: Şeyhülislâm Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer.[938] 29) *Feth*: İbn Hacer'in *el-Fethü'l-Bârî*'si. 30) *Şerhu'd-Dürer*: İbn Hacer'in, hocası Hâfız el-İrâkî'nin [939] *Elfiyyetü's-Sîre*'sine yazdığı şerh. 31) *Nûr*: Hâfız Burhâneddîn el-Halebî'nin[940] *Nûru'n-Nibrâs*'ı. 32) *Ğurer*: Muhibbü'd-Dîn b. Şihâbü'd-Dîn b. el-Hâim'in [941] *el-Ğureri'l-Mudîe*'si. 33) Seyyid: Medine'de İmam Şâfiî'nin şeyhi olan Nûreddîn es-Semhûdî.[942] 34) Şeyh-Şeyhunâ: Hâfız-ı İslâm Celâleddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî.[943]

Ayrıca Şâmî, "muvahhade" kelimesini Arap elifbasında ikinci harf "ب"; "müsellese" kelimesini dördüncü harf "ث"; "tahtiyye" kelimesini ise sonuncu harf "ي" anlamında kullanmıştır. [944] Aynı şekilde o, Hz. Peygamber'in isimleri konusunda, kaynağı olan âlimler için harf rumuzları koymuştur. Bu şekilde rumuzlar koyması, sadece "esmâ" başlığı altında ve birinci ciltte görülen bir durumdur. Şâmî, bu bölümde Hz. Peygamber'in beş yüz adet ismini tespit ettiğini, Kur'ân ve hadislerde geçmeyen isimleri kimi âlimlere atıfla aktarmakta ve onların isimlerini belli rumuzlarla ifade ettiğini söylemektedir.[945] Bu bağlamda "Kâdî İyâz (ö. 544/1149) için "يا", Azefî (ö. 633/1236) için "ع", İbn Dıhye (ö. 633/1235) için "د", Ebû'l-Feth İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334) için "ح", Süyûtî için (ö. 911/1505) "ط", Ebû'l-Hayr es-Sehâvî için(ö. 902/1497) "خا",

[938] Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, ö. 852/1449, Ünlü hadis âlimi ve hafızı. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 514-531.
[939] Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin b. Abdirrahmân el-Irâkî, ö. 806/1404, Hadis âlimi ve hafızı. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Irâkî, Zeynüddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 118-121.
[940] Ebû'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trablusî el-Halebî, ö. 841/1438, Hadis hafızı, âlim. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Sıbt İbnü'l-Acemî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 85-87.
[941] Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Karafî el-Mısrî, ö. 815/1412, Matematikçi ve fakih. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Hâim", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 62-65.
[942] Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, ö. 911/1506, Medine tarihi hakkındaki eserleriyle tanınan hadis ve fıkıh âlimi. Bkz. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Semhûdî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 489-491.
[943] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.
[944] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.
[945] Şâmî'nin "esmâ" konusunda belli harf rumuzlarıyla yararlandığı âlimlerin hususiyle bu alanda teliflerinin olması dikkat çekicidir. Bu nedenle müellifin onları zikri geçen şekilde ifade ettiği söylenebilir. Örneğin Ahmed b. Muhammed el-Azefî'nin *ed-Dürrü'l-Munazzam*'ı; İbn Seyyidinnâs'ın *Büşrâ'l-Lebîb fî Zikra'l-Habîb*'i; es-Sehâvî'nin *el-Kavlu'l-Bedî' fi's-Salâti ale'l-Habîb*'i ve İbn Dihye'nin *Kitâbu Şerhi Esmâi'n-Nebî* adlı eserleri "esmâ" ve "mevlid" konulu eserlerdir. Şâmî de *Sübülü'l-Hüdâ*'da zikri geçen eserlerden nakillerde bulunuştur. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 218, 400, 488; IX, 434, 437; XII, 417, 420.

Abdülbâsıt el-Bulkînî (ö. 923/1517 sonrası) için "عا"[946] rumuzlarını kullanmakta, diğerlerini ise isimleriyle söyledim" demektedir.[947]

3.1. Sübülü'l-Hüdâ'nın Kaynakları ve Kullanım Metodu

Sübülü'l-Hüdâ kaynak zenginliği olan bir külliyâttır. Eserde, tefsir, hadis, siyer, dil ve edebiyata dair kaynakların yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Müellifin, ilk dönem eserlerine öncelik tanıdığı dikkat çekici olmakla birlikte çağdaşı veya dönemine yakın eserlerden de yararlandığına şahit olunmaktadır. Bununla beraber devrindeki veya yakın dönemdeki tasavvuf çevrelerinden de kâfi miktarda şiir ve menkıbe türünde anlatılar sunmaktadır.

Müellif, mukaddime kısmında yararlandığı kaynakların üç yüzden fazla olduğunu beyan etmekte ve kimi müellifleri rumuzla tanıtmaktadır.[948] İbnü'l-İmâd *Şezerât*'ında Şâmî'den bahsederken onun bin kaynaktan yararlandığını söylese de[949] bu abartı olmalıdır. Eser incelendiğinde müellifin dört yüze yakın müelliften istifade ettiği söylenebilir.[950]

Şâmî'nin kaynaklarının çok olması ve verdiği nakillerde genellikle müellif adını verip eseri zikretmemesi, ilgili müellifin hangi eserinden yararlanıldığının tespitini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan aynı isimde birden çok âlimin bulunması da güçlüğü artırmaktadır. Ancak Şâmî, müelliflerin birbirinden ayrılması için bazı ipuçları koymuştur. Örneğin o, birden çok Beğâvî adındaki müelliften yararlanmaktadır. Ancak meşhur Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-

---

[946] Abdülbâsıt el-Bulkînî Şâmî'nin önemli kaynaklarındandır. Biyografisi için bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, IV, 28.

[947] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 407. Müellifin bu rumuzları kullandığı Hz. Peygamber'in isimleri konusu, eserde hacimli bir bölümdür. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 407-537.

[948] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3-4.

[949] İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 353.

[950] Bu çalışmada Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da başvurduğu dört yüz küsur müellife değinilmiştir. Müelliflerin birden çok eserinden yararlandığı düşünüldüğünde, kaynak sayısının altı yüz civarında olduğu tespit edilebilmektedir. Disiplinler birbirinden tam ayrılamasa da yetmiş küsur tefsir; iki yüz kırk küsur hadis; yüz yetmiş beş küsur dil-tarih; yüz elli küsur diğer kaynakları tespit edilmiştir. Ayrıca *Sübülü'l-Hüdâ*'nın kaynakları bağlamında eserde kullanılan kaynağın türü, atıf konuları ve sayısıyla ilgili bilgilendirici bir tablo sunulmuştur. Bkz. Ek.

Beğavî (ö. 516/1122)'den yararlanırken "الإمام البغوي رحمه الله" şeklinde birbirine benzer ibareler kullanmakta [951] zaman zaman "في تفسيره ومعجمه، شرح السنة، المصابيح" gibi eserlerinden[952] yola çıkarak da onu farkettirmektedir. Şâmî, yararlandığı diğer Beğâvî'yi ise Ebû'l-Kâsım el-Beğâvî veya tam adıyla Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Muhammed b. Abdülazîz el-Beğâvî (ö. 317/929) şeklinde söyleyerek diğeriyle karışmasını engellemektedir.[953] Bunu karışma ihtimali olan diğer kaynaklarında da yapmaktadır.[954]

Diğer taraftan Şâmî'nin yararlandığı müelliflerin birden çok disiplinde eser veren kimseler olduğu düşünüldüğünde, kaynaklarının kesin çizgilerle birbirinden ayrılarak tasnifi zorlaşmaktadır. Ayrıca müellifin eser adını çoğunlukla vermemesi ise kaynak adlarının tespitini güç kılmaktadır. Ancak İslâmî ilimlerde isim yapmış yazarları, meşhur eserleri üzerinden bir disipline bağlamak mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda Şâmî'nin disiplinlere göre başlıca kaynakları ve onlardan nasıl istifade ettiği aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir. Böylece eserin diğer İslâmî ilimlerle olan sıkı münasebeti de ortaya çıkmış olacaktır.

3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirleri

Müellifin eserinin tüm bölümlerinde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden yaygın bir şekilde yararlandığı görülmektedir. Âyetler genellikle bir konunun tamamıyla veya belirli bir kısmıyla ilgili olarak verilmektedir. Ayrıca bir hâdisenin; sebeb-i nüzûlü olması, bir iddiaya delil teşkil etmesi, belirli bir izaha destek vermesi veya açıklamaya yardımcı olması gibi nedenlerden dolayı âyetlerden yararlanılmaktadır. Âyetlerin siyerin tüm alanlarında yer bulmasına rağmen delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât, tıbb-ı nebevî ve sosyal hayata dair konulardaki kullanımı diğerlerine oranla daha azdır.

---

[951] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 432, 532; III, 63, 66, 116, 323; IV, 79, 112; V, 472; VI, 349, 363; VII, 192, 241, 295; IX, 38, 158, 236, 305; X, 72, 77, 166, 220, 399, 447, 478; XI, 75, 106, 114, 134, 448; XII, 425, 440.
[952] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 104, 184; IV, 88; VII, 326; VIII, 58, 59; X, 32, 154; XII, 181.
[953] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 370; V, 320, 323, 324; VI, 288, 353, 363; VII, 44, 82, 196, 207, 245, 271, 295, 298, 300, 307, 323, 333, 340, 370; VIII, 273; IX, 395, 396; X, 23, 35, 38, 39, 40, 281; XI, 44, 56, 63, 64, 72, 73, 78, 79, 80, 98, 99, 110, 113, 283, 398.
[954] Örneğin Şâmî, Ebû Hafs en-Nesefî ile el-Burhân en-Nesefî'yi de benzer şekillerde birbirinden farkettirmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 429; III, 22, 31, 78.

Eserde âyetlerin kullanılma tarzları ve yer bulduğu konular genel olarak şu şekilde maddelendirilebilir:

1) Müellif, bazı âyetleri, ilgisinden dolayı ana konuya delil olarak getirmektedir.[955] Yine başlıklarla ilişkili âyet veya âyetleri, onun hemen altında vererek konu başlığını güçlendirmektedir. Âyetlerin akabinde verdiği nakiller, rivayet tefsiri tarzında olmaktadır. [956] Aynı şekilde işlenen konu; âyet, hadis ve çeşitli rivayetlerle desteklenmektedir.[957]

2) Arap dili grameriyle veya belagat ilmiyle ilgili delillendirme amacıyla da âyetlerden yararlanılmıştır. [958] Ayrıca konuların içinde veya sonlardaki sözlük kısımlarında geçen bazı kelimelerin ve kavramların hatta özel isimlerin izahında yine âyetlere yer verilmiştir.[959]

---

[955] Örneğin "Hz. Âdem ruh ile cesed arasında daha yaratılmamışken ben peygamber olarak yazılmıştım" rivayetinde geçen "yazılmıştım" tabiri "كتب عليكم الصيام" şer'an farz olmak (Bakara 2/183) veya "كتب الله لأغلبن أنا ورسلي" kadrinin mertebesinin belli olması (Mücâdele 58/21) şeklinde anlamlara gelmektedir. Söz konusu tabirin bu anlamlara geldiği âyetlerle temellendirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 79. Yine ezanın Hz. Peygamber dışında bir kimse tarafından okunması, onun şanının başkaları tarafından ilan edilmesi demektir, bu manayla ilgili olarak "ورفعنا لك ذكرك" âyeti (İnşirâh 94/4) zikredilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 361, Hz. Peygamber'e söven veya kadrini noksan sayan kimselerle ilgili (Ahzâb 33/53, 57, Tevbe 9/61, Bakara 1/104, Nûr 24/63) âyetleri delil olarak getirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 21-22. Hz. Peygamber'e söven kimsenin cezasıyla ilgili âyetlerin nasıl işlendiğine dair örnekler için Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 29-32.

[956] Örneğin, "Hz. Peygamber'in Eski Kitaplarda Yer Alan Fazilet ve Menkıbeleri" başlığı, hemen altında yer alan (A'râf 7/157) âyetiyle güçlendirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 96. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139; II, 58-59, 252, 257; III, 238, 376.

[957] Örneğin, "Cihada İzin Verilmesi, Müşrik ve Ehl-i Kitâbın Afvedilmelerinin Neshedilmesi" konusu anlatılırken ilgili âyetlerden yararlanılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 3-7. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 176-179, 203-206, 233-244, 263, 268, 271-272; III, 4-63, 364, 370-372; V, 8-9; XII, 229-230.

[958] Örneğin Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar olan nesebinde bulunan "Hâşim"in gerçek adının "Amr el-Ûlâ" olduğu söylenmiştir. Amr'ın Arap dilinde yemin olarak لَعَمْرُكَ إنهم لفي سكرتهم şeklinde kullanıldığında ayın harfinin fetha olması gerektiğine âyetten (Hicr 15/72) delil getirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 268. Aynı şekilde belagat ilmindeki "iltifat" konusuna örneklik teşkil edecek âyet ve yorumu için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 284. Hz. Peygamber'in vefâtından sonra kendisine verilen selâmı alırken ruhunun kendisine iade edilmesini ifade eden hadiste "إلا رد الله عليَّ" tabiri geçmiş ve bu fiilin hangi harf-i cerlerle müteaddî olduğu ve ne gibi anlamlar ifade ettiği âyetlerle delillendirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 365. Bir başka örnekte ise Hz. Peygamber'in Makâm-ı Mahmûd'a nail olarak dirildiğini ifade eden İsrâ Sûresi'nin 17/79. âyetinde geçen عسي tabirinin gramatik olarak anlamına değinilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 462.

[959] Örneğin Ra'd Sûresi 13/39. âyette geçen "Ümmü'l-Kitâb" tabiri "Levh-i Mahfûz" olarak tefsir edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 78. Yine Hz. Peygamber'in nesebinde yer alan "Mürre" adının izahında Necim Sûresi 53/6. âyette yer alan "ذو مِرَّةٍ" ibaresi "kuvvet" anlamında yorumlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 277. Nesepte yer alan "Nadr" ismi bağlamında babaların evlendiği kadınlarla evlenilemeyeceğine dair âyet (Nisâ 4/22) konuyla ilgili bulunduğu için alınmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 284. Bir başka örnekte, kalp ve sadır kelimelerinin anlamlarıyla ilgili âyetler yer almıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 58, Konularda, sözlük veya fevâid gibi kısımlarda bazı kelimelerin izahı sadedinde de âyetler yer almıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 64, 168, 290-291; VI, 49; XII, 271-272.

3) Âyetler bizzat Şâmî'nin kullandığı kaynaklarda veya nakillerde geçmekte, kimi zaman eserdeki rivayet, bir başka âyeti tefsir etmektedir.[960]Aynı şekilde âyette geçen bir kavramın izahında, onunla ilgili başka âyetler kullanılmaktadır.[961]

4) Müellif, bizzat münâzara üslubundaki yerlerde[962] veya bir konudaki görüş sahiplerinin delillerinin beyanında[963] kelâmî konularda ve onunla ilgili tartışmalarda, karşıt görüşler ve onlara verilen cevaplarda[964] âyetlere yer vermektedir. Zaman zaman müellif, öngördüğü düşünceyi âyetlerle güçlendirmektedir.[965]

5) Müşriklerin, münâfıkların veya ehl-i kitâbın Hz. Peygamber'e yönelttiği sorulara cevapların anlatıldığı bazı konularda ve onlarla münazara ve mücâdelelerin anlatıldığı Mekke ve Medine dönemi hâdiselerinde sık sık âyetlerden yararlanılarak konu ele alınmaktadır.[966]

---

[960] Bazı kıymetli taşlarda, hazinelerde Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair beraberinde bir takım nasihatları da içeren hikmetli sözler yer almış ve "وكان تحته كنز لهما" (Kehf 18/82) ibaresi zikredilmiştir. Âyette yer alan kenz (hazine), üzerinde Hz. Peygamber'in elçi olduğu yazılı altından bir levhaydı. Bu anlatı Beyhakî'den bir rivayetle eserde geçmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 89. Âyetlerin eserde geçen rivayetlerin içinde yer almasına dair örnekler bir hayli fazladır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 100, 146, 149; II, 148, 316, 317, 331-332. Rivayetlerin içinde yer alan âyetler bazen detaylıca tefsir edilmektedir. Örneğin, Hz. Peygamber'in Sevr'de iken Hz. Ebû Bekir'i teselli ederek söylediği "إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا" (Tevbe 9/40) ibaresi Süheylî'nin rivayetinde yorumlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 253. Bir başka örnekteki âyetler, Sebe'liler ve onların tarihiyle ilgili olarak zikredilmiştir. (Sebe 34/15, 18, 19) Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 282. Âyetlerin Şâmî'nin alıntı yaptığı rivayetlerde tefsir edilmesine başka örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* V, 327; VI, 25.

[961] Örneğin "وليطوفوا بالبيت العتيق" (Hac 22/29) âyetinde geçen "Beytü'l-Atîk" tabiri; "Allah'ın Beytullâh'ı zorbalardan azat etmesinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir ki artık onda hiçbir zorba ve zalim zuhur etmez" hadisiyle yorumlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 170.

[962] Münazara üslubunda "şayet şöyle denirse" gibi sorular sorulmuş ve onlara cevaplar verilmiştir. Örneğin Yûsuf kıssasında kardeşleri kabı çalmadıkları halde hırsızlıkla itham olmalarına rıza gösterilmesinin hikmeti nedir? Şeklinde bir soru sorulmuş ve cevabında bunu Allah'ın böylece plânladığı âyetle ifade edilmiştir. (Yûsuf, 12/76) Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* XII, 14-15. Benzer örnekler için bkz. I, 92; XII, 10-12.

[963] Örneğin İbn Cerîr'de geçen rivayete göre; Hz. Peygamber, anne ve babasının ahiretteki durumunu merak etmiş bunun üzerine Bakara 2/119. âyeti nâzil olmuştu. Ancak buna cevaben rivayetin zayıf olduğu belirtilmiş Bakara 40'dan 124'e kadar olan âyetlerin Yahûdîlerle ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 124-125. Bir başka örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 128.

[964] Örneğin eserde, Peygamberlerin küçük günah işlemelerinin mümkün olduğunu savunanlara karşı cevaplar verilmiş ve karşıt görüş sahiplerinin yararlandığı âyetlerin tevili yoluyla konu ele alınmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* XI, 470-483. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 376; XI, 484-498; XII, 462, 465.

[965] Örneğin, Hz. Peygamber'in kendisinin, neslinin ve kabilesinin Arapların en soylularından olduğu düşüncesine "الله أعلم حيث يجعل رسالته" (En'âm 6/124) ve "وتقلبك في الساجدين" (Şuârâ 26/219) âyetleri delil olarak getirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 235. Bir başka örnekte Hz. Peygamber'in atalarının iman ehli olup olmamaları hususu tartışılmış ve konu (İsrâ 17/15), (En'âm 6/131), (Kasas 28/47) ve (Ahzâb 33/57) âyetleriyle delillendirilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 249-254. Bir başka örnekte ise Hz. Peygamber'e ve tüm peygamberlere hastalık gibi musibetlerin bir imtihan olarak geldiği hususunda (Yûnus 10/14), (Mülk 67/2), (Âl-i İmrân 3/140-142, 146), (Muhammed 47/31) âyetleri yer almıştır. Diğer taraftan isyancı topluluklara da Allah'ın azabının ineceği anlatılmış ve (Yûsuf 12/107), (Ankebût 29/40) ve (Yâ-Sîn 36/49) âyetleri geçmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* XII, 16, 19.

[966] Örneğin münafıklarla mücadelede, Recî' vak'ası sonrası Medine'deki münafıklardan kimileri şehit sahabîler için "yazık oldu onlara, bu şekilde helâk olup gittiler, ne aileleriyle oturup bir hayat yaşayabildiler

6) Hz. Peygamber'in fezâili, şemâili ve hasâisi gibi kısımlarda ve biyografileri sunulan kimselerin üstünlükleri bağlamında âyetlerden yararlanılmaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in isimlerinin anlatıldığı kısımda, zikredilen "esmâ", âyetlerle ilişkilendirilmiş, kimi sahabîlerin menkıbeleri ve yaşadıklarıyla ilgili nâzil olan âyetlere de yer verilmiştir.[967] Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerle kıyaslandığı ve onlardan temeyyüz ettiği bölümlerde,[968] ismeti konusunda,[969] geçmiş Peygamberlere hatta kavimlere ait fazilet ve bilgilerin anlatıldığı yerlerde[970] sık sık âyetlere başvurulmaktadır. Ayrıca Mekke ve Medine şehrinin isimlerine ve faziletlerine değinilmek amacıyla da âyetlerden yararlanılmaktadır.[971]

7) İşârî yorumlar sadedinde,[972] mevâiz anlatımlarında,[973] Hz. Peygamber'in ibâdetleri ve muâmelâtı konularında[974] sık sık âyetlerden yararlanılmaktadır. Kur'ân'ın mu'cizeliğinin ispatı bağlamında[975] ve diğer mu'cize anlatımlarında âyetlere yer

ne de Peygamber'in mesajını iletebildiler" demişlerdi. Münafıkların bu sözlerine karşı Allah (Bakara 2/204-207) âyetlerini indirerek onlara cevaplar vermişti. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 45-46. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 341-350, 451-470; III, 385-420; V, 445-446, 462, 471-472.

[967] Örneğin, Hz. Peygamber'in nesebinde yer alan dedelerinin fazilet ve hususiyetleri ve isimleriyle ilgili âyetlere yer verilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 302-303, 307, 321, 421-426. Cebrâil Meleğin faziletleriyle ilgili de âyetler bulunmaktadır. Diğer fezâil ve menâkıb örnekleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 100, 183; V, 478-479; VII, 6, 14, 17, 27; XI, 85, 91, 196, 448.

[968] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264-273, 274-492.

[969] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 454-463.

[970] Yâ-Sîn Sûresi 36/20. âyette geçen "Mürsel peygamberlere tabi olunuz" diyen kimsenin kimliği hususunda görüşler belirtilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 300.

[971] Örneğin "لا أقسم بهذا البلد" (Beled 90/1) âyetinde geçen "Beled" tabirinin "Mekke" olduğu belirtilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 195. Mekke şehrine delâlet ettiği söylenen başka âyetler de yer almıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 198, 200. Benzer şekilde Medine şehrinin isimleri ve faziletleriyle ilgili de âyetler yer almıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 286-292, 320-321.

[972] Örneğin, Hz. Peygamber'in güzelliği konusunda "يكاد زيتها يضيئ ولو لم تمسسه نار" âyeti geçmektedir. Meâli, "Bu ağacın yağı neredeyse ateş dokunmasa bile aydınlatacak kadar berraktır" şeklindedir (Nûr 24/35). Ancak eserde, "Hz. Peygamber Kur'ân'ı tilâvet etmese bile onun nazarı yani bakışı nübüvvetini göstermekteydi" şeklinde işârî olarak tefsir edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 8. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 343-344, 409, 447.

[973] Örneğin, Hz. Peygamber'in bazı âyetleri okuduğunda kalbinin rikkat duyarak ağladığı anlatılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 72-73. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 289; XII, 390-398.

[974] Örneğin, Hz. Peygamber'in namaz kılma şekli rivayetlerle ele alınmış ve hangi namazda hangi sûreleri okuduğuna dair bilgiler verilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 118-131. Nikâh, talâk ve diğer muâmelâtla ilgili de âyetlere yer verilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 44, 61-62, 97.

[975] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 412-427.

verilmiştir.[976] Ayrıca tıbb-ı nebevî bahislerinde, Kur'ân'la tedavi olma ile ilgili anlatımlarda şifaya vesile olan âyetler belirtilmiştir.[977]

8) Müellif, âyet başlarında geçen hurûf-ı mukattaa'ların işârî yorumlarına yer vermekte ve bununla ilgili *el-Kavlu'l-Câmiu'l-Vecîzu'l-Hâdim li-Lüğâti'l-Kur'âni'l-Azîz* adlı kitabında detaylı izahta bulunduğunu söylemektedir. Ancak Şâmî, hurûf-ı mukattaa'lardan yola çıkarak bu tarz işârî yorumlara gidilmesinin yanlış olduğuna dair görüşler de zikretmektedir.[978]

9) Özellikle büyük gazvelerin anlatıldığı kısımlarda, diğer gazve, seriyye ve hey'etler gibi önem arz eden hâdiselerin anlatımlarında âyetlere değinilmiştir.[979] Gazvelerin sebeb-i nüzulü olan bazı âyetler metinde yer almıştır.[980] Aynı şekilde sebeb-i nüzul amaçlı rivayetlerde de âyetler bulunmaktadır.[981] Hâdisenin inme sebebi olan âyetler, zaman zaman kelime kelime tefsir edilmekte,[982] bazen ise bütün halde tefsir edilmeden sunulmaktadır.[983]

---

[976] Örneğin ayın ikiye bölünmesi mu'cizesi konusunda, İnşikâk Sûresi 84/1-2. âyetler verilerek bu hâdiseden bahsedilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 430-433. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 65, 95, 254-263.

[977] Örneğin Hz. Peygamber'e bir hasta getirildiğinde ona Kur'ân'ın belli yerlerini okuyarak tedavi ettiği anlatılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 27. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 199, 206, 212-215.

[978] Şâmî, Süheylî'ye dayandırarak hurûf-ı mukattaaların toplam on dört tane "ألم يسطع نص حق كره" harfleri olduğunu ve bunların ebced hesabıyla dokuz yüz üç yaptığını ve bunun Hz. Peygamber'in son bin yılda gönderildiği hadisiyle ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Ehl-i Kitapla münasebetlerin anlatıldığı bu kısımda başka hesaplamalar da mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 391-395; V, 363.

[979] Bedir Gazvesi sonrasında Hz. Peygamber'in amcası Abbâs esir düşmüş ve Hz. Peygamber ona sadece eşi Ümmü'l-Fazl'ın bildiği altınları haber vermişti. Hz. Peygamber'in sıdkını gören amcası bu olay üzerine iman etmişti. Bu hâdiseyle ilgili olarak Enfâl 8/70. âyet nâzil olmuştur. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 18. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 18-91, 33, 38, 43, 45, 47, 188-189, 205, 206, 211, 363, 373-375; V, 3, 38, 54-55, 115, 433-434; VI, 16-17, 266, 291, 298, 303.

[980] Örneğin Âl-i İmrân Sûresi 3/172-175. âyetler Hamrâu'l-Esed Gazvesi'yle ilgili olarak nâzil olmuştur. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 312-313. Diğer gazve vb. hâdiselerle ilgili sebeb-i nüzul örnekleri için bkz. IV, 179-182, 319, 327-329; V, 59-60, 64-69.

[981] Örneğin Bakara Sûresi (2/189) âyetinin sebeb-i nüzulü, ahir zamanda gelecek peygambere destek vererek müşriklere karşı savaşacağını söyleyen Yahûdîler hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 112-113. Âyetlerin sebeb-i nüzullerinin yer aldığı örnekler için Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 35; VI, 233-234. Eserde zaman zaman Allah'ın şu sözünün sebeb-i nüzulü gibi başlık atılarak âyetin iniş sebebi detaylıca anlatılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 351, 423, 425, 426.

[982] Örneğin Hâtıb b. Beltea'nın müşriklere Mekke fetih ordusunun hazırlandığını haber vermesi olayıyla ilgili nâzil olan Mümtehine Sûresi 60/1-3. âyetleri eserde kelime kelime tefsir edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 211. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 362-363, 417-418.

[983] Örneğin Yahûdî ve Hristiyanların Hz. Peygamber'in huzurunda toplanarak her bir taifenin Hz. İbrâhîm'in kendi dinlerinden olduğunu iddia etmeleri üzerine Âl-i İmrân 3/65-68. âyetler nâzil olmuştur. Eserde âyetler yorumsuz bir şekilde yer almıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 421-422. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 440-441; VI, 421-422.

10) Müellif, bazen bir sûrenin veya âyetin fevâidi şeklinde başlıklar açarak o sûrenin detaylı tefsirini yapmaktadır.[984] Hz. Peygamber'in yaptığı âyet izahlarını bir başlık altında toplamak da onun tefsir yöntemlerindendir.[985] Bazen de ilgili âyeti, herhangi bir kaynağa dayandırmadan kelime kelime veya cümle cümle tefsir etmektedir.[986] Anlatılan hâdise bağlamında bir sebebe bağlı olarak Hz. Peygamber'in ilgili âyeti okuması da ana metinde Kur'ân'a yer verilmesini sağlamıştır.[987]

Şâmî, birincil kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'e ilâve olarak Kur'ân ilimleri alanında yazılmış eserlerden de sıkça istifade etmektedir. Mekke ve Medine devri siyer anlatımlarında ve onunla bağlı diğer tüm kategorilerde Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri, Kur'ân ilimleri ve sebeb-i nüzûl kitapları, onun başucu kaynaklarıdır. Onun bu alanda en çok yararlandığı âlimler; İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Taberî (ö. 310/923), İbn Atiyye (ö. 541/1147), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1210), Kurtubî (ö. 671/1273), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Süyûtî'dir (ö. 911/1505). Şâmî'nin Kur'ân ilimleri alanındaki bu ve benzeri kaynaklardan hangi yöntemlerle yararlandığı hususu önem arz etmektedir.

İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938):[988] Şâmî'nin en çok yararlandığı kaynaklarından biridir. Müellif, İbn Ebû Hâtim'den diğer alanlara kıyasla genelde tefsir alanında faydalanmaktadır. Bu yüzden onun başka eserlerinden ziyade *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ondan ismini belirterek iki yüzü aşkın nakiller yapmış ve yer yer onun tefsir eserini de zikretmiştir.[989] Şâmî'nin İbn Ebû Hâtim'i

[984] Örneğin hey'etler konusuna giriş yapılırken Nasr Sûresi'nin fevâidinden bahsedilmiş ve sûrenin detaylı tefsirine yer verilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 254-257. Benzer bir örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 409-415.
[985] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 145-155.
[986] Örneğin (Âl-i İmrân 3/81)'da verilen Allah'ın peygamberlerden mîsâk almasıyla ilgili âyet, herhangi bir kaynağa isnâd edilmeden parça parça tefsir edilmiştir. Yine Hz. İbrâhîm'in Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle ilgili duânın yer aldığı (Bakara 2/129) âyeti de aynı şekilde tefsir edilmiştir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90, 94. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 214; II, 195-196.
[987] Örneğin Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygamber'in okuduğu hutbenin içeriğinde (Yûsuf 12/92, Hucurât 49/13) âyetleri yer almaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 242. Benzer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 231-234, 273,
[988] İbn Ebû Hâtim'in biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, I, 31-32.
[989] Şâmî'nin İbn Ebû Hâtim'den nakil sigalarına örnekler: "İbn Ebû Hâtim rivayet etti ki" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90; II, 347; III, 242; IV, 43; V, 327; VI, 193; VII, 58; "İbn Ebû Hâtim demiştir" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 326; XII, 185; "İbn Ebû Hâtim *Tefsir*'inde şu şekilde tahrîc etmiştir" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 5; XII, 126; "İbn Ebû Hâtim'in *Tefsir*'inde" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 310.

kaynak edinişi çoğunlukla konuyla bağlantılı farklı mercilerden zikrettiği nakiller kümesi içinde ondan da nakil sunmak şeklindedir. Bu rivayetler, Şâmî'nin eserde yer verdiği konuya delil teşkil etmektedir.[990] Müellif, İbn Ebû Hâtim'den Hz. Peygamber'in bi'seti öncesi, bi'seti ve Mekke dönemi anlatımlarında yararlanmakta, ondan belli konularda ise daha sık faydalanmaktadır.[991] Medine dönemi, gazveler, seriyyeler konularında İbn Ebû Hâtim'den daha az yararlandığı görülmektedir.[992] Aynı şekilde şemâil, hasâis, mu'cizât ve fezâil anlatımlarında da ondan yaptığı nakiller azdır.[993] Hz. Peygamber'in âyet tefsirleri ve muâmelâtı hususunda ise çokça nakiller yapmaktadır.[994] Şâmî, nadiren ricâl bilgisiyle ilgili nakillerde de bulunmaktadır.[995] İbn Ebû Hâtim'den en çok alıntı yaptığı bölüm, Hz. Peygamber'in diğer Peygamberlerle karşılaştırıldığı ve onlara kıyasla öne çıktığı kısımdır.[996]

Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da İbn Ebû Hâtim'in iki eserinden sıkça yararlandığı görülmektedir. Rivayet tefsirciliğinde siyer ve İslâm tarihi haberlerinin varlığı düşünüldüğünde daha çok onun *Tefsîr* eserinden faydalanmakta olduğu tespit edilebilmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*'da, sıkça ricâl ve onların tenkidine dayalı bilgilere yer vermesinden *el-Cerhu ve't-Ta'dîl* adlı eserinden de istifade ettiği sonucuna

[990] Örneğin; Allah'ın Nûh Peygamberden itibaren tüm peygamberlerden mîsâk aldığı konusunda Şâmî, İbn Ebû Hâtim'in tefsirinden harfiyyen alıntı yapmaktadır. Bkz. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 694; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90. Bir başka örnek için bkz. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 1801; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 242.

[991] Şâmî, Kâbe'nin inşâ edilmesi ve isimleri konusunda İbn Ebû Hâtim'den çok yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 140, 141, 147, 155, 158, 169, 170, 195, 212. Hz. Peygamber'in isimlerinin anlatıldığı bölümlerde de ondan sık nakiller yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 426, 440, 468, 512, 513, 521, 531.

[992] Bedir Gazvesi anlatımlarında İbn Ebû Hâtim'den yaptığı nakiller için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 27, 36, 43, 48, 97, 103, 104. Diğer gazveler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 228, 252, 386, 411; V, 327, 433, 448, 475, 478. Seriyyelerde tek rivayete rastlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 193.

[993] Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 99; VII, 58, 326, 353, 388. Mu'cize örnekleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 3, 75, 99, 153, 184, 185, 191, 262. Fezâil ve biyografi örnekleri için bkz. XI, 56, 142, 310, 383, 407, 487, 489.

[994] Muâmelât örnekleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 5, 37, 73, 398. Hz. Peygamber'in âyet tefsirleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 152, 153, 154, 155. Hz. Peygamber'in fetvâları başlığında da genelde âyet tefsirleri yer almıştır. Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 235, 236, 328, 329, 333, 334, 336, 337, 338, 339.

[995] Ricâl bilgisiyle ilgili alıntıların İbn Ebû Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinden olduğu tespit edilebilmektedir. Örnekler ve ilgili ricâl bilgisi için bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952, II, 79, 92-93; V, 215; VII, 75; VIII, 389; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 373; IX, 435, 436, 438; XI, 4.

[996] Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 267, 277, 285, 288, 305, 312, 321, 349, 351, 353, 359, 376, 377, 378, 383, 387, 391, 403, 412, 440, 448, 475. Müellif, bu bölümde Kur'ân'daki Arapçalaşmış kelimeleri sunarken de ondan yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 292, 293, 294, 295, 296.

ulaşılabilmektedir. Diğer taraftan *Sübülü'l-Hüdâ*'daki rivayetlerin güvenilirliği konusunda söylenenler, eserin bu tür kaynakları için de söylenebilir. Nitekim delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât ve fezâil gibi siyere dâhil olan bölümlerde haberlerin sıhhati önemli bir problemdir.[997] Ayrıca rivayet tefsirciliğindeki temel sorunlardan biri olan İsrâiliyât haberlerin varlığı da tarihî gerçekliğin beyanı adına iyice analiz edilmelidir.

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923):[998] Müellifin eserinde yer verdiği bir başka tefsir âlimi ise Taberî'dir.[999] Şâmî, ondan yaptığı nakilleri, âdeti olduğu üzere eserinin adını vermeyerek çoğunlukla müellif adıyla sunmaktadır.[1000] Ancak onun *Tefsîr*[1001], *Târîh*[1002] ve diğer bazı eserlerinin[1003] adlarını zikrederek nakillerde de bulunmuştur. Sadece müellif adıyla olan rivayetleri araştırıldığında genellikle Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinden faydalandığı anlaşılmaktadır.[1004] Bir diğer ifadeyle konu anlatımı Kur'ân âyetleri ve onların tefsiriyle alâkalı olduğunda onun *Tefsîr*,[1005] ahbâr içerikli olduğunda ise *Târîh* eserinden[1006] naklettiği tespit edilebilmektedir. Tefsir kaynaklarında siyer anlatımlarının olması, siyer eserlerinin bu mercilerden sıkça faydalanmasını zorunlu kılmıştır. Şâmî de siyerle doğrudan ilgili olan Mekke ve Medine dönemi anlatımları bağlamında Taberî'nin *Tefsîr*'inden yararlanmaktadır.[1007] Taberî'nin

[997] Şâmî'nin nakil yaptığı kimi İbn Ebû Hâtim rivayetleri mürseldir. Bkz. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 468; VI, 1800, 1918; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 440; X, 3. Mürsel hadisler zayıf hadis türlerindendir, ancak Sahâbî mürselleri makbul kabul edilmektedir. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 213-215. Şâmî'nin İbn Ebû Hâtim'den yaptığı bu nakilde yer alan Sa'd b. Mes'ûd es-Sadefî'nin tâbiîn neslinden olduğu anlaşılmaktadır. Tercemesi için bkz. İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Alî (ö. 711/1311), *Muhtasaru Târîh-i Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1984, IX, 279.

[998] İbn Cerîr et-Taberî'nin biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, I, 29-31.

[999] Şâmî'nin Taberî'den yüz elliden fazla nakilde bulunduğu tespit edilebilmektedir.

[1000] Örneğin; "İbn Cerîr'in rivayet ettiğine göre", "İbn Cerîr'in naklettiğine, zikrettiğine veya tahrîc ettiğine göre", "Bu görüşü İbn Cerîr seçmiştir", "İbn Cerîr demiştir", "İbn Cerîr'de geçen bir rivayete göre" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 302; III, 28, 63; IV, 45; VI, 234.

[1001] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 2001, II, 150-155; VI, 250; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 112; IX, 5.

[1002] Taberî, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk*, I, 10, II, 166; 397; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 354; III, 393; XII, 53.

[1003] *Tehzîbu'l-Âsâr* ve *es-Sünne*'den nakiller için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 175, 329; XII, 418, 435.

[1004] Talâk Sûresi'nin birinci âyeti ile ilgili olarak bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 435; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 294. Bir başka örnek için (Vâkıa Sûresi yirmi ikinci âyetle ilgili olarak) bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 42; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 335.

[1005] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 90, 94, 139, 140, 169, 195, 219, 250, 253, 523, 524, 526, 530.

[1006] Örneğin, Hz. Peygamber'in nesebinde yer alan ataları hakkında *Târîh* eserinden nakiller yapmaktadır. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 166, 188, 268, 271; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 289, 296, 353.

[1007] Örneğin, Habeşistan'a ilk hicret başlığında ele aldığı Garânîk kıssasını Taberî'nin *Tefsîr*'inden destek alarak anlatmaktadır. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 666; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 365. Müşriklerle

genel tarih kitabı *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk* adlı eserinde siyer anlatımları II, 239-III, 203 cilt ve sayfaları aralığındadır. Şâmî, Taberî'nin bu eserinden siyer anlatımlarında yararlanmakta,[1008] hatta diğer alanlara dair bilgiler de sunmaktadır.[1009]

İbn Atiyye (ö. 542/1147):[1010] Şâmî'nin eserinde yararlandığı tefsir kaynaklarından biri de İbn Atiyye'dir. [1011] Şâmî, onun *el-Muharreru'l-Vecîz* adlı eserinden yararlanmakta[1012] ve çoğunlukla aynen alıntı yaptığı görülmektedir. Aldığı rivayetlerin siyer ve İslâm tarihiyle doğrudan ilgili olanları önemli kabul edilmelidir.[1013]

Zemahşerî (ö. 538/1144):[1014] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'yı telif ederken birçok kaynağa müracaat etmiş, bazen bir müellifin başka başka eserlerinden de yararlanmıştır. Bu bağlamda elliye yakın yerde zikrettiği Zemahşerî'nin daha çok meşhur tefsiri *el-*

Hz. Peygamber'in arasındaki "bir yıl senin ilâhına tapalım bir yıl da sen bizim ilahlarımıza tap" diyaloglarının yaşandığı olayın anlatıldığı bir başka örnek için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIV, 661; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 425. Medine dönemi olaylarından ezânın ilk defa meşru olması bağlamında Taberî'den konuyla ilgili bir nakil için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 432; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 353. Aynı döneme dair anlatımlardan olan kıblenin çevrilmesi anlatımı için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II, 527; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 373.

[1008] *Sübülü'l-Hüdâ*'da Taberî'den alınan siyer nakilleri için örneğin, Hz. Peygamber'in hicreti esnasında Sâlim b. Avfoğulları'nın yurdunda kıldığı ilk Cuma namazında okunan hutbenin içeriğini Taberî'den nakletmektedir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 394; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331. Bir başka örnek olarak *Sübülü'l-Hüdâ*'da Bedir gününün Taberî'den nakille "Furkân Günü" olarak nitelendirildiği geçmektedir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 420; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 18. Bedir Gazvesi'ne ait enstantenelerin olduğu nakil örneği için bkz. Taberî, *Târîh*, II, 448; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 45.

[1009] Örneğin Hz. Peygamber'in fildişi tarak kullandığına dair bilgi Taberî'den alınmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 346. İbâdet, muâmelât ve âyet tefsirlerinde Taberî'den daha sık nakiller yapılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 148, 151-154, 236, 238, 263-266. Mu'cize anlatımlarındaki nakiller için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 187, 199. Hz. Peygamber'in ismeti, diğer peygamberlerle faziletinin kıyaslandığı ve hususiyetlerinin belirtildiği yerlerdeki anlatımlar için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 257, 260, 277, 278, 329, 348, 360. Fazilet ve biyografilerle ilgili anlatımları için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 13, 131, 226, 412.

[1010] İbn Atiyye'nin biyografisi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 282.

[1011] Şâmî, genelde "قال ابن عطية" diyerek ondan nakillerde bulunmaktadır. Ancak zaman zaman farklı atıf tarzları da olabilmektedir. Örneğin: "وإلى هذا نحا ابن عطية" Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 304. "واختاره ابن عطية" Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 289. "ونقل ابن عطية" Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 351. "وعلى ذلك جري ابن عطية" III, 389. " جوز ابن عطية" Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 524. "جزم به ابن عطية" Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 440.

[1012] O, eserinde yaklaşık yirmi yerde ondan yararlanmaktadır, karşılaştırmalı olarak bkz. İbn Atiyye Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîr-i Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, III, 53, 84; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 427; V, 472.

[1013] Örneğin İbn Atiyye, İsrâ olayının ne zaman olduğuyla alâkalı bilgiler vermektedir. Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrer*, III, 436; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 65. Aynı şekilde takvâ üzere inşâ edilen mescidin Kubâ Mescidi olduğuna dair bilgi yer almaktadır. Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrer*, III, 84; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 472. Yine ondan, Hz. Peygamber'in isimlerine dair bilgilerde de yararlanmaktadır. Bkz. İbn Atiyye, *el-Muharrer*, I, 116; II, 141, 128, 200; III, 53, 192; V, 306; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 427, 436, 440, 441, 451, 470, 524.

[1014] Zemahşerî'nin biyografisi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 178.

Keşşâf'tan;[1015] aynı şekilde *Rebîu'l-Ebrâr*,[1016] *Kitâbu'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*[1017] gibi eserlerinden de faydalanmıştır. Şâmî, âyet tefsirlerinde,[1018] Arap dilindeki kural, kelime, kavram ve özel isimlere dair izahlarda[1019] ve coğrafî bilgilerde Zemahşerî'den alıntılar yapmaktadır.[1020] Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ından aldığını belirttiği bazı yerlerde, siyerle direkt bağlantılı konulara da vurgu yapmaktadır.[1021] Şâmî'nin kaynaklarından olan Zemahşerî ve eserlerinin siyer ve İslâm tarihi anlatımlarına dolaylı destek verdiği görülmektedir.

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210):[1022] Şâmî'nin yararlandığı müfessirlerinden biri de Râzî'dir. Ondan genellikle eserlerinin adını söylemeden elliye yakın yerde istifade etmektedir. Bir yerde *Esrâru't-Tenzîl*,[1023] bir başka yerde de "fî *Tefsîri'l-İmâm er-Râzî*"[1024] diyerek eserlerinden bazısını zikretmektedir. Şâmî'nin eser adı vermeden

[1015] Genelde eser adı vermeyen Şâmî, Zemahşerî'nin eseri *el-Keşşâf*'ı yer yer adıyla zikretmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 302; II, 58; III, 172; IV, 82; VI, 191; VII, 192; VIII, 73; IX, 64; X, 417.

[1016] Burada; biri Hz. Âdem, diğeri Hz. İsmâil olmak üzere Cebrâil'in (a.s), zemzemi iki defa bulduğu anlatılmaktadır. Bkz. Zemahşerî Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1991, I, 201; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 191.

[1017] Zemahşerî bu eserinde zemzemin isimlerini tadat etmektedir. Bkz. Zemahşerî, *Kitâbu'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'-Miyâh*, Dâru'l-Fazîle, Kâhire 1999, 163; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 185.

[1018] Örneğin, Şâmî, Hz. Peygamber'in dedelerinden Nadr ile ilgili bilgi verdiği yerde, Nisâ Sûresi 4/22. âyette geçen evlilik yasağının yorumuyla alâkalı Zemahşerî'den yararlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 286. Yine İsrâ Sûresi 17/1. âyetinin tefsiriyle ilgili ondan alıntı yapmaktadır. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986, II, 646; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 21.

[1019] Örneğin, Hz. Peygamber'in nesebinin ve atalarının işlendiği yerde Hz. İbrâhîm'in babası Âzer ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 39; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 311. Yine Hz. Peygamber'in isimlerinden "İmâmu'l-Âlemîn" ile ilgili bilgi verilirken "Âlem" kavramı bağlamında Zemahşerî'den yararlanılmaktadır. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 10; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 432. Aynı şekilde dil ve belâğatla ilgili bilgilerde de ondan yararlanmıştır. İsrâ Sûresi 17/1. âyette mütekellim ve gâib arasında gidip gelmeyi ifade eden ve belâğat ilminde yer alan "iltifat" kuralının bu ilmin yöntemlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 648; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 20.

[1020] Örneğin Bedir Gazvesi'ne gidilirken "el-Berek" adında bir yerin tanıtımında Zemahşerî'den alıntı yapmaktadır. Bkz. Zemahşerî, *Kitâbu'l-Cibâl ve'l-Emkine*, 63; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 137.

[1021] Bedir Gazvesi'nde mücahitlerin gökyüzü ordularıyla desteklenmesinin hikmetini *Keşşâf*'tan aynen nakletmektedir. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 12; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 82. Aynı şekilde Şâmî, *Keşşâf*'ta belirtilen Nasr Sûresi'nin (110/1) vedâ haccında nâzil olduğu görüşünün yorumunu vermektedir. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 810; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 257.

[1022] Râzî'nin biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VII, 40-42; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 313.

[1023] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 255-256, 261. *Esrâru't-Tenzîl ve Envâru't-Te'vîl* veya *Tefsîru'l-Kur'âni's-Sağîr* diye bilinen bu eserin Farsça olduğu, akaid, ahlâk ve fıkıh konularını Kur'ân temelli ele aldığı vurgulanmıştır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 94. Şâmî, Âzer'in Hz. İbrâhîm'in babası değil amcası olduğunu Râzî'nin *Esrâru't-Tenzîl*'ine dayandırmakta aynı nakil, *Mefâtîhu'l-Ğayb*'da da geçmektedir. Bkz. Fahreddîn er-Râzî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, XIII, 33.

[1024] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 305-306; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIV, 429.

yaptığı nakillerde ise daha çok onun *Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı eserinden yararlandığı, bazı kelâmî konularda ise nadiren *el-Mahsûl*'ünden istifade ettiği görülmektedir.

Şâmî, Râzî'den; Hz. Peygamber'in dedelerinin şirke düşmediği, [1025] onun isimleri,[1026] göğsünün yarılması,[1027] müşriklerle münâzara ve tartışmalar,[1028] âyetler arası münâsebetler, [1029] âyet tefsirleri, [1030] Mi'râc, [1031] kelime anlamları, [1032] kelâmî tartışmalar, [1033] bi'seti öncesi hangi şeriat üzere ibadetlerini yaptığı, [1034] Kur'ân'ın mu'cizeliği, [1035] Hz. Peygamber'in hasâisi [1036] ve melekler [1037] gibi konularda yararlanmaktadır.

Kurtubî (ö. 671/1273): [1038] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*'da, müfessir Kurtubî'nin genellikle meşhur tefsiri *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinden yararlanmaktadır.

[1025] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 255-256, 261; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIII, 33.

[1026] Şâmî, burada Râzî'yi usûlcü olarak nitelemekte ve onu bir grup âlimle birlikte saymaktadır. Hz. Peygamber'in isimlerinden "el-Âmiru'n-Nâhî"nin açıklandığı yerde, "emreden rütbece yüksek konumda olmalıdır" gibi usûl kâidelerinde ondan yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 431; er-Râzî, *el-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, I, 231; II, 17, 33, 149. Hz. Peygamber'in isimleri konusunda Râzî'den başka nakil örnekleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 449, 459, 531.

[1027] Şâmî, İnşirâh sûresinin ilk âyetindeki "لَكَ" kelimesinin neden vurgulandığını Râzî'nin tefsirinden aktarmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 59; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXXII, 206.

[1028] Müşrikler, Hz. Peygamber'e ancak bir peygamberin bilebileceği bazı meseleleri sormuşlar Zülkarneyn (a.s.)'ın mahiyeti hakkında da bilgi talep etmişlerdi. Şâmî, bu konuda Râzî'den nakilde bulunmuştur. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 349; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXI, 495.

[1029] Sûreler arasındaki münâsebetler bağlamında Şâmî, Râzî'den yararlanmaktadır. Örneğin Necm sûresinin ilk âyetlerinde yer alan yeminlerin "tevhîd, haşir ve nübüvvet" gibi itikâdî esaslara bağlanarak neticelendiğini anlatmakta, diğer sûrelerden örneklerle münâsebetini de kurmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 4, 22; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVIII, 231.

[1030] Şâmî, Necm Sûresi'ndeki ilk âyetin tefsirinde Râzî'den alıntı yapmakta, Allah'ın yıldızlara yemin ederek başlamasının Hz. Peygamber'in mu'cizelerine delil olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 27-28; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVIII, 233.

[1031] Şâmî, Mi'râc hâdisesinde Râzî'den oldukça fazla yararlanmaktadır. Örneğin Necm Sûresi 8. âyetin tefsirinde, Cibrîl'in Hz. Peygamber'e yaklaşması anlatılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 41-42; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXVIII, 239. Mi'râc anlatımları ve âyet tefsirleri içerikli diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 4, 12, 18, 25, 29, 30, 31, 34, 36, 37, 44, 48, 51, 52, 53, 54.

[1032] Medine şehrinin "hasene" ismine Nahl Sûresi 41. âyet "لنبوئنهم في الدنيا حسنة" ile vurgu yapıldığı Râzî'den nakledilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 288; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XX, 209.

[1033] Şâmî, Yahûdîlerin Hz. Peygamber'e ruh ile ilgili soru sormalarını konu edindiği yerde, ruhun hâdis mi yoksa kadîm mi olduğu meselesine Râzî'den bir nakille değinmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 74-387; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXI, 393.

[1034] Râzî, Hz. Peygamber'in Hanîf olan geçmiş ümmetlerin yoluna tabi olmasının sadece metot bakımından olduğunu söylemektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 73; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XX, 285.

[1035] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 418; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVII, 325.

[1036] Örneğin, Meleklerin Hz. Âdem'in alnındaki Hz. Peygamber'in nurundan dolayı ona secde etmeleri konusu Râzî'den aktarılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 525. Hasâis ile ilgili Râzî'den nakledilen başka örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 297, 305-306, 309, 367, 383, 452.

[1037] Meleklerin hasâisi ve onlarla ilgili nâzil olan âyetlerin tefsirinde de Râzî'den yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 492, 494; er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, II, 389, 392-393.

[1038] Kurtubî'nin biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VII, 584-585; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 322.

Üç yerde *et-Tezkire bi-Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*'sinden[1039] bir yerde *Esmâu'n-Nebî*'sinden[1040] bir yerde de *el-A'lâm fî Mevlidi'n-Nebî*'sinden[1041] adını zikrederek nakilde bulunmaktadır. Ona, Mekke dönemi olaylarında,[1042] âyet tefsirlerinde,[1043] İsrâ-Mi'râc olayında,[1044] Medine dönemi olaylarında,[1045] mu'cize,[1046] hasâis[1047] ve fezâil[1048] anlatımlarında, Hz. Peygamber'in vefâtı sonrası kabir yaşantısıyla[1049] ilgili hususlarda başvurmaktadır. Müellif Şâmî'nin, Kurtubî'den kısa pasajlarla yararlandığı, âyet tefsirlerinden ziyade içerikte yer alan yorumlarda ondan alıntılar yaptığı görülmektedir.[1050]

[1039] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 439; X, 483; XII, 355.
[1040] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 25. Şâmî'nin, *Esmâu'n-Nebî* diye adlandırdığı eser, *el-Urcûze fî Esmâi'n-Nebî* olarak isimlendirilmiş ancak günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir denmiştir. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed" *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 456.
[1041] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 379.
[1042] Örneğin Kâbe'nin inşası konusunda Hz. İbrâhîm ve Hz. Süleymân peygamberlerin yaptıkları faaliyetin yenileme olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 144; Kurtubî Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, IV, 138. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in dedelerinin, sütannelerinin ve kendisine ait isimlerin izahında ondan yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 259; Kurtubî, *et-Tezkire bi-Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 2004, 140. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 378, 400.
[1043] Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 201-205; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 11-12.
[1044] Şâmî, Mi'râc olayında İsrâ ve Necm sûrelerinin tefsiri bağlamında diğer müfessirlerle beraber Kurtubî'den de yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 7; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 204. Mi'râc ile ilgili başka örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 27-54, 116, 136-137, 144, 146, 156.
[1045] Şâmî, Uhud Gazvesi'nin tembihât bölümünde Kurtubî'den destek anlamında bir küçük cümle ile yararlanmaktadır. Buna göre; "şehitlerin yeşil kuşların içinde" rivayetinde geçen "içinde" harfini sırtında anlamıyla tevil etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 255; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 121. Şâmî, Hz. Peygamber'in seriyyeleri bağlamında Kurtubî'den bir yerde yararlanmıştır. Buna göre Üsâme b. Zeyd, Hurâkât bölgesine gönderilmiş, savaş esnasında kelime-i tevhidi söylemesine rağmen bir adamı katletmişti. İçi rahat etmeyen Üsâme durumu Hz. Peygamber'e sormuş, o da ondan köle azat etmesini istemişti. Müellif, bu olayın anlatıldığı yerin tembihât bölümünde, Üsâme'nin diyet ödememesi gerektiği konusunun anlatımında Kurtubî'den yararlanmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 194; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 324.
[1046] Şâmî, Hz. Peygamber'in duâsıyla güneşin durdurularak geriye çevrilmesi başlığında Kurtubî'den yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 439; Kurtubî, *et-Tezkire*, I, 142.
[1047] Şâmî, Hz. Peygamber'in zâhir ve bâtına dayanarak hüküm verme özelliği olduğu ve ona Makâm-ı Mahmûd benzeri ayrıcalıkların verildiği gibi anlatımlarda ondan yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 313, 383; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 198; X, 311. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 421, 427, 436, 442, 452, 463, 468, 483.
[1048] Örneğin Şâmî, Kur'ân hâfızlarının zikredildiği bölümde Kurtubî'den faydalanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 334; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 57. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 379, 380.
[1049] Hz. Peygamber'in kabrinde diri olduğu anlatılırken Kurtubî'den yararlanılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 355; Kurtubî, *et-Tezkire*, I, 459. Hz. Peygamber'in kabir yaşamı ile ilgili diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 411, 422, 436, 455.
[1050] Örneğin Hz. Peygamber'e doğumundan itibaren haram olan şeyler sıralanmakta, başa kakma huyunun da ona haramlığından bahsedilmektedir. Bu bölümde Şâmî, Kurtubî'den sadece "إنه الأظهر" yorumuyla yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 421.

Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İbn Kesîr (ö. 774/1373):[1051] Şâmî eserinde, hem tarihçi hem de müfessir İbn Kesîr'den sıkça faydalanmaktadır. Ondan yaptığı nakilleri genellikle müellif adıyla yapmakta ancak zaman zaman *"el-Bidâye ve'n-Nihâye"* eserini ismiyle zikretmektedir.[1052] Şâmî'nin, onun tefsirci kimliğinden yararlandığı tespit edilebilen nakilleri genellikle şu konularla ilgilidir: Kâbe'nin inşâ süreci,[1053] Hz. Peygamber'in fasih konuşması,[1054] vahyin iki defa fetrete uğradığı,[1055] Zülkarneyn'in (a.s) İskender-i Yûnânî olmadığı,[1056] cinlerin İslâm'a girmelerinin bir süreç olduğu ve sadece Tâif dönüşüne bağlanamayacağı,[1057] vahyin şiddeti,[1058] Habeşistan'a hicret,[1059] Mi'râc hâdisesi,[1060] şehitlerin mertebeleri,[1061] Nasr Sûresi'nin tefsiri,[1062] Hz. Peygamber'in belirli işlerde

[1051] İbn Kesîr'in biyografisi için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 320.
[1052] Şâmî'nin, İbn Kesîr'in *el-Bidâye* adlı tarih eserinden daha sık yararlandığı görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 306, 362; II, 273; III, 254; IV, 24, 76, 84, 177, 181, 210, 247, 314; V, 9, 31, 196, 337, 388, 406, 450; VI, 3, 133, 138, 152, 155, 156, 159, 259, 355, 363, 370; VIII, 473.
[1053] Kâbe'nin ilk defa Hz. İbrâhîm tarafından inşa edildiğini savunmakta, Şâmî ise bu görüşe katılmamaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 148; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, V, 413.
[1054] Şâmî, "Ben dâd harfiyle konuşanların en fasîhiyim" sözü bağlamında İbn Kesîr'den alıntı yapmakta ve onun bu söz için "aslı yoktur" yorumunu nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 429; II, 103; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 143.
[1055] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 275; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 22.
[1056] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 349; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, V, 170.
[1057] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 443; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 267-268.
[1058] Şâmî, vahyin şiddeti başlığında Fetih Sûresi'nin bineği üzerinde seyir halinde iken nâzil olduğunu İbn Kesîr'den nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 258; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 301-302.
[1059] Şâmî, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Mekke'ye döndükten sonra Habeşistan'a ikinci defa hicret edenlerden olduğu hususunu İbn Kesîr'den nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 397; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 152; VII, 332.
[1060] Şâmî, İbn Kesîr'den Necm Sûresi'nin tefsirinde yararlanmaktadır. İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in Tekvîr Sûresi'nde (81/24) geçen, Cebrâîl'i (a.s.) aslî suretiyle gördüğünü ifade eden âyetin Mi'râc hâdisesinde değil bi'setin ilk zamanlarında olduğunu savunmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 40; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII, 413. Mi'râc hâdisesi bağlamında İbn Kesîr'in *Tefsîr* eserinden sık sık yararlanmaktadır. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 43, 44, 48, 54, 62-64, 70, 112, 114, 116, 139.
[1061] Şâmî, Uhud gazvesi anlatımlarının tembihât bölümünde İbn Kesîr'den şehitlerin mertebeleriyle ilgili bir nakilde bulunmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 255; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 144.
[1062] Şâmî, Nasr Sûresi'nin ilk âyetindeki Allah'ın yardımının ve fethinin, Mekke'nin fethi olarak yorumlandığı yeri İbn Kesîr'den nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 257; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 484.

yaptığı duâlar,[1063] hicret yılı hâdiseleri.[1064] Şâmî, İbn Kesîr'in tefsirinden, içeriğinde geçen rivayetlerin sıhhat durumlarıyla ilgili bilgilerde de yararlanmaktadır.[1065]

Celâlüddîn es-Süyûtî (911/1505):[1066] Şâmî'nin "eş-Şeyh" veya "Şeyhunâ" diye isimlendirdiği hocası Süyûtî'den yüz elliden fazla nakil yaptığı görülmektedir. Ondan yaptığı nakillerde, eser ismini zaman zaman vermekte ancak çoğunlukla müellif adıyla yetinmektedir. Şâmî, Hz. Peygamber'in isimleri konusunda "ط" harfi ile onu remzetmektedir.[1067] Kur'ân ilimleri sahasında onun *el-İtkân* ve *el-Münâsebât* isimli eserlerinden yararlanmaktadır. Onun tefsirinden, "fî tefsîrihî" şeklinde bir yerde,[1068] *el-İtkân* isimli eserinden ise muhtelif yerlerde faydalanmaktadır.[1069] Şâmî, Süyûtî'den Kur'ân Sûreleri arasındaki münâsebetler bağlamında da nakiller yapmaktadır.[1070] Süyûtî'nin eserlerinin çok sayıda olması Şâmî'nin eser adı vermeden yaptığı nakillerin tespitini zorlaştırmaktadır.

[1063] Şâmî, Hz. Peygamber'in uyumaya yöneldiği anda yaptığı duâlar başlığında rivayetler nakletmekte ve uyumadan önce "müsebbihât" adı verilen sûreleri okuduğunu nakletmektedir. Söz konusu rivayetteki sûrelerde yer alan bir âyetin ise bin âyet kadar güçlü olduğu geçmektedir. İbn Kesîr, bu âyetin Hadîd Sûresi'ndeki 57/3. âyet olduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* VII, 255; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII, 39.

[1064] Şâmî, Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra ilk vefât eden kimsenin Es'ad b. Zürâre (r.a.) olduğu bilgisini İbn Kesîr'den nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 52; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 4.

[1065] Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'in Kur'ân âyetlerinin tefsiri bölümünde geçen "Allah Resûlü kendisine nâzil olan âyetleri ancak Cibrîl'in kendisine öğretmesinden sonra tefsir ederdi" rivayetinin münker olduğu hükmünü İbn Kesîr'den nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 155; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 14. Diğer örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 333, 337, 431, 438.

[1066] Süyûtî'nin biyografisi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, X, 74-78; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 301.

[1067] Şâmî, Hz. Peygamber'in isimleri konusunu ele alırken rivayet sahiplerine çeşitli harflerle remzetmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 407. Hocası Süyûtî'den bu konuda remzen aldığı rivayetler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 442, 455, 466, 468, 480, 487, 491, 493, 495, 497, 499-527.

[1068] Muhtemelen onun *ed-Dürru'l-Mensûr* isimli tefsirini kasdetmektedir. Bu yerde Şâmî, "zerâbiyy" kelimesine şahit tutmak amacıyla ona müracaat etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 163; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensûr,* Dâru'l-Fikr, Beyrut tz, V, 191; VII, 722-723.

[1069] Örneğin, Kur'ân'ın parça parça indirilmesi, Mi'râc konusunda Necm ve Nasr Sûreleri'nin tefsiri, Hz. Peygamber'in âyet tefsirleri, Kurân'ın yedi harf üzere nâzil olması ve Hz. Peygamber'in Kur'ân hâfızları gibi konularda bu esere müracaat etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 252; III, 23; VI 257; IX, 145-155; X, 290-291; XI, 331-335.

[1070] Şâmî onun, "قال الشيخ في مناسباته" şeklinde sûrelerin münasebetlerinden bahsettiği bir eserinden yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 4, 23; Süyûtî, *Tenâsuku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Suver,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, 119.

Müellif, zikri geçen müfessirlerin dışında başka tefsir kaynaklarından da istifade etmektedir. Abdürrezzâk es-San'ânî (ö. 211/826-27),[1071] Firyâbî (ö. 301/913),[1072] Zeccâc (ö. 311/923),[1073] İbnü'l-Münzir (ö. 318/930),[1074] Ebû'ş-Şeyh el-İsfahânî (ö. 369/979),[1075] Ebû'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983),[1076] İbn Merdûye (ö. 410/1020),[1077] Ebû İshâk es-Sa'lebî (ö. 427/1035),[1078] Vâhidî (ö. 468/1076),[1079] el-Kirmânî (ö. 500/1106 sonrası),[1080] Beğavî (ö. 516/1122),[1081] İbn Berrecân (ö. 536/1142),[1082] Ebû Hafs en-Nesefî (ö.

[1071] Şâmî, hadisçi kimliğiyle de tanınan Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *et-Tefsîr* adlı eserine açıkça dört yerde müracaat etmektedir. Bu alıntılar, Hz. Peygamber'in isimleri, şeytanların gök cisimleriyle taşlanması, Hz. Peygamber'e musibetler anında "istircâ" özelliğinin verilmesi gibi konularla ilgilidir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 423; II, 203, 205; X, 352. Ancak onu, müellif adıyla zikrettiği yerlerde de *et-Tefsîr* eserinden alıntı yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 58; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III, 251.

[1072] Şâmî, Firyâbî'nin başka eserleri yanında Bakara, Âl-i İmrân ve Mülk sûrelerinin faziletlerini anlattığı *Fedâilu'l-Kur'ân* adlı eserinden de yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 358; Firyâbî, *Fedâilu'l-Kur'ân*, Mektebetür'r-Rüşd, Riyad 1989, I, 164.

[1073] Şâmî, Zeccâc'ın *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinden sık sık yararlanmaktadır. Örneğin Fîl Sûresi'nin tefsirinde ona müracaat etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 220; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 363. Müellifin Zeccâc'ın *el-Meânî*'sinden; Hz. Peygamber'in isimleri, vahyin fetrete uğraması, Kudüs'ün isimleri, âyet tefsirleri, mu'cizeler ve kelime manaları gibi hususlarda müracaat ettiği görülmektedir. İlgili örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 220, 481; II, 272; III, 107; V, 491; VI, 48, 55, 381; VII, 235; IX, 432; X, 437.

[1074] Şâmî, İbnü'l-Münzir'in *Tefsîru'l-Kur'ân* adlı eserinden diğer tefsir eserlerinde olduğu gibi yararlanmaktadır. Örneğin yeryüzünde Kâbe'den evvel bazı evlerin bulunduğunu ondan aktarmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-140, 148, 170; İbnü'l-Münzir Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Meâsir, Medine-i Münevvere 2002, I, 298. Gazve anlatımlarında da ondan sıkça yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 44, 206, 210.

[1075] Şâmî, Ebû'ş-Şeyh olarak bilinen Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî'nin eserlerine çokça başvurmaktadır. Onun tefsir eserinden ise mu'cize bahislerinde "kâle Ebû'ş-Şeyh fî tefsîrihî" sigasıyla alıntı yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 127.

[1076] Şâmî, Ebû'l-Leys'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserinden de yararlanmaktadır. Örneğin "sebt" kelimesinin anlamında ondan alıntı yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 292; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 97. İnşirâh Sûresi'nin tefsiriyle ilgili örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 472.

[1077] Şâmî, İbn Merdûye'den iki yüze yakın yerde yararlanmakta iki yerde ise *Kitâbu't-Tefsîr* adlı eserine izafeten ondan alıntı yapmaktadır. Bu ikisi, Hz. Peygamber'in annesinin vefâtı ve Bedir Gazvesi'ne katılanlarla ilgilidir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 124; IV, 94.

[1078] Şâmî, Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis* ve *el-Keşfü ve'l-Beyân* gibi eserlerinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 306, 312; III, 103; XII, 74, 104; Sa'lebî Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, X, 278.

[1079] Şâmî, Vâhidî'nin âyet tefsirlerinde *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* adlı eserine, sebeb-i nüzullerde ise *Esbâbü'n-Nüzûl* adlı kitaplarına başvurmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 195; II, 161; VI, 48; X, 265.

[1080] Şâmî, Kirmânî'nin *Ğarâibu't-Tefsîr Acâ'ibü't-Te'vîl* ve *el-Burhân fî Tevcîhi Müteşâbihi'l-Kur'ân* adlı eserlerinden faydalanmaktadır. Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 494, 525; III, 5; IX, 426; X, 293, 296.

[1081] Şâmî, Beğâvî'nin diğer eserleri yanında *Meâlimü't-Tenzîl* adlı eserinden de faydalanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 104; IV, 88. Bir başka örnek: Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın müşriklerden Saîd b. el-Âs'ı öldürdüğüne dair bilgiyi ondan aktarmakta ancak doğrusunun el-Âs b. Saîd b. el-Âs olması gerektiğini söyleyerek bilgiyi tashih etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 88; el-Beğavî Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, II, 267.

[1082] Şâmî, İbn Berrecân'ın *el-İrşâd fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinden Mekke şehrinin isimleri ve Uhud Gazvesi anlatımları olmak üzere yalnız iki yerde alıntı yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 195; IV, 255.

537/1142),[1083] Ebû'l-Hasen es-Sehâvî (ö. 643/1245),[1084] İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262),[1085] Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344),[1086] Semîn el-Halebî (ö. 756/1355),[1087] Celâleddîn el-Mahallî (ö. 864/1459)[1088] ve İbn Âdil (VIII./XIV. yüzyıl)[1089] gibi müelliflerin Kur'ân ilimleri ve tefsir alanındaki eserlerinden alıntılar yapmaktadır.

Şâmî, bununla beraber tefsir rivayetleriyle öne çıkmış erken dönem âlimlerinden de sık sık nakiller yapmaktadır. Müellif, büyük tefsir eserlerinden aynen aktarımlar sırasında rivayetlerin içerisindeki erken dönem tefsir ravilerine de yer vermektedir. Zikri geçen erken dönem müfessirlerinden yaptığı vasıtasız nakiller araştırıldığında başka kaynaklarda tespit edilebilmektedir.[1090] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692),[1091] Ebû'l-Âliye (ö. 90/709),[1092] Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)[1093], İbrâhîm en-Nehaî (ö.

[1083] Şâmî, Nesefî'nin tefsir eserinden "fî tefsîrihî" diyerek yararlanmakta ve te'lifin tam adını söylememektedir. Ancak bu adı taşıyan başka âlimlerle karışmaması için onun Ebû Hafs künyesini zikretmektedir. Hz. Peygamber'in isimlerinde ve Mi'râc olayında ondan alıntılar yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 423-424, 429; III, 76-78.

[1084] Şâmî onu, Sehâvî adındaki farklı müelliflerden ayırt etmek için Ebû'l-Hasen diye künyelemekte, vahiy ve Mi'râc konularında *Cemâlü'l-Kurrâ* adlı eserinden yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 253; III, 13; Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed, *Cemâlü'l-Kurrâ ve'l-İkrâ*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1997, 67.

[1085] Şâmî, İzz b. Abdüsselâm'ın Kur'ân ilimleri alanındaki *el-Emâlî (el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân), İhtisâru Tefsîri'n-Nüket ve'l-Uyûn* adlı eserlerinden yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 416, 425; II, 203-204; III, 73, 141; X, 428.

[1086] Şâmî, Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît* ve *en-Nehru'l-Mâd* adlı tefsir eserlerinden benzer konularda yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 331, 524; III, 4, 23; X, 314, 384, 440; XII, 272.

[1087] Şâmî, Şihâbüddîn el-Halebî'nin tefsiri *ed-Dürru'l-Masûn*'dan Mi'râc bahislerinde yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 19-20, 28-31, 37; Semîn Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf el-Halebî, *ed-Dürru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk tz, VII, 307; X, 81.

[1088] Şâmî, onun *el-Bedru't-Tâli' fî Halli Cem'i'l-Cevâmi* adlı eserine melekler konusunda iki yerde müracaat etmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 305; XI, 495.

[1089] Şâmî, İbn Âdil'in *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb* adlı eserinden iki yerde Mi'râc başlığı altında alıntı yapmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 33, 44; İbn Âdil Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, XVIII, 157, 165-166.

[1090] Örneğin, Şâmî'nin Vehb b. Münebbih'ten nereden aldığını belirtmeden direkt aktardığı rivayet, Ebû Bekir ed-Dîneverî'nin *el-Mücâlese* adlı eserinde bulunabilmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 3; Ebû Bekir Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî (ö. 333/944), *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998, IV, 431.

[1091] Şâmî, erken dönem âlimlerinden olan Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'den çoğu zaman vasıtasız siga ile yani direkt nakillerde bulunmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 489; IV, 90; V, 210, 266; VII, 80; XI, 451. Ancak rivayetler başka eserlerde bulunabilmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in isimleri sadedinde zikrettiği bir rivayet Kâdî Iyâz'ın *Şifâ*'sında aynen mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 489; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, 68.

[1092] Şâmî, Ebû'l-Âliye'den "روى ابن جرير عن أبي العالية" şeklinde vasıtalı olarak yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 94, 482; II, 365; III, 63, 77, 78, 370, 374, 376, 409; IV, 36, 252; VII, 157; VIII, 48.

[1093] Şâmî'nin sened içerisinde vasıtalı olarak yararlandığı erken dönem müfessirlerindendir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 86; II, 197; III, 42; IV, 59; V, 209; VI, 233; VIII, 147; IX, 264; X, 67; XI, 131.

96/714),[1094] Mücâhid (ö. 103/721),[1095] İkrime (ö. 105/723),[1096] el-Hasenü'l-Basrî (ö. 110/728),[1097] Vehb b. Münebbih (ö. 114/732),[1098] Katâde (ö. 117/735),[1099] İbn Muhaysın (ö. 123/741),[1100] Süddî (ö. 127/745),[1101] İbnü's-Sâib (ö. 146/763),[1102] İbn Cüreyc (ö. 150/767),[1103] Mukâtil (ö. 150/767),[1104] Yahyâ b. Sellâm (ö. 200/815),[1105] Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824)[1106] ve İbn Maîn (ö. 233/848)[1107] gibi müfessirlerden bazen vasıtalı bazen de direkt nakiller yapmaktadır. Aynı şekilde Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/771),[1108] Hamza (ö. 156/773),[1109] Kisâî (ö. 189/805),[1110] Verş (ö. 197/812),[1111] Sûsî (ö. 261/874),[1112] Burhânüddîn el-Ca'berî (ö. 732/1332),[1113] İbnü'l-Bârizî (ö. 738/1338),[1114] Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)[1115] ve Burhânüddîn el-Bikâî (ö. 885/1480)[1116] gibi âlimlerden de tefsir, kıraat ve belli nakillerde faydalanmaktadır.

Müellifin bu kadar geniş bir literatürden yararlanıyor olması ve eserin rivayet ağırlıklı olması, İsrâîliyât haberlerin kullanıldığı endişesini tabiî olarak akla getirmektedir. Diğer taraftan Şâmî'nin erken dönem kaynakları olan ve yukarıda zikri geçen müfessirlerin, İsrâîliyât türü haberler noktasından ciddî eleştirildikleri bilinmektedir.[1117] Aynı şekilde büyük tefsir kitaplarının müelliflerinin de İsrâîlî haberleri

[1094] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 194, 309; II, 303, 447; VII, 291; IX, 344; XII, 123.
[1095] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 140; II, 125; III, 395; IV, 5; V, 189; VII, 216; VIII, 15; IX, 53; X, 167.
[1096] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 220; II, 126; III, 77; IV, 319; V, 326; VII, 303; VIII, 26; IX, 264; X, 20.
[1097] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 423; III, 241, 349; IV, 319; VI, 399; VIII, 223; IX, 352; X, 142; XI, 237.
[1098] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 101; II, 50; III, 110; VII, 388; IX, 394; X, 235; XI, 488; XII, 231.
[1099] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 323; II, 461; III, 417; IV, 411; V, 472; VI, 419; VII, 426; VIII, 503; IX, 73.
[1100] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 98, 101.
[1101] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 530; II, 428; III, 376; IV, 189; V, 327; VI, 280; VII, 353; IX, 5; X, 282.
[1102] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 218, 288.
[1103] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 257; II, 125; III, 334; IV, 211; V, 387; VI, 438; VII, 361; VIII, 447; X, 455.
[1104] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 97, 216, 218, 219, 432, 531; II, 21; III, 137; IX, 73; X, 450; XII, 440.
[1105] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 468; XI, 310.
[1106] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 281; III, 108; IV, 113; VI, 303; XI, 145, 168, 185, 187, 194, 198, 201, 208.
[1107] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 126; III, 359; IV, 201; VIII, 151; IX, 438; X, 276; XI, 248; XII, 151.
[1108] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 281, 299, 369.
[1109] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 299; III, 97; V, 67; VI, 191.
[1110] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 299, 440, 467, 498; III, 8, 97; V, 67, 164; VI, 191; X, 476.
[1111] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 501.
[1112] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 501.
[1113] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 98.
[1114] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 427; X, 306, 337; XII, 442-443.
[1115] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362, 366.
[1116] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 354; VI, 254, 257; VIII, 450; X, 467.
[1117] Vehb b. Münebbih, İbn Cüreyc, İbn İshâk, Süddî, es-Sülemî, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Mücâhid, İbnü's-Sâib, Mukâtil gibi erken dönem müfessirlerinin rivayetlerinde İsrâîliyât haberlere yer verdiği bilinmektedir. Detaylı bilgi için ve örnekler için bkz. Hikmet Akdemir, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyât

eserlerine almalarından ötürü tenkit edildikleri dile getirilmiştir.[1118] Bu gerçekten hareketle *Sübülü'l-Hüdâ*'nın İsrâîlî haberlerden müstağni olması düşünülemez. Ancak Şâmî'nin, bu tip haberleri eserinde zikretmesinin farklı sebeplere dayandığı görülmektedir. Örneğin o, Hârût ve Mârût kıssasıyla ilgili bir rivayetin Yahûdîlerin kitaplarında geçen İsrâiliyyât türü iftiralardan biri olduğunu nakletmektedir.[1119] Benzer bir haber olan Garânîk kıssasında ise olayı nakletmekte ve ilgili eleştirileri sıralamaktadır. Buna ilâve olarak kıssanın üç tariki bulunduğunu, birincisinin sahih-mürsel şartı taşıyan ve amel edilebilirliği yönünde görüş bildiren âlimler için kabule şayan bir rivayet olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan bu tarikler arasındaki çelişkiler yüzünden amel edilemeyeceği görüşünde olanların da gerekçelerini aktarmaktadır.[1120]

Şâmî'nin, herhangi bir tenkide tabi tutmadan direkt aldığı, İsrâîliyât tanımına uygun haberler de bulunmaktadır. Bu tarz haberleri rivayet etmekle eleştirilen müfessirlerin geçmiş ümmetlere dair verdikleri bilgiler, eserde sıkça mevcuttur. Örneğin, böyle ravilerden biri olan Vehb b. Münebbih'ten kırka yakın nakilde bulunmuştur.[1121] Vehb rivayetlerine örnek olarak, eski kitaplarda ve kâhinlerin beyanlarında Hz. Peygamber'in nübüvvetinin anlatıldığı bölüm, zikredilebilir.[1122] Aynı şekilde böyle bir müfessir olarak bilinen Mücâhid'den de yüz elliye yakın yerde yararlanmaktadır. Ondan yaptığı nakillere Mekke şehrinin faziletlerine dair verdiği haberler, örnek olarak verilebilir.[1123]

Örneği", *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2003, V, 70-85; İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyât", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 199-202. Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbâr'ın İsrâîliyât haberler kullanmaları hakkında müfessir Râzî'nin de bir tembîhi bulunmaktadır. Bkz. er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIII, 31.

[1118] İbn Kesîr, hem İbn İshâk ile hem de Taberî ile ilgili İsrâîliyât haber nakletmelerini gösterdiği örnek için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, III, 424. İbn Kesîr'in tefsir rivayetlerinde tespit ettiği İsrâîliyât örnekleri için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV, 280, 340; V, 152.

[1119] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 493. Başka örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 17.

[1120] Şâmî, Garânîk kıssasının sıhhatiyle ilgili kendisi görüş belirtmemekte, sahihlik ve zayıflığıyla ilgili başka âlimlerin nakillerini vermektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 364-366.

[1121] Zehebî, Vehb b. Münebbih için ilminin çoğunun İsrâîliyât olduğunu ve müsned rivayetinin gayet az olduğunu belirmektedir. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, IV, 545.

[1122] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 101, 102, 120.

[1123] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 140, 141, 156, 170, 174, 205, 211, 212.

3.1.2. Hadisler ve Hadis Musannefâtı

Sübülü'l-Hüdâ, hadislerin etkin olarak kullanıldığı bir külliyâttır. Eserin rivayet ağırlıklı olması, konularla ilgili hadislere sıkça yer verilmesini gerektirmiştir. Dönemin Kahiresi'nin senetleriyle hadis rivayeti yapan ve "muhaddis, müsnid" gibi ünvanlarla anılan âlimleri yetiştirdiği bilinmektedir. Şâmî'nin de bu ünvanlarla anılan bir ilim adamı olduğu[1124] ve senetle Hz. Peygamber'e ulaşan sınırlı sayıda hadislerin ravisi olduğu görülmektedir.[1125] Bu durum, müellif Şâmî'nin hadis ilminde uzman olduğunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte o, rivayet zincirinde yer alan bir raviden çok, eserine koyduğu nakilleri, konularına göre derleyip tasnif eden bir musannif konumundadır. Hadis ilminin tekniklerine yer verse de neticede siyer müellifi olma hususiyetinin ağır bastığı görülmektedir. Müellifin eserine dercettiği hadislerde ve onların analizlerinde bir usulü takip ettiği muhakkaktır. Onun usule dair mukaddimede verdiği en önemli mesajları; esere mevzu hadis koymadığı, hadislerde tenakuzların olması durumunda cem ve tevfîk yaptığı, birden çok rivayetleri toplayarak telfîk ettiği, Buhârî ve Müslim'e isnâd ettiği hadislerin, ziyade lâfızlarının kimlere ait olduğu ve bazı muhaddisleri belli rumuzlarla ifade ettiği şeklindedir.[1126]

Müellifin, rivayetlere yaklaşımını gösteren, eserinde benimsediği hadis usulü şu şekilde maddelendirilebilir:[1127]

[1124] Şâmî'nin muhaddis vb. ünvanlarla anıldığına dair bkz. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, 50; Abdülhayy el-Kettânî *Fehresü'l-Fehâris*, II, 1062; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 155.
[1125] Müellif Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da ve *Ukûdu'l-Cumân*'da senetleriyle Hz. Peygamber'e ulaşan hadis rivayetleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 391-392; el-Efğânî, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, 298, 302, 303, 305.
[1126] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 3-4.
[1127] Şâmî'nin rivayet hususiyetleri, metot başlığı altında daha detaylı değerlendirilecektir.

1) Genellikle, senet zincirini hazfederek metnini sunduğu hadisin musannifini ve Hz. Peygamber'den sonraki sahabî ravisini vermektedir.[1128] Bazen ise musannife de yer vermeden sahâbî ravisiyle hadisin metnini arz etmektedir.[1129]

2) Duruma göre hadisin senedinin tamamını vermekte,[1130] yer yer değişik tariklerini zikretmektedir.[1131]

3) Hadislerin sıhhatine ve ravilerin cerh-ta'dîline dair bilgileri hadis mütehassıslarına dayandırarak zikretmekte ve kendi mülahazalarını da belirtmektedir.[1132]

4) Şâmî, mukaddime kısmında eserine mevzu hadis koymadığını söylemiş olsa da, eserinde hadis mütehassısları tarafından mevzu kabul edilen rivayetlerin bulunduğu görülmektedir.[1133] Şâmî'nin bazı rivayetler hakkında mevzu olduğunu vurgulamak amacıyla eserine aldığı da vakidir.[1134]

5) Şâmî, kimi hadislere mevzu hükmü verilmesinin doğru olmadığını belirtmekte ve ilgili hadisin kendine göre hükmünü bir delille açıklamaktadır.[1135]

6) Şâmî'nin hadis tenkidindeki önceliğinin mevzu hadisler olduğu, zayıf hadislere ise biraz daha müsamahalı davrandığı görülmektedir.[1136]

[1128] Örneğin Buhârî'den yaptığı nakillerde bu husus çoktur. Bazı örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 78; II, 96; III, 23; IV, 36; V, 16; VI, 40; VII, 4; VIII, 17; IX, 6; X, 3; XI, 7; XII, 37.

[1129] Hz. Peygamber'in ve peygamberlerin hastalıklara yakalanmasının hikmetinin anlatıldığı başlıkta Şâmî, "وفي حديث أبي مسعودٍ أن رجلاً", "قالت عائشةُ", "عن أنس" şeklinde direkt sahabîden nakiller yapmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 17-18.

[1130] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 86, 97, 415; II, 122, 137, 186, 446, 448; III, 63, 78; IV, 206; V, 18; VI, 46; VII, 117; VIII, 86; IX, 64; X, 19; XI, 26; XII, 4.

[1131] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 365; VII 204.

[1132] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 285; II, 187, 365; III, 69, 363; VII, 165, 271, 338; VIII, 151, 241; IX, 73, 396; X, 190; XI, 384, 390; XII, 254, 356, 378, 434,

[1133] Örneğin, Şâmî'nin Kâdî İyâz'dan naklettiği "köpek Müslüman kanı yalamaz" şeklindeki rivayetin mevzu olduğu ileri sürülmüştür. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 25. Süyûtî de ilgili rivayetin aslı olmadığını söylemektedir. Bkz. Süyûtî, *Menâhilü's-Safâ*, Dâru'l-Cinân, Ammân, 1988, 241. Aynı şekilde İbn Kesîr Hz. Peygamber'e isnâd edilen "Ben, dâd harfiyle konuşanların en fasihiyim" rivayetinin de aslının olmadığını söylemektedir. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 57.

[1134] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 70, 103, 236, 359.

[1135] Örneğin: "Ben hikmetin konağıyım, Alî ise kapısıdır" rivayetinin hasen dereceli olduğunu, mevzu iddiasının doğru olmadığını savunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 458. Benzer bir örnek için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 439.

[1136] Kuss b. Sâide kıssasıyla ilgili verilen rivayetin mevzu olmadığını aksine zayıf olduğunu âlimlerin görüşleriyle belirtmektedir. Buradan Şâmî'nin, zayıf hadisin belli şartlar dâhilinde kabul edilebilirliğini savunduğu söylenebilir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 187.

7) Tembihât bölümlerinde senet tenkidine yer vermekte ayrıca rivayet analizleriyle metin tenkitleri de yapmaktadır.[1137]

8) Birbiriyle çelişik olduğunu düşündüğü hadisleri telif etmeye çalışmaktadır.[1138]

9) Rivayetler arasındaki farklılıkları ve ziyade lâfızları belirterek ortak bir metinde (telfîk) arz etmekte ve bunu "tarikleri birbirine ekleyerek sundum" diyerek açıkça ifade etmektedir. Böyle rivayetlerde, tüm ravileri uzunca zikretmekte ve bu durum okuyanın bağlamdan kopmasına sebep olabilmektedir.[1139]

10) Şâmî aynı hadisi rivayet eden muhaddisleri, sahâbî ravisiyle beraber grup halinde vermektedir.[1140] Zaman zaman ise bir müellifin rivayetini öne çıkarmakta ve bağımsız olarak vermektedir.[1141]

11) Senedi ve kaynağı belli olmayan rivayetler verebilmektedir.[1142]

12) Hadis rivayetlerinin en meşhurlarını öncelemektedir.[1143]

13) Hadis metinlerinin tamamını değil, konuyla ilgili olan kısmını vermektedir.[1144]

14) Hadislerin şerhlerine yer vermektedir.[1145]

[1137] Örneğin hicretin ilk yılı hâdiselerinin anlatıldığı tembîhât kısmında Cuma namazının meşruiyetine değinilmiş ve bu günün ismiyle ilgili mülâhazalara yer verilmiştir. Bu bağlamda yer alan rivayetlerin sıhhatiyle ilgili bilgilere değinilmiş, mevkuf, merfû, isnâdı güçlü veya zayıf gibi sened tenkidine dair bilgiler yer almıştır. İlgili rivayetlerin metninde geçen "arûbe" isminin İslâm öncesine mi yoksa sonrasına mı ait olduğu tartışmalarıyla da senet-metin paralelliğinde bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 44-45.

[1138] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 328, 329.

[1139] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 103-109; IV, 4, 5; VIII, 244.

[1140] Rivayet öbeklerindeki nakiller, kimi zaman müellif artı sahabî ravisi şeklinde gerçekleşmektedir. Örneğin: "روي الإمام أحمد، وعبد بن حميد، والشيخان، والترمذي، وابن جرير، والطبراني عن كعب بن عجرة" şeklindeki rivayette müellifler öbek halinde verilmiş ve hepsi, ortak sahâbî ravisine dayandırılmıştır. Eserde bu rivayet üslubu yaygındır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 34, 35.

[1141] Örneğin: "روى الفريابي في الخرائط" örneğinde Firyâbî'nin *el-Harâit* adlı eserinden yapılan nakil konuyla özel bir münasebeti dolayısıyla müstakil olarak nakledilmiştir.

[1142] Örneğin: "Hz. Ömer'den rivayet olunduğuna göre" şeklinde temrîz (hastalıklı) yani edilgen sigayla rivayet yer almaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 4.

[1143] Örneğin Hz. Peygamber'in amelî yaşantısına dair verilen örneklerde en meşhur rivayetler tercih edilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 42-45.

[1144] Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'in şemâili konularıyla ilgili Ümmü Ma'bed hadisini kullanmakta, onun hususiyetlerine dair ibareleri iktibâs ederek işlediği başlığın altına koymaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5, 7, 11, 15, 21, 39. Ümmü Ma'bed hadisinin tamamı için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 48; VII, 105; el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, 10. Aynı durum Hz. Alî'nin Hz. Peygamber'i tarif ettiği şemâil rivayetinde söz konusudur. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 10, 13, 15, 17, 22, 23. Hz. Ali hadisinin tamamı için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 256.

[1145] Şâmî, geçmiş ümmetlerin Hz. Peygamber'in Peygamberliğini müjdelemesi başlığında; "Ey Peygamber! Biz seni şahit, müjdeci, korkutucu, ümmîlerin sığınağı, olarak gönderdik, sen benim kulum ve Resûlümsün, seni el-Mütevekkil diye isimlendirdim. O, sert dilli, katı kalpli, çarşılarda çığırtkanlık yapan biri değildir, kötülüğü kötülükle defetmez, bilâkis affedip bağışlar, Allah onunla eğilmiş bir milleti doğrultup onlar

15) Mevzuya dair hadisleri yorumsuz olarak ana başlık altında peşpeşe zikretmekte, senede ve metne dair tenkitleri, şerh, izah ve yorumları, tembihler kısmında vermektedir.[1146]

16) Müellif, *Kütüb-i Sitte* ve diğer bazı hadis kaynaklarından nakilde bulunurken belli rumuzlar kullanmaktadır.[1147]

Şâmî, eserinde sık sık hadisleri, sıhhati açısından değerlendirmektedir. Belli örnekler üzerinden onun tartışmalı hadislere yaklaşımı konusundaki düşüncesi anlaşılabilmektedir. Hz. Peygamber'den, defi hâcet sonrasında hiçbir kötü bir kokunun veya benzeri bir durumun sadır olmadığına dair Hz. Âişe'den nakledilen ve Beyhakî tarafından mevzu olarak nitelenen rivayetin, başka tarikleri olduğu için kabul edilebilirliğini gündeme getirmiştir.[1148] Aynı şekilde "beyaz horoz dostumdur; dostumun dostudur; düşmanımın ise düşmanıdır" rivayetinin tüm tariklerinin zayıf olduğunu ancak bu tariklerin birbirine güç kattığını, dolayısıyla kuvvet kazandığını ifade etmiştir.[1149]

Diğer taraftan Şâmî, kendi görüşünü belirtmeden bazı hadisler hakkındaki tenkitleri söylemektedir. [1150] Hadisler hakkında zayıf hükmünün verilmesine karşı Şâmî'nin herhangi bir yorum yapmaması ve eserinde yer vermesi, bu tür rivayetlere esnek baktığını göstermektedir.[1151]

Allah'tan başka ilâh yoktur diyene kadar onun ruhunu kabzetmeyecektir. Onunla kör gözleri, sağır kulakları ve perdeli kalpleri açacaktır." şeklinde Buhârî'den bir hadis rivayet etmektedir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Kitâbü'l-Büyû, III, 66. Şâmî, bu rivayeti ele alırken "şâhiden (şâhit olarak)", "hirzen li'l-ümmiyyîn (ümmîlerin sığınağı olarak)", "leyse bi-fazzin ve-lâ ğalîzin (katı kalpli olmadan)", "ve-lâ sehhâbin (çığırtkanlık yapmadan)", "el-milletü'l-avcâ (eğrilmiş toplum)", "ğulfen (kilitli)" tabirlerini izah ederek hadisi şerh etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 96-97.

[1146] Bu durum eserin bazı ciltlerinde açıkça görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII.

[1147] Buhârî, Müslim için "Şeyhân veya Müttefekun Aleyh", Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî (*Sünen* sahipleri) için "Erbaa", sayılan kaynakların tamamı için ise "Sitte" rumuzunu kullanmaktadır. "Hamse" demesi durumunda İbn Mâce'yi bunlardan hariç saydığını, "Selâse" demesi durumunda ise *Sünen* sahiplerinden yine İbn Mâce'yi hariç saydığını ifade etmektedir. Aynı şekilde müellif, "Eimme" tabiriyle Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Dârekutnî ve *Kütüb-i Sitte* sahiplerini; "Cemâa" ifadesiyle ise *Kütüb-i Sitte* ve İmâm Ahmed'i kastetmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.

[1148] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 473-474.

[1149] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 416.

[1150] Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'e şalvar giyip giymediğini sorması üzerine Hz. Peygamber, onu her halükârda giydiğini, önemli olanın setretmesi olduğunu ifade etmiştir. Bu rivayetin zayıf olduğu belirtilse de Şâmî herhangi bir görüş bildirmemiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 308.

[1151] Hz. Ali'nin Hayber kalesini yerinden sökmesiyle ilgili rivayetin de zayıf olduğu vurgulanmış, Şâmî, buna karşılık herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 128-129.

Şâmî, Hz. Peygamber'in anne ve babasının tekrar haşredilerek Hz. Peygamber'e iman etmesiyle ilgili rivayetin, senet itibariyle zayıf ve mevzu olduğuna yer vermektedir. Bununla birlikte ölen birinin tekrar diriltilmesinin aklen ve şer'an mümkün olduğunu ifade ederek, hâdisenin olabilirliğine meyletmektedir.[1152] Diğer taraftan Şâmî, belli rivayetlerin uydurma olduğunu ve hüccet olamayacağını da ifade etmektedir.[1153] Neticede Şâmî'nin hadisler hakkında verdiği hükümlerde, münekkitlerden ve görüşlerinden yararlandığı; onları kabul, red ya da tevakkuf yönünde tutumlar sergilediği görülmektedir.[1154]

Şâmî'nin belli hadislerin rivayetinde icazetli olması, onun bu alandaki uzmanlığını göstermektedir. Tâif Gazvesi başlığında uzun ve de üç ayrı isnâdı olan bir rivayet aktarmaktadır. Şâmî'nin icazetle edindiği bu rivayet, sahâbe neslinden Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî'ye ulaşmaktadır. Hadisin metni "Hz. Peygamber bizi Huneyn ve Hevâzin günlerinde esir aldığında ve bizi elde edilen hayvanlarla ganimet olarak bölüştürdüğünde ben de şöyle bir şiir okumaya başladım…" şeklinde başlamaktadır. Hadisin sonunda şiirin içeriğinden ötürü Hz. Peygamber ve Kureyşli Müslümanların, haklarına düşen ganimetleri sahiplerine bağışladıkları ifade edilmektedir.[1155] Bu rivayet, çeşitli hadis kaynaklarında yer almış ve Şâmî'nin sunduğu senetle, bu eserlerdeki senetler son bölümlerine doğru buluşmuştur.[1156]

[1152] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 123-124.

[1153] Örneğin, "keşke anne babama ne yapıldığını bilebilseydim" rivayetinin hüccet olamayacağını söylemektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 124. Aynı şekilde Cebrâîl'in (a.s) Hz. Peygamber'e herîse yemeği yedirmesine dair olan rivayetin kabul edilemeyeceğini uzmanların tenkitleri ışığında ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 201.

[1154] Şâmî'nin hadis kullanımıyla ilgili bilimsel bir makale kaleme alınmış ve verilen örneklerle Şâmî ile Makrîzî kıyaslaması yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı, Şemseddîn eş-Şâmî Örneği ve Makrîzî ile Mukayesesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, Meridyen Derneği 2015, I, 1, 12-74.

[1155] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 391-392.

[1156] İlgili hadis Taberânî'nin *Mu'cem*'lerinde Ubeydullâh b. Habîb el-Kaysî adlı ravi ile başlayıp sahâbî nesline kadar gitmektedir. Şiir metni ve hadisin metin kısmında iki eser arasında değişiklik gözlenmemektedir. Ubeydullâh b. Habîb'te iki senet buluşmakta ve sonrasında seyir beraber sürmektedir. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 269; *el-Mu'cemu's-Sağîr*, I, 394; *el-Mu'cemu'l-Evsat*, V, 45. Taberânî'ye çağdaş olan İbnü'l-Arabî'nin *Mu'cem*'inde de durum aynıdır. Ebû Saîd İbnü'l-Arabî (ö. 341/951), *Mu'cem*, Dâru İbn Cevzî, Riyâd 1997, III, 949. Başka bir hadis cüz'ünde ise iki isnâd Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed'de buluşmakta ve sonrasında hadis metni de dâhil birlikte devam etmektedir. Yahyâ b. el-Hüseyn (ö. 499/1105), *Tertîbü'l-Emâlî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, II, 27. İbn

Şâmî'nin rumuzlarla yaptığı atıfları da düşünüldüğünde, çeşitli dönemlere ait hadis kaynaklarının çok olduğu ve onları sıkça kullandığı muhakkaktır. Müellifin, eserde türevleriyle birlikte yedi bin civarında "ravâ" kipini kullanması da bunu göstermektedir. Eserin bazı ciltlerinde ise temel hadis kaynaklarını, diğerlerine oranla daha sık kullanmaktadır.[1157]

Şâmî'nin eserinde yer verdiği hadis musannefâtı, temel hadis kaynakları, erken dönemdeki diğer hadis kaynakları ve sonraki dönemlere ait hadis kaynakları şeklinde kategorize edilebilir.[1158]

3.1.2.1. Sübülü'l-Hüdâ'nın Temel Hadis Kaynakları

Şâmî, hadis musannefâtını, şerhlerini ve usule dair kaleme alınmış eserleri sıkça ve belli bir üslup çerçevesinde kullanmaktadır. Onun kullandığı temel hadis kaynakları ve onlardan ne şekilde yararlandığı, vefât tarihlerine göre şu şekilde tasnif edilebilir.

İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı,[1159] Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'i[1160] Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826-27) *Musannef*'i,[1161] Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsned*'i,[1162] Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sünen*'i,[1163] Müsedded'in (ö. 228/843)

Hacer'in *el-Ehâdîsü'l-Aşere* adlı eserinde ravi Yahyâ b. Mahmûd ile iki senet buluşmaktadır. İbn Hacer, *el-Ehâdîsü'l-Aşere*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003, 21.

[1157] Meselâ hasâis, ibâdet, muâmelât ve âdâb bölümlerinin olduğu yerlerde temel hadis kaynaklarından şerh, yorum ve izahlara yer vermeden sayfalarca nakillerde bulunmaktadır. Müellif, bu bölümlerde başlıklarla konuyu tasnif etmekte ve hadis metinlerine dokunmamaktadır. (Beyrut neşri yedinci, sekizinci ve dokuzuncu ciltlerde bu üslup yaygındır.)

[1158] Bu sınıflandırma tam ayrımlarıyla hadis ilminin gelişim dönemleriyle ilgili olmasa da; tedvin-tasnif ve daha sonraki şerh-ta'lîk dönemlerine mensup muhaddislerin ayrımına benzetilebilir.

[1159] Şâmî, İmâm Mâlik'in fıkhî ve mezhebî görüşlerinin yanında çoğunlukla onun rivayetlerine iki yüzden fazla yerde başvurmaktadır. Özellikle *Muvatta*'ından muhtelif konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 307, 356; VI, 355; VII, 383, 386; IX, 56, 393; X, 225, 447; XII, 324, 433.

[1160] Şâmî ondan, tüm eserinde, neredeyse bütün konularda yüz yirmi civarında rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 270; VI, 374; X, 117; XI, 78.

[1161] Şâmî, Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî'nin muhtelif eserlerinden yararlanmakta, yüz otuza yakın yerde ve eserin tüm bölümlerinde onun rivayetlerine sıklıkla başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 142, 493; V, 155, 442; VIII, 124, 227; IX, 73; X, 491; XI, 426; XII, 358.

[1162] Şâmî'nin hadis kaynaklarından biri de Humeydî'nin *Müsned* adlı eseridir. Ona farklı konularda elli civarında atıfta bulunmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 221; VI, 178; VIII, 452; XII, 60.

[1163] Şâmî, yetmişe yakın yerde ve farklı başlıklar altında Saîd b. Mansûr'un rivayetlerinden yararlanmakta, kimi yerlerde ise bizzat onun *Sünen* adlı eserinden nakillerde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 109; VI, 157; VIII, 307; XII, 39, 123, 215.

Müsned'i,[1164] İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'i,[1165] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)[1166] ve Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863-64) *Müsned*'leri,[1167] Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'i,[1168] Buhârî (ö. 256/870)[1169] ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'leri,[1170] İbn Mâce (ö. 273/887) [1171] ve Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'leri,[1172] Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sahîh*'i,[1173] Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsned*'i,[1174] Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i,[1175] Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Müsned*'i,[1176] İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924)[1177]

[1164] Şâmî'nin hadis kaynaklarından biri de Müsedded'in *Müsned* adlı eseridir. Ondan âdâb, hasâis, ibâdet-muâmelât, mu'cizât bahisleriyle ilgili yüz on civarında rivayette bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 204, 327; VI, 7; VII, 147; VIII, 15; IX, 34; X, 51; XI, 37; XII, 159.

[1165] Şâmî, üç yüz elli civarında, neredeyse her konuda Ebû Bekr b. Ebû Şeybe'nin rivayetlerinden istifade etmekte, çoğu zaman diğer muhaddislerin de içinde olduğu telfîk rivayetlerle ondan nakillerde bulunmaktadır. Onun en meşhur eseri olan *Musannef* veya *Müsned* eserlerine izafeten de rivayetler sunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 309, 310, 334, 425; III, 110; IV, 206; V, 50, 84, 246; VII, 82, 87, 245, 290, 311, 352; VIII, 301; IX, 367; X, 204, 316, 345, 354, 360; XII, 206.

[1166] Şâmî, Ahmed b. Hanbel'den bin beşyüzden fazla yerde ve neredeyse tüm konularda rivayetler aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 258; II, 76; IV, 88; V, 30, 292; XI, 175; XII, 215, 368, 420, 444.

[1167] Şâmî'nin sık yararlandığı muhaddislerden biri de Abd b. Humeyd'dir. Ona iki yüzden fazla yerde müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 406; V, 324; XI, 427; XII, 426, 436, 449.

[1168] Şâmi, Dârimî'den elli civarında rivayette bulunmakta, zaman zaman onun *Sünen (Müsned)* eserinden de yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 267; IX, 459; XII, 215, 357.

[1169] Şâmî, Buhârî'nin birçok eserinden yoğun bir şekilde yararlanmakta ve eserlerine ismen de atıflar yapmaktadır. Ondan tüm eser boyunca muhtelif konularda binden fazla rivayet aktarmaktadır. Şâmî'nin yararlandığı eserlerin başında *Sahîh*, *et-Târîhu'l-Kebîr*, *et-Târîhu'l-Evsat*, *et-Târîhu's-Sağîr* ve *Edebü'l-Müfred* gibi eserler gelmektedir. *Sahîh*'den yaptığı rivayetlerin kimisinde kitap ve bâb isimlerini de vermektedir. Ondan eser, kitap ve bâb ismi vererek yaptığı nakiller de bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 78, 408; II, 31, 273; III, 67, 349; IV, 82, 95; V, 42, 184; VI, 29, 48; VII, 23, 350; VIII, 92, 373; IX, 51, 436; X, 3, 472; XI, 14, 19, 171, 233, 406; XII, 37, 51, 110, 144, 151, 156.

[1170] Şâmî'nin eserin tüm konularında sıkça yararlandığı muhaddislerden biri de İmâm Müslim'dir. Genellikle onun *Sahîh*'inden, bir iki defa da *el-Künâ ve'l-Esmâ* adlı eserinden faydalanmakta, ondan toplamda binden fazla rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 258; IV, 105, 111; II, 49; III, 14; IV, 45; V, 49; VI, 27; VII, 404; VIII, 19; IX, 68; X, 29; XI, 83; XII, 460.

[1171] Şâmî, İbn Mâce'den tüm konularda bine yakın rivayet aktarmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 238; VIII, 315, 452; IX, 435; XII, 218, 368, 444, 447.

[1172] Şâmî, Ebû Dâvûd'un *Sünen*, *Merâsîl, Nâsihu'l-Kur'âni ve Mensûhuh* gibi eserlerinden muhtelif konularda yararlanmakta, ondan bin beş yüz civarında rivayette bulunmaktadır. *Sünen*'den yaptığı kimi nakillerde diğer *Kütüb-i Sitte* nakillerinde olduğu gibi kitap ve bâb isimlerini de vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 258; II, 76; III, 178, 373; IV, 87; V, 155, 406; VI, 128; VII, 352, 390; VIII, 105, 315, 448, 449; IX, 97, 121, 435; X, 190, 308, 382; XI, 305, 384, 428, 437; XII, 82, 436.

[1173] Şâmî, binin üzerinde müracaat ettiği Tirmizî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* ve *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye* gibi eserlerinden sıkça rivayetler nakletmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 98, 487; IV, 181; VI, 157, 235; VII, 108, 289, 345; X, 491; XI, 60, 164.

[1174] Şâmî'nin eserinde yararlandığı muhaddislerden biri de *Müsned* sahibi Bezzâr'dır. Ondan beş yüz altmış civarında rivayette bulunan Şâmî'nin, onun *Müsned* adlı eserine de açıkça atıfları vardır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 256; VIII, 19; XII, 95, 428, 449.

[1175] Şâmî, Nesâî'nin *el-Müctebâ*, *es-Sünenü'l-Kübrâ Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyle* ve *el-Künâ* gibi eserlerinden bin civarında rivayet aktarmakta, zaman zaman atıf yaptığı eserin adı, kitap ve bâb isimleri gibi bilgileri de vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 184, 267; III, 241, 404; IV, 227; V, 238; VII, 188, 208, 257, 261, 269, 391, 422; VIII, 42, 169, 302; IX, 93, 121, 351, 400, 476, 523; XI, 40; X, 21, 102; XII, 255, 420, 425, 447.

[1176] Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'i, *Sübülü'l-Hüdâ*'da altı yüz civarında rivayet aktarılarak yararlanılan hadis kaynağıdır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 107; VII, 314; X, 33, 77, 83, 125; XI, 238; XII, 135, 189, 418.

[1177] Şâmî, İbn Huzeyme'den seksen civarında rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 183; II, 431; III, 117, 145; IV, 223, 251; VIII, 51, 418; X, 12; XII, 368, 444.

ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'leri,[1178] Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'leri,[1179] Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i[1180] Şâmî'nin temel hadis kaynaklarındandır.

3.1.2.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Erken Dönem Diğer Hadis Kaynakları

Şâmî'nin yararlandığı erken döneme mensup diğer muhaddisler de mevcuttur. Örneğin: Şa'bî (ö. 104/722),[1181] İbn Sîrîn (ö. 110/729),[1182] Hammâd b. Seleme (ö. 167/784),[1183] İbn Ebû'z-Zinâd (ö. 174/790),[1184] Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827),[1185] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),[1186] Alî b. el-Medînî (ö. 234/848-49),[1187] İshâk b. Râhûye (ö. 238/853),[1188] İbn Ebû Ömer el-Adenî (ö. 243/858),[1189]

[1178] *Sübülü'l-Hüdâ*'da sıkça yararlanılan hadis kaynaklarından birisi de İbn Hibbân'ın *Sahîh, Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Mecrûhîn, Ma'rifetü's-Sahâbe* ve *Târîhu's-Sikât* adlı eserleridir. Onun adı geçen eserlerinden farklı konularda olmak üzere dört yüz elli civarında nakilde bulunulmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 382, 298, 335; II, 123; III, 178, 190; VI, 145; VII, 133, 314, 416; VIII, 267; IX, 145, 328, 515; X, 52, 104; XI, 39; XII, 110, 152, 359, 364, 428.

[1179] Eserde neredeyse tüm konularda binin üzerinde yararlanılan hadis kaynaklarından biri de Taberânî'nin *Sağîr*, *Evsat* ve *Kebîr* diye adlandırılan *Mu'cem*'leriyle *Kitâbu'd-Duâ, Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, Kitâbü's-Sünne, el-Ehâdîsu't-Tıvâl* adlı eserleridir. Müellif, onun *Mu'cem*'lerinden sıkça rivayetler aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 195, 296; II, 102, 296; III, 183, 396; IV, 204; V, 5, 202; VI, 312; VII, 93, 199; VIII, 12, 525; IX, 112, 435; X, 52, 278; XI, 9, 342; XII, 86, 111, 162, 425.

[1180] Eserde Dârekutnî'nin hadis eserlerinden beş yüz civarında faydalanılmaktadır. Onun *Sünen* eserine ilâve olarak *Fevâidü'l-Efrâd, İlelü'l-Hadîs, Ğarâibü Mâlik, Kitâbü'l-İhve ve'l-Ehavât* gibi diğer teliflerinden de yararlanılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 402, 403; II, 437; III, 76; V, 240, 271; VI, 85, 203, 233; VII, 97, 217, 317; IX, 187, 262, 395; X, 96, 158; XI, 139, 240, 269, 455; XII, 133, 464.

[1181] Şâmî, Şa'bî'den görüşlerine başvurma, direkt rivayette bulunma ve başkasından yaptığı nakillere yer verme şeklinde yüz civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 83, 280, 315; II, 198, 205; III, 33, 177, 179, IV, 52, 82; V, 50, 75; VI, 84, 154; VII, 6, 17; VIII, 94, 293, 363; IX, 164, 392; X, 124, 349, 439; XI, 14, 30; XII, 37, 145, 412.

[1182] Şâmî, İbn Sîrîn'den çeşitli konulardaki rivayet ve görüşlerde kırk civarında faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 278; II, 36; III, 316, 417; VI, 117; VII, 232, 268, 292, 331; VIII, 237; IX, 116, 200, 253; X, 280, 461; XI, 109, 263, 441; XII, 38, 396.

[1183] Şâmî, Hammâd b. Seleme'den delâil ve mu'cize haberlerinde daha sık yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 112, 247, 281; III, 63; V, 9; VI, 402; VIII, 510; IX, 510; XI, 214.

[1184] Şâmî, Abdurrahmân b. Ebû'z-Zinâd'dan siyer ve fezâil ile alâkalı dört yerde rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 463; V, 397; XI, 103; XII, 346.

[1185] Müellif, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'den bu isimle bir tane nakilde bulunmakta onu da Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinden nakletmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 199.

[1186] Şâmî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan farklı konularda faydalanmakta, onun *Kitâbü'l-Emvâl*, *Fezâilü'l-Kur'ân* ve *Ğarîbü'l-Hadîs (Delâil), Kitâbü'l-Kıraât* adlı eserlerinden yirmiye yakın görüş veya rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 179, 288; III, 382; IV, 111; VII, 67; VIII, 20; X, 48, 299; XI, 332; XII, 370.

[1187] Şâmî, Alî b. el-Medînî'ye ricâl bilgisi ve başka konularda altı yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 262; V, 295; IX, 55; X, 277; XII, 358, 435.

[1188] Şâmî, İshâk b. Râhûye'den otuza yakın yerde nakiller yaparak istifade etmekte, iki yerde ise *Müsned* adlı meşhur eserinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 163; X, 280.

[1189] Şâmî, Müslim'in hocalarından olduğunu ifade ettiği Muhammed b. Yahyâ b. Ömer el-Adenî'ye otuz beş yerde –zaman zaman da *Müsned* adlı eserine farklı konularda- atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 69, 179, 237; VII, 62, 108, 157, 166, 189, 316, 318, 376; VIII, 98, 138, 163, 234, 269, 380, 459, 499, 527; IX, 20, 124, 355, 360; X, 180; XI, 337, 401; XII, 136, 217, 357.

Ahmed b. Menî' (ö. 244/858-59),[1190] el-Hasen b. Arefe (ö. 257/870-71),[1191] Zühlî (ö. 258/872),[1192] İbnü'l-Furât (ö. 258/872),[1193] Ebû İshâk el-Cûzcânî (ö. 259/873),[1194] Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264/878),[1195] Baki' b. Mahled (ö. 276/889),[1196] Hâris b. Ebû Üsâme (ö. 282/895),[1197] Ebû İshâk el-Harbî (ö. 285/899),[1198] İbn Ebû Âsım (ö. 287/900),[1199] Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903),[1200] el-Keccî (ö. 292/904),[1201] Ca'fer b.

[1190] Şâmî, Ahmed b. Menî' ve onun *Müsned* adlı eserinden farklı konularda seksen civarında yararlanmaktadır. Ondan âdâb, hasâis, ibâdet-muâmelât, mu'cizât ve fezâil bahislerinde daha çok nakil yapmaktadır. Ayrıca hadis rivayetlerine ilâve olarak bir konu hakkında görüşünü aktarma ve ravilerin cerh-ta'dîliyle ilgili bilgi verme hususlarında da ona başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 158; II, 444; III, 404; IV, 82; V, 256; VI, 440; VII, 109; VIII, 8; IX, 123; X, 28; XI, 188; XII, 180, 254.

[1191] Şâmî, Ebû Alî el-Hasen b. Arefe b. Yezîd el-Abdî'den ve onun hadis *Cüz*'ünden çoğu siyer ve hasâis bahislerinde olmak üzere on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 488; II, 135; IV, 201; VII, 79, 356, 391; VIII, 525; IX, 401; XII, 62, 356.

[1192] Şâmî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî'nin *Zühriyyât* ve *İlelü Hadîsi'z-Zührî* gibi eserlerinden farklı konularda yararlanmakta ondan toplamda dokuz rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 23, 29, 30, 82, 352; VI, 128; IX, 205, 503; XII, 263.

[1193] Nâsıruddîn İbnü'l-Furât, Şâmî'ye ulaşan bir hadisin senedinde yer almaktadır. Şâmî, söz konusu senette ondan iki defa ve ziyade lâfızların beyanında başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 391.

[1194] Şâmî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Cüzcânî'den iki defa rivayette bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *Sübülü'l-Hüdâ*'daki ilk rivayet olan ve Cüzcânî ile diğer ravilerce nakledilen "Hz. Peygamber'in tüm peygamberlerden önce yaratılışı" içerikli bir hadistir. Diğeri ise rivayete ait bir bilgiyi içermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68; XII, 331.

[1195] Şâmî, onun *Delâilü'n-Nübüvve* ve *el-İlel* adlı kitaplarından rivayetler vermekte ve farklı konularda dokuz defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 24, 25, 32; III, 189; V, 473; VII, 46, 379; VIII, 381; XI, 131.

[1196] Şâmî, Baki' b. Mahled'den on dört yerde ve muhtelif konularda yararlanmakta ve birer defa da *Müsned* ve *et-Tefsîr* adlı eserlerinden nakilde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 350; VII, 32, 52, 85, 312; VIII, 508; IX, 361; X, 39; XII, 135, 266.

[1197] Şâmî, Hâris b. Muhammed b. Ebû Üsâme'den farklı konularda -yer yer onun *Müsned* adlı eserine atıfla- doksandan fazla yararlanmaktadır. Müellif, diğerlerine oranla şemâil, hasâis, ibâdet-muâmelât konularında ondan daha fazla nakilde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 179; II, 61; III, 139; IV, 253; V, 117; VI, 7; VII, 8; VIII, 10; IX, 28; X, 48; XI, 63; XII, 310, 427.

[1198] Şâmî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Harbî'den yirmi civarında rivayette bulunmaktadır. Farklı konularda onun *Ğarîbü'l-Hadîs* ve *Kitâbü'l-Hedâyâ* gibi eserlerinden faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 238, 497; II, 6, 52, 78, 157, 298; III, 65, 179; IV, 40; VI, 267; VII, 68, 201, 405; IX, 25, 28; X, 29, 413; XI, 125.

[1199] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. Amr (İbn Ebû Âsım) eş-Şeybânî'nin *Müsned*, *Kitâbü's-Sünne, Kitâbü's-Sîre, Kitâbü'l-Et'ime, Kitâbü'l-Cihâd, Kitâbü's-Sıyâm, Kitâbü'l-Büyû', Kitâbü'l-Emvâl, Kitâbü'l-Hedâyâ, Kitâbü's-Salât* gibi eserlerinden ve diğerlerinden muhtelif mevzularda elliden fazla rivayette bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 85; II, 48; IV, 216; VI, 179; VII, 384, 387, 388; VIII, 420; IX, 8, 25, 29; XII, 368, 417, 419, 425, 427, 429, 444, 449, 453.

[1200] Şâmî, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel'den de çeşitli konularda nakillerde bulunmaktadır. Onun *Zevâidü'l-Müsned* adlı eserinden altmış civarında yararlanmaktadır. Bir yerde de *el-İlel ve's-Suâlât* adlı eserine atıf yapmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 13, 446; III, 76, 378; IV, 223; V, 435; VI, 275, 438; VII, 101, 291; VIII, 7, 466; IX, 52, 336; X, 39, 459; XI, 255, 263, 294, 298, 352, 355; XII, 171, 229, 348, 398.

[1201] Şâmî, Ebû Müslim İbrâhîm b. Abdullâh el-Keccî'den ve onun *Kitâbü's-Sünen* adlı eserinden çoğu hasâis ile ilgili olmak üzere dokuz defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 323, 324, 356, 366, 384, 386; IX, 525; XII, 166.

Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913),[1202] Kâsım b. Sâbit (ö. 302/914-15),[1203] Hasen b. Süfyân (ö. 303/916),[1204] Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî (ö. 307/919-20),[1205] Ebû'l-Abbâs es-Serrâc (ö. 313/925),[1206] Ebû'l-Kâsım el-Beğavî (ö. 317/929),[1207] Ebû Arûbe (ö. 318/931),[1208] Ukaylî (ö. 322/934),[1209] Harâitî (ö. 327/939),[1210] Mehâmilî (ö. 330/942),[1211] Kâsım b. Esbağ (ö. 340/951),[1212] Ebû Saîd b. el-A'râbî (ö. 341/592),[1213] Ebû Ömer ez-

[1202] Eserde geçen Firyâbî adındaki müellifin, *Delâilü'n-Nübüvve* eserinin sahibi Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 482, 486; XII, 60.

[1203] Şâmî, Kâsım b. Sâbit'in vefâtından sonra babası Sâbit b. Kâsım tarafından telifi tamamlanan *ed-Delâil fî Ğarîbi'l-Hadîs* adlı eserinden yararlanmaktadır. Bu yüzden *Sübülü'l-Hüdâ*'da bu eser üzerinden baba ve oğul her iki müellife de atıf vardır. Bu eserden farklı farklı konularda otuz civarında nakil yapan müellif, Hz. Peygamber'in hususiyetleri konularında ona daha fazla başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 320; II, 250, 262, 453; III, 240, 407; IV, 14, 66, 81, 145; V, 163; VI, 397; VII, 35, 67, 109, 123, 126, 239, 345, 368, 397, 399, 409; VIII, 516; X, 41. (Kâsım b. Sâbit için ayrıca bkz. Ayşe Esra Şahyar, "Sâbit b. Hazm", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 351-352.)

[1204] Şâmî, Ebû'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân eş-Şeybânî'ye ve onun *el-Müsnedü'l-Kebîr* adlı eserine hususiyetler, mu'cizeler ve faziletler gibi konularda on beş defa başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 94, 136; VI, 275; VII, 153, 270; IX, 152, 515; X, 69, 274; XI, 244, 291.

[1205] Şâmî, Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'den ve onun *el-Müsned* adlı eserinden siyer, hasâis ve fezâil bahislerinden olmak üzere yirmi civarında nakillerde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 63, 216, 217; VIII, 127; X, 48, 83, 110, 182, 448; XI, 3, 101, 291.

[1206] Şâmî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshâk es-Serrâc'dan farklı konularda beş yerde rivayet sunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 115, 187; IX, 161; XII, 435, 436.

[1207] Şâmî, Ebû'l-Kâsım el-Beğavîden ve onun *Mu'cemu's-Sahâbe, Müsnedü Osmân b. Affân* adlı eserlerinden elli civarında yararlanmaktadır. Ona, hasâis, mu'cizât ve fezâil bölümlerinde daha sık müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 102; III, 184; IV, 370; V, 320, 324; VI, 288, 363; VII, 44, 82, 196, 207, 245, 271, 295, 370; VIII, 273; IX, 395, 396; X, 23, 281; XI, 44, 398; XII, 112, 225.

[1208] Şâmî, Ebû Arûbe Hüseyn b. Muhammed el-Harrânî'ye vasıtalı-vasıtasız olarak hadislerle ilgili usul bilgilerinde dört defa atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 334; VII, 153; XII, 38, 45.

[1209] Müellif, ricâl âlimi Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî'den ve onun *Kitâbü's-Sahâbe* ve *ed-Duafâü'l-Kebîr* gibi eserlerinden istifade etmektedir. Ona otuz beş civarında müracaat etmekte; ricâl ve isnâd bilgisi yanında ondan hadis rivayetlerinde de bulunmaktadır. Ondan muhtelif konularda yararlansa da fezâil mevzularında ona atıfları daha çoktur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 201; III, 134, 404; IV, 79; V, 247; VI, 438, 439; VII, 5, 340; IX, 42, 188, 277; X, 100, 158; XI, 50, 249, 291; XII, 87, 378.

[1210] Şâmî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer el-Harâitî'nin *Mekârimü'l-Ahlâk, Mesâviü'l-Ahlâk, Kam'u'l-Hırs bi'l-Kanâa, İ'tilâlü'l-Kulûb* ve *Kitâbü Hevâtifi'l-Cennân* gibi eserlerinden faydalanmaktadır. Ona elli civarında atıfta bulunan müellif, genelde delâil, hasâis, âdâb, fezâil gibi konularda ondan daha sık faydalanmaktadır. Ayrıca *Sübülü'l-Hüdâ'da* ahlâkî hususların dile getirildiği rivayetlerde de Harâitî'ye başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 327, 413; II, 115, 214; III, 198, 364; V, 36; VI, 190; VII, 6, 422; IX, 69, 525; X, 126, 166, 194; XI, 89, 99, 101, 142, 147; XII, 82, 112, 202, 214, 456.

[1211] Ebû Abdullâh Hüseyn b. İsmâîl el-Mehâmilî, Şâmî'nin nadiren yararlandığı hadisçilerdendir. Onun *el-Fevâid (el-Emâlî)* adlı eserine atıfta bulunmakta, toplamda ise ondan on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 404; II, 129; III, 297; VII, 190; VIII, 512; X, 97, 153, 455.

[1212] Müellif, Ebû Muhammed Kâsım b. Esbağ'dan Hz. Peygamber'in hususiyetleri, mu'cizeleri gibi çeşitli konularda altı defa başvurmakta ve ondan nakiller aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 219, 341; VIII, 310; IX, 56; X, 180; XII, 24.

[1213] Şâmî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed el-Basrî'den ve onun *el-Mu'cem* adlı eserinden Hz. Peygamber'in hususiyetlerine dair rivayetlerde otuza yakın yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 25, 397; IX, 385, 391; X, 37, 38; XI, 18, 63, 66, 89, 142.

Zâhid (ö. 345/957),[1214] Ebû Sehl b. el-Kattân (ö. 350/961),[1215] İbn Kâni' (ö. 351/962),[1216] İbnü's-Seken (ö. 353/964),[1217] Âcurrî (ö. 360/970),[1218] İbnü's-Sünnî (ö. 364/975),[1219] İbn Adî (ö. 365/976),[1220] Ebû'ş-Şeyh (ö. 369/979),[1221] İsmâîlî (ö. 371/982),[1222] İbnü'l-Mukrî el-Isfahânî (ö. 381/991),[1223] Ebû Hafs b. Şâhîn (ö. 385/996),[1224] Hattâbî (ö. 388/998),[1225]

[1214] Şâmî, Muhammed b. Abdülvâhid Ebû Ömer ez-Zâhid'den farklı konularda sadece beş defa vasıtasız rivayette bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 185, 451; IV, 273; VI, 107; X, 19; XI, 301.

[1215] Şâmî, Iraklı muhaddis Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Kattân'dan ve onun *el-Emâlî* ve *el-Fevâid* gibi eserlerinden üç yerde rivayette bulunmaktadır. Ona yaptığı atıfların delâil ve mu'cizât türünde olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 83; X, 274; XI, 109.

[1216] Şâmî, Ebû'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni' el-Bağdâdî'den ve onun *Mu'cemü's-Sahâbe* adlı eserinden genellikle fezâil, hasâis ve sahâbî biyografilerinde olmak üzere kırk civarında nakilde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 21; III, 77; IV, 80, 112; V, 238, 241; VII, 70, 298; VIII, 282, 516; IX, 38, 278; X, 69, 195; XI, 61, 407; XII, 31, 425.

[1217] Şâmî, Ebû Alî Saîd b. Osmân b. es-Seken el-Bağdâdî'den ve onun *es-Sahîhü'l-Müntekâ* ve *el-Hurûf fi's-Sahâbe* gibi eserlerinden muhtelif konularda otuz civarında nakilde bulunmaktadır. Hasâis, muâmelât, mu'cizât ve fezâil gibi konularda ondan daha fazla yararlandığı görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 267, 411; II, 116, 306; III, 177, 244; IV, 91, 112; VI, 64, 222; VII, 261, 350; 405; VIII, 124; IX, 352, 359, 463, 522; X, 99, 130, 211, 220; XI, 18, 412, 417; XII, 65, 378.

[1218] Şâmî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî'den ve onun *Kitâbü'ş-Şerîa* adlı eserinden farklı konularda beş yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 80; IV, 325; XI, 269, 426, 435.

[1219] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sünnî'den ve onun *Amelü'l-Yevmi ve'l-Leyle* ve *et-Tıbbu'n-Nebevî* gibi eserlerinden yetmiş civarında yararlanmaktadır. Ondan daha çok hasâis ve tıbb-ı nebevî konularında faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 512; VII, 155, 346; IX, 161, 395; X, 225, 227; XI, 44, 431; XII, 84, 94, 95, 109-113, 118-120, 122, 126, 134, 136, 137, 139, 142, 143, 145, 449.

[1220] Şâmî İbn Adî'den ve onun *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl* adlı eserinden yüz seksen civarında yararlanmaktadır. Ona daha çok hasâis, ibâdet, muâmelât, âdâb, mu'cizât, fezâil konularında ve hadis ricâliyle ilgili bilgilerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 308, 412; II, 86, 150; III, 242, 396; V, 76; VI, 359, 436; VII, 36, 353; VIII, 7, 27; IX, 122, 391; X, 120, 158; XI, 65, 281; XII, 123, 416, 427.

[1221] Şâmî, Ebû'ş-Şeyh el-İsfahânî'den ve onun *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi-İsfahân, Kitâbü'l-Azame, Ahlâku'n-Nebî, Kitâbu'd-Dahâyâ ve'l-Akîka, el-Ferâiz ve'l-Vesâyâ, et-Tefsîr* ve *Sevâbü'l-A'mâl,* adlı eserlerinden iki yüz civarında alıntı yapmaktadır. Şâmî, *et-Tefsîr* eserinden ötürü müfessirler arasında da değerlendirilebilen Ebû'ş-Şeyh'ten hasâis, âdâb, muâmelât ve mu'cizât konularında daha çok yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74, 88, 140, 209, 308; II, 95, 176; III, 100, 138, 396; VII, 334, 388, 415; IX, 160, 231, 287, 328, 521; X, 48, 167, 299; XI, 486, 490; XII, 126, 417, 428.

[1222] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhîm el-İsmâîlî'den ve onun *el-Müstahrec (Kitâbü'l-Câmii's-Sahîhi'l-Muhrec), Müsnedü Alî* ve *Kitâbü'l Mu'cem fî Esâmî Şüyûhi Ebî Bekr el-İsmâîlî* gibi eserlerinden farklı konularda elli kadar yerde faydalanmaktadır. Daha çok şemâil-hasâis konularında ona başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 375, 376, 402; II, 36, 157, 182, 242, 306; III, 177, 413; IV, 85, 248, 399; V, 76, 274; VI, 57, 235; VII, 50, 328; VIII, 129, 311; IX, 72, 479; X, 37, 463; XI, 174; XII, 238.

[1223] Şâmî, İbn Mukrî diye bilinen Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm'den ve onun *el-Fevâid (el-Ferâid)* ve *Mu'cemü'ş-Şüyûh* adlı eserlerinden çeşitli konulardaki hadis nakillerinde üç defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 394; XII, 379.

[1224] Şâmî, İbn Şâhîn Ebû Hafs Ömer b. Ahmed'den ve onun *en-Nâsih ve Mensûhuh, et-Terğîb fî Fezâili'l-A'mâl, el-Müsned, Kitâbü's-Sünne* ve *ed-Delâil* gibi eserlerinden kırk civarında yararlanmaktadır. Ondan hadislerle ilgili nâsih-mensûh, ricâl gibi usule dayalı bilgiler yanında muhtelif konulardaki hadis rivayetlerinde de faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 259, 411; II, 122, 211; V, 145; VI, 64, 435; IX, 256, 438; X, 35, 69, 410; XI, 18, 50, 89, 142, 269, 270; XII, 405, 445.

[1225] Müellif, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî'den hadis rivayet etmekten ziyade şerhlerde ve müfredatta yararlanmakta, muhtelif konulardaki görüşlerine de yer vermektedir. Onun *Ğârîbü'l-Hadîs* adlı eserine ise iki yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 144, 527; II, 93, 102, 250, 262; III, 125, 155; IV, 81, 139; V, 77, 410; VI, 66, 388; VII, 26, 210, 271; VIII, 20, 344; IX, 3, 419; X, 259, 410; XI, 27; XII, 24, 451.

Küşmeyhenî (ö. 389/999),[1226] Ebû Tâhir el-Muhallis (ö. 393/1003),[1227] İbn Mende (ö. 395/1005),[1228] Hâkimü'l-Kebîr (ö. 378/988) ve öğrencisi Hâkim (ö. 405/1014),[1229] Dâvûdî (ö. 402/1011),[1230] İbn Merdûye (ö. 410/1020),[1231] Temmâm (ö. 414/1023),[1232] Lâlekâî (ö. 418/1027),[1233] Berkânî (ö. 425/1034),[1234] Ebû Nuâym (ö. 430/1038),[1235]

[1226] Şâmî, Buhârî ravilerinden olan Ebû'l-Heysem Muhammed b. Mekkî el-Mervezî el-Küşmeyhenî'ye rivayet ve lâfız farklılıkları sadedinde sadece üç yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 162; III, 289; IV, 312.

[1227] Şâmî, Ebû Tâhir Muhallis'in farklı konulardaki rivayetlerinden sekiz yerde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 179; VII, 294, 385; VIII, 274; XI, 143, 176; XII, 236, 250.

[1228] Şâmî, İbn Mende Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk el-İsfahânî'den ve onun *Ma'rifetü's-Sahâbe, er-Reddü ale'l-Cehmiyye* ve *Kitâbün fi'n-Nefsi ve'r-Rûh* gibi eserlerinden doksan civarında yararlanmaktadır. Ondan yaptığı alıntılar, muhtelif konular yanında genellikle sahâbe ve ricâl tercemeleri hakkındadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 375; II, 144; III, 190, 389; IV, 106; V, 75; VI, 158, 371; VII, 40; IX, 228; X, 108; XI, 206, 487; XII, 53.

[1229] Şâmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî'den ve onun eserlerinden muhtelif konularda sıkça yararlanmaktadır. Onun *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl, Menâkibü'ş-Şâfiî, Kitâbü'l-Künâ, Ulûmu'l-Hadîs, Kitâbü'l-İklîl* ve *Târîhu Nîsâbûr* gibi eserlerine dokuz yüzden fazla atıfta bulunmaktadır. Ancak Ebû Abdullâh Hâkim'in Şâmî'nin kaynakları arasında bulunan hocası Hâkimü'l-Kebîr diye meşhur Ebû Ahmed Hâkim ile karışma ihtimali bulunmaktadır. Şâmî, iki yerde Hâkim'in hocası Hâkimü'l-Kebîr'den ve onun *el-Künâ*'sından alıntı da yapmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 248, 335; II, 116; III, 225; IV, 355; V, 3, 238; VI, 84, 419; VII, 116, 350; VIII, 218, 344; IX, 8, 410; X, 81, 473; XI, 3, 437; XII, 36, 447. Şâmî'nin el-Hâkimü'l-Kebîr'den yaptığı atıflar için ayrıca bkz. VII, 207; VIII, 382.

[1230] Şâmî, Dâvûdî'yi "şârih" olarak nitelemekte bu da onun *Muvatta* ve *Sahîh-i Buhârî*'nin şârihi Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî olduğunu akla getirmektedir. Şâmî'nin direkt Ahmed b. Nasr şeklinde atıflarının olması da bunu güçlendirmektedir. Dâvûdî hakkında bkz. Cengiz Kallek, "Dâvûdî, Ahmed b. Nasr", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 50-51. Şâmî yirmiden fazla yerde hadis şerhlerinde ondan yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 308; II, 13; III, 154, 361; IV, 91; V, 82, 471; VI, 193, 194; VII, 15, 301; XI, 471, 477; XII, 15, 302.

[1231] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye rivayetlerine iki yüzden fazla yerde başvurmaktadır. Tefsir kaynakları başlığında da belirtildiği gibi Şâmî, onun *et-Tefsîr* adlı eserine de iki yerde atıfta bulunmaktadır. Ondan hemen hemen her ciltte ve her konuda rivayetleri bulunmaktadır. Ancak mi'râc, siyer-meğâzî, şemâil, hasâis ve mu'cizât bahislerinde onun rivayetlerinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 94, 141; II, 88, 176; III, 23, 78; IV, 27, 39; V, 438, 478; VI, 266, 287; VII, 6, 12; VIII, 124, 503; IX, 70, 493; X, 127, 404; XI, 4, 430; XII, 87, 454.

[1232] Şâmî, Temmâm b. Muhammed er-Râzî ed-Dimaşkî'den ve onun *el-Fevâid* adlı eserinden muhtelif konularda yirmi yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 253; IV, 5, 217; VI, 128; VII, 77, 394; IX, 25, 72, 250; X, 100, 162, 180, 371; XI, 50, 83, 252, 266, 323; XII, 420, 429.

[1233] Şâmî, Ebü'l-Kâsım Hibetullâh b. el-Hasen el-Lâlekâî'den ve onun *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne* adlı eserinden üç yerde beş defa rivayette bulunmaktadır. Ona yaptığı atıfların genellikle sünnete bağlılıkla ilgili olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 52; XI, 426, 427.

[1234] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berkânî'ye veya onun *es-Sahîh (el-Müsned)* adlı eserine çoğu hasâis konularıyla ilgili yirmi civarında atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 166; VII, 76, 199, 204, 207, 214, 416; VIII, 257, 516; XI, 17, 384.

[1235] Şâmî, rivayetlerine sıkça başvurduğu Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsfahânî'den ve onun eserlerinden dokuz yüz civarında yararlanmaktadır. Onun, *Hilyetü'l-Evliyâ, Ma'rifetü's-Sahâbe, Delâilü'n-Nübüvve, Fezâilü'l-Hulefâi'l-Erbaa, Târîhu İsbahân, el-Müsnedü'l-Müstahrec alâ Sahîh-i Müslim, Kitâbu Tıbbi'n-Nebî* gibi eserlerinden faydalanmaktadır. Hemen hemen her konuda istifade etmekle beraber daha çok şemâil, hasâis, mu'cizât bahislerinde onun rivayetlerine başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 182, 310; II, 47, 51, 437; III, 110, 241, 384; IV, 44, 399; V, 436, 450; VI, 128, 409; VII, 102, 404; VIII, 307, 432; IX, 38, 266; X, 48, 204; XI, 61, 449; XII, 86, 435.

Müstağfirî (ö. 432/1041),[1236] Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043),[1237] Ebû Osmân es-Sâbûnî (ö. 449/1057),[1238] Beyhakî (ö. 458/1066),[1239] İbn Abdilberr (ö. 463/1071),[1240] Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071),[1241] İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082'den sonra)[1242] ve Deylemî (ö. 509/1115 babası-ö. 558/1163 oğlu)[1243] gibi muhaddisler zikredilebilir.

3.1.2.3. Sübülü'l-Hüdâ'nın Sonraki Dönem Hadis Kaynakları

Eserin sonraki dönem hadis kaynakları da bir hayli fazladır. Bu tür kaynaklardan, daha çok hadislerle ilgili şerh ve yorumlar ile cerh ve ta'dîle dair bilgilerde

[1236] Şâmî, Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî'den hadis rivayetlerinden ziyade, sahâbe biyografileriyle ilgili bazı bilgilerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 378; IV, 107, 113; VI, 65, 363, 364, 438.

[1237] Şâmî, *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet eden hadis hâfızlarından Ebû Zer el-Herevî'den ve onun *el-Menâsik* ve *Delâilü'n-Nübüvve* gibi eserlerinden yirmi civarında rivayette bulunmaktadır. Onun *Delâilü'n-Nübüvve* adlı eserinden aldığı rivayetlerin Hz. Peygamber'in hasâisi hakkında olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 211; III, 343; V, 82; VI, 236; VII, 35; IX, 401; X, 17, 411; XII, 30, 414.

[1238] Şâmî, Ebû Osmân İsmâîl b. Abdurrahmân es-Sâbûnî'den ve onun *Kitâbü'l-Mieteyn* adlı eserinden üç ayrı yerde geçen aynı rivayetle ilgili yararlanmaktadır. Ona yaptığı bu atıf, hadisin senediyle ilgili bir bilgiden ibarettir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 349; X, 481.

[1239] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî'den ve *Delâilü'n-Nübüvve, Şuabu'l-Îmân, Hayâtü'l-Enbiyâ, el-İ'tikâd ve'l-Hidâye, ez-Zühdü'l-Kebîr, İsbâtu Azâbi'l-Kabr, Kitâbü'l-Ba's ve'n-Nüşûr, el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen, Ma'rifetü's-Süneni ve'l-Âsâr, ed-Deavâtü'l-Kebîr, el-Âdâb, Menâkıbü'l-İmâmi'ş-Şâfiî* ve *el-Esmâ ve's-Sıfât* gibi eserlerinden hemen hemen her konuda bin yedi yüz civarında yararlanmaktadır. Delâil, hasâis, şemâil, ibâdât, muâmelât ve âdâb gibi konularda ondan daha çok yararlanmakta olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139, 344; II, 148, 253; III, 139, 396; IV, 30, 249; V, 19, 326; VI, 190, 329; VII, 4, 326; VIII, 127, 273; IX, 144, 243; X, 77, 264; XI, 8, 437; XII, 39, 420.

[1240] Şâmî'nin sıkça yararlandığı müelliflerden biri de Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî'dir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın önsözünde ona Ebû Ömer diyeceğini remzetmesi, verdiği önemi göstermektedir. Farklı konularda ondan ve onun *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fazlihî, el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb, el-İstizkâr fî Şerhi Mezâhibi'l-Emsâr* gibi eserlerinden iki yüz civarında faydalanmaktadır. Ona, genellikle siyer-meğâzî, fezâil ve biyografilerde müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 240, 402; II, 173, 361; III, 236, 368; IV, 64, 76; V, 236, 323; VI, 45, 59; VII, 321, 350; VIII, 67, 306; IX, 393, 447; X, 180, 327; XI, 27, 302, 363; XII, 46, 353.

[1241] Şâmî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî'den ve *Târîhu Bağdâd, Muvazzıhu Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk, Riyâdu'l-Üns ilâ Hadâiri'l-Kuds, el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî, er-Ruvât an Mâlik b. Enes, el-Müttefîk ve'l-Müfterik, es-Sâbık ve'l-Lâhik, Telhîsu'l-Müteşâbih* ve *Fezâilu Kızvîn* gibi eserlerinden yüz yirmi civarında yararlanmaktadır. Ondan hasâis, mu'cizât, fezâil gibi konularda daha fazla alıntı yapmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 88, 259; II, 137, 307; III, 111, 281; IV, 10, 199; V, 451; VII, 33, 345; VIII, 87, 526; IX, 72, 437; X, 80, 169; XI, 52, 108; XII, 149, 349.

[1242] Şâmî, mukaddimede el-Emîr diye remzettiği, bir dönem Büveyhî vezirliği yapmış İbn Mâkûlâ'dan ve onun *el-İkmâl* adlı eserinden beş yerde garîbü'l-hadîs veya muhtelifü'l-hadis alanlarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 299; IV, 93; V, 183; VI, 272; XI, 82.

[1243] Baba ve oğul Deylemî'ler hadis ilminde meşhur âlimlerdendir. Oğul Deylemî, babasının *Firdevsü'l-Ahbâr* adlı eserini tanzim ederek daha kullanışlı hale getirmiş ve *Müsnedü'l-Firdevs* diye adlandırmıştır. Şâmî'nin Deylemî'ye yaptığı atıflarda *Müsnedü'l-Firdevs*'in adı geçmesinden ötürü oğul Deylemî'den yararlandığı söylenebilir. Bkz. Mücteba Uğur, "Deylemî, Şehredâr b. Şîrûye", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 266. Şâmî, oğul Ebû Şücâ' Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî ve *Müsnedü'l-Firdevs*'inden yüz civarında rivayet aktarmaktadır. Atıflarının mu'cizât, hasâis ve fezâil bahisleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75, 179; II, 88, 101; III, 112, 187; VI, 352; VII, 168, 213; IX, 247, 268; X, 87, 265; XI, 6, 11, 449; XII, 208, 449.

yararlanılmaktadır. Şâmî'nin istifade ettiği, sonraki dönem hadis kaynakları ve müellifleri şu şekildedir:

Ebû Sa'd en-Nîsâbûrî (ö. 406/1016),[1244] Ebû Saîd en-Nakkâş (ö. 414/1023-24),[1245] İbn Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113),[1246] Kıvâmü's-Sünne Ebû'l-Kâsım et-Teymî (ö. 535/1141),[1247] Kâdî İyâz (ö. 544/1149),[1248] Ebû'l-Hasan b. ed-Dahhâk (ö. 557/1161-62),[1249] Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166),[1250] İbn Kurkûl (ö. 569/1174),[1251] Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180),[1252] Ebû Mûsâ el-Medînî (ö. 581/1185),[1253] Hâzimî (ö. 584/1188),[1254] Abdülganî el-Makdisî (ö. 600/1203),[1255] İbnü'l-

[1244] Şâmî, Ebû Sa'd Abdülmelik b. Muhammed el-Harkûşî en-Nîsâbûrî ve onun *Şerefü'l-Mustafâ* adlı eserinden farklı konularda yirmi civarında rivayet nakletmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68, 270; II, 46, 214; III, 367; V, 151, 433; VII, 130, 292; X, 67; XI, 410.

[1245] Şâmî, Ebû Saîd Muhammed b. Alî en-Nakkâş'tan ve onun *Mu'cemü'ş-Şüyûh* gibi eserlerinden üç yerde yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 415; IX, 218; XI, 18.

[1246] Şâmî, Ebû'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'den kıblenin değişmesi başlığında bir defa faydalanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 371.

[1247] Şâmî, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed et-Teymî'den ve onun *et-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eserinden on civarında yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıflar, Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirmenin fazileti başlığındadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 417, 419, 420, 426, 427, 428, 429, 445, 446, 449.

[1248] Şâmî eserinin mukaddimesinde "el-Kâdî" olarak remzettiği, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî'den ve *eş-Şifâ bi-Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ, Tertîbü'l-Medârik, Meşâriku'l-Envâr, İkmâlu'l-Mu'lim* gibi eserlerinden iki yüz yetmiş civarında yararlanmaktadır. Ondan her konuda faydalanmakla beraber Hz. Peygamber'in isimlerinde, hadis, ricâl şerh ve analizlerinde, kelâmî görüşlerde daha çok istifade etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 169, 441; II, 94, 245; III, 59, 320; IV, 50, 178; V, 156, 236; VI, 29, 97; VII, 22, 180; VIII, 73, 242; IX, 437, 518; X, 276, 306; XI, 15, 27; XII, 375, 441.

[1249] Şâmî, Ebû'l-Hasen Alî b. Abdurrahmân b. ed-Dahhâk el-Fezârî'ye ve onun *eş-Şemâil* adlı eserine şemâil ve hasâis konularında yüz elli civarında başvurmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5, 100; VII, 12, 409; VIII, 263, 532; IX, 28, 402; X, 37, 474; XI, 59, 148; XII, 255. *eş-Şemâil* adlı eseri olan ve Ebû'l-Hasen künyeli Gırnata âlimlerinden olan bu zatın hayatı için ayrıca bkz. Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75), *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, IV, 149-150.

[1250] Şâmî, es-Sem'ânî'den üç yerde yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 345; V, 18; X, 488.

[1251] Şâmî, İbn Kurkûl Ebû İshâk b. Yûsuf'tan ve onun *Metâliu'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr* adlı eserinden yirmi civarında "ğarîbü'l-hadîs" alanında faydalanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 481; II, 53; III, 347; IV, 80, 336; V, 69, 364; VI, 75, 397; IX, 412; XI, 408.

[1252] Şâmî, Ebû Tâhir es-Silefî'den ve onun *el-Meşyahatü'l-Bağdâdiyye* ve *el-Eczâü's-Silefiyyât* gibi eserlerinden farklı konularda nakiller yapmakta, bunların mu'cizât ve fezâil hakkında olduğu görülmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 172; V, 27; X, 20, 68, 203; XI, 63, 91, 103, 169.

[1253] Şâmî, Ebû Mûsâ Muhammed b. Ömer el-Medînî'ye ve *Tetimmetü Ma'rifeti's-Sahâbe* ve *et-Terğîb ve't-Terhîb* gibi eserlerine farklı konularda yirmi kadar atıfta bulunmaktadır. Son ciltteki Hz. Peygamber'e salâvât ile ilgili rivayetleri daha fazladır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 192, 378; II, 108; III, 163; V, 427; VII, 271, 278, 280; X, 45, 335; XI, 225, 413, 414; XII, 419, 424, 427, 428, 429.

[1254] Şâmî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî'den ve onun *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi'l-Büldân* adlı eserinden on civarında yararlanmaktadır. Ona daha çok rivayetlerde geçen yer isimlerinde müracaat etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 202, 304; III, 107; IV, 178; V, 105, 376; VI, 95, 122, 159, 171; XI, 104.

[1255] Şâmî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî el-Cemmâîlî'den ve *Umdetü'l-Ahkâm* adlı eserinden sekiz defa siyer bahislerindeki rivayet ve yorumlarda yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 345; II, 166; IV, 8; VII, 228; XI, 16; XII, 360, 361, 447.

Esîr (ö. 606/1210),[1256] Ebû'l-Hasen el-Makdisî (ö. 611/1214),[1257] İbnü't-Tîn (ö. 611/1214),[1258] Ebû'l-Hasen b. Kattân (ö. 628/1231),[1259] İbn Dıhye el-Kelbî (ö. 633/1235),[1260] Ziyâeddîn el-Makdisî (ö. 643/1245),[1261] İbnü's-Salâh (ö. 643/1245),[1262] Münzirî (ö. 656/1258),[1263] Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258),[1264] Nevevî (ö. 676/1277),[1265] İbn Dakîku'l-Îyd (ö. 702/1302),[1266] Dimyâtî (ö. 705/1306),[1267] Kutbüddîn

[1256] Ebû's-Seâdât İbnü'l-Esîr'den ve onun *el-Murassa', el-Câmiu'l-Usûl li-Ehâdîsi'r-Resûl, en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser* ve *eş-Şâfî Şerhu Müsnedi'ş-Şâfiî* gibi eserlerinden seksen civarında faydalanmaktadır. Ondan daha çok Hz. Peygamber'in ve atalarının isimleri, hadis müfredat ve şerhleri konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 199, 282; II, 40, 220; III, 5, 179; IV, 8, 77; V, 128, 144; VI, 4, 11; VII, 347, 399; VIII, 444; IX, 356; X, 331, 418; XI, 397, 408; XII, 53, 304.

[1257] Şâmî, Ebû'l-Hasen Şerefüddîn Alî b. el-Mufaddal el-Makdisî'den ve *et-Tabakât* adlı eserinden Hz. Peygamber'in hizmetçileri başlığında bir defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 412.

[1258] Şâmî, Abdülvâhid b. Ömer İbnü't-Tîn'den hadis şerh ve müfredatlarında, kelâmî ve fıkhî yorumlarda yirmi kadar yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 273; III, 236, 386, 414; IV, 398; V, 19, 85, 87, 164, 369; VI, 109, 117, 180, 209; IX, 452; X, 331, 411, 464; XII, 60.

[1259] Şâmî, hadis hâfızı ve tenkitçisi olarak nitelendirdiği Ebû'l-Hasen İbnü'l-Kattân Ali b. Muhammed'e ve onun *el-Mutavvelât* adlı eserinden hadis nakilleri ve ricâl tenkidi gibi hususlarda toplamda beş yerde nakiller yapmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 69, 176; VIII, 3; XII, 358.

[1260] Şâmî, eserin mukaddimesinde Ebû'l-Hattâb diye remzedeceğini belirttiği Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh el-Kelbî'den ve onun *et-Tenvîr fî Mevlidi'l-Beşîri'n-Nezîr, el-Âyâtü'l-Beyyinât fî-mâ fî A'zâi Resûlillâhi mine'l-Mu'cizât, Meracü'l-Bahreyn, Nihâyetü's-Sûl fî Hasâisi'r-Resûl, el-İbtihâc fî Ehâdîsi'l-Mi'râc* ve *İlmü'n-Nasri'l-Mübîn fi'l-Müfâdaleti beyne Ehli Sıffîn* gibi eserlerinden yüz civarında faydalanmaktadır. Hz. Peygamber'in isimleri, şemâil ve mi'râc konularında ona daha sık müracaat ettiği görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 276, 362; II, 3, 41; III, 66, 115; IV, 73, 387; V, 145; VI, 63, 155; VII, 48; X, 314, 328; XI, 82, 381; XII, 331, 332.

[1261] Şâmî, Ebû Abdullâh Ziyâüddîn Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'den ve onun *el-Ehâdîsü'l-Muhtâre, Ehâdîs Sahîha* ve *es-Sünen ve'l-Ahkâm* gibi eserlerinden farklı konulardaki hadis şerhlerinde on sekiz kadar alıntı yapmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 144, 323, 347; II, 348, 365, 426; III, 368; IV, 184; VII, 279; VIII, 372, 428; IX, 75, 183; X, 177; XI, 11, 43, 219; XII, 418.

[1262] Şâmî, İbnü's-Salâh diye bilinen Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn eş-Şehrezûrî'den ve onun *Ulumu'l-Hadîs* ve *el-Fetâvâ* gibi eserlerinden on beş civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 258; II, 303, 304; III, 358; IV, 333; V, 185; IX, 409; X, 78, 469; XI, 419; XII, 36, 385, 407.

[1263] Şâmî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn el-Münzirî'den ve onun *et-Terğîbü ve't-Terhîb* ve *Muhtasaru Sünen-i Ebû Dâvûd* gibi eserlerinden hadislerin tenkidinde, şerh ve yorumlarında on beş civarında yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıflar genellikle hadislerin şerh ve tenkidiyle ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 305, 383; VII, 57; VIII, 67; IX, 158; X, 336, 418; XII, 419, 443, 468.

[1264] Şâmî, Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî'den ve onun *el-Müfhim Şerhu Sahîh-i Müslim* adlı eserinden farklı konulardaki hadislerin şerhlerinde sekiz yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 405; II, 49, 64; III, 57, 59; V, 106, 368; IX, 447.

[1265] Şâmî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'den ve onun *Ravzatü't-Tâlibîn, el-Minhâc, Tehzîbü'l-Esmâi ve'l-Lüğât, el-Emâlî, el-Fetâvâ (el-Mensûrât ve Uyûnu'l-Mesâili'l-Mühimmât), et-Tenkîh fî Şerhi'l-Vasît, Hilyetü'l-Ebrâr (el-Ezkâr), el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâi'l-Mübhemât, el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* ve *Tuhfetü't-Tâlibi'n-Nebîh fî Şerhi't-Tenbîh* gibi eserlerinden iki yüz yetmiş beş civarında yararlanmaktadır. Ondan daha çok, hadis şerhleri, kelimelerin harekelenmesi, siyer ve meğâzî, Mi'râc ve mu'cizeler, zikir ve duâlar gibi bahislerde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 312, 479; II, 19, 53; III, 65, 72; IV, 245, 396; V, 27, 457; VI, 172, 267; VII, 277, 351; VIII, 20, 86; IX, 4, 409; X, 336, 432; XI, 28, 410; XII, 131, 407.

[1266] Şâmî, İbn Dakîkü'l-Îyd Ebû'l-Feth Takiyyüddîn Muhammed b. Alî'den ve onun *el-İlmâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm* ve *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm* gibi eserlerinden hadislerin şerh ve yorumlarında on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 359; VII, 351; IX, 143; X, 304, 425, 426, 467; XII, 60.

[1267] Şâmî, Ebû Muhammed Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî'den ve onun *el-Muhtasar fî Sîreti Seyyidi Hayri'l-Beşer, el-Ensâb* ve *el-Emâlî* gibi eserlerinden kırk civarında faydalanmaktadır. Onun görüşlerine, daha çok hadislerde anlatılan bilgilerin teyidi bağlamında ve kısa pasajlar sunmak şeklindedir. Şâmî,

el-Halebî (ö. 735/1335),[1268] Mizzî (ö. 742/1341),[1269] Tîbî (ö. 743/1343),[1270] Zehebî (ö. 748/1348),[1271] Salâhuddîn b. el-Alâî (ö. 761/1359),[1272] Zeylaî (ö. 762/1360),[1273] Zerkeşî (ö. 794/1392),[1274] İbn Receb (ö. 795/1393),[1275] İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401),[1276] Ebû'l-

Sübülü'l-Hüdâ, I, 182, 239; II, 144, 165; III, 219, 266; IV, 106, 390; V, 12, 182; VI, 29, 46; VII, 285, 369; VIII, 451; IX, 250, 340; X, 445, 446; XI, 412, 447.

[1268] Şâmî, mukaddimesinde "el-Hâfız" lakabıyla veya "*el-Mevrid*" şeklinde eseriyle remzettiği Ebû Muhammed Kutbüddîn el-Halebî'den ve onun *el-Mevridü'l-Azbi'l-Henî'* adlı eserinden elli civarında faydalanmaktadır. Ona genellikle hadislerde geçen bilgilerin teyidinde, fezâil ve biyografilerde, siyer-meğâzî haberlerinde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 276, 284; II, 47, 144; III, 319; IV, 8, 172; V, 27, 185; VI, 23, 196; VII, 286; XI, 222, 406; XII, 52, 332.

[1269] Şâmî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn el-Mizzî'ye hadislerin cerh-ta'dîl bilgilerinde ve şerhlerinde olmak üzere beş yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 478; II, 116; VIII, 8; XI, 384, 415.

[1270] Müellif, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyn b. Abdillâh et-Tîbî'den ve onun *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen (Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh)* adlı eserinden elli civarında faydalanmaktadır. Ona direkt *el-Mişkât* şârihi şeklinde de atıfları bulunmaktadır. Ondan yaptığı alıntılar, vahyin gelişi, mi'rac ve muhtelif konulardaki hadis şerhleriyle ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 77, 226; II, 65, 285; III, 13, 142; V, 368; VI, 10, 230; VII, 133, 192; VIII, 437; IX, 142, 410; X, 356, 417; XII, 422, 451.

[1271] Şâmî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Osmân ez-Zehebî'nin *Mîzânü'l-İ'tidâl, Tecrîdü Esmâi's-Sahâbe, Târîhu'l-İslâm, Kitâbü'l-Akîde, Muhtasaru'l-Müstedrek, Bülbülü'r-Ravd (Muhtasaru'r-Ravdi'l-Unuf), el-Muğnî fi'd-Duafâ, Muhtasaru'l-İlmâm, el-Muktenâ fî Serdi'l-Künâ, Ehâdîs el-Muhtâre min Mevzûâti'bni'l-Cevzî, el-Müntekâ min Minhâci'l-İ'tidâl (Muhtasaru Minhâci'l-İ'tidâl), Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr (Tabakâtü'l-Kurrâ)* ve *Kitâbü'l-Ulüvv* gibi eserlerinden yüz civarında yararlanmaktadır. Ondan daha çok muhtelif konularda geçen hadislerin sıhhat durumları, ricâl bilgisi, şerh ve yorumları, başka eserlerde geçen rivayetlerin teyidi, tekidi ve nakli gibi hususlarda başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 306, 414; II, 126, 398; III, 163, 215; IV, 12, 227; V, 31, 397; VI, 64, 136; VII, 22, 280; VIII, 10, 241; IX, 435, 437; X, 41, 259; XI, 17, 333; XII, 102, 243.

[1272] Şâmî, Ebû Saîd Salâhuddîn el-Alâî'den hadislerin sıhhati ve cerh-ta'dil bilgisi gibi konularda dokuz yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 250, 281, 331, 380, 458, 509; XII, 366.

[1273] Şâmî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylaî'nin *el-İs'âf bi-Ehâdîsi'l-Keşşâf* adlı eserinden sadece bir yerde yararlanmış, *Keşşâf*'ta geçen bir hadisin tahrîciyle ilgili bilgi vermiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 302.

[1274] Şâmî, Ebû Abdullâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî'den ve onun *Hâdimü'r-Râfiî ve'r-Ravda, Şerhu Kasîdeti'l-Bürde, İ'lâmü's-Sâcid fî Ahkâmi'l-Mesâcid, Şerhu Cem'i'l-Cevâmi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve *el-Leâliü'z-Zekiyye* gibi eserlerinden kırk civarında yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıflar genellikle Mekke ve Medine şehrinin isimleri, Hz. Peygamber'in doğumu, şemâili, hasâisi, fezâili gibi konular hakkındadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 194; II, 204, 252; III, 65, 286; V, 503; VII, 292; VIII, 267, 300; IX, 64, 421; X, 377, 469; XI, 163, 406; XII, 51, 358.

[1275] Şâmî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Hanbelî'ye ve onun *Letâifü'l-Meârif* ve *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile* gibi eserlerine altı yerde hadis şerhlerinde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 78, 80, 83, 345, 371; III, 359.

[1276] Şâmî, İbnü'l-Mülakkin Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî'den ve onun *el-İşârât ilâ mâ Vakaa fi'l-Minhâc, Şevâhidü't-Tavzîh fî Şerhi Câmii's-Sahîh, Umdetü'l-Muhtâc ilâ Kitâbi'l-Minhâc, Ğâyetü's-Sûl fî Hasâisi'r-Resûl* ve *Tabakâtü'l-Evliyâ* adlı eserlerinden hadis şerhlerinde on kadar yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 293; VII, 134, 307, 336; X, 336, 401, 420, 421, 433, 445, 467.

Fazl el-Irâkî (ö. 806/1404),[1277] Heysemî (ö. 807/1405),[1278] İbnü'l-İmâd (ö. 808/1405),[1279] Demîrî (ö. 808/1405),[1280] İbnü'l-Irâkî (ö. 826/1423),[1281] Übbî (ö. 828/1425),[1282] Birmâvî (ö. 831/1428),[1283] İbn Hacer (ö. 852/1449),[1284] Aynî (ö. 855/1451),[1285] Ebû'l-Hayr es-Sehâvî (ö. 902/1497)[1286] ve Süyûtî (ö. 911/1505).[1287]

[1277] Şâmî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-Irâkî'den ve onun *el-Elfiyye fi's-Sîre, el-Mevridü'l-Henî fi'l-Mevlidi'n-Nebî, en-Nüket alâ Kitâbi'bni's-Salâh, ed-Dürerü's-Seniyye, el-Muğnî, Şerhu Süneni't-Tirmizî, İstihbâbü'l-Vudû', Takrîbü'l-Esânîd ve Tertîbü'l-Mesânîd* ve *Şerhu'l-Mühezzeb* gibi eserlerinden altmış civarında yararlanmaktadır. Ondan daha çok başka eserlerde geçen hadislerin teyid ve tekidi, tenkit ve tahkiki, şerh ve yorumları gibi hususlarda faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 296, 333; II, 304, 363; IV, 8; V, 240, 270; VI, 3, 84; VII, 230, 336; VIII, 99, 307; IX, 367, 437; X, 441, 484; XI, 408; XII, 332, 353.

[1278] Şâmî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebû Bekr el-Heysemî'den ve onun *Mecmau'z-Zevâid ve-Menbau'l-Fevâid* ve *Mevâridü'z-Zam'ân ilâ Zevâidi İbn-i Hibbân* adlı eserlerinden kırk civarında yararlanmaktadır. Ondan genellikle muhtelif konulardaki hadis nakillerinde ve hadis tenkidine dair usûl bilgilerinde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 232, 296; II, 46, 49; III, 163; IV, 74; V, 136, 271, 272; VI, 406; VII, 114, 390; VIII, 151, 335, 374; IX, 221, 435; X, 198, 369; XI, 71, 390; XII, 165.

[1279] Şâmî, Ebû Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İmâd el-Akfehsî'ye ve onun *Keşfü'l-Esrâr ammâ Hufiye alâ Fehmi'l-Efkâr* gibi eserlerine siyer konularıyla ilgili olarak dört yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 331, 408; XI, 328; XII, 398.

[1280] Şâmî, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn ed-Demîrî'ye ve onun *en-Necmü'l-Vehhâc (Şerhu Minhâci't-Tâlibîn), Hayâtü'l-Hayevân* ve *Rumûzü'l-Künûzü'llezî Beraze İbrûzuhû Ahsen Bürûz* adlı eserlerine farklı konularda sekiz yerde müracaat etmektedir. Ondan yaptığı alıntılar çoğu hadis şerhleriyle ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 76; III, 65, 296; V, 163; X, 436, 485; XI, 220.

[1281] Şâmî, Hâfız el-Irâkî'nin oğlu Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdürrahîm el-Irâkî'den ve onun *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb* ve *el-Emâlî fi'l-Hadîs* gibi eserlerinden farklı konularda yedi yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 68, 73; IX, 64, 434, 437; X, 444, 471; XII, 441.

[1282] Şâmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Hilfe el-Übbî'den ve onun Müslim şerhi *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim* adlı eserinden hadis şerhlerinde dört defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 251, 254, 255; II, 250.

[1283] Şâmî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim el-Birmâvî'den ve onun *Ricâlü'l-Umde (Cem'u'l-Udde fî Fehmi'l-Umde)* adlı eserinden dört yerde hadislerde geçen kelimelerin nasıl okunacağıyla ilgili yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 460, 504; III, 170; V, 503.

[1284] Şâmî, eserinin mukaddimesinde el-Hâfız diye remzedeceğini belirttiği İbn Hacer Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî'den ve onun *el-Fethü'l-Bârî, Lisânü'l-Mîzân, Ta'cîlü'l-Menfaa, Takrîbü't-Tehzîb, Tehzîbü't-Tehzîb, el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, el-Fevâid, Tebsîru'l-Müntebih, Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfiiyyi'l-Kebîr, Metâlibü'l-Âliye, Fezâilü Receb, el-Kâfi'ş-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf, Şerhü'd-Dürerü's-Seniyye, Muhtasaru Zevâidi Müsnedi'l-Bezzâr, el-İstidrâk alâ Şeyhihi'l-Irâkî fî Tahrîci'l-İhyâ, el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebbi an Müsned-i Ahmed, Kitâbü'l-Beyân, el-Emâlî* ve *el-Fetâvâ*, gibi eserlerinden yedi yüz civarında yararlanmaktadır. Onun eserlerinden neredeyse tüm konularda pasajlar halinde alıntılar yaptığı vakidir. İbn Hacer'den hadisler ve tüm nakillerin senet-metin tüm özellikleriyle ilgili yararlandığı söylenebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 414; II, 124, 144; III, 65, 393; IV, 12, 190; V, 396, 457; VI, 70, 172; VII, 261, 308; VIII, 241, 442; IX, 64, 438; X, 199, 298; XI, 82, 236; XII, 310, 379.

[1285] Şâmî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî'den ve onun *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserinden üç defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 411; X, 304.

[1286] Şâmî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî'den ve onun *el-Mekâsıdü'l-Hasene, et-Tahsîlü ve'l-Beyân fi Siyâki Kıssati's-Seyyid Selmân, el-Ecvibetü'l-Merziyye fîmâ Üs'ile anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye, el-Kavlü'l-Bedî' fi's-Salâti ale'l-Habîbi'ş-Şefî* ve *el-Fecru'l-Mütevâlî bi-men İntesebe li'n-Nebiyyi mine'l-Hademi ve'l-Mevâlî* gibi eserlerinden otuz civarında faydalanmakta, genellikle hadislerin sıhhat dereceleri ve teknik özelliklerine değinmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 111, 179; II, 49, 103; VII, 276, 349; X, 458; XI, 12, 220; XII, 417, 448.

[1287] Şâmî, "Hâfızu'l-İslâm", "Bakiyyetü'l-Müçtehidîn" diye övdüğü ve "Şeyhunâ" veya "eş-Şeyh" diye remzettiği Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî'den ve onun *el-Hasâisü'l-Kübrâ, el-Menhecü's-Sevî ve'l-Menhelü'r-Revî, Menâhilü's-Safâ bi-Tevârîhi'l-Eimme ve'l-Hulefâ (Târîhu'l-Hulefâ), ed-Dürru'n-Nesîr fî Telhîsi (Muhtasari) Nihâyeti İbni'l-Esîr, en-Nüketü'l-Bedîât ale'l-Mevzûât, el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye, Mirkâtu's-Suûd, el-Mevzûâtü's-Suğrâ, el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik, Misbâhu'z-*

Müellif, geç dönem muhaddislerinden İbn Hacer'den de çok istifade etmiştir. Bu sebeple İbn Hacer'in ona olan etkisinden de söz etmek gerekir.[1288] Şâmî, İbn Hacer'in en fazla ricâl tercemelerinden yararlanmıştır. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'nın temel konularında ve tarihî bilgilerde ona yaptığı atıfları da önemlidir. Örneğin, Kâ'be'nin imâreti, Hz. Peygamber'in nesebi, gençlik yılları, haccı, vefâtı, giyimi, İsrâ olayının yeri ve zamanı, hicret, Mekke'nin fethi ve diğer konularda ondan sık sık yararlandığı görülmektedir.[1289]

Müellif Şâmî'nin yukarıda sayılan müelliflerden ne şekilde istifade ettiği hususunda örnekler vermek, kaynaklardan yararlanma yöntemini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu bağlamda Şâmî, yararlandığı kaynağın metnini değiştirmeden, bütün bir başlığı içerecek şekilde alıntı yapabilmektedir.[1290] Yararlandığı kaynaktan, sadece belli yorum ve görüşleri alarak kendi metnine ilâve etmesi[1291] veya kaynağından bir rivayeti aynıyla alarak yararlanması da onun atıf biçimlerindendir.[1292]

3.1.3. Şiirler ve Arap Dili Eserleri

Siyer eserlerinde cahiliye dönemi ve sonrasına ait şiirler sıkça yer almaktadır. Bu durum, şiirin siyer alanında önemli kaynaklardan biri olduğunu göstermektedir. Şâmî de *Sübülü'l-Hüdâ'*da ele aldığı konuyla ilgili şiirlere yer vermekte ve onların aidiyetini de çoğunlukla belirtmektedir.[1293] *Sübülü'l-Hüdâ*'da şiirler, ana konularla ilgili olarak

---

Zücâce alâ Süneni İbn Mâce, Tehzîbu Mevzûâti İbni'l-Cevzî, Keşfü'l-Muğattâ fî Şerhi'l-Muvatta, Şerhu't-Tirmizî (Kûtu'l-Muğtezî alâ Câmii't-Tirmizî), Mesâlikü'l-Hunefâ fî Vâlideyi'l-Mustafâ ve *ed-Düreru'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* ve *en-Nükâye* gibi hadis ve tarih konulu eserlerinden elli yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 247, 415; II, 49, 101; IV, 12; V, 369, 450; VI, 435, 437; VII, 278, 295; VIII, 20, 68; IX, 431, 437; X, 78, 114; XI, 60; XII, 125, 155.

[1288] İbn Hacer'in, sonrasındaki çoğu âlimlere kaynaklık teşkil edecek eserler bıraktığı ve Şâmî'nin yaşadığı döneme ışık tutan âlimlerin de hocası olduğu söylenmelidir. Örneğin İbn Hacer'in Şâmî'nin hocalarından Süyûtî'ye etkisinin büyük olduğu, Sehâvî ve Zekeriyyâ el-Ensârî'nin ise hocası olduğu bilinmektedir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 514-531.

[1289] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 148, 297; II, 150; III, 65, 178; V, 270; VII, 292; VIII, 458; X, 440; XII, 305.

[1290] Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin şiddetli hastalıklarla imtihan olması başlığını bütün bir halde Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sından birebir almaktadır. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 204-210; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 16-20.

[1291] Şâmî İbn Hacer'in, Hz. Peygamber'in hicrette Mekke'den Medine'ye geldiği yönü anlattığı yorumunu ondan birebir almaktadır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1959, VIII, 128; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 278.

[1292] Örneğin, Süyûtî'nin *el-Hasâisu'l-Kübrâ* adlı eserinden Tebûk Seferi sırasında gerçekleşen bir olay aynen nakledilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 450; Süyûtî, *el-Hasâis*, I, 460.

[1293] Örneğin, Hz. Peygamber'in doğumundan önceki bir takım alametleri konusunda, Hz. Abbâs'a ait olduğu söylenen bir şiiri aktarmaktadır. Şiir, Hz. Peygamber'in yaratılmazdan evvel takdîr edildiği temasını

temelde anlatım[1294] veya delillendirme[1295] amaçlı kullanılmaktadır.[1296] Şâmî'nin dil alanındaki uzmanlığını gösteren ikinci bir husus da, meşhur dilciler ve sözlüklere dayandırarak müfredât (ğarîbu mâ sebak) bilgileri vermesidir.

Onun genellikle müfredât bilgileri ve şiirlerde yararlandığı başlıca Arap Dili kaynakları şu şekilde sıralanabilir: Accâc (ö. 97/715-16),[1297] Zü'r-Rumme (ö. 117/735),[1298] Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),[1299] Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794),[1300] Sîbeveyh (ö. 180/796),[1301] Ebû'l-Hasen el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830),[1302] Ebû Zeyd (ö. 215/830),[1303] Asmaî (ö. 216/831),[1304] İbnü'l-A'râbî (ö. 231/846),[1305] İbnü's-Sikkît (ö. 244/858),[1306] Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869),[1307] Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, (ö. 282/895),[1308] Müberred (ö. 286/900),[1309] Sa'leb (ö. 291/904),[1310] İbnü'l-Mu'tezz (ö.

taşır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 70-71. Eserde geçen muhtelif konulardaki şiir örnekleri için bkz. II, 21; III, 207; IV, 22; V, 104; VI, 63; VII, 382; IX, 394; X, 236; XI, 314; XII, 276-293.

[1294] Eserde siyer ve meğâzî anlatımlarıyla ilgili meşhur sahâbîlere dayandırılan şiirler sıkça yer bulmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber, Hassân b. Sâbit'ten Huzâalı'ları öven bir şiir okumasını istemiş o da bunu yerine getirmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 63. Abdullâh b. Revâha'nın Hz. Hamza'ya yaktığı mersiye için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 237.

[1295] Eserde metindeki anlatım, bazen şiirle delillendirilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 27, 28.

[1296] *Sübülü'l-Hüdâ*'da konuyla bağlantılı olarak İslâm'a giriş hikâyeleri, övgü, yergi, kahramanlık anlatıları, mersiye ve cihâd gibi gayelerle sıkça şiirler yer almaktadır.

[1297] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 289.

[1298] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 226, 420.

[1299] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 196, 288, 534; II, 68, 75, 277, 291, 382; III, 163, 166, 192; V, 419; VI, 55, 109; IX, 162; X, 295, 412; XI, 484.

[1300] Şâmî, *el-Fâhir fi'l-Emsâl* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 394; XI, 153.

[1301] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 225, 432; II, 105, 262; III, 7, 10; IV, 152, 397; V, 300; IX, 410; XII, 40.

[1302] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 281; II, 248; III, 28, 165; IV, 397; XI, 496; XII, 393.

[1303] Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî'den müfredât bilgilerinde on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 92; III, 30, 176; IV, 291; V, 166; VI, 290; VII, 397, 416; X, 296.

[1304] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 280, 513; II, 75, 92, 206; III, 176, 301, 314; IV, 127, 306; V, 108, 109, 164, 166; VI, 165, 219; VII, 48, 397; IX, 92, 357, 415; XII, 391.

[1305] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî'den müfredâta dayalı bilgilerde yirmiye yakın faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 227, 533; II, 80, 250, 353; III, 171, 210, 264, 285; IV, 418; V, 25, 492; VI, 163; VII, 70, 118; VIII, 68; XII, 328.

[1306] Şâmî, onun *Tehzîbü'l-Elfâz* adlı eserinden de yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 398; III, 167, 229, 350; IV, 269; V, 492; VI, 95, 163, 182, 381; VII, 364; XII, 294.

[1307] Şâmî, onun *Kitâbü'z-Zîne* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 163, 306; IV, 410; VII, 74.

[1308] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 279, 287; III, 256; XI, 84.

[1309] Şâmî, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred'e ve *el-Kâmil fi'l-Edeb* adlı eserine Arap Dilindeki bazı kullanımlarla ilgili tartışmalar, müfredât bilgileri ve kimi rivayetlerde on altı kadar yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 282, 462; III, 8, 152; VI, 157, 163; X, 293; XI, 302, 307; XII, 393.

[1310] Şâmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb'e ve onun *el-Emâlî* adlı eserine on altı yerde Hz. Peygamber'in isimlerinin anlamları ve benzeri müfredât bilgilerinde atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 356, 438, 444, 452, 494, 524; III, 301; IV, 12, 271; VI, 157; VIII, 491; IX, 76; X, 289, 293; XI, 437; XII, 393.

296/908),[1311] Zeccâc (ö. 311/923),[1312] İbnü's-Serrâc (ö. 316/929),[1313] İbn Düreyd (ö. 321/933),[1314] İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940),[1315] Zeccâcî (ö. 337/949),[1316] Nehhâs (ö. 338/950),[1317] Ebû Ömer ez-Zâhid Gulâmu Sa'leb (ö. 345/957),[1318] Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (ö. 350/961),[1319] Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967),[1320] İbnü'l-Kûtiyye (ö. 367/977),[1321] İbn Hâleveyh (ö. 370/980),[1322] Ezherî (ö. 370/980),[1323] el-Hasen b. Ahmed el-Mühellebî el-Azîzî (ö. 380/991),[1324] Ebû Alî el-Hâtimî (ö. 388/998),[1325] Râğıb el-İsfahânî, (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği),[1326] Ebû'l-Feth İbn Cinnî (ö. 392/1002),[1327] İbn

[1311] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 421.
[1312] Şâmî, Ebû İshâk ez-Zeccâc'dan tefsir alanında olduğu gibi dil alanında da yararlanmaktadır. Müfredât bilgilerinde ona atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 287, 481; III, 107; V, 491; VI, 48, 55, 381; VII, 235.
[1313] Şâmî, İbnü's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî el-Bağdâdî'den iki yerde müfredat bilgilerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 193, 298; II, 330; IV, 399; V, 174.
[1314] Şâmî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'den ve *el-İştikâk, el-Vişâh, el-Cemhere, el-Maksûra* ve *el-Ahbâru'l-Mensûre* adlı eserlerinden biyografiler, müfredât ve kökenleri gibi hususlarda otuz civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 278, 410; II, 20, 334; III, 34, 192; IV, 120, 418; V, 25, 171; VI, 75, 358; VII, 202, 395; X, 295, 481; XI, 52, 451; XII, 253.
[1315] Şâmî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım el-Enbârî'ye ve onun *Kitâbü'r-Red alâ men Hâlefe Mushafu Osmân* ve *Kitâbü'z-Zehr (ez-Zâhir fî Meânî'l-Kelâm)* gibi eserlerine Hz. Peygamber'in ataları ve diğer bazı konularda kelime anlamları hususunda yirmi civarında atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244, 298; II, 67, 425; III, 10, 98; IV, 38; XI, 241, 498.
[1316] Şâmî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî'den ve onun *el-Emâlî fî'l-Lügati ve'l-Edeb* ve *Muhtasaru'z-Zâhir* gibi eserlerinden müfredâtların tarif ve okunuşlarında, dile dair bilgi ve kurallarda on beş civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 272, 298; II, 101; IV, 258; VIII, 405; X, 210.
[1317] Şâmî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs'tan ve onun *Edebü'l-Kâtip (Sınâatü'l-Kitâb), Kitâbü'n-Nâsih ve'l-Mensûh* ve *et-Târîh* gibi eserlerinden, çeşitli konulardaki rivayet ve müfredât bilgilerinde olmak üzere yirmi civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 301, 489; III, 33, 333; IV, 59, 245; V, 69; VII, 54; IX, 147; X, 297; XII, 44.
[1318] Şâmî, Ebû Ömer ez-Zâhid Muhammed el-Bâverdî'ye çoğu müfredât bilgilerinde olmak üzere altı yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 185, 451; IV, 273; VI, 107; X, 19; XI, 301.
[1319] Şâmî, onun *Dîvânü'l-Edeb* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 196, 197, 224.
[1320] Şâmî, *el-Emâlî* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 168; VI, 129; XII, 193.
[1321] Şâmî, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el-Endelüsî'den üç yerde müfredât bilgilerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 162; III, 30; IV, 306.
[1322] Şâmî, Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemedânî'ye ve onun *Leyse fî Kelâmi'l-Arab* adlı eserine müfredât bilgilerinde altı yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 186, 478, 479; III, 108, 287, 399.
[1323] Şâmî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'den ve onun *Tehzîbü'l-Lüğa* adlı eserinden müfredâtlar ve izahlarında yirmi civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 160, 434, 454; II, 112, 250; III, 162, 192, 210, 285; IV, 140, 163, 360; V, 108, 158, 161, 166, 295, 420; IX, 384; X, 289; XI, 425, 442; XII, 259, 328.
[1324] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71.
[1325] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 224, 419; II, 203.
[1326] Şâmî onun, *Müfredâtü'l-Kur'ân* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 418, 438, 442, 517, 525, 529; II, 58; III, 19, 30; IV, 400; V, 362; VI, 47, 166; VII, 14; XII, 271, 365.
[1327] Şâmî, Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî'den ve onun *el-Mübhic fî Tefsîri Esmâi Şuarâi'l-Hamâse, Şerhu Tasrîf-i Ebî Osmân el-Mâzinî* ve *el-Hâtırıyyât* adlı eserlerinden müfredât ve şiirlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 110, 268, 293, 436; IX, 426; X, 292, 294.

Fâris (ö. 395/1004),[1328] Cevherî (ö. 400/1009'dan önce),[1329] Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011),[1330] Ebû'l-Kâsım el-Vezîrü'l-Mağribî (ö. 418/1027),[1331] es-Seâlibî (ö. 429/1038),[1332] Ebû'l-Alâ el-Maarrî (ö. 449/1057),[1333] İbn Reşîk (ö. 456/1064),[1334] İbn Sîde (ö. 458/1066),[1335] Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124),[1336] Ebû Muhammed Abdullâh el-Batalyevsî (ö. 521/1127),[1337] Cevâlîkî (ö. 540/1145),[1338] İbn Zafer (ö. 565/1170),[1339] Mutarrizî (ö. 610/1213),[1340] Ebû Amr İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),[1341] es-Sağânî (ö. 650/1252),[1342] İbn Mâlik (ö. 672/1274),[1343] Şeref el-Bûsîrî (ö. 695/1296),[1344] Salâhuddîn es-Safedî (ö. 764/1363),[1345] Feyyûmî (ö. 770/1368-69),[1346]

[1328] Şâmî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Hemedânî'den ve onun *Fıkhu'l-Lüga*, *Mücmelü'l-Lüga*, *Kitâbü'l-Leyli ve'n-Nehâr* ve *Esmâu Resûlillâhi ve Meânîhâ* gibi eserlerinden sözlük bilgileri, Hz. Peygamber'in isimleri ve siyere dair değişik konulardaki rivayetlerde otuz civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 227, 534; II, 165; III, 15, 390; IV, 291, 361; V, 82, 490; VI, 157; VII, 51, 182; VIII, 9; IX, 462; X, 291, 415; XII, 41.

[1329] Şâmî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'den ve onun *Tâcü'l-Lüga (Sıhâhü'l-Lüga)* isimli sözlüğünden müfredât bilgilerinde altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 299, 534; II, 17, 304; III, 13, 334; IV, 12, 258; V, 367, 492; VI, 90, 430; VII, 143, 410; VIII, 9, 105; IX, 162, 410; X, 416; XI, 451; XII, 45.

[1330] Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den ve onun *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* adlı eserinden bilinmeyen müfredâtın okunuşu hususunda on kadar yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 377, 452; II, 112; III, 19; IV, 275; V, 487; VII, 286; VIII, 489; IX, 141; X, 316, 322.

[1331] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 292, 332.

[1332] Şâmî, onun *Letâifü'l-Meârif* ve *Fıkhu'l-Lüga* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 97; VII, 202, 396, 398, 401; X, 292, 293, 294, 295, 296; XI, 338, 381.

[1333] Şâmî, Maarrî'ye bir defa zemzemle ilgili söylediği bir beyitine reddiye sadedinde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 185.

[1334] Şâmî, onun *el-Umde* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 194.

[1335] Şâmî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî'den ve onun *el-Muhkem* adlı eserinden müfredâtlarda yedi defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 197; IV 12, 159; V, 69; VI, 424; VII, 201; XI, 456.

[1336] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 394.

[1337] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 288; IV, 265.

[1338] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 320; VIII, 436; X, 292-296; XII, 41.

[1339] Şâmî, Ebû Abdillâh Hüccetüddîn Muhammed b. Ebû Muhammed es-Sıkıllî el-Mekkî'den ve onun *Hayru'l-Beşer* adlı eserinden Hz. Peygamber'e dair övgü içeren rivayetlerde on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 121, 130, 137, 363, 413, 479, 514; II, 147, 191, 192, 250.

[1340] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 282, 513; VI, 48; XII, 259.

[1341] Şâmî, onun *el-Emâlî en-Nahviyye* adlı eserine de atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244, 431; III, 7; X, 381; XI, 485.

[1342] Şâmî, onun *et-Tekmiletü ve'z-Zeyl* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 461; II, 249; III, 34, 188; V, 31, 397; VI, 87, 191.

[1343] Şâmî, Cemâlüddîn Muhammed b. Mâlik et-Tâî'den ve onun *el-İ'lâm bi-Müsellesi'l-Kelâm* ve *Teshîlü'l-Fevâid* gibi eserlerinden gramere dayalı şerh ve izahlarda on civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 283; II, 395; IV, 306; V, 93, 368, 369; VI, 128; VII, 335; VIII, 279; X, 416.

[1344] Şâmî, Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'ye Hz. Peygamber için yazdığı kaside ve şiirlerde on civarında başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 92, 392, 423, 431, 475, 491; II, 8, 48; III, 95, 242; VII, 82; IX, 502; X, 316.

[1345] Şâmî, Safedî'nin *Tezkiretü'l-Edeb* ve diğer bazı eserlerinden Hz. Peygamber konulu şiirlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 247, 259; XII, 40.

[1346] Şâmî, mukaddimede Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî ve sözlük mahiyetindeki kitabı *el-Misbâhu'l-Münîr*'e *el-Misbâh* diye remzedeceğini belirtmiş ve on altı yerde

İbn Câbir (ö. 780/1378),[1347] Burhânüddîn el-Kîrâtî (ö. 781/1379),[1348] Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415),[1349] Demâmînî (ö. 827/1424),[1350] Abdullâh el-Mercânî (ö. 827/1424)[1351] ve İbn Hatîbü'd-Dehşe (ö. 834/1431).[1352]

3.1.4. Siyer ve İslâm Tarihi Eserleri

Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da başat kaynaklarından bir diğeri de siyer ve İslâm tarihi eserleridir. Onda bir âlimin eserine "في تاريخه", "في سيرته" gibi atıflarda bulunması, bunu göstermektedir. Müellifin, *Sübülü'l-Hüdâ*'nın mukaddimesinde saydığı başlıca kaynakları arasında, siyer eserleri yer almakta,[1353] meğâzî bölümünün giriş kısmında da, bu alandaki ilk müellifleri belirtmektedir.[1354] Şâmî, siyerin tüm alanlarında bu eserlerden yararlanmakta, meğâzî anlatımlarında ise daha sık başvurmaktadır. Siyer ve İslâm tarihi eserlerindeki kaynak kullanma metodu diğerleriyle aynıdır.

Şâmî'nin siyer ve İslâm tarihi kaynakları ve onlardan nasıl yararlandığı; birebir rivayet naklettikleri ve şerhe dayalı yararlandıkları olmak üzere iki bölümde toplanabilir.

---

eserinin ismiyle çeşitli konulardaki bilinmeyen kelimeler ve okunuşları hususunda atıflarda bulunmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 162, 193; II, 459; III, 19, 161; IV, 358; VI, 4, 259; VII, 106; XII, 40, 41.

[1347] Şâmî, Endülüslü şair Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Endelüsî'ye ve onun *Bedîiyyetü'l-Umyân* adlı eserindeki Hz. Peygamber'e övgü içeren şiirlerine altı yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 233, 391; III, 324; IV, 64; VII, 50, 102.

[1348] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 198. Kîrâtî hakkında bkz. Ziriklî, *el-A'lâm,* I, 49.

[1349] Şâmî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-*Fîrûzâbâdî'nin el-Kâmûsü'l-Muhît, Tahbîrü'l-Müveşşîn, Matlau Zevâhiri'n-Nücûm, Menhu'l-Bârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* ve *es-Sılâtü ve'l-Büşer fî's-Salâti alâ Hayri'l-Beşer* gibi eserlerinden müfredâtlar ve okunuşlarında altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 196, 518; II, 100, 109; III, 27, 286; IV, 138, 411; V, 408, 494; VI, 95, 302; VII, 4, 353; XII, 233, 442.

[1350] Şâmî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebû Bekr ed-Demâmînî'den ve onun *el-Mesâbîh alâ Câmii's-Sahîh* adlı eserinden altı yerde müfredât, dil bilgisi ve Buhârî'de geçen kimi rivayetlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 250; III, 170; V, 267, 414, 503; VII, 79.

[1351] Şâmî, onun *Revâihü'z-Zehr* adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 199, 200; IV, 11, 86. Muhammed b. Ebû Bekr b. Ali Necmüddîn el-Mercânî için bkz. Ziriklî, *el-A'lâm,* VI, 57.

[1352] Şâmî, mukaddimede *et-Takrîb (et-Takrîb fî İlmi'l-Ğarîb)* diye eser adıyla remzedeceğini belirttiği Ebû's-Senâ Nûruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Feyyûmî'nin bu ve diğer eseri *Tehzîbü'l-Metâli*'den bilinmeyen kelimeler ve okunuşlarında yirmi beş civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 210, 228; II, 288, 458; III, 166, 210; IV, 157, 258; V, 166, 180; VI, 56, 267; VII, 202, 285; XII, 319.

[1353] Mukaddimede özellikle zikrettiği siyer yazarları arasında Süheylî'nin *Ravdu'l-Ünuf*'u; Ebû Zer el-Huşenî'nin *İmlâ*'sı; İbnü'l-Kayyım'ın *Zâdu'l-Meâd*'ı; Kelâî'nin *İktifâ*'sı; İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser*'i; Makrîzî'nin *İmtâu'l-Esmâ*'ı göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Halebî, Semhûdî ve başka siyer müelliflerinden de istifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 4.

[1354] Şâmî'nin yararlandığı erken dönem siyer yazarları; Urve b. Zübeyr, Mûsâ b. Ukbe, Zührî, İbn İshâk, İbn Hişâm ve Vâkıdî'dir. Ayrıca Ebû Zer el-Huşenî, Süheylî, Zehebî ve Moğultay b. Kılıç gibi geç dönem yazarlarının siyer eserlerinden de faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 11-12.

Urve b. Zübeyr (ö. 94/713),[1355] Zührî (ö. 124/742),[1356] Ebû'l-Esved Muhammed b. Abdurrahmân Yetîmu Urve (ö. 130/747 sonrası),[1357] Musâ b. Ukbe (ö. 141/758),[1358] Süleymân b. Tarhân et-Teymî (ö. 143/761),[1359]İbn İshâk (ö. 151/768),[1360] Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-Ümevî (ö. 198/813),[1361] İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819),[1362] Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/823),[1363] İbn Hişâm (ö. 218/833),[1364] Medâinî (ö. 228/843),[1365] İbn Âiz (ö. 233/847),[1366] Zübeyrî (ö. 236/851),[1367] Vesîme b. Mûsa (ö. 237/851),[1368] İbn Habîb (ö.

[1355] Şâmî, ilk dönem siyer ravilerinden Urve b. Zübeyr'den siyer ve meğâzî rivayetlerinde çoğu vasıtalı olarak iki yüz kırk civarında yararlanmaktadır. Zaman zaman ise oğlu Hişâm b. Urve'nin babasından an'ane ile nakillerine de yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 172, 375; II, 122, 436; III, 49, 383; IV, 12, 371; V, 33, 386; VI, 57, 368; VII, 171, 421; VIII, 249, 445; IX, 170, 449; X, 260, 473; XI, 14, 431; XII, 4, 338.

[1356] Şâmî, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî ve *Sîre* adlı eserinden siyer-meğâzî haberlerinde üç yüz kırk kadar yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244, 246; II, 164, 326; III, 58, 352; IV, 10, 201; V, 54, 473; VI, 151, 402; VII, 18, 403; VIII, 78, 362; IX, 59, 292; X, 20, 416; XI, 104, 366; XII, 168, 191.

[1357] Şâmî, siyerin alt konuları bağlamında Urve b. ez-Zübeyr'e ulaşan rivayetlerde Ebû'l-Esved'in *el-Meğâzî* adlı eserine atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 233, 239, 377; IV, 87, 96, 243; V, 70, 73, 154; VI, 13, 44, 59, 99, 100; VII, 373; VIII, 196, 207; IX, 449; X, 149, 156; XI, 56; XII, 263.

[1358] Şâmî, ilk dönem siyer müelliflerinden olan İbn Ukbe'den ve onun *el-Meğâzî* adlı eserinden çoğunlukla siyer-meğâzî bahislerinden olmak üzere tüm konularda iki yüz otuz civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 173, 438; III, 195, 373; IV, 26, 355; V, 124, 240; VI, 57, 300; VII, 329; VIII, 196, 454; IX, 30; X, 58, 477; XI, 208, 352; XII, 47, 313.

[1359] Şâmî, Ebû'l-Mu'temir Süleymân b. Tarhân et-Teymî'den ve onun *es-Sîre (el-Meğâzî)* adlı eserinden on civarında yararlanmaktadır. Ondan daha çok siyer-meğâzî bahislerinde faydalandığı görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 275, 438; IV, 323; V, 153, 155, 196; XII, 235, 244.

[1360] Şâmî, İbn İshâk'tan ve onun *Sîre (el-Mübtede'* veya *el-Meğâzî)* adlı eserinden siyer-meğâzî rivayetlerinde sıklıkla (bin civarında) yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244, 281; II, 147, 462; III, 178, 379; IV, 205, 346; V, 46, 177; VI, 45, 190; VII, 22, 373; VIII, 213, 471; IX, 476, 507; X, 64, 277; XI, 37, 205; XII, 79, 244.

[1361] Şâmî, Ebû Saîd Yahyâ b. Sâid el-Kattân el-Ümevî'den ve onun *el-Meğâzî* adlı eserinden yirmi civarında yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıflar daha çok siyer ve meğâzi ile ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 246, 391; II, 169, 455; III, 156, 220; IV, 11, 48, 54, 211; V, 221, 269.

[1362] Şâmî, Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî'nin *el-Câmi'* ve *Cemheretü'n-Neseb* adlı eserlerinden Bedir Gazvesi'ne katılanlar gibi biyografi bilgilerinde altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 271, 378; II, 210, 462; III, 195, 219, 232; IV, 14, 124, 399; V, 145; VI, 63, 423; VII, 400; X, 481; XI, 17, 230.

[1363] Şâmî, Muhammed b. Ömer el-Eslemî el-Vâkıdî'den ve *el-Meğâzî* adlı eserinden diğer konuların yanında çoğunlukla siyer-meğâzî haberlerinde iki yüz yirmi kadar yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 123, 157, 342; II, 121, 152, 456; III, 104, 348, 378; IV, 11, 57, 308; V, 53, 184, 310; VI, 74, 81, 423; VII, 12, 225, 389; VIII, 442, 451; IX, 5, 472; X, 41, 355; XI, 22, 70, 346; XII, 50, 370.

[1364] Şâmî, İbn Hişâm'ın *es-Sîre* ve *et-Tîcân fî Mülûki Himyer* adlı eserlerinden siyer ve tarih konulu haberlerde yüz altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 145, 304; II, 348, 363; III, 226, 274; IV, 11, 114; V, 5, 471; VI, 32, 206; VIII, 450; XI, 90, 358.

[1365] Şâmî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Medâinî'den on civarında yararlanmaktadır. Ondan direkt olarak aldığı nakillerin çoğu hadislere ait usul bilgileriyle, siyer-meğâzî ve diğer konularla ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 285; II, 187; III, 340; VI, 11, 365, 423; X, 36; XI, 37, 81, 182.

[1366] Şâmî, İbn Âiz'den ve onun *el-Meğâzî* adlı eserinden siyer-meğâzî haberlerinin yer aldığı ciltlerde altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 47, 50, 243; III, 114, 267, 383; IV, 5, 28, 35, 48, 80, 201, 216, 249, 318, 354, 374; V, 3, 479; VI, 11, 207; VII, 381; X, 204; XII, 49, 73.

[1367] Müellif, Mus'ab b. Abdullâh ez-Zübeyrî'nin görüşlerinden yedi yerde yararlanmaktadır. Ondan Kureyş'in nesebi ve diğer bazı biyografilerle ilgili *Nesebu Kureyş* adlı eserinden faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 280; II, 399; VII, 379; XI, 194, 439, 441; XII, 37; ez-Zübeyrî Ebû Abdullâh Mus'ab b. Abdullâh, *Nesebu Kureyş*, Dâru'l-Meârif, Kahire tz, 301.

[1368] Şâmî, onun *Kitâbür-Ridde* adlı eserinden Müseylime gibi bazı biyografilere dair anektotlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 342; III, 103; IV, 218; VI, 359; IX, 404; XII, 314.

245/860),[1369] İbnü'l-Berkî (ö. 249/863-64),[1370] Ebû'l-Velîd el-Ezrakî (ö. 250/864),[1371] Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870),[1372] İbn Abdülhakem (ö. 257/870),[1373] İbn Kuteybe (Kutebî) (ö. 276/889),[1374] Ya'kûb b. Süfyân (ö. 277/890),[1375] Muhammed b. İshâk el-Fâkihî (ö. 278/891-92),[1376] İbn Ebû Hayseme (ö. 279/892-93),[1377] Belâzürî (ö. 279/892-93),[1378] Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra),[1379] Ebû'l-Kâsım Ubeydillâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih (ö. 300/912-13),[1380] Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî (ö. 308/920),[1381] Bâverdî (ö. 310/922-23),[1382] İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923),[1383] Ebû'd-Dahdâh et-

[1369] Şâmî, İbn Habîb'in *el-Muhabber* adlı eserine nesep bilgilerinde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 347, 348; II, 116; III, 373; VII, 396; XI, 232, 234, 307, 332, 410; XII, 61, 426.

[1370] Şâmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh el-Berkî'ye siyer konularında dört defa başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 325; IV, 111; V, 374; VI, 64.

[1371] Şâmî Mekke şehrinin faziletleri ve tarihiyle ilgili haberlerde Ebû'l-Velîd el-Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 201; II, 173; IV, 183; V, 272; VII, 336; IX, 139; XII, 74.

[1372] Şâmî, Zübeyr b. Bekkâr'ın *Kitâbü'n-Neseb* ve *el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât* gibi eserlerine tarih ve siyere dair haberlerde ve nesep bilgilerinde sıkça başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 164, 198, 257, 269, 314; III, 251; IV, 116, 240, 245; VII, 112; X, 9, 424; XI, 399; XII, 351.

[1373] Şâmî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem'in *Fütûhu Mısr* adlı eserinden on yerde muhtelif konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 257; II, 426; VI, 386; X, 58, 77, 78; XI, 345; XII, 28.

[1374] Şâmî, tarih konulu rivayet ve haberlerde İbn Kuteybe'nin *el-Meârif* adlı eserine atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 102; II, 145; III, 305; IV, 51; V, 479; VI, 379; VII, 54; VIII, 495; X, 295; XI, 221; XII, 328.

[1375] Şâmî, Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'nin ismini zikrederek *el-Ma'rifetü ve't-Târîh* adlı eserinden yararlanmakta ve eser adı vermeden ondan rivayetlerde de bulunmaktadır. Toplamda kırk civarında ona başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 97, 333, 403; II, 6, 10, 164, 166; III, 65, 243; IV, 10, 397; V, 150, 266; VI, 105; VII, 7, 108; X, 34, 156; XI, 227; XII, 36, 235, 333.

[1376] Şâmî, Mekke şehrinin faziletlerinin aktarıldığı yerlerde onun *Ahbâru Mekke* adlı eserine yirmi civarında atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 157, 171, 181, 182, 185, 198, 201; II, 175, 177, 182, 217, 349; III, 104; V, 237, 244; VI, 438.

[1377] Şâmî, Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme'den yüz otuz civarında nakilde bulunmaktadır. Onun *et-Târîhu'l-Kebîr* adlı eserinden de sıkça yararlanmaktadır. Ona hemen hemen her konuda başvurmaktaysa da şemâil, hasâis, siyer-meğâzî, âdâb, ibâdet-muâmelât ve fezâil konularında daha sık faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 383; II, 18, 55; III, 178; VI, 46, 275; VII, 52, 364; VIII, 283, 510; IX, 348, 385; X, 455; XI, 31, 172, 194; XII, 38, 220.

[1378] Şâmî, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* ve *Fütûhu'l-Buldân* adlı eserlerinden genellikle siyer-meğâzî bahislerinde iki yüz civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 222, 411; II, 120, 308; III, 241, 335; IV, 65, 325; V, 33, 339; VI, 71, 168; VII, 194, 394; VIII, 314; XI, 70, 82; XII, 46, 317.

[1379] Şâmî, Ya'kûbî'den bir yerde ve coğrafî bir bilgide yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 304.

[1380] Şâmî, Ebû'l-Kâsım el-Hurdazbih'ten ve onun *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinden Mekke'nin harem hudutlarıyla ilgili bir rivayette yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 201.

[1381] Şâmî, el-Cenedî'ye ve *Fedâilü Mekke*, *Fedâilü'l-Medîne* gibi eserlerine Mekke ve Medine şehriyle ilgili rivayetlerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 140, 148, 174, 176, 177, 206, 208, 209; III, 112, 292, 298, 312, 344.

[1382] Şâmî, Muhammed b. Sa'd el-Bâverdî'den ve onun *Ma'rifetü's-Sahâbe* adlı eserinden sahâbe tercemelerinde ve fezâil konularında olmak üzere altı yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 115; IX, 38; X, 110, 205, 211; XI, 26.

[1383] Şâmî, tarihî haber ve rivayetlerde Taberî'nin *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)* adlı eserinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 354; III, 393; XII, 53.

Temîmî (ö. 328/940),[1384] Ebû'l-Hasen el-Mes'ûdî (ö. 345/956),[1385] Ebû'l-Ferec el-Ümevî el-İsfahânî (ö. 356/967),[1386] Ebû Sa'd en-Nîsâbûrî (ö. 407/1016),[1387] Ebû'l-Meâlî Müşerref b. Müreccâ el-Makdisî (ö. 450/1058),[1388] İbn Hazm (ö. 456/1064)[1389] gibi müelliflerden genellikle siyer ve tarih haberlerini birebir nakletmektedir.

Daha sonraki dönemde yaşamış Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071),[1390] Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094),[1391] İbn Sebu' (ö. 520/1126),[1392] Abdullâh b. Alî er-Ruşâtî (ö. 542/1147),[1393] İbn Asâkir (ö. 571/1176),[1394] Süheylî (ö. 581/1185),[1395] Ebû Alî el-Cevvânî (ö. 588/1192),[1396] Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201),[1397] Ebû Zer el-

[1384] Şâmî, Ebû'd-Dahdâh Ahmed b. İsmâîl ed-Dimaşkî'den ve onun *es-Sîre* adlı eserinden nübüvvet mührü ile ilgili bir rivayet aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 48.

[1385] Şâmî, el-Mes'ûdî'ye ve onun *Mürûcü'z-Zeheb* adlı eserine tarihî haberlerde on beş civarında atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 336; II, 145, 179; III, 267; V, 60; VI, 3; VIII, 337; XII, 434.

[1386] Şâmî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn el-İsfahânî'den ve onun *el-Eğânî* adlı eserinden genellikle siyer-meğâzî haberlerinde olmak üzere beş yerde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 292; II, 392, 417; III, 192; X, 219.

[1387] Şâmî, Abdülmelik b. Muhammed el-Harkûşî'den (Ebû Sa'd en-Nîsâbûrî) ve onun *Şerefü'l-Mustafâ* adlı eserinden siyer-meğâzî ve hasâis bölümlerindeki rivayetler ve izahlarında sıklıkla yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68, 253, 270, 380; II, 46, 159, 164, 214; III, 80, 86, 241, 269, 367, 383; V, 151, 155, 433; VI, 202, 213, 329; VII, 130, 292; X, 67, 348, 406, 417; XI, 44, 224, 410.

[1388] Şâmî, Ebû'l-Meâlî el-Makdisî'nin *Fezâilü Beyti'l-Mukaddes ve'ş-Şâm* adlı eserine Beytü'l-Makdis'in faziletleri konusunda üç defa başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 106, 107, 111.

[1389] Şâmî, çok yönlü bir âlim olan İbn Hazm'ın muhtelif eserlerinden elli civarında yararlanmakta, onun *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, *el-İsâl fî Fehmi Kitâbi'l-Hisâl* ve *el-Muhallâ* gibi eserlerine ismen atıflarda bulunmaktadır. Siyer rivayetlerine ilâve olarak fıkhî görüşlerine de yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 246, 278; II, 64, 298; III, 64, 412; IV, 8, 172; V, 31, 464; VIII, 8, 51, 157, 195, 196, 242, 451, 458, 480; IX, 4, 5; X, 305, 432; XI, 27, 345, 358, 456, 458, 495; XII, 45, 46, 306, 411, 454.

[1390] Şâmî, siyer ve tarih anlatımlarında Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd, Fedâilü Beyti'l-Makdis, Fedâilü Kızvîn* gibi tarih eserlerinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 88, 310; III, 281; IV, 199; IX, 72, 437; X, 80, 158, 169, 174; XII, 62.

[1391] Şâmî, Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdülazîz el-Bekrî el-Endelüsî'den ve onun *Mu'cemü Me'sta'cem* ve *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserlerinden yer isimleri ve mevkileri, bilinmeyen kelimelerin okunuşları, dil kuralları gibi hususlarda elli civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 119, 494; II, 157, 459; III, 107, 301; IV, 136, 410; V, 69, 376; VI, 73, 95, 122, 360; XI, 141; XII, 60.

[1392] Şâmî, İbn Sebu'un *el-Hasâis* ve *Şifâu's-Sudûr* gibi eserlerinden hasâis mu'cizât bahislerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75, 349, 391; II, 83, 90; X, 433, 471, 472, 480, 492.

[1393] Şâmî, Ruşâtî'den nesebe dair bilgilerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 199, 267, 268, 269, 273; II, 313, 419; III, 219; IV, 106; VI, 73; IX, 388; XI, 225, 228, 233, 370.

[1394] Şâmî, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eserinden sıkça yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 87; II, 52; III, 228; IV, 10; V, 454; VI, 202; VII, 352; VIII, 273; IX, 5; X, 89; XI, 99; XII, 377.

[1395] Şâmî, Süheylî'nin *Ravdu'l-Unuf* adlı eserinden siyer-meğâzî haberlerinde üç yüz civarında yararlanmaktadır. Süheylî'yi eserinin mukaddime kısmında ana kaynakları arasında zikretmekte, *er-Ravd* veya Süheylî remziyle yararlanacağını belirtmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 260, 418; II, 251, 466; III, 69, 413; IV, 10, 418; V, 9, 480; VI, 31, 364; VII, 397, 406; VIII, 444; IX, 97, 410; X, 17, 477; XI, 87, 393; XII, 39, 261.

[1396] Şâmî, Hz. Peygamber'in atalarının ve neseplerinin tanıtıldığı ilk ciltte sıkça Cevvânî'den yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 239-320.

[1397] Şâmî, mukaddimede Ebû'l-Ferec diye belirttiği İbnü'l-Cevzî'den ve onun *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*, *Müsîru'l-Ğarâmi's-Sâkin ilâ Eşrefi'l-Emâkin*, *el-Mevzûât*, *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîhi ve'l-Eser*, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, *Sıfatü's-Safve*, *Zâdü'l-Mesîr*, *Câmiu'l-Mesânîd*, *el-Edeb*, *et-Tahkîk fî Ehâdîsi't-Ta'lîk*, *Fünûni'l-Efnân*, *el-Muntazam*, *el-Müdhiş*, *el-Hadâik fî İlmi'l-Hadîs* ve *et-Tebsıra* gibi muhtelif eserlerine iki yüz civarında atıfta bulunmaktadır. Ondan, hadis tenkitleri, tefsir, mevâiz, siyer ve

Huşenî (ö. 604/1208),[1398] İbnü's-Sem'ânî (ö. 618/1221),[1399] Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229),[1400] İzzüddîn İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233),[1401] Ebû'r-Rebî' el-Kelâî (ö. 634/1237),[1402] İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245),[1403] Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256),[1404] İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262),[1405] Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267),[1406] Muhibbü't-Taberî (ö. 694/1295),[1407] İbn Cemâa (ö. 733/1333),[1408] İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334),[1409]

tarih haberlerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 68, 458; II, 7, 441; III, 5, 393; IV, 88, 310; V, 324, 397; VI, 435, 439; VII, 416; VIII, 435; IX, 521; X, 78; XI, 8; XII, 468.

[1398] Şâmî, eserinin mukaddime kısmında "Ebû Zer veya *el-İmlâ*" şeklinde remzedeceğini belirttiği Ebû Zer el-Huşenî'nin özellikle *el-İmlâ* ve *el-Menâsik* adlı eserlerinden çoğunlukla siyer-meğâzî konularında yüzden fazla yerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 118, 279; II, 207, 465; III, 217, 262; IV, 11, 419; V, 83, 496; VI, 381, 430.

[1399] Şâmî, İbnü's-Sem'ânî'den ve onun *et-Târîh* adlı eserinden Hz. Alî'den yapılan rivayetlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 95, 96; VIII, 50; XII, 381, 390.

[1400] Şâmî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî'ye ve onun *Mu'cemü'l-Büldân* ve *el-Müşterik* gibi eserlerine yirmi civarında atıfta bulunmaktadır. Ona genellikle şehir isimleri ve mevkilerinde, bilinmeyen kelimelerin okunması ve anlamlarında müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 170, 314; II, 249, 459; III, 277, 320; IV, 242, 257; V, 171; VI, 13, 171; VII, 222, 225.

[1401] Şâmî, İbnü'l-Esîr'den siyer ve tarih bilgilerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 300; VII, 396; XI, 157; XII, 52.

[1402] Şâmî'nin mukaddimede belirttiği kaynaklardan olan Ebû'r-Rebî' el-Kelâî'den Mekke şehrinin tarihi ve faziletleri, Hz. Peygamber'in atalarının isimleri, siyer-meğâzî, fezâil ve vefât bölümlerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139, 277, 284, 286, 289, 294, 350, 360; IV, 72; V, 221; VI, 23, 355; XI, 362, 372; XII, 276, 299, 300, 301, 317.

[1403] Şâmî, İbnü'n-Neccâr Ebû Abdullâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bağdâdî'den ve onun *Zeylü Târîhi Bağdâd* ve *ed-Düreru's-Semîne (Târîhu'l-Medîne)* gibi eserlerinden elli civarında faydalanmaktadır. Diğer konuların yanında ondan genellikle siyer, tıbb-ı nebevî, fezâil-biyografiler ve Medîne şehri tarihi gibi konularda istifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 415; III, 294; V, 471; VII, 196, 222, 229; VIII, 503; IX, 158, 325; X, 92, 467; XI, 99, 303; XII, 69, 468.

[1404] Şâmî, Sıbt İbnü'l-Cevzî'den ve onun *el-Mir'âtü'z-Zamân* ve *Tezkiretü'l-Havâs* adlı eserlerinden bazı biyografilerle ilgili nakillerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 251, 362, 395; XI, 70, 81.

[1405] Şâmî, onun *Târîhu Haleb* adlı eserine muhtelif konulardaki tarihî haberlerde üç defa atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 87; III, 347; IX, 437.

[1406] Şâmî, Ebû'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl el-Makdisî'ye ve onun *el-Bâis alâ İnkâri'l-Bida' ve'l-Havâdis* ve *el-Makâsıdü's-Seniyye fî Şerhi'l-Kasâidi'n-Nebeviyye (Şerhu'ş-Şakrâtîsiyye)* gibi eserlerine otuz civarında atıfta bulunmaktadır. Ondan farklı konularla ilgili bölüm sonlarındaki tenbîhâtlarda yer alan yorum ve tartışmalarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 342, 364; II, 202, 259; III, 7, 71; V, 302; X, 287, 381.

[1407] Şâmî, Muhibbü't-Taberî'den ve onun *el-Kırâ fî Ziyâreti Ümmi'l-Kurâ, el-Ahkâmü'l-Kübrâ, Safvetü'l-Kırâ, Hulâsatü's-Siyer* ve *Zehâiru'l-Ukbâ fî Menâkıbi Zevi'l-Kurbâ* adlı eserlerinden Mekke tarihi, siyer-meğâzî haberleri, faziletler ve biyografiler konularında kırk civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 172, 202; II, 122, 303; III, 195, 360; IV, 406; V, 272, 273; VII, 54, 378; VIII, 8, 460; X, 383, 486; XI, 81, 121; XII, 74, 399.

[1408] Şâmî, Ebû Ömer İzzüddîn b. Cemâa'ya ve onun *el-Menâsik* ve *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl* gibi eserlerine on civarında atıfta bulunmaktadır. İzzüddîn b. Cemaa'ya genellikle siyer konularında ve hadislerde geçen bilgilerin teyidi amacıyla atıflar yapmaktadır. Bir yerde ise babası Bedrüddîn b. Cemâa'ya ait olduğu bilinen *Nûru'r-Ravd* adlı eseri ona nispet etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 170, 197, 199, 239, 378; II, 161; IV, 11; V, 271; XII, 392, 399.

[1409] Şâmî, İbn Seyyidinnâs'ı Hz. Peygamber'in isimleri bahislerinde "د" harfiyle remzetmekte ve ondan sıklıkla yararlanmaktadır. Mukaddime kısmında kaynaklarını zikrederken ondan Ebû'l-Feth ismiyle yararlanacağını belirtmekte ve siyer-meğâzî ve diğer konularda *Uyûnu'l-Eser* adlı kitabına yetmiş civarında başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 110, 239, 259, 407, 433-534; II, 50, 124, 150, 430; III, 178; IV, 24, 63, 79, 119, 331; V, 182; VII, 228, 364, 401; VIII, 68; IX, 434; XI, 223, 410; XII, 276.

Cemâlüddîn el-Matarî (ö. 741/1340-41),[1410] Zehebî (ö. 748/1348),[1411] İbn Fazlullâh el-Ömerî (ö. 749/1349),[1412] İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350),[1413] Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361),[1414] İbn Kesîr (ö. 774/1373),[1415] İbn Habîb el-Halebî (ö. 779/1377),[1416] Ebû't-Tayyib Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fâsî (ö. 832/1439),[1417] Burhânüddîn el-Halebî (ö. 841/1438),[1418] Şemsüddîn b. Nâsırüddîn ed-Dimaşkî (ö. 842/1438),[1419] Makrîzî (ö. 845/1442),[1420] Nûruddîn es-Seyyid es-Semhûdî (ö. 911/1506),[1421] Kastallânî (ö. 923/1517)[1422] gibi âlimlerden, rivayetlere dair şerh ve yorumlarda yararlanmaktadır.

Şâmî, Mısır'da uzunca bir dönem yaşamış ve orada vefât etmiş olan İbn Haldûn'dan (ö. 808/1406) hiç nakilde bulunmamaktadır. Buna gerekçe olarak İbn Haldûn'un eseri *el-*

[1410] Şâmî, Medine şehri ve tarihiyle ilgili haberlerde el-Matarî'ye başvurmakta özellikle Hz. Peygamber'in uğradığı ve suyundan yararlandığı kuyular hakkında bilgiler vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 319; VII, 222, 224, 226, 228, 229, 276.

[1411] Şâmî, siyer anlatımlarında Zehebî'nin *Muhtasaru Ravdi'l-Unuf*, *Târîhu'l-İslâm* gibi eserlerinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 335, 336; II, 126; III, 163, 348, 359; V, 31; IX, 435, 436.

[1412] Şâmî, İbn Fazlullâh el-Ömerî'nin *Mesâliku'l-Ebsâr* adlı eserinden bir yerde delâil konulu bir nakilde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 87.

[1413] Şâmî, İbn Kayyım'a kaynaklarını zikrettiği mukaddime kısmında *Zâdu'l-Meâd* adlı eseriyle başvuracağını belirtmekte, ondan ve *Cilâu'l-Efhâm, Miftâhu Dâri's-Saâde* ve *er-Rûh* gibi diğer eserlerinden iki yüz civarında siyerin tüm alt dallarındaki rivayet ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 303, 335, 400; II, 18, 225; III, 132, 277; IV, 172, 396; V, 71, 181; VI, 406; VII, 60, 308; VIII, 50, 489; IX, 64, 356, 431; X, 381; XI, 319, 345; XII, 101, 438.

[1414] Şâmî, Moğultay b. Kılıç'ın *ez-Zehrü'l-Bâsim fî Sîreti Ebi'l-Kâsım, el-İşâra ilâ Sîreti'l-Mustafâ* ve *Hasâisü'n-Nebî* adlı eserlerinden neredeyse tüm ciltlerde yüz yakın yerde yararlanmaktadır. Ondan yaptığı nakillerin daha çok siyer, gazveler ve Mekke-Medine dönemi haberleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 185, 411; II, 50, 424; III, 103, 393; IV, 11, 178; V, 12, 435; VI, 46, 196, 212; VII, 139; VIII, 74, 335; IX, 437; X, 411; XI, 82, 222, 224, 420; XII, 36, 45, 74, 266, 424.

[1415] Şâmî, İbn Kesîr'in *et-Târîh (el-Bidâye ve'n-Nihâye)* adlı eserinden siyer ve tarih konulu haberlerde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 306, 362; II, 273; V, 450; VI, 159.

[1416] Şâmî, İbn Habîb'in *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafâ* adlı eserinden Hz. Peygamber'in ataları konusunda bir defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 239.

[1417] Şâmî, el-Fâsî'nin *Şifâu'l-Ğarâm bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm* adlı eserinden Mekke şehrinin fazilet ve tarihiyle ilgili anlatımlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 168-203; V, 272.

[1418] Sıbtu İbnü'l-Acemî Burhanüddîn el-Halebî'den ve onun *en-Nûru'n-Nibrâs* adlı eserinden çoğunlukla siyer-meğâzî bahislerinde altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 282, 320; II, 50, 162; III, 169, 181; IV, 96, 138; V, 280, 301; VI, 65, 179; VIII, 406; XII, 74.

[1419] Şâmî, İbn Nâsıruddîn Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdullâh ed-Dimaşkî'den, onun *Müsnedü Temîm ed-Dârî* gibi eserlerinden ve çeşitli mevlid beyitlerinden sekiz yerde yararlanmaktadır. Ondan, Hz. Peygamber'in övgüsüyle ilgili nazımlarda ve siyer bahislerinde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 258, 259, 357, 367; IX, 39, 40; X, 283; XI, 43.

[1420] Şâmî, Makrîzî'den ve onun *İmtâu'l-Esmâ'* ve *el-Hitatu'l-Makrîziyye* gibi eserlerinden siyer-meğâzî, hasâis ve fezâil ile ilgili rivayetlerin yorum ve izahlarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 348, 349; IV, 22, 33, 64, 67, 174, 218; VI, 23; VII, 201, 212; XI, 163, 420.

[1421] Şâmî, mukaddimede Seyyid şeklinde remzedeceğini belirttiği Semhûdî'den ve onun *Târîhu'l-Medîne (Vefâu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa)* adlı eserinden Medîne tarihiyle ilgili bilgilerde ve siyer-meğâzî, hasâis ve mu'cizât haberlerinde altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 110; III, 255, 344; IV, 86, 137; V, 171; VI, 97, 419; VII, 222, 231; VIII, 406; X, 6, 333; XII, 46, 400.

[1422] Şâmî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'den ve onun *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* adlı eserinden altı yerde faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400, 439, 518; II, 273; V, 83; VII, 185.

İber'in siyer konularını genel tarih anlatımlarının içinde muhtasar bir bölüm olarak ele alması, ayrıca onun kullandığı kaynaklara Şâmî'nin direkt ulaşarak yararlanmış olması zikredilebilir.[1423]

3.1.5. Diğer Kaynakları

Sübülü'l-Hüdâ'daki kaynak zenginliği, İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerinden yararlanıldığını göstermektedir. Şâmî, İslâmî ilimlerdeki birçok eseri, Hz. Peygamber konulu anlatımları sebebiyle kaynak edinmektedir. Bu nedenle eserde; siyer, İslâm tarihi, hadis ve tefsir gibi kaynakların yanında fıkıh, kelâm ve tasavvuf literatürüne de sıkça başvurulduğu görülmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*'da hadis ilmi, rivayet ve haberlere kaynaklık teşkil etmesi sebebiyle, siyer ve tarihin oluşmasına katkı sunmaktadır. Yine fıkıh ilmi, Hz. Peygamber'in ibâdet-âdâb ve muâmelât yönünü resmederek; kelâm ilmi de o dönemlerin inanç yapısını göstererek siyer alanına etki etmektedir. Tasavvufî kaynakların siyerle münâsebeti, zaman içerisinde değişim geçiren İslâm toplumunun ihtiyaç duyduğu Peygamber sevgisi, mistik anlayışlar ve benzerleri üzerinden Hz. Peygamber'e bağlanma ve onu anlama çabasıdır, denilebilir.

Şâmî'nin yararlandığı bu tür kaynakların kimisinde, tam bir disiplin ayrımından bahsetmek zor olsa da konunun teması veya müellifin meşhur olduğu alan üzerinden bir sonuca ulaşılabilir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın bu çeşit kaynakları; kelâmî görüş ve münâzaralar; mu'cize ve delâil haberleri; fıkhî görüş ve fetvâlar; tasavvufî, mistik ve edebî anlatımlar temalı eserlerdir.

Eserde fıkhî görüş, kelâmî yorum ve münâzaraların olması önemli bir özelliktir. Bu bağlamda fıkıh ve kelâm kaynaklarının başlıcaları şu şekilde sıralanabilir. Hasan-ı Basrî

[1423] İbn Haldûn Abdurrahmân b. Muhammed, *Dîvânu'l-Mübtede ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, II, 395-489; Feyza Betül Köse, "İbn Haldûn'un Siyer Anlatımı –el-İber Özelinde-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 37*, (Aralık 2017), 123-145.

(ö. 110/728),[1424] Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765),[1425] Ebû Hanîfe (ö. 150/767),[1426] Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778),[1427] İmâm Mâlik (ö. 179/795),[1428] İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806),[1429] İbn Vehb (ö. 197/813),[1430] İmâm Şâfiî (ö. 204/820),[1431] İbn Nâfi (ö. 206/822),[1432] Îsâ b. Dînâr (ö. 212/828),[1433] İbn Ebî Üveys (ö. 226/841),[1434] Abdülmelik b. Habîb (ö. 238/853),[1435] Sahnûn (ö. 240/854) ve İbn Sahnûn (ö. 256/870),[1436] Ebû'l-Mus'ab (ö. 242/857),[1437] Ebû Osmân el-Câhız (ö. 255/869),[1438] İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894),[1439] Muhammed b. Nasr

[1424] Şâmî, Hasan-ı Basrî'nin muhtelif konulardaki görüş ve rivayetlerine vasıtalı ve vasıtasız şekillerde otuz civarında başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 423, 454; II, 186; III, 241, 349; VI, 399; VII, 291; VIII, 223; IX, 352, 448; X, 142, 159; XI, 237, 274; XII, 51, 441.

[1425] Şâmî, Ca'fer-i Sâdık'tan Hz. Peygamber'in nesebi, isimleri ve fezâili haberlerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 331, 510, 529; XI, 440, 441.

[1426] Şâmî, Ebû Hanîfe'den rivayet nakletmediğini ifade etse de onun fıkhî görüşlerine yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 277; III, 180; V, 90, 196, 348; VII, 84, 301; VIII, 40, 86, 252, 487; X, 117, 420, 482, 487, 489; XI, 465; XII, 23, 27, 32, 33, 325, 443.

[1427] Şâmî, Sevrî'den ve onun *el-Câmiu'l-Kebîr* adlı eserinden vasıtalı vasıtasız olarak siyer, hasâis ve fıkhî-kelâmî görüşlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 445, 469; III, 28; VII, 114, 118; VIII, 444; XII, 23, 27, 32, 33, 358, 422.

[1428] Şâmî, İmâm Mâlik'ten ve onun *Muvatta* adlı eserinden hadis ve fıkıh alanındaki rivayet ve görüşlerde eserinin tüm ana konularında iki yüz altmış civarında yararlanmaktadır. Ona "el-Eimme" remziyle de atıfta bulunduğundan bu sayı daha fazladır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 172, 450; II, 122, 125; III, 56, 307; IV, 11, 396; V, 34, 451; VI, 118, 355; VII, 6, 383; VIII, 22, 440; IX, 179, 355; X, 225, 351; XI, 441, 452; XII, 433, 443.

[1429] Müellif, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden olan Ebû Abdullâh Abdurrahmân b. Kâsım'a ve onun *el-Utbiyye* adlı eserine İmâm Mâlik'in çeşitli konulardaki fetvalarıyla ilgili sekiz defa yer vermektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 392; XII, 24, 27, 28, 34.

[1430] Müellif, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden olan Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb'den ve onun *el-Muvatta, el-Câmi' fi'l-Hadîs* ve *Ehvâlü'l-Kıyâme* gibi eserlerinden yirmi kadar yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıfları, siyer-meğâzî konularıyla İmâm Mâlik'ten aktarılan görüş ve nakillerdedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 50, 80; V, 9, 374; VII, 281, 314; IX, 351, 518; X, 23, 444; XI, 267; XII, 24, 458.

[1431] Şâmî, İmâm Şâfiî'nin fıkhî görüş ve rivayetlerinden neredeyse tüm ana konularda iki yüz elliden çok yararlanmaktadır. Mukaddimede de beyan ettiği gibi amelî mezhep imamlarını "el-Eimme" şeklinde remzettiği için Şâfiî'den daha çok yararlandığı anlaşılmaktadır. Onun *er-Risâle, el-Ümm* ve *el-Müsned* gibi eserlerine sıklıkla başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 271, 510; II, 157, 262; III, 177, 323; IV, 9, 256; V, 69, 348; VI, 106, 325; VII, 56, 412; VIII, 3, 463; IX, 18, 494; X, 85, 489; XI, 188, 445; XII, 23, 422.

[1432] Şâmî, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden olan ve Ebû Muhammed Abdullâh b. Nâfi'nin çeşitli konulardaki görüşlerine vasıtasız olarak beş defa müracaat etmektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 243; VI, 64; X, 108; XI, 248, 468.

[1433] Şâmî, Mâlikî fakihlerinden olan Ebû Muhammed Îsâ b. Dînâr'a itikâdî ve fıkhî görüşlerde iki defa başvurmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 296; XI, 468.

[1434] Müellif, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden sayılan İsmâîl b. Ebû Üveys'ten İmâm Mâlik'ten gelen fetva ve nakiller hususunda yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 442; XII, 24.

[1435] Şâmî, Abdülmelik b. Habîb'in *el-Vâdıha* ve *et-Tıbbu'n-Nebevî* gibi eserlerinden fıkhî ve tıbbî görüş ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 177, 294, 488; VII, 281; XII, 24, 28, 129, 153.

[1436] Şâmî, Mâlikî fakihi olan Sahnûn ve oğlu İbn Sahnûn'a, Hz. Peygamber'e söven kimsenin durumuyla ilgili hükümlerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 23, 24, 27, 28, 33, 34, 35, 332.

[1437] Şâmî, Mâlikî Mezhebi fakihlerinden olan Ebû'l-Mus'ab Ahmed b. Ebû Bekr'den Hz. Peygamber'e söven kimsenin durumuyla ilgili bir fetvada yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 27, 34.

[1438] Şâmî, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız'a ve onun *el-Beyân ve't-Tebyîn* ve *el-Esnâm* gibi eserlerine nesep bilgilerinde ve bazı kelâmî yorumlarda olmak üzere altı yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 285; II, 167, 202, 205; IV, 64; XII, 46, 131.

[1439] Şâmî, İbn Ebû'd-Dünyâ'dan ve onun *Zemmü'l-Melâhî, Zemmü'l-Bağy, Remy, İhvân, Takvâ, Kanâat, Men Âşe Ba'de'l-Mevt, Kubûr, Hevâtif, Na'tü'l-Hâifîn, Kasru'l-Emel, Ba's, Zemmü'l-Ğıybe, Tevbe, Uzlet, Zikr, Evliyâ, Yakîn, Menâkibü'l-Abbâs, Kazâu'l-Havâic, Samt, Delâilü'n-Nübüvve* ve *Ferec* gibi

el-Mervezî (ö. 294/906),[1440] Tahâvî (ö. 321/933),[1441] İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007),[1442] Kâbisî (ö. 403/1012),[1443] Halîmî (ö. 403/1012),[1444] Ebû'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058)[1445] Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79),[1446] Ebû'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081),[1447] Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083),[1448] İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085),[1449] Ebû Bekr eş-Şîrâzî (ö. 487/1094-95),[1450] Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî (ö. 490/1096),[1451] Abdülvâhid b. İsmâîl er-Rûyânî (ö. 502/1108),[1452] Gazâlî (ö.

eserlerinden seksen civarında farklı konulardaki rivayetlerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 86, 421; II, 131, 448; III, 132, 349; IV, 52; VI, 321, 435; VII, 17, 275; VIII, 74, 223; IX, 42, 324; X, 7, 373; XI, 66, 338; XII, 51, 87, 464.

[1440] Şâmî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'den ve onun *Kıyâmü'l-Leyl* gibi eserlerinden fıkıh, kelâm ve siyer-meğâzî konulu haberlerde on civarında faydalanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 389; VI, 3; VIII, 274, 291; X, 278, 297, 298; XI, 3.

[1441] Şâmî, Tahâvî'nin *Meânî'l-Âsâr* ve *Müşkilü'l-Âsâr* gibi eserlerinden kırk kadar muhtelif konulardaki rivayetlerin nakli, usûl yönü ve yorumu bağlamında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 123; III, 177, 351; V, 115, 241; VI, 119; VIII, 7, 455; IX, 42, 439; X, 110, 487; XI, 18, 270; XII, 33, 422.

[1442] Şâmî, Mâlikî âlimlerinden olan İbnü'l-Kâssâr'dan daha çok fıkhî görüş ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 242; X, 436; XI, 465; XII, 33, 331, 411, 412, 422.

[1443] Müellif, İmâm Mâlik'in öğrencilerinden olan Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Kâbisî'den Mâlikî Mezhebi fetvalarında ve değişik konularda olmak üzere altı yerde yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 182, 369; VI, 209; XII, 24, 35.

[1444] Şâmî, Halîmî'den *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân* adlı eserinden Hz. Peygamber'in fazilet ve hususiyetleri, vahyin mahiyeti, mu'cizeler ve tıbb-ı nebevî gibi konularda yirmi civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 324, 345, 408; II, 202, 203, 263, 265; VII, 13; IX, 433; X, 298, 300, 344, 486; XI, 492; XII, 124, 158, 412, 422.

[1445] Şâmî, Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, *el-Hâvî'l-Kebîr* ve *A'lâmü'n-Nübüvve* gibi eserlerinden Mekke şehrinin fazilet ve tarihi, Hz. Peygamber'in isimleri, Siyere dair bilgiler, Mi'râc, fıkhî bilgiler, kelâmî yorumlar ve diğer konularda elli civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 164, 198, 199, 201, 219, 282, 292, 336, 510; II, 201; III, 6, 8, 16, 21, 29, 37, 39, 40, 45, 49, 99, 103; VI, 378; VIII, 443; IX, 3, 179, 329, 335, 383; X, 398, 439, 448; XI, 472; XII, 70, 74, 393, 410.

[1446] Şâmî, Cürcânî'nin *er-Risâletü'ş-Şâfiye* ve *et-Tefsîr* gibi eserlerinden farklı konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 431; X, 477.

[1447] Şâmî, Mâlikî fakihi olan el-Bâcî'den Hz. Peygamber'e saygı ve hürmetle ilgili hüküm ve kurallarda başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 260; III, 315; V, 155; VIII, 307; X, 411; XI, 468; XII, 436.

[1448] Şâmî Şâfiî fakihi olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî'den ve onun *et-Tenbîh* adlı eserinden hasâis konularında usule dayalı izah ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 431; X, 415.

[1449] Şâmî, Cüveynî'den ve onun *el-İrşâd* adlı eserinden kelâmî, fıkhî görüş ve yorumlarda ve hasâis konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 470, 528; II, 267; III, 323; V, 79; VII, 4; VIII, 71; IX, 409; X, 237, 238, 335, 419, 428, 478.

[1450] Şâmî, Ebû Bekr eş-Şîrâzî'nin *el-Elkâb* adlı eserinden mu'cizât, hasâis ve tıbb-ı nebevî bahislerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 116, 162, 336; XII, 152, 153.

[1451] Şâmî, Ebû'l-Feth Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî'den ve onun *el-Hucce alâ Tarîki'l-Mehâcce* adlı eserinden hasâis konularında iki yerde faydalanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 364, 430.

[1452] Şâmî, Şâfiî Mezhebi fakihlerinden olan Ebû'l-Mehâsin Fahrulislâm Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî'den ve onun *Bahru'l-Mezheb* adlı eserinden mezhebî görüş ve yorumlarda yedi defa yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 111, 323; VI, 118; VIII, 237, 307; XII, 131.

505/1111),[1453] Ebû'l-Vefâ b. Akîl (ö. 513/1119),[1454] Mâzerî (ö. 536/1141),[1455] İbn Berrecân (ö. 536/1142),[1456] Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148),[1457] Muvaffakuddîn b. Kudâme, (ö. 620/1223)[1458] Râfiî (ö. 623/1226),[1459] Âmidî (ö. 631/1233),[1460] İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262),[1461] İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284),[1462] Şehâbeddîn el-Karâfî (ö. 684/1285),[1463] İbnü'n-Nefîs (ö. 687/1288),[1464] Ebû Muhammed el-Mercânî (ö. 699/1300),[1465] Necmüddîn et-Tûfî (ö. 716/1316),[1466] Azefî (ö. 633/1236),[1467] İbnü'z-

[1453] Şâmî, Gazâlî'den ve onun *el-Vasît, Hulâsatu'l-Muhtasar, Nefhu'r-Rûh ve't-Tesviye, el-Maksadu'l-Esnâ, İhyâ Ulûmi'd-Dîn, el-Kânûnü'l-Külli fi't-Te'vîl* ve *el-Münkız mine'd-Dalâl* gibi eserlerinden tasavvufî, kelâmî ve fıkhî görüş ve yorumlarda kırk civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71, 502; II, 289; III, 21, 358; V, 72, 185; VII, 162, 351; VIII, 71; IX, 40, 426; X, 237, 468.

[1454] Şâmî, Hanbelî fakihi olan İbn Akîl'den muhtelif konulardaki izah ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 315; X, 269, 303.

[1455] Şâmî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî el-Mâzerî'den fıkha ve usule dair bilgilerde, hasâis, tıbb-ı nebevî ve rukye bölümlerinde on beş civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 318; III, 412; IX, 409; X, 331, 434, 435, 461, 464; XI, 334, 479; XII, 164, 169, 170, 179, 249.

[1456] Şâmî, İbn Berrecân'ın *et-Tefsîr (el-İrşâd)* adlı eserinden iki yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 195; IV, 255.

[1457] Şâmî Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'den ve *Şerhu't-Tirmizî (Ârizatü'l-Ahvezî), Kânûnu't-Te'vîl* ve *Sirâcü'l-Mürîdîn* gibi eserlerinden kelâmî, fıkhî görüşlerde ve rivayetlerin şerhlerinde elli civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 260, 469; II, 288, 365; III, 178, 394; IV, 81; V, 268; VI, 118, 120; VII, 192; VIII, 99, 242; IX, 75, 367; X, 350, 367, 418, 425, 436, 437, 472; XII, 412, 422, 431.

[1458] Şâmî, Muvaffakuddîn b. Kudâme'den ve onun *Mukni'* gibi eserlerinden fıkhî ve diğer bilgilerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 314; X, 479; XI, 33, 34, 141.

[1459] Şâmî, Râfiî'den ve onun *el-Emâlî, Târîhu Kazvîn, eş-Şerhu's-Sağîr* ve *Şerhu'l-Müsned* gibi eserlerinden vahiy ve mahiyeti, hasâis ve âdâb bahisleri, tarih, fiten ve melâhim haberleri, fıkhî meseleler gibi konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 264; III, 65, 323; VII, 63; VIII, 245, 324; IX, 4; X, 75, 491; XI, 163, 242, 250, 292, 296, 384; XII, 214, 218, 226, 306, 442, 454.

[1460] Şâmî, Seyfüddîn el-Âmidî'den kelâmî yorum ve izahlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 431; II, 279; VIII, 71; XI, 492.

[1461] Şâmî, Sultânu'l-Ulemâ diye övdüğü İzz b. Abdüsselâm'dan ve onun *el-Kavâid, el-Emâlî* ve *İhtisâru Tefsîri'n-Nüket* gibi eserlerinden usûl bilgilerinde, Hz. Peygamber'in isimlerinin izahlarında, bazı âyetlerin tefsirinde, kelâmî izah ve yorumlarda, rivayet şerhlerinde, mu'cizât bahisleri gibi konularda sıklıkla yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 370, 486; II, 203, 278; III, 73, 317; VII, 54, 282; X, 300, 301, 313, 317, 320, 336, 342, 380, 392, 428, 437, 470; XI, 51; XII, 131, 389, 400, 403, 410, 411.

[1462] Şâmî, İbnü'l-Müneyyir'den çeşitli konuların tenbîhât kısımlarında, mi'râc ve mu'cize bölümlerinde izah ve şerhlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 259, 376; II, 7, 25, 65; III, 14, 96, 117, 119, 150, 179; V, 72, 83; VII, 134, 139; VIII, 437; X, 404, 418, 425; XII, 274.

[1463] Şâmî, Karâfî'den ve onun *Şerhu'l-Mahsûl* ve *el-Kavâid (el-Furûk)* gibi eserlerinden fıkhî görüş ve kâidelerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 282; X, 325, 368, 469; XI, 495; XII, 410.

[1464] Şâmî, daha çok tıp ilminde meşhur İbnü'n-Nefîs'ten ve onun *er-Risâletü'l-Kâmiliyye fi's-Sîreti'n-Nebeviyye* adlı eserinden Hz. Peygamber'in nübüvvetiyle ilgili yorumlarda iki yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 70; XI, 18.

[1465] Şâmî, Mercânî'ye ve onun *Revâihu'z-Zehr* gibi eserlerine daha çok tıbb-ı nebevî konularında müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 199, 200; IV, 11, 86; XII, 190, 195, 199, 209, 210.

[1466] Şâmî, Tûfî'ye Hz. Peygamber'in ismeti konusunda atıfta bulunur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 458.

[1467] Şâmî, Azefî'den eserin ilk cildindeki delâil, radâ' ve künyeler konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75, 391, 405, 427, 431, 444, 537.

Zemlekânî (ö. 727/1327),[1468] İbn Teymiyye (ö. 728/1328)[1469] İbnü'l-Hâc el-Mâlikî (ö. 737/1336), [1470] Takiyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), [1471] Adududdîn el-Îcî (ö. 756/1355),[1472] İbn Cümle (ö. 764/1363),[1473] Bedruddîn (ö. 769/1367) ve Burhânüddîn (ö. 799/1397) İbn Ferhûn,[1474] Tâcuddîn es-Sübkî (ö. 771/1370),[1475] İsnevî (ö. 772/1370),[1476] Ekmeleddîn Bâbertî (ö. 786/1384),[1477] İbnü's-Sâhib (ö. 788/1386),[1478] Sirâcüddîn el-Bulkînî (ö. 805/1403),[1479] İbnü'l-Hâim (ö. 815/1412),[1480] Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413),[1481] Celâlüddîn el-Bulkînî (ö. 824/1421),[1482] Muhammed b. Atâullâh el-Herevî

[1468] Şâmî, İbnü'z-Zemlekânî'nin *el-Mevlid* adlı eserinden Hz. Peygamber'in hasâisiyle ilgili görüş, yorum ve hükümlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 5; IX, 419; X, 264, 272; XI, 486; XII, 353, 384.
[1469] Şâmî, İbn Teymiyye'den hadis tenkitlerinde, tembihât bölümlerindeki çeşitli konulara dair yorum ve tartışmalarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 80; III, 368; VI, 179, 250; VII, 277; VIII, 468; IX, 155, 438, 439, 521; X, 485; XI, 384; XII, 384.
[1470] Şâmî, İbnü'l-Hâc el-Abderî'den ve onun *el-Medhal* adlı eserinden fıkhî izahlarda, tıbb-ı nebevî, muâmelât ve hasâis konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 157, 184, 373; VII, 276, 279, 281; X, 466; XII, 195, 210, 349.
[1471] Şâmî, Sübkî'den ve onun *Şifâu's-Sekâm, es-Seyfü'l-Meslûl* ve *el-Halebiyyât* gibi eserlerinden delâil, fezâil, hasâis, siyer-meğâzî, ibâdet-muâmelât, fıkhî-kelâmî görüşler ve izahlarında yüze yakın yerde, neredeyse tüm konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71, 428; II, 65, 242; III, 59, 317; IV, 82; VI, 48, 119; VIII, 157; X, 284, 491; XI, 26, 161; XII, 353, 403.
[1472] Şâmî, Adudiddîn el-Îcî'ye ve onun *Mevâkıf* adlı eserine Hz. Peygamber'in isimleri konusunda ve kelâmî prensiplerde başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 489, 520; II, 279.
[1473] Şâmî, Cemâlüddîn Mahmûd b. Cümle'den Hz. Peygamber'in delâili ve ona salâtu selâm getirmenin fazileti bahislerinde atıflarda bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74; X, 306, 311, 485; XII, 354, 360, 362, 367, 379, 383, 384.
[1474] Şâmî, Bedruddîn b. Ferhûn'dan Hz. Peygamber'in hasâisi, vefâtı ve sonrasında ziyaret edilmesi konularında; Burhânüddîn İbn Ferhûn'dan ve onun *el-Menâsik* adlı eserinden ise Hz. Peygamber'in vefâtı sonrası bazı meselelerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 324; X, 485; XII, 349, 400, 402.
[1475] Şâmî, Tâcüddîn es-Sübkî'den ve onun *Cem'u'l-Cevâmi'* ve *et-Tezkire* gibi eserlerinden fıkhî-kelâmî görüş ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 5, 315; X, 296, 336, 477.
[1476] Şâmî, İsnevî'nin *el-Mühimmât* ve *et-Temhîd* gibi eserlerinden hasâis, Mi'râc gibi konularda bazı yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 75; III, 10, 65, 458, 471, 488.
[1477] Şâmî, Bâbertî'nin *Şerhu'l-Meşârık* adlı eserinden bir yerde Hz. Peygamber'in hususiyetleri konusunda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 460.
[1478] Şâmî, Bedruddîn b. es-Sâhib'in *er-Rumûz fî Keşfi Eğtiyeti'l-Künûz* adlı eserinden Mekke şehriyle ilgili bilgilerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 175, 184.
[1479] Şâmî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Reslân'dan ve onun *el-Fetâvâ, el-Feyzu'l-Cârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, et-Tedrîb fi'l-Fürû'* ve *Menhecü'l-Asleyn* gibi eserlerinden itikâdî ve fıkhî görüşlerde otuz civarında yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 75, 184; II, 38, 268; III, 11, 15; VIII, 73; IX, 447; X, 314, 326; XI, 495; XII, 40.
[1480] Şâmî, İbnü'l-Hâim'den ve bir siyer manzume şerhi *el-Ğureru'l-Mudiyye* adlı eserinden rivayet ve kritiklerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 227, 278, 292; II, 52; III, 98.
[1481] Şâmî, Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinden Hz. Peygamber'in isimleri ve yorumları sadedinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 446, 531; III, 6.
[1482] Şâmî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Sirâcüddîn el-Bulkînî'den hasâis konuları ve fıkhî görüşlerde yedi yerde yararlanmaktadır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 398, 399, 408, 422, 433, 442, 459.

(ö. 829/1426),[1483] İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429),[1484] İbn Merzûk (ö. 842/1439),[1485] İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457),[1486] Münâvî (ö. 871/1467),[1487] Takiyyüddîn eş-Şümünnî (ö. 872/1468),[1488] Kemâlüddîn (ö. 906/1500) ve Burhânüddîn b. Ebû Şerîf (ö. 923/1517),[1489] Abdülbâsıt el-Bulkînî (ö. 923/1517'den sonra) ve[1490] Zekeriyyâ el-Ensârî (ö. 926/1523).[1491]

Sübülü'l-Hüdâ'da zikri geçen kaynak ve müelliflere dayalı olarak fıkhî konuların bulunmasının temel amacı, ibadet-muâmelât konularını işlemekten ziyade Hz. Peygamber'in yaşantısındaki amelî uygulamaları ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle fıkhî ihtilâflara pek yer verilmemektedir.[1492] Eserde anlatılan siyer olayının, varsa kelâmî ve fıkhî boyutu, tembihler kısmında gündeme getirilmektedir. Örneğin, Benî Kureyza hâdisesinde ikindi namazının tehir edilmesi emrinin, sahâbe tarafından nasıl anlaşıldığının fıkhî boyutuna değinilmektedir.[1493] Eserde, konuyla ilgili kelâmî anlatım ve izahlar da sunulmaktadır. Örneğin, Sa'd b. Muâz'ın Kureyzalılar hakkında verdiği

[1483] Şâmî, Herevî'den ve onun *Fazlu'l-Mün'im fî Şerhi Sahîh-i Müslim* adlı eserinden Müslim'de yer alan hadislerin şerh ve yorumlarında başvurmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 205; V, 368.

[1484] Şâmî, şeyhu'l-kurrâ olarak nitelediği Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî'den mevlid merasimi başlığı altında iki defa yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362, 366.

[1485] Şâmî, İbn Merzûk el-Hafîd'in *Şerhu'l-Bürde* adlı eserinden delâil ve mu'cize haberlerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 413; IV, 86.

[1486] Şâmî, İbnü'l-Hümâm'dan ve onun *el-Müsâyere* adlı eserinden fıkhî ve kelâmî şerh ve izahlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 283; IX, 405; XII, 385, 401, 443.

[1487] Şâmî, "şeyhunâ" diye vasıflandırdığı Şerefüddîn el-Münâvî'den iki yerde Hz. Peygamber'in isimleri konusunda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 251, 526.

[1488] Şâmî, Şümünnî'nin *Hâşiyetü'ş-Şifâ (Müzîlü'l-Hafâ alâ Elfâzi'ş-Şifâ)* adlı eserinden Hz. Peygamber'in isimleri ve hususiyetleri konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 424, 438, 452, 502, 514, 522; VII, 134.

[1489] Şâmî, Kemâlüddîn b. Ebû Şerîf'ten ve onun *Savbetü'l-Ğamâme* gibi eserlerinden fıkhî ve kelâmî görüş ve yorumlarda yararlanmaktadır. Kardeşi Burhânüddîn b. Ebû Şerîf'e ise bir hadisin yorum ve izahında müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 71; VII, 277, 283; IX, 405.

[1490] Şâmî, hicrî 923'de hayatta olduğu bilinen Abdülbâsıt b. Bedrüddîn el-Bulkînî'den ve onun *el-Vefâ bi-Şerhi'l-Istıfâ min Esmâi'l-Mustafâ* adlı eserinden Hz. Peygamberle ilgili övgü içeren şiirlerde ve isimleri konusunda "عا" remziyle elli bir defa yararlanmaktadır. Şâmî'nin eserde onu rahmetle anması *Sübülü'l-Hüdâ*'nın yazıldığı dönemde vefât etmiş olduğunu göstermektedir. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 348, 400, 407, 411, 465-534; III, 11.

[1491] Şâmî hocası Zekeriyyâ el-Ensârî'ye ve onun *Fethu'r-Rahmân alâ Metni Laktati'l-Aclân, Esnâ'l-Metâlib Şerhu Ravdati't-Tâlib* adlı eserlerine mi'râc ve ibâdât konularında iki yerde atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 10; X, 458.

[1492] Ancak nadiren de olsa fıkhî-kelâmî görüş ayrılıklarına yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 55; VIII, 67, 70.

[1493] Şâmî'nin Sahâbenin ameline binâen çıkardığı hükümler: 1) Nehiy, hakikatiyle alınmalıdır 2) Yahut da alınmamalıdır, 3) İçtihat eden isabet edemediğinde günah kazanmaz. 4) İbnü't-Tîn'in iddiasına göre ise kimi sahabe ikindiyi kaçırmamak adına bineklerinin üzerinde namazlarını kılmışlardır. Böylece onlar, ikindinin farziyyetiyle Benî Kureyza yurduna hızlıca varılması şeklindeki iki emri cem etmişlerdir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 19-20.

hükümle ilgili olarak Hz. Peygamber'in "yedi kat göklerin üstünden hükmettin" sözünün teşbîh içermediği vurgulanmaktadır.[1494] Aynı şekilde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin Hz. Âdem'e ruh üfürülmezden evvel olduğu konusunda, Levh-i Mahfûz ve Ümmü'l-Kitâb gibi kelâmî tabirlere değinilmektedir.[1495] Selmân-ı Fârisî kıssasında, Hz. Îsâ'nın yeryüzüne birden çok indiği, ahirzamanda da bunun tekrarlanacağı, onun seksen, yüz elli, iki yüz elli veya üç yüz elli yıl yaşadığına dair görüşlerin onun hakkında havârık-ı âdet olduğunun beyan edilmesi, eserde kelâm konularına yer verildiğini göstermektedir.[1496]

Şâmî, siyer telif anlayışında tasavvufî kaynaklara da yer vermektedir. Müellif, "قال بعض أهل الإشارات، ذكر أهل الإشارات، قال بعض العارفين" kipleriyle bu tür eserlere atıfta bulunmaktadır.[1497] Ayrıca "sûfiyye" veya "ehlü't-tasavvuf" şeklinde yaptığı isnâdlarda, tasavvuf ehlinin görüşlerini almaktadır.[1498] Eserde başvurulan tasavvufî ve mistik içerikli kaynakların başlıcaları şu şekildedir. Sunâbihî (Abdülmelik b. Mervân ö. 86/705 devrinde vefât etmiştir),[1499] Atâ el-Horasânî (ö. 135/752),[1500] Zünnûn el-Mısrî (ö. 245/859),[1501] Nahşebî (ö. 245/859),[1502] Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909),[1503] Ebû Amr ed-Dimeşkî es-Sûfî (ö. 320/932), [1504] Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), [1505] İbrâhîm er-Rakkî (ö.

[1494] Bu tabirin Allah'ın celâline layık şekilde anlaşılması ve teşbîh düşüncesine yol açmaması gerektiği ifade edilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 20.
[1495] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 78-79.
[1496] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 112.
[1497] Müellif, onların zühd ve inanca dair görüşlerine ilâve olarak işârî yorumlarına yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 81, 343, 346, 447; III, 15, 153; VII, 27; X, 372, 373.
[1498] Müellif, genelde onların itikâdî görüşlerine yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362, 407, 454, 486; II, 268, 269; IV, 81; VII, 279; X, 465, 466; XI, 427, 428.
[1499] Şâmî, Sunâbihî'den delâile dair bir rivayette yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 79.
[1500] Şâmî, Atâ el-Horasânî'den vasıtalı vasıtasız olarak farklı konularda rivayetlerde bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 274; III, 106, 348, 349; XI, 99; XII, 5, 50.
[1501] Şâmî, Zünnûn el-Mısrî'den (ö. 245/854) ma'rifet sahasında Hz. Peygamber'in ruhunun diğer peygamberler ile yarışarak onları geçtiği şeklinde verdiği bir haberde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 486.
[1502] Şâmî Ebû Türâb Nahşebî'den Hz. Peygamber'in isimleri başlığında tevekkülün tarifinde ve yorumunda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 505.
[1503] Şâmî, Cüneyd-i Bağdâdî'nin farklı konulardaki tasavvufî görüşlerine müracaat etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 454, 476; III, 389; VII, 13, 62, 184; IX, 76; X, 239.
[1504] Şâmî, Ebû Amr es-Sûfî'den kerametlerin gizlenmesinin hikmetine dair bir bilgi aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 491.
[1505] Şâmî, mutasavvıf Hakîm et-Tirmizî'den ve onun *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl* adlı eserinden altmış civarında farklı konulardaki rivayet ve tasavvufî görüşlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 236; II, 47, 52, 58, 76, 90, 253; III, 316, 393; VI, 154; VII, 3, 25, 72, 172, 182, 183, 184, 210, 292; VIII, 186; IX, 44, 75, 156, 274, 319, 503; X, 126, 370; XI, 6, 246; XII, 116, 456.

326/938),[1506] Şiblî (ö. 334/946),[1507] Ebû Alî ed-Dekkâk (ö. 405/1015),[1508] Ebû Sa'd el-Mâlînî (ö. 412/1022),[1509] Kuşeyrî (ö. 465/1072),[1510] Şakrâtîsî (ö. 466/1073),[1511] İbn Sehlân es-Sâvî (ö. 540/1145),[1512] Sellâm b. Abdullâh el-Bâhilî (ö. 544/1149),[1513] Sühreverdî (ö. 632/1234),[1514] İbnü'l-Fârız (ö. 632/1235),[1515] Ebû Sâlim en-Nasîbî (ö. 652/1254),[1516] Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî (ö. 656/1258),[1517] İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 682/1283),[1518] Sâid (ö. 691/1292),[1519] İbn Atâullâh el-İskenderî (ö. 709/1309),[1520] Alâuddîn el-Konevî (ö. 729/1329),[1521] Akşehrî (ö. 731/1331),[1522] Fâkihânî (ö.

[1506] Şâmî, tasavvuf ehli bir kimse olan Rakkî'den Hz. Peygamber'in delâil ve doğumuyla ilgili yorum ve şiirlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 85, 361.

[1507] Şâmî, Ebû Bekir eş-Şiblî'den Hz. Peygamber'in isimlerinden olarak belirlediği ârif kelimesinin tanımıyla ilgili tasavvufî bir bilgide yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 486.

[1508] Şâmî, Ebû Alî ed-Dekkâk'tan tasavvuf ve zühde dair yorum ve haberlerde beş yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 425, 460, 504; II, 59; III, 11.

[1509] Şâmî, Ebû Sa'd el-Mâlînî'den iki yerde Hz. Peygamber'in zühd ve kanaatkârlığıyla ilgili haberlerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 87, 97.

[1510] Şâmî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'den ve onun *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*'sinden Hz. Peygamber'in isimleri ve diğer konularda otuz civarında yararlanmakta, onun tasavvufî görüş ve fikirlerine yer vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 369, 534; III, 11, 23; VII, 54; X, 237, 373; X, 237, 462; XI, 435.

[1511] Şâmî, Abdullâh b. Ebû Zekeriyyâ eş-Şakrâtîsî'den mevlid, Mekke'nin fethi gibi konulardaki şiirlerde ve şerhlerinde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 297, 355; II, 203, 204; V, 264, 302.

[1512] Şâmî, Ömer b. Sehlân es-Sâvî'nin *el-Basâir* adlı eserinden Hz. Peygamber'in "fehm" isminin izahı sadedinde bir yerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 495.

[1513] Şâmî, Ebû'l-Hasen el-Bâhilî'nin *ez-Zehâiru ve'l-A'lâk*'ından Hz. Peygamber'in "Ebû'l-Kâsım" künyesiyle ilgili bir rivayette yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 537.

[1514] Şâmî, Şihâbüddîn es-Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Meârif* adlı eserinden tasavvufî, edebî ve ahlâkî yorum ve izahlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 15, 54, 62, 64; X, 402.

[1515] Şâmî, mutasavvıf kimliğiyle bilinen İbnü'l-Fârız Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Alî'den iki yerde Hz. Peygamber'e övgü içeren bir beyit nakletmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 424; II, 8.

[1516] Şâmî, Ebû Sâlim en-Nasîbî'nin *ed-Dürrü'l-Munazzam fi's-Sirri'l-A'zam* adlı eserinden fîl ashâbının helâki konusundaki bir rivayette yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 218.

[1517] Şâmî, Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî'den tasavvufî haber ve yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 64; X, 239.

[1518] Şâmî, İbn Kudâme'den Hz. Peygamber'in vilâdeti ve bazı biyografik bilgilerde yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 345; II, 408.

[1519] Şâmî, Ebû Abdillâh Müeyyidüddîn b. Mahmûd b. Sâid el-Cendî'den ve onun *Şerhu Fusûsi'l-Hikem* adlı eserinden iki yerde yararlanmaktadır. Ancak ona yaptığı atıflar, tasavvufî içerikten çok siyere dair bilgiler içermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 414, 428.

[1520] Şâmî, İbn Atâullâh'tan ve onun *Letâifü'l-Minen* ve *et-Tenvîr fî İskati't-Tedbîr* gibi eserlerinden tasavvufî ve işarî yorumlarda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 476, 494; III, 12; VII, 64; X, 437, 467, 491; XI, 462, 471, 482; XII, 12.

[1521] Şâmî, Konevî'den ve onun *Hüsnü't-Tasarruf fî Şerhi't-Taarruf* ve *Şerhu'l-Hâvî fi'l-Fetâvî* adlı eserlerinden vahiy, hasâis ve Hz. Peygamber'e salâtü selâm getirmenin fazileti gibi konularda yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 268; X, 349, 352, 368; XII, 362, 363.

[1522] Şâmî, Akşehrî'den ve onun *er-Ravdatü'l-Firdevsiyye* adlı eserinden Medine şehrinin ve mescidinin faziletleri konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 273, 279, 289, 309; X, 485.

734/1334), [1523] Abdullâh el-Yâfiî (ö. 768/1367) ve [1524] Burhânüddîn en-Nâcî (ö. 900/1495).[1525]

Şâmî'nin çeşitli tasavvufî eserlerden yararlanmasına rağmen önemli bir mutasavvıf olan Muhyiddîn İbn Arabî'den (ö. 638/1240) direkt alıntı yapmadığı,[1526] ancak İbn Arabî'nin tasavvufî geleneğine mensup İbnü'l-Fârız ve İbn Atâullâh gibi mutasavvıflardan ise faydalandığı görülmektedir. Bu durumun hocası Süyûtî'nin, İbn Arabî'nin zındıklıkla itham edilmesini doğru bulmadığından kaynaklı olduğu düşünülebilir.[1527] Bununla birlikte Şâmî, İbn Arabî ve benzeri mutasavvıfların vahdet-i vücûd gibi nazariyelerine eserde yer vermemektedir. Şâmî, İslâm düşünce okullarına ve tasavvufa ait ideoloji ve görüşlere temelde değinmemekte, Peygamber sevgisi ve benzer konulardaki rivayet ve anlatılar muvacehesinde ilgili müellifler ve görüşlerine yer vermektedir. Bu bağlamda delâil alanındaki rivayetlerin sonucu olarak Hakikat-i Muhammediye meselesini ele almaktadır.[1528]

3.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Metodu

Sübülü'l-Hüdâ, siyeri kendi sistematiğine göre tasnif eden hacimli eserlerdendir. Onun kendine has bir metodu olmakla birlikte dönemindeki veya daha önceki siyer müellefâtından etkilendiği muhakkaktır. Şâmî'nin metoduna ve içeriğine yakın, konuları belli tasniflerle ortaya koyan ve hacimli eserler meydana getiren başka âlimler de olmuştur. Şâmî'nin yöntemini benimsediği eserlerin izinin sürülmesi siyer telif

[1523] Şâmî, Fâkihânî'den ve onun *el-Fecru'l-Münîr, el-Mevrid fi'l-Kelâmi alâ Ameli'l-Mevlid* adlı eserlerinden Hz. Peygamber'in mevlidi ve salâtü selâm getirmenin fazileti konularında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 260, 368, 369; III, 315; X, 235; XII, 364, 412, 417, 421, 431.
[1524] Şâmî, Yâfiî'den *Ravzu'r-Reyâhîn* ve *Kifâyetü'l-Mu'tekıd ve Nikâyetü'l-Müntekıd* adlı eserlerinden on civarında yararlanmaktadır. Ona yaptığı atıflar delâil, hasâis ve tasavvufa dair konularla ilgilidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 87; X, 369, 372, 373, 374, 466, 488; XII, 355.
[1525] Şâmî, Nâcî'den ve onun *Kenzü'r-Râğıbîn* adlı mevlidinden yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 314; II, 79.
[1526] Mısır'da tasavvuf aleyhtarı akımların varlığı, aşırı görüşlerinin olduğu ileri sürülen İbn Arabî'den yararlanmayı etkilemiş ve bu durum o dönemde bir geleneğe dönüşmüştür. Geniş bilgi için bkz. Salih Çift, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI, Sayı 1, 243-264.
[1527] Salih Çift, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları Taraflar ve Kurumsal Çevre Üzerine Bir İnceleme" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI, Sayı 1, 2002, 262.
[1528] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 68-71.

geleneğinin sistematiği adına bir fikir verecektir.[1529] Örneğin, onun kaynaklarından Muhibbüddîn et-Taberî'nin (ö. 694/1295) *Hulâsatu Seyyidi'l-Beşer*'i siyer, esmâ, şemâil, hasâis, muâmelât, mu'cizât ve fezâil konularını sırayla ve özetle ele almakta ve *Sübülü'l-Hüdâ* ile başlıklandırma ve içerik bakımından benzeşmektedir.[1530]

Şâmî'nin özellikle içerik bakımından yararlandığı kaynaklardan bir diğeri de Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Şifâ* adlı eseridir. Bu eser, Hz. Peygamber'in hususiyetlerini üstünlükler bağlamında ele almakta, insanlığın ona karşı görev ve sorumluluklarını maddeler halinde beyan etmektedir.[1531] Aynı şekilde *Sübülü'l-Hüdâ*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ* adlı eseriyle de benzeşmektedir.[1532]

Şâmî'nin, Hz. Peygamber'in hususiyetleri ve mu'cizeleri alanında yararlandığı ve yönteminden etkilendiği müelliflerden bir diğeri de İbn Dihye el-Kelbî'dir (ö. 633/1235).[1533] Onun *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Zikri mâ fî A'dâi Resûlillâhi mine'l-Mu'cizât* adlı eserinde Hz. Peygamber'in uzuvları, şemâili, hasâisi, mu'cizâtı paragraflar halinde ve muhtasar şekilde sunulmaktadır.[1534]

[1529] *Sübülü'l-Hüdâ*'nın yönteminin sırf siyer-meğâzî konularını ele alan eserlerin sistematiğinden farklı olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Şâmî'nin kaynaklarından İbn Abdilberr'in *ed-Dürer* adlı eseri sadece kronolojik siyer hâdiselerini ele almış, diğer dallar şemâil, hasâis gibi bölümlere eserinde yer vermemiştir. İbn Abdilberr, *ed-Dürer fi'htisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, 28-272. Aynı şekilde İbn İshâk'ın *Sîre*'si, Vâkıdî'nin *Meğâzî*'si ve Süheylî'nin *Ravdu'l-Unuf*'u siyeri kronolojik olarak ele almakta ve tarih anlatımlarını ön plâna çıkarmaktadır.

[1530] Muhibbüddîn et-Taberî, *Hulâsatu Siyer-i Seyyidi'l-Beşer*, 17-182.

[1531] Ayrıca eserde Hz. Peygamber'in ismeti ve yüklendiği risâlet görevi noktasından dinî ve beşerî kişiliği gibi konular da işlenmektedir. Şâmî'nin *Şifâ*'nın matbu neşrindeki ikinci cildini–ondan rivayet ederek- tümüyle eserine taşıdığı görülmektedir. Başlıkların altındaki içerikler de küçük tasarruflar dışında neredeyse aynıdır. Kâdî İyâz, *Şifâ*, II, 2-314; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 423-498; XII, 3-35.

[1532] O, eserinde kısa bir mukaddime sunmakta sonra da konu başlıklarını sayfalarca listelemektedir. İçerikte de eser, delâil haberleriyle başlamakta, sonra Mekke dönemi hâdiseleri, mi'râc, hicret, mu'cizeler, hasâis, şemâil, âdâb, muâmelât konularını ele almaktadır. Eser, gazveler, seriyyeler, hey'etler ve vefât bölümleriyle sona ermektedir. *Vefâ*'nın, konuları rivayetlerle kısa pasajlar halinde sunduğu ve detaylı izahların yer almadığı görülmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ* da sistem ve içerik açısından *Vefâ*'ya benzemekte, sadece ihtivâ ettiği başlıkları daha kapsamlı bir tarzda işlemektedir. İki eserin tasnifinin tıpatıp aynı olduğu söylenemese de büyük benzerliklerin olduğu belirtilmelidir. İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*, el-Müessesetü's-Saîdiyye, Riyad 1976, I; II.

[1533] İbn Dihye'nin eserleri incelendiğinde kronolojik siyerden ziyade mi'râc, mevlid konulu teliflerinin olduğu görülmektedir. Mehmet Özdemir, "İbn Dihye el-Kelbî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 413-414.

[1534] Şâmî'nin, tematik açıdan İbn Dihye'den etkilendiği ve onun özet olarak işlediği konuları daha detaylıca ele aldığı görülmektedir. İbn Dihye el-Kelbî Ömer b. el-Hasen, *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Zikri mâ fî A'dâi Resûlillâhi mine'l-Mu'cizât*, thk. Cemâl Azzûn, Mektebetü'l-İmrîn, Şarika 2000, 199-431.

İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâili ve's-Siyer* adlı eseri de siyer-meğâzî konularına ilâve olarak mu'cizât, fezâil ve şemâil gibi bölümleri içermektedir.[1535] Hususan eserin son kısımlarında değindiği bu bölümler, Şâmî'nin içerik ve metodik olarak etkilendiği kısımlar olmuştur.[1536]

Şâmî'nin içerik ve yönteminden etkilendiği bir diğer eserin de İbn Kayyım'ın (ö. 751/1350) *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd* adlı eseri olduğu söylenebilir. O, fasıllar halinde meydana getirdiği bu kitapta kronolojik siyer anlatımlarını değil, Hz. Peygamber'in zatını ve örnekliğini konu edinmektedir.[1537] Şâmî'nin siyerin diğer dallarına dair bu ve benzeri bölümleri *Zâdu'l-Meâd*'a benzer bir sunumla ele aldığı görülmektedir.[1538] Siyeri bu yöntemle ele alan başka müelliflerin de varlığı, ilgili üslubun zamanla bir gelenek haline dönüştüğünü göstermektedir.[1539]

Sübülü'l-Hüdâ'nın, belirginleşen yöntemleri kısaca şu şekildedir:

1) Şâmî, konuyla ilgili rivayetler, şiirler, kıssa ve tarihî anlatımları, kaynaklarıyla birlikte sunmaktadır. Bölüm sonlarında yer alan mülâhazalarda, konuyla ilgili tefsir,

[1535] İbn Seyyidinnâs tüm siyer-meğâzî konularını ele almış daha sonra gazveler dışındaki olayları hicret yıllarına göre başlık başlık aktarmıştır. Şâmî de eserinde benzer bir şekilde başlıklandırma yapmaktadır. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 351-354.

[1536] İbn Seyyidinnâs, kronolojik siyer anlatımlarını bitirdikten sonra Hz. Peygamber'in mu'cizelerini, faziletli kimselerin biyografilerini sonra da şemâil ve hasâis konularını kısaca ele almaktadır. Sonra Hz. Peygamber'in vefâtını anlatarak eseri sonlandırmaktadır. Özellikle biyografiler kısmındaki başlıklar, Şâmî'nin benimseyerek eserine taşıdığı içeriklerdir. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-Eser*, II, 354-411.

[1537] Eser sırasıyla Allah'ın, onu risâlet için neden seçtiği, çevresindeki insanların faziletleri, Hz. Peygamber'in âdâb ve muâmelâtı, hususiyetleri, ibâdetle ilgili uygulamaları, inkârcılar ve münafıklarla münâsebetleri, tıpla ilgili uygulamaları, evlenme-boşanma ve diğer meselelerle ilgili verdiği fetvâ ve hükümleri içermektedir. Eserin hacimli olmasından, ansiklopedik hüviyette bir eser olduğu söylenebilir. İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, I-V.

[1538] Her iki eserde de başlıklandırmalar ve içerdiği konular benzeşmekte sıralanış ve konunun ihtivâ ettiği rivayetler ise farklılaşabilmektedir. Netice olarak bir konu neredeyse aynı başlıkla ve farklı rivayet tarikiyle sunulmaktadır. Örneğin, fetvâ ve hâkimlikle ilgili bölümde aynı temadaki bir konu her iki eserde de yer almış, Şâmî, Beyhakî'den İbn Kayyım ise Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr'dan nakletmiştir. Her iki rivayette de Hz. Ali'nin verdiği hüküm anlatılmıştır. Bu şekildeki benzerliklerin sık olması her iki eserin de aynı içerik ve yöntemle konuları ele aldığını göstermektedir. İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, V, 12-13; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 213.

[1539] Makrîzî'nin *İmtâu'l-Esmâ*'ı, Kutbüddîn el-Haydarî'nin *el-Lafzu'l-Mükerrem*'i, Yahyâ b. Ebû Bekr'in *Behcetü'l-Mehâfil*'i, Süyûtî'nin el-*Hasâisu'l-Kübrâ*'sı, Semhûdî'nin *Vefâu'l-Vefâ*'sı, Kastallânî'nin *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'si ve Muhammed b. Ömer el-Himyerî'nin *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr*'ı benzer üsluplarda yazılmış eserlerdir. Bu eserlerden kimisi *Sübülü'l-Hüdâ*'dan farklı olarak sadece Hz. Peygamber'in hususiyetlerini konu edinmekte, kronolojik siyer bahislerine yer vermemektedir.

hadis, siyer, tarih, fıkıh, kelâm, lügat, belâgat, nahiv ve sarf gibi ilimlere ait görüşleri, mercileriyle birlikte arz etmekte ve yer yer kendi tercihlerini de belirtmektedir.

2) Konular; ana konular (cummâu'l-ebvâb), alt başlıklar (ebvâb), bâbların altındaki anlatımlar, tembîhât ve müfredât (ğarîbu mâ sebak) bölümleri şeklinde tasarlanmıştır.[1540]

3) Rivayetler arasında çelişkili olan yerler, cem ve tevfîk edilmeye çalışılmıştır.

4) Müellifin iddiasına göre rivayetlerde hassas davranılmış ve mevzu rivayetler kullanılmamıştır.

5) Eserde sıklıkla mukayese metoduna müracaat edilmiştir.[1541]

6) Kur'ân âyetleri, tefsirleri ve esbâb-ı nüzule yer verilmiştir. Hadisler, genellikle aynen nakledilmiş, tenkit ve şerhe dayalı izahları yapılmıştır. Konuyla ilgili çoğu rivayetler verilmeye çalışılmış, yerine göre tüm tariklerine de değinilmiştir. Bazı rivayetler, bütüncül izlenimi verecek şekilde nakledilmiş, içerisindeki ziyade lâfızlar, ait oldukları ravilere isnad edilmiştir.

7) Eserde konuyla veya rivayetlerle ilgili âlimlerin sözlerine değinilmiş, bunlar mümkün oldukça âyetler ve şiirlerle desteklenmiştir.

8) İhtilaflı mevzular, bazen olduğu gibi aktarılmış; herhangi bir tercih ve yorumda bulunulmamıştır. Ancak nakillerin aktarılmasından sonra tercihte bulunulduğu da görülmektedir.

9) Ana metinde veya mülâhaza kısımlarında yer alan siyer konularının yorumları, siyer fıkhı (fıkhu's-sîre) mahiyetindedir.

10) Müellifin, siyer ilminin tüm alanlarına değinme arzusu onun kapsayıcılığıyla ilgilidir.

[1540] Başlıklara ek olarak zaman zaman fâide ve latîfe gibi kısa izahların yer aldığı küçükbaşlıklar da açılmıştır. Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 175, 208, 331, 479; II, 37, 196; III, 94, 242; VII, 245; VIII, 443; IX, 110, 393; X, 284; XI, 26; XII, 105.

[1541] Hz. Peygamber'in yaratılışı, mevlidi, mu'cizeleri, anne-babasının ahiretteki durumları, evliyanın kerâmetleri ve tevessül gibi konularda farklı görüşler sunularak meseleler tartışılmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in doğum tarihiyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş sonra kendi dönemi ile geçmişteki mevlid merasimleri kıyaslanmıştır. Hz. Peygamber'in dünyaya gelmesinden dolayı sevinmek, onun doğum gününde birtakım ihsanlarda bulunmak, ilgili naat ve şiirler okumak şeklinde eda edilen mevlid merasimlerinin güzel bir gelenek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362-374.

11) Eserde konular, genişçe ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Delâil, şemâil, hasâis gibi alanlarla ilgili rivayetleri arz ve tasnif etmesi müellifin çeşitliliğini göstermektedir.

12) Eserde kaynak zenginliği vasfı bulunmaktadır. Müellifin faydalandığı kaynak sayısının çok olması, onları rahatlıkla harmanlayıp nakletmesi ve tercihlerde bulunması, alanına gayet hâkim olduğunun ispatıdır. Bu kadar çok farklı kaynaktan aldığı rivayetlerin isnatlarıyla beraber izini sürebiliyor olması onun önemli bir özelliğidir.

13) Eserde konuyla ilgili farklı zamanlara ait şiirlere yer verilmesi, müellifin klasik Arap dili ve edebiyatı alanında uzman olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde tembîhler kısmında kelime anlamlarını vermesi, esere sözlük ve müfredât bilgisi zenginliği katmıştır. Garîb lâfızların harekelenmesi, kelimelerin karışmasına mani olmuştur.

14) Eserde yer isimlerinin tarif edilmesi, coğrafya ve harita bilgisi zenginliği sağlamıştır.

Şimdi *Sübülü'l-Hüdâ*'nın yöntemini başlıklar halinde ve örnekler sunarak detaylandırmak yerinde olacaktır:

3.2.1. Cummâu'l-Ebvâb, Bâblar ve Konu Sunumları

Sübülü'l-Hüdâ'nın metot açısından en önemli hususiyeti, konuları tasnif etmesidir, denilebilir. Şâmî konuları, "cummâu'l-ebvâb" adını verdiği ana başlıklara, sonra da alt başlıklara (bâb) ayırmakta; başlıklarda, konu hakkında kısa ve öz ifadeler seçmektedir.[1542] Bazen ana başlığı uzunca vererek içerikteki birden çok noktaya dikkat çekmektedir.[1543]

[1542] Örneğin "Cummâu Ebvâbi Cesedihi'ş-Şerîf" başlığı ana başlık şeklinde verilmiş, Hz. Peygamber'in yaratılış hususiyetleri bâblara ayrılarak anlatılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5-119. Kısa ve öz ifadelerle yaptığı başlıklandırmalara başka örnekler de verilebilir: "Cummâu Ebvâbi Ba'di'l-Vüfûdi İleyhi" "Cummâu Ebvâbi Sîretihî Fi't-Tıbb" Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 449; XII, 95.

[1543] "جماع أبواب غسله وتكفينه والصلاة عليه ودفنه وموضع قبره والاستسقاء به وفضل ما بينه وبين المنبروفضل مسجده وحياته في قبره، وعرض أعمال أمته عليه وحكم تركته زاده الله فضلا وشرفاً لديه" başlığı uzunca verilmiş, Hz. Peygamber'in vefâtı ve sonrasındaki konulara ana başlıkta ima edilmiştir. Daha sonra alt başlıklarda bunlar ve diğer ilgili hususlar, ele alınmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 311. Aynı şekilde "Hz. Peygamber'in hatipleri, şairleri, kervanbaşıları, muhâfızları, fedâîleri (önünde kelle vuran gönüllüleri), ev harcamalarını tutan memurları, mühür, misvâk, ayakkabı ve berber hizmetini görenleri, seferlerde bineğini (devesini ve sürüsünü) sürenleri ve mübâşirlik yapan görevlileri" şeklinde uzunca bir başlık atılmış ve alt başlıklarla bunlara değinilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 395.

Cummâ' (جُمَّاع) kelimesi câmi' kelimesinin kırık çoğulu olup kelime anlamı, "toplayanlar"dır. Şâmî'nin "...جماعُ أبوابِ" şeklindeki ana başlıklarla, tüm alt başlıklardaki konuların tamamını kasdettiği anlaşılmaktadır. Daha önce bu tarz bir başlıklandırmayı, İbn Huzeyme (ö. 311/924), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930), Müstağfirî (ö. 432/1041) ve Beyhakî (ö. 458/1066) gibi âlimlerin yaptığı görülmektedir.[1544]

Şâmî'nin "cummâu ebvâbi…" diyerek ana başlığın içinde ima ettiği alt başlıkları (ebvâbı), bölümler halinde sunduğu görülmektedir. Ana ve alt başlıklar arasında önsöz şeklinde bir giriş kısmı bulunmamakta, bâblara sıralı olarak direkt başlanmaktadır. Birinci, ikinci şeklinde sıra sayıları ile verilen bâbların hangi konuda olduğu, isminden anlaşılmaktadır.[1545] Zaman zaman uzun içeriğe sahip kimi bâbların altında yerleşen küçükbaşlıklar da bulunmaktadır.[1546] Konu sunumları, ana ve alt başlıkların içeriklerle örtüşmesiyle eser boyunca sürmektedir.

Başlıkların içeriklerle uyumlu olduğu, konu anlatımlarında siyer kronolojisinin takip edildiği görülmektedir. Bu da eseri, hadis ve mevâiz türü eserlerden daha belirgin hale getirmekte ve müellifin tarihçilik mesleği ön plâna çıkmaktadır.[1547] Eser, her ne kadar kronolojiyi gözetse de kapsayıcı bir üsluba sahip olduğundan müellifin, Hz. Peygamber'le ilgili tüm konuları ele almak istediği anlaşılmaktadır. Bu gaye, toplayıcılığı beraberinde getirmiş, Hz. Peygamber'i konu edinen birçok rivayet eserde yerini almıştır.

[1544] İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde bu şekilde başlıklandırmalar yer almaktadır. Bkz. İbn Huzeyme, *Sahîh*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut tz, III, 335. Yine İbnü'l-Münzir'in *el-Evsat* adlı eserindeki örnekleri için bkz. İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-Süneni ve'l-İcmâi ve'l-İhtilâf*, Dâru Taybe, Riyâd, 1985, IV, 177. Müstağfirî'deki örnekler için bkz. Müstağfirî, *Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, 2008, II, 795. Beyhakî'nin *Delâilü'n-Nübüvve*, *Sünenü'l-Kübrâ* gibi eserlerindeki örnekler için bkz. Beyhakî, *Delâil*, VI, 3; *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 541.

[1545] Örneğin "الباب الرابع في غزوة بواط"-"Dördüncü Bâb Buvât Gazvesi Hakkındadır" şeklindedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 15.

[1546] Örneğin Uhud Gazvesi anlatımları, gazveler ana başlığının on üçüncü bâbıdır. Uzunca süren bu bâb, otuz dokuz adet alt başlık içermektedir. Bu tarz başlıklar, "ذكر خروج قريش من مكة", "Mekke'den Kureyşlilerin çıkması bahsi" ve benzeri şekillerdedir.

[1547] Eserde siyer kronolojisi Mekke ve Medine dönemleri sıralı olarak genel seyri içerisindedir. Bu genel çerçevenin içerisinde delâil, şemâil, hasâis, ibâdet, muâmelât, âdâb, mu'cizât ve fezâil gibi siyer kapsamındaki bölümler de yer almaktadır.

Sübülü'l-Hüdâ'da kimi konuların uzunca ele alındığı, dolaylı anlatımlara ve detaylara yer verildiği görülmektedir.[1548] Hz. Peygamber'in hususiyetleri, eserde en uzun ve dağınık şekilde ele alınan bir bölüm olmuştur. Bu bahis içerik itibariyle Hz. Peygamber'in manevî-beşerî[1549] hususiyetleri yanında diğer peygamberler ve kendi ümmeti karşısındaki özellikleri[1550] gibi alt başlıklar içermektedir.

Aynı şekilde tıp bölümü de eserde uzunca ele alınan bir bölüm olmuştur. Rukye kısmıyla birlikte yetmiş yedi bölümün bulunduğu bu başlıkta, bir mukaddime yer almış, tıbbın başlangıcı, alternatif tedaviler, tıbba dair fâide ve tavsiyeler üzerine izahlar yapılmıştır. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in tedaviyle ilgili tavsiye ve uygulamaları anlatılmıştır. Bu bölüm, hacimlilik ve içerik bakımından ayrı bir kitaba dönüştürülebilecek mahiyettedir.[1551]

Sübülü'l-Hüdâ'nın temel konularından olan meğâzî bölümlerinin de hacimli olduğu görülmektedir. Örneğin: Uhud Gazvesi uzunca ele alınmış, gazve ile ilgili tüm anlatılması gerekenler sıralanmıştır.[1552] Ancak bazı başlıklarda yer alan aynı temadaki rivayetlerin tekrarlanması, konunun uzamasına yol açmıştır.[1553] Aynı şekilde gazve hakkındaki şiirler ve tembihât bölümlerinin sonunda yer alan müfredât da uzunca sunulmuştur.[1554]

Eserde siyer ve İslâm tarihine dair olaylar, rivayetlerle sunulmakta, böylece sebep-gelişme-sonuç üzerinden konu bütünlüğü sağlanmaktadır. Örneğin Hamrâu'l-Esed

---

[1548] Hz. Peygamber'le ilgili biyografiler ve faziletler konusu, Beyrut neşri düşünüldüğünde tek cilt halinde hacimli olarak ele alınmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 3-451. Aynı şekilde mu'cize anlatımları iki cilde yayılmış halde; ibâdet-muâmelât-âdâb konuları da iki ciltten ziyade bir uzunlukla ele alınmıştır.
[1549] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 3-427.
[1550] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 264-492.
[1551] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 78-94, 95-226.
[1552] Örneğin Uhud Gazvesi'nde: Kureyşlilerin sefere hazırlanmaları, Hz. Peygamber'in rüyası, Uhud'a hareket, İbn Übey'in üç yüz kişi ile geriye dönmesi, Hz. Peygamber'in hutbesi, müşriklerin harekete geçişi, savaşın cereyan etmesi, okçuların yerlerini terketmesi, Hz. Peygamber'in savaş esnasında sebât etmesi, müşriklerin Hz. Peygamber'e yaptıkları, Müslümanlara sükûnet halinin verilmesi, meleklerin savaş meydanına gelmesi, Müslümanların Hz. Peygamber'in etrafında toplanması, Hz. Peygamber'in Übey b. Halef'i katletmesi, isim isim zikredilen sahâbîlerin şehit edilişi, isimleri zikredilen müşriklerin katledilmesi, Müslümanların bir tepeye çekilmeleri ve Allah'tan yardım talep etmeleri, müşriklerin dönüşü, Müslümanların şehitlerin başına gelmeleri ve onları defnetmeleri, Medine'ye dönüş, münafık ve Yahûdîlerin duydukları memnuniyet, gazve hakkında nâzil olan âyetler ve söylenen şiirler şeklindedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 182-307.
[1553] Örneğin, Uhud Gazvesi öncesi "Hz. Peygamber'in rüyası" başlığı altında aynı manadaki rivayetler, farklı eserlerden tekraren nakledilmiş böylece konu uzamıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 184-186.
[1554] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 231-307.

Gazvesi'yle ilgili olarak sebebi, tarihi, olayın seyri ve sonuçları gibi esaslar detaylıca ele alınmaktadır. Ayrıca inen âyetler ve söylenen şiirler, metin içerisinde yer alarak ona zenginlik katmaktadır.[1555]

Şâmî, zaman zaman ileride daha detaylı ele alacağını belirterek konuyu başka başlıklara havale etmektedir.[1556] Havalelerin yapıldığı en sık yerlerden biri Hz. Peygamber'in isimleri konusudur. Müellif, "Esmâ" başlığı altında ele aldığı ismi, hasâis ve benzeri bölümlerde daha detaylı ele alacağını belirterek konuyu o başlığa havale etmektedir.[1557] İlgili yere gidildiğinde, söylendiği gibi, detaylara erişilebilmektedir.[1558] Gazvelerle ilgili detayların havale edildiği yerde tafsilatıyla işlendiği de örnek olarak verilebilir.[1559] Müellifin önce anlattığı konulara "كما سبق" sigasıyla atıflarda bulunduğu da görülmektedir.[1560] Ancak bazı havalelerinde zikri geçen mevzu anlatılmamıştır.[1561] Eserde başka tenakuzların olduğu da görülmektedir.[1562]

Konu sunumlarının detaylı ve uzun olması siyer ilmindeki malzeme artışı ve genişleme problemini hatıra getirmektedir. Bu manada eserde özel bir önemle arzedilen ve uzunca ele alınan konulardan Hz. Peygamber'in isimleri bahsine değinilebilir. Matbu

---

[1555] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 308-313.

[1556] Şâmî eserde yüz civarında havale yapmaktadır. Onun kullandığı havale kipleri: سيأتي في، سيأتي بيان ذلك، الآتي في، تأتي في، يأتي في şekillerindedir. Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71, 212, 250; II, 150, 230; III, 113; IV, 21, 121, 255; V, 177, 460; VI, 3, 215; VII, 31; VIII, 171; X, 337, 468; XII, 261.

[1557] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 419, 425, 427, 430, 453, 460, 469, 481, 487, 490, 503, 512, 520, 533, 535.

[1558] Örneğin esmâ konusunda "Ezher" ismi anlatılırken (I, 428) şemâil bölümündeki Hz. Peygamber'in renginin hususiyeti başlığına havale edilmiştir. Bu başlığın içeriğinde Hz. Peygamber'in ezherî (açık) renge sahip olduğu rivayetlerine değinilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 10-14.

[1559] Örneğin Yahûdî kabilelerinin anlaşmayı bozmasıyla ilgili IV, 6. sayfadan gazveler bölümüne havale yapılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 179, 317, 374; V, 3. Aynı şekilde V, 98. sayfadan Bi'r-i Maûne Seriyye'sine havale yapılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 57. Huneyn Gazvesi, Medine'ye gelen hey'etlerle ilgili başka örnekler için bkz. V, 334, 409; VI, 212.

[1560] Örneğin VI, 85. sayfadaki Îs seriyyesi'nin tembihât kısmından daha önce anlatılmış olan Hudeybiye Gazvesi'ne havale yapılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 33. Başka örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 434, 438; XI, 84, 345.

[1561] Şâmî, birkaç yerde beşinci yıl olaylarında detaylı olarak anlatacağını belirttiği ifk hâdisesini ilgili yerde Zehebî'nin tashih ettiğini söylemiş başka da bir izahta bulunmamıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 355, 356, 357; XI, 163; XII, 63. Aynı şekilde Şâmî, Hz. Peygamber'in Yahûdîlerle mükâtebe yaptığına dair konuyu bu başlıkta tekrar ele alabileceğini ifade etmektedir. Ancak ilgili başlıkta böyle bir anlatıma rastlanamamaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 382; XI, 344-346.

[1562] Örneğin Şâmî, gazve anlatımlarının bitirildiği ve hasâis konularının ele alındığı daha sonraki bir bölümde Zü'l-Bicâdeyn adlı sahâbînin olayının Tebûk Gazvesi'nde anlatılacağını ifade etmektedir. Oysa müellif, Tebûk Gazvesi'ni daha önce ele almıştı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 378. Tebûk Gazvesi ise V, 433'te anlatılmıştır.

neşirde ilk cildin son kısımları tamamen bu konuya hasredilmiştir.[1563] Müellif, araştırma sonucu elde ettiği isimleri ve yorumlarını toparladığını ifade etmektedir. Ayrıca kendinden önce yazılan eserleri de nazara vermektedir. [1564] İkinci bâbda Hz. Peygamber'in kendisi için verdiği isimleri rivayetlerle sunmakta, üçüncü bâbda ise tespit ettiği beş yüz ismi sıralamakta ve yorumlamaktadır. Bu isimlerin Kur'ân ve sünnette varit olmadığını, değişik eserlerden yararlanmak yoluyla bu tasnifi yaptığını belirtmektedir.[1565] Hz. Peygamber'e atfedilen isimlerin sayısının bu şekilde artmasının, siyer malzemesindeki artış ve genişlemenin bir sonucu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte böyle bir çalışmanın edebî bir değeri olduğundan da söz edilebilir.[1566]

Konu ve rivayet odaklı genişlemenin yaşandığı delâil, şemâil, irhâsât ve mu'cizât gibi başka alanlardan da bahsedilebilir. Örneğin delâil alanında anlatılan nakillerden biri olan Hz. Peygamber'in yaratıldığı toprağın, onun kabrinin bulunduğu mevkiden getirildiği, tesnîm suyuyla karıldığı ve cennet suyuna batırıldığı yönündeki rivayet, İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ* adlı eserinden alınmaktadır.[1567] Siyer alanında yazılmış kimi eserlerin de bu rivayeti aynı kaynaktan aldığı görülmektedir.[1568] Tüm bu kaynaklarda geçen rivayetin senedi zikredilmemekte sadece Ka'bu'l-Ahbâr'a isnâd edilmektedir. Bu da belirsizliğe yol açmakta ve benzeri rivayetlerin siyer alanına sonradan katıldığını düşündürmektedir. Aynı şekilde şemâil, irhâsât, mu'cizât, fezâil ve benzeri alanlarda konu ve rivayet temelli genişleme ve malzeme artışı izlenebilmektedir.

3.2.2. Nakil Biçimleri

Sübülü'l-Hüdâ'nın rivayet temelli bir siyer külliyâtı olması, rivâyet üsluplarının araştırılmasını zorunlu kılmıştır. Eserde en çok kullanılan rivayet kiplerinin " قال، روى

[1563] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.
[1564] Bu eserlerin Kâdî İyâz, Kurtubî, Azefî, İbn Dihye, İbn Seyyidinnâs, Süyûtî, Sehâvî ve Bulkînî gibi geç dönem âlimlerine ait olduğu görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400, 407.
[1565] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 407.
[1566] Özdemir, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", 134.
[1567] İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*, I, 70.
[1568] Semhûdî, *Hulâsatu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, tz, I, 68; Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Riyâd 1997.

جَزَم، نَقل، أخبر، صحّحَ" ve türemişleri olduğu görülmektedir.[1569] Bu sigaların çoğu, salt rivayet aktarımlarında kullanılmaktadır. Ancak "جَزَمَ" kipi, bilginin kesinliğini ifade bağlamında;[1570] "صَحّحَ" ise verilen bilginin teyidi amacıyla ortaya koyulmaktadır.[1571] Nadiren de olsa "...لم أظفر به في" denerek, ilgili eser veya konu etrafında araştırma yapıldığı ancak sonuca ulaşılamadığı açıkça belirtilmektedir.[1572] Aynı şekilde eser isimlerinden ziyade müellif ve ravilerin adlarının verilmesi rivayet üslubu açısından dikkat çekmektedir.[1573] Müelliflerin isimleri üzerinden nakilde bulunulması ve kitap adlarının belirtilmemesi, ilgili yazarın en meşhur eserinden alındığını hissettirmektedir.[1574] Bununla birlikte eserde genel manada dönemin rivayet üsluplarına uygun şekilde kaynak gösterilmekte ve atıfta bulunulmaktadır.

Eserde senetsiz rivayetler sıkça yer almakta, rivayetin isnâdı atlanarak sahâbe ve Hz. Peygamber'e ref' edilmektedir.[1575] Ayrıca bazı bölümlerde nakiller yorumsuz bir şekilde verilmekte, tembihât bölümlerinde bile konu izahlarına girilmemektedir.[1576] Buradan müellifin konu başlığıyla verilen mesajla yetinmekte olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde bağımsız ve telfîk nakil,[1577] rivâyetler arası cem-tevfîk,[1578] tercih ve görüş

[1569] Eserde kâle, kâlehu, kîle, kipinin dokuz bin; ravâ, ruviye kipinin yedi bin; cezeme kipinin iki yüz; nekale kipinin iki yüz; ahbara, ahbarahû kipinin yüz elli; sahhaha kipinin elli civarında olduğu tespit edilebilmektedir. Rivayet sigalarının bu denli fazla oluşu eserin rivayet temelli olduğunu göstermektedir.
[1570] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 311; II, 25; III, 139; IV, 350; XII, 69.
[1571] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 250; II, 66; IV, 102; X, 397.
[1572] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 257, II, 49, XI, 143.
[1573] Şâmî, nakilleri çoğunlukla eserin adını söylemeden sadece müellif ismiyle vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 141; IV, 200. Kimi zaman nakil esnasında, müellifi eseriyle beraber vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 87; XII, 125. Sadece eser ismiyle nakilde bulunması ise nadirdir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 276; II, 298. Bazen ise müellifin eserindeki bölüm veya bâb gibi bir konuya atıfta bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91; X, 494.
[1574] Örneğin İbn İshâk denince *Sîre*'si; Buhârî denince *Sahîh*'i; Mâverdî denince *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'si anlaşılmalıdır. İbn Kesîr gibi hem tefsir hem tarih alanında meşhur bir âlimden, daha çok tarih alanındaki *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinden istifade ettiği görülmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 91, 306, II, 273, V, 450, VI, 159.
[1575] Şâmî genellikle senedi zincir halinde vermemekte, naklettiği müellif aracılığıyla sahâbe nesline rivayeti ref' etmektedir (merfû). Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 252-255.
[1576] Şâmî'nin hadisçiliği, hadis usulüne dair prensipleri kısmında örnekleriyle izah edilmiştir. Bkz. Hadisler ve Hadis Musannefâtı başlığı.
[1577] Örneğin Hz. Peygamber'in rüya tabirlerinin anlatıldığı başlıkta İbn Ebû Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Menî', Abd b. Humeyd, Hâris, Nesâî, İbn Hibbân gibi müellifler telfîk edilerek Huzeyme b. Sâbit adlı sahâbîden nakilde bulunulmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 261.
[1578] Örneğin, Selmân-ı Fârisî'nin Fars illerinden, İsfahan'dan, Cey'den ve Râmehürmüz'den olduğuna dair birbirinden farklı rivayetler cem ve tevfîk edilmektedir. Buna göre Cey, İsfahan'ın bir kasabasıdır. O, Râmehürmüz'de doğmuştur. Yine o, Fârisî asıllıdır. Bir başka örnekte de Selmân'ın Hz. Peygamber'e hurma, yaş hurma, salkım hurma, deve eti ve ördek eti ikram ettiğine dair farklı rivayetler cem edilmektedir.

bildirme[1579] Şâmî'nin eserde sıkça kullandığı rivayet üsluplarındandır. Telfîk rivayetlerde ziyâde lâfızları ve kime ait olduğunu belirtmek de onun nakil usullerindendir.[1580] Daha önce de ifade edildiği gibi eserde rivayetlere dair tenkitler de yer almaktadır.[1581] Nakillerin karşılaştırmalı usullerle sunulmasından, bu yöntemin benimsendiği görülse de[1582] konu temelli geniş bir edebiyatın etüt edilerek rivayetlerin toplanmasından dolayı eserin, geçmiş yazılanları derleme türünde bir eser olduğu söylenebilir.[1583]

Eserde geniş bir literatürden nakledilen rivayetlerin lafzen mi yoksa manasıyla mı alındığı da incelenmesi gereken bir husustur. Örneğin Şâmî'nin İbn Hişâm'dan yaptığı Ebû Lübâbe'nin tevbesi hakkındaki rivayetin lafzı ve tercümesi şu şekildedir: قال ابن هشام: أقام مرتبطاً ست ليالٍ تأتيه امرأته كل صلاةٍ فتحله حتى يتوضأ ويصلي ثم يرتبط "İbn Hişâm der ki: Ebû Lübâbe

---

Buradaki izaha göre ise Selmân bu ikramları bir defada yapmıştır, daha sonra bazı detayları hatırladıkça diğer çeşitleri de zikrederek ilâvelerde bulunmuştur. Bir başka izaha göre ise bu ikramların her biri ayrı meclislerdedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 109. Eserde başka cem' ve tevfîk örnekleri de bulunmaktadır. Örnekler için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 149, V, 152, 480; IX, 431.

[1579] Örneğin Şâmî, Hz. Peygamber'in nesebinde İslâm öncesi döneme ait evlilik çeşitlerinin olup olmadığına dair görüşleri değerlendirmekte sonunda da kendi görüşünü belirtmektedir. Süheylî'ye göre Hz. Peygamber'in atalarından olan Kinâne, babasının vefâtından sonra onun diğer eşlerinden olan bir kadınla evlenmiş ve nesep o yolla devam etmiştir. Âyette geçen "geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin" (Nisâ 4/22) yasağı geçmiş dönemleri kapsamayacağından bunda bir beis görülmez. Câhız ise *Kitâbu'l-Esnâm*'da: Kinâne, babasının vefâtından sonra Berre adında bir bayanla evlenmiş ancak ondan bir erkek çocukları olmamıştır demektedir. Böylece Hz. Peygamber'in nesebinin o kanaldan gelmesi mümkün değildir. Zaten Hz. Peygamber, "Benim nesebim annem ve babamdan doğana kadar İslâmî evliliklere benzer şekilde cereyan etmiştir" buyurmaktadır. Şâmî, bu görüşlere binaen Câhız'ın görüşünün yerinde ve doğru olduğuna zehâb etmektedir. Ayrıca Süheylî'nin naklettiği rivayetin Zübeyr'den, onun da Kelbî'den aktarıldığı, Kelbî'nin ise rivâyeti terk edilen (metrûk) birisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Aynı şekilde bu olayın çok geçmişte yaşanmış olması ve bunu nakleden ravilerin o kişileri görmemiş olması, Hz. Peygamber'in nesebinin paklığını ispat eden başka hadislerin varlığı gibi delillerle görüşünü güçlendirmektedir. Son olarak Şâmî, Zemahşerî'den nakille âyetteki "geçmişte olanlar bir yana" ibaresinin haramlıktaki mübalağayı ifade ettiğini ve "geçmişteki uygulamanın bir benzerine bu gün gücünüz yetiyorsa uygulayın bakalım! Nitekim bu şekilde bir uygulama size haram kılınmıştır" şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade ederek konuyu sonlandırmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 285-286.

[1580] Bunu *"*çeşitli tariklerden alıp harmanladım, kimi ziyadelikleri kimisine dâhil ettim, böylece rivayeti aktardım*"* diyerek açıkça belirtmektedir. Örneğin Selmân-ı Fârisî'nin kıssasını anlattığı yerde ziyade lâfızları "fî rivâyetin" şeklinde belirtmektedir. Yine "fî rivâyetin inde fulânin" şeklinde vererek ziyade lafzın kime ait olduğunu da ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 70-71, 103-109.

[1581] Örneğin, Hz. Âdem'in, cennetin ve cehennemin Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yaratılmasından bahseden rivayeti Hâkim, sahih hadis saymakta, Zehebî ise bu hadisin senedindeki Amr b. Evs'in meçhul olduğunu belirtmektedir. Buna rağmen Şâmî, hadise zayıf hükmü vermemekte, Hz. Ömer kanalıyla gelen şahidinin bulunduğunu söylemekte dolayısıyla da hadisin güvenilir olduğunu ima etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 74. Bir başka örnek: Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Peygamber'i bir takım alametlerden yola çıkarak aramasının anlatıldığı rivayetle ilgili Süheylî, senedinin munkatı, isnâdda yer alan Hasen b. Umâre'nin meçhul olduğunu ifade etmektedir. Şâmî, bu önbilgileri sunduktan sonra "şayet hadis sahih olsaydı metninde hiçbir problem yoktu" şeklinde yorum yapmakta ve içerikte yer alan bilginin doğruluğuna meylettiğini açıkça ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 111.

[1582] Şâmî'nin eserinde daha çok karşılaştırmalı nakil yöntemine başvurduğu görülmektedir. Bu yöntemde müellif, çeşitli müelliflerden rivayetleri kendi tasarrufuna göre bir araya getirip sunmaktadır.

[1583] Derleme türü eserlerde, siyere dair geçmişte yazılanlar, daha kapsamlı bir derlemeye tabi kılınmaktadır. Siyer yazıcılığının telif dönemleri için bkz. Adnan Demircan, *Siyer*, 21-24.

orada altı gece bağlı kalmıştır. Eşi her namazda geliyor ve onu abdest alıp namaz kılması için çözüyor daha sonra onu tekrar bağlıyordu."[1584] Aynı içerikteki rivayet İbn Hişâm'da ise "Ebû Lübâbe أقامَ أبو لبابةَ مرتبطاً بالجذعِ ست ليالٍ. تأتيه امرأتُهُ في كل صلاةٍ، فتحله للصلاة، ثم يعود فيرتبطُ بالجذعِ hurma kütüğüne altı gece bağlı kalmıştır. Eşi her namazda gelir namaz için onu çözerdi, sonra o, hurma kütüğüne tekrar bağlanırdı" şeklindedir. [1585] Buradan Şâmî'nin kaynağından alırken lafzen aktarmadığı ve belli tasarruflarda bulunduğu görülmektedir. Şâmî'nin hadis kaynaklarından yaptığı nakillerde senedi hazfettiği ancak hadisin metnini birebir aldığı görülmektedir.[1586] Onun muahhar kaynaklardan istifade etme usulü de bazı tasarruflarda bulunmak suretiyledir.[1587]

Sübülü'l-Hüdâ'nın nakil ağırlıklı bir eser olması onun yöntemsiz olduğu sonucunu doğurmaz. Eser iyice mütalaa edildiğinde sistematiği, başlıklandırması, rivayetleri belli bir usul dâhilinde harmanlaması, tembihler bölümlerinde şerh ve izahlarda bulunması ve müfredât bölümlerinde ana metne lafzî açıdan destek sağlaması onun belli başlı metotlarıdır denilebilir.

3.2.3. Tembihât

Eserin sistematiğinde önemli kısımlardan biri de hemen hemen her konu bitiminde yer alan tembihât bölümleridir. Bu kısımlar, müellifin ana başlıkla ilgili maddeler halinde izahlar yaptığı, tema etrafındaki tartışma ve görüşlere değindiği ayrıca çeşitli disiplinlerle

[1584] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* V, 8.
[1585] İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 238.
[1586] Şâmî, kıblenin değiştirilmesi konusunda Abbâd b. Teym'in amcası tarikiyle verdiği rivayetin metnini senedi hazfederek aynen Buhârî'nin *Sahîh*'inden almaktadır. Şâmî'nin nakli şu şekildedir: روى البخاري، عن عباد بن تيم، عن عمه، قال: خرج النبي صلى الله عليه وسلم يستسقي، وحوَّل رداءه. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 336; Buhârî, *Sahîh*, II, 26, 31 (1005, 1024).
[1587] Şâmî, Makrîzî'den "Hz. Meryem'in peygamberliği varsayılsa Hz. Fâtıma'dan derece bakımından daha üstün olurdu" rivayetini nakletmektedir. Makrîzî de ise bu rivayet Hz. Peygamber'in eşlerinden daha efdal olurdu şeklinde geçmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 163; Makrîzî, *İmtâ'*, X, 270.

ilgili muhtelif mevzuları anlattığı bölümlerdir.[1588] Bu bölümlerde ana metindeki bilinmeyen sözcüklerin anlamları da verilmektedir.[1589]

Tembihât bölümlerindeki konuyla ilgili görüşler ve tartışmalar sahiplerine dayandırılarak ortaya konulmakta, müellif çoğunlukla kendi düşüncesini belirtmemektedir. [1590] Şâmî'nin bu bölümlerdeki tasarruflarının; maddelendirme, rivayetleri derleyerek sonuca ulaşma şeklinde sınırlı tarzlarda olduğu söylenebilir. Nadiren de olsa "قلتُ" kipleriyle kendi fikirlerini ortaya koymakta;[1591] bunu da açıkça veya ima yoluyla yapmaktadır. Ayrıca bu bölümlerde, tercihini belirtme,[1592] tevakkuf etme veya görüşleri arz ederek herhangi bir tercihte bulunmama şeklinde de üsluplar sergilemektedir.[1593] Farklı görüşlerin sonunda kendi tercihine uygun âlimin görüşüyle konuyu bitirmesi, onun meylettiği düşünce hakkında bir fikir vermektedir.[1594]

[1588] Örneğin kelâmla ilgili Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'den evvel yaratılışının -gerçek mi yoksa takdîrî mi olduğuna- değinilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 71. Ayrıca Hz. Peygamber'in mu'cizeleri bölümünde, Kâdî Iyâz'dan mu'cizeler hakkında giriş bilgileri nakletmiştir. Daha sonra tembîhât kısmında Hz. Peygamber'in mu'cizelerinin nicelik yönünden çok olduğunu, vesile edinen tüm Müslümanların emellerinin gerçekleştikçe bu sayının daha da arttığını belirtmektedir. Aynı yerde sihir, mu'cize ve kerâmet kavramlarının tarifleri gibi kelâmî izahlar da vardır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* 409-411. İbâdet alanıyla ilgili olarak da abdestteki başa meshin keyfiyeti ve sayısıyla ilgili görüşler ifade edilmiştir. Yine meshin üçten fazla olmaması gerektiği, abdestte isrâfın mekruh olduğu ve abdestin Medine'de meşru olduğu bilgileri, tembîhât kısmında verilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* VIII, 50-51. Bu bölümlerde tasavvufî izahlar da yer almaktadır. Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Allah ile münâcâtının uzamasını istemesi, tasavvufî bir üslupla ve şiirlerle anlatılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* III, 153.

[1589] Örneğin Hz. Peygamber'in yaratılmışların ilki olduğu konusunda "tesnîm" kelimesinin anlamları görüş sahiplerine dayandırılarak zikredilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 71-72.

[1590] Örneğin Şâmî, Uhud Gazvesi'nin tembihât bölümünü maddeler halinde sunmaktadır. Birinci tembihte Uhud Gazvesi'nde beliren olağanüstü hâdiseleri sıralamaktadır. Bunları da sahiplerine dayandırarak rivayet rivayet aktarmaktadır. Aynı şekilde ikinci tembihte de gazvenin vuku bulduğu zamanı, görüşlerle beyan etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 240-242.

[1591] Şâmî'nin görüşlerinde kullandığı kultü kipleri için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ,* I, 112, 120, 149, 163.

[1592] Örneğin Uhud Gazvesi'nin tembihlerindeki altıncı, yedinci ve sekizinci maddelerde Şâmî, rivayet kipi kullanmadan kendi ifadeleriyle ana metinde geçen rivayetleri yorumlamaktadır. Bunlar; Hz. Peygamber'in bir araziye izin almadan girmesinin câiz olduğu, iki zırh giymesinin ihtiyat olduğu, Abdullâh b. Cahş'ın şehitliği temenni etmesinin yasaklanan ölümü isteme olmadığı gibi görüşlerdir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IV, 244.

[1593] Örneğin Yahûdîlerin Hz. Peygamber'e rûh hakkında soru sormaları başlığı altında Şâmî, ruhun mahiyetiyle ilgili görüşlere yer vermekle yetinmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* III, 386-387.

[1594] Örneğin Şâmî, Uhud Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in müşriklere beddua etmeyi sona erdirmesini buyuran âyetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Hacer'in görüşünü seçmektedir. Bu görüşe göre âyetteki bedduanın sona erdirilmesi, Bi'r-i Mâune gibi Uhud dışındaki başka hâdiseleri de içerebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IV, 246.

3.2.4. Müfredât (Ğarîbu mâ Sebak)

Eser telifinde bilinmeyen kelimelere değinilmesi ve onların izah edilmesi, erken dönemlerden beri var olan bir olgudur. Bu duruma, yaygın olmasa da siyer eserlerinde de rastlanılmaktadır. Örneğin İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde, metinde geçen kelime anlamlarına yer verilmektedir.[1595] Aynı şekilde kimi muahhar kaynaklarda konu sonlarında müfredât anlamlarına değinilmektedir.[1596] Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'da bilinmeyen kelimelerin daha sistematik bir şekilde ve müstakil bölümler halinde ele alındığı görülmektedir. Şâmî'nin bu şekilde kelime anlamlarını ayrı bir bölümde ele alması, eseri orijinal kılan unsurlardan biridir.

Şâmî, tembîhât bölümlerinin en sonunda ana metinde geçen kelimelerin sözlük anlamlarına değinmekte ve bu kısımları "ğarîbu mâ sebak" veya "tefsîru'l-ğarîb" şeklinde isimlendirmektedir.[1597] Konu çok uzun ve alt başlıklar içeriyorsa sözlük bölümlerini bu başlıkların adıyla isimlendirmektedir.[1598] Bu kelimelerin konu sonlarında müstakil olarak metne uzak bir noktada yer alması, okuyucunun kelimeye ve anlamına baktığında rivayeti idrak etmesini ve hatırlamasını zorlaştırmaktadır. Bilinmeyen kelimelerin olduğu kısımların rivayetlerle birlikte okunması, onları daha anlaşılır hale getirebilirdi. Nitekim okumadaki akıcılığı sağlamak adına *Sübülü'l-Hüdâ*'nın Türkçe tercümesi olan *Peygamber Külliyâtı*, bilinmeyen kelimelerin olduğu kısımları çeviriye katmamıştır.[1599]

Şâmî bu kısımlarda, kelimenin anlamına girişmeden hareke ve okunuşlarına değinmektedir.[1600] Kelimeleri genelde muhtasar ve öz bir şekilde izah etmekte zaman zaman ise kısa bir paragraf halinde görüş sahiplerinin düşüncelerini içeren detaylar

[1595] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 532, 557, 572.
[1596] Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 99,
[1597] Bu isimlendirme "önceki metinde geçen bilinmeyen kelimeler" şeklinde anlaşılabilir.
[1598] Konunun uzun olması onunla bağlı bu müfredât kısımlarını da hacimli hale getirmiştir. Örneğin Mekke'nin Fethi konusu gayet uzunca ele alınmaktadır. Ana metin alt başlıklar içerdiği için müellif buralara ait sözlük kısımlarını ilgili başlıklara bağlı olarak konunun son kısmında oluşturmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 274-309.
[1599] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 18, 19, 20; *Peygamber Külliyatı,* II, 24.
[1600] Müellif, kelime okunuşlarıyla ilgili noktalamalar ve harekelemeleri ifade eden mühmele (noktasız), müsellese (üç noktalı), mu'ceme (noktalı) ve benzeri ıstılâhları sıkça kullanmaktadır.

sunmaktadır. Görüş sahibinin bilinmediği durumlarda temrîz (edilgen) siga kullanmaktadır. Sözcüklerin anlamları bazen Arap Dili alanındaki muteber sözlüklere dayandırılmaktadır.[1601] Şâmî'nin bu bölümlere aldığı kelimelerin genelde az kullanılan ve meşhur olmayan sözcükler olduğu görülmektedir.[1602] Müellif, kelime anlamlarının daha iyi anlaşılması için onları yer yer âyetlerle temellendirmekte,[1603] gerektiği durumlarda ana metinde de kelime anlamlarına değinmektedir.[1604]

Eserde belli bazı siyer müfredatlarının tariflerine de yer verilmektedir. Örneğin, meğâzî, seriyye, livâ, delâil gibi ıstılahların anlamlarına değinilmekte, Hz. Peygamber'in isimleri, özel eşyaları, savaş aletleri, binekleri gibi kavramlar da eserde tanıtılarak tarif edilmektedir.[1605]

3.2.5. Tarihî Bilgiler

Sübülü'l-Hüdâ'da siyerin tüm alanlarına yer verilmekle birlikte tarihî olayların ele alındığı, gazveler, seriyyeler, hey'etler ve hicret yıllarının kronolojisi, eserin en temel bölümlerini teşkil etmektedir.[1606] Bu bölümlerde İslâm tarihinin ilk dönemlerine ışık tutacak önemli bilgiler, rivayetler halinde cem edilmiştir.

Şâmî, hicret yılları hâdiselerine giriş yaparken "İslâm tarihinin başlangıcı" diye bir başlık atmakta, hicret ayı olan Rebiülevvel'den itibaren Hz. Peygamber'in tarih

[1601] Örneğin İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *Sıhâhu'l-Luga-Tâcü'l-Luga* adlı sözlüğünden altmış civarında yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 72; IV, 134.

[1602] Örneğin, "dihkân (köy muhtarı), birtîl (dikdörtgen şeklinde kaya parçası), azk (hurma salkımı), lekemenî (bana tokat attı), şemle (kaban), rıkk (köle), fakîr (Benî Kureyza yakınlarında Âliye'de bulunan bir bahçe), vediy (hurma filizi), ğaydateyn (sarmaşık), veşîk (yakın), iyâfe (kuş sesini ve uçuşunu hayra yorma), humeme (köz), zulme (Sudan bölgesinden ordunun çıkması teşbîhi), harre (siyah taşlı bölge), ğasak (karanlık), emd (şüphe), vadam (küfe)" gibi kelimeleri kısa kısa açıklamıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 110-121.

[1603] Örneğin, bir şiirde geçen Hz. Âdem'in üzerini yapraklarla örtmesi Â'râf ve Tâ-hâ sûrelerinde bulunan âyetlerle desteklenmektedir. Âraf, 7/22; Tâhâ, 20/121; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 71-73.

[1604] Örneğin ana metindeki "doğrusu ben, Âdem çamurunda yatarken, Allah katındaki Ümmü'l-Kitâb'da Peygamberlerin sonuncusuydum" rivayetinde geçen "çamurunda yatarken (müncedil)" kelimesini izah etmektedir. Buna göre bu kelime ce-de-le kökünden olup sert yere bir şeyi atmak anlamına gelmektedir. O buradan, "Hz. Âdem toprağa atılmış yani bırakılmış iken ben Peygamberlerin sonuncusuydum" anlamını çıkarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 77.

[1605] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 12; V, 85; VI, 4; VII, 354-361, 362-375; IX, 410; XI, 418-422.

[1606] Mekke-Medine dönemi olaylarında ve bu şehirlerin tarihlerinin anlatıldığı kısımlarda da Şâmî'nin tarihçiliği öne çıkmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 139-168; III, 281-285.

tutturduğunu ifade etmektedir.[1607] Hicret yıllarının kronolojik olarak ele alındığı bu bölümde gazve ve seriyyeler dışında kalan olaylar, yıl yıl anlatılmaktadır. Hicret olaylarının ilk iki yılı eserin baş taraflarında, diğer hicret hâdiseleri ise eserin son kısımlarında ele alınmıştır.[1608]

Şâmî, siyer ve tarih hâdiselerini arz ederken ilgili vak'anın hicretin hangi yılında meydana geldiği, sebebi, sonuçları ve kaç kişinin katıldığı gibi belli sayısal verileri beyan etmektedir.[1609] Kimi gazveleri anlatırken Medine'den hareket zamanını vererek hâdiseyi anlatmaya başlamaktadır.[1610] Örneğin Ebvâ Gazvesi'yle ilgili olarak Allah Resûlü'nün Medine'ye geldiği Rebîülevvel ayının kalan kısmını geçirmesinden sonra gelen yılın Safer ayında yani hicretin ikinci yılı başlarında hareket ettiğini ifade etmektedir.[1611]

Karkaratü'l-Küdr gazvesinde geçen o bölgede üç gece ikamet edildiği ve geriye dönüldüğü, gazvenin on beş gün sürdüğü, sonrasında Medine'de Şevvâl ve Zilkade aylarının geçirildiği ve Bedir esirlerinin serbest bırakıldığı bilgileri gazvedeki tarihlendirme verileridir. [1612] Bu gazveyle bağlı olarak tembîhât kısmında ise Muharrem'in ortalarında veya hicretin ikinci yılı Şevvâl ayında gerçekleştiğine dair farklı görüşler de yer almaktadır.[1613]

Şâmî'nin tarihî olayları sunarken değindiği bilgilerden biri de hâdisenin sebebini belirlemesidir. O, gazve anlatımlarında öncelikle "سببها، والسبب في ذلك" şeklinde sebebini

[1607] Burada müellif, tarih ilmiyle ilgili tanımlamalar ve tarih usulüne dair bazı bilgiler sunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 36.
[1608] Hicretin ilk iki yılı konularında; kılınan ilk Cuma namazı, Mescid-i Nebevî'nin inşâsı, eşlerinin hücrelerinin yapılması, ezanın meşruiyeti, Ensâr-Muhâcir kardeşliği (muâhât), kıblenin değişmesi gibi olaylar kronolojik olarak anlatılmaktadır. Aynı şekilde eserin son bölümlerinde hicret olaylarına bir daha değinilmekte, hicretin ikinci yılından dokuzuncu yılına kadar olan önemli hâdiselere yer verilmektedir. Örneğin hicretin dokuzuncu yılında Necâşî'nin vefâtı, hey'etlerin Medine'ye gelmesi, îlâ olayının gerçekleşmesi, haccın farz olması, Mescid-i Dırâr'ın yıkılması, İbn Übey'in vefâtı, mülâane hâdisesi ve Hz. Ebû Bekir'in hacca gönderilmesi gibi hâdiseleri kısaca zikretmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 331-375; XII, 36-77.
[1609] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 14-17, 172-181.
[1610] Şâmî, gazve ve seriyyelerin gönderilmesinin gün içerisindeki en uygun zaman diliminin sabah vakitleri olduğuyla ilgili rivayetler aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 5.
[1611] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 14.
[1612] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 172.
[1613] Bu bilgilerden hâdisenin Bedir sonrası gazvelerinden olduğu ortaya çıkmaktadır. Muharrem ayında gerçekleştiği bilgisi, hicretin üçüncü yılı Muharrem ayı şeklinde anlaşılmalıdır. Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 263.

beyan etmektedir. Örneğin, Sevîk, Zû Emer, Furû', Uhud gibi gazvelerin sebebini belirterek konuya başlamaktadır.[1614] Konu başında sebebine atıf yapmadığı yerlerde de metin içinde nedenine göndermede bulunmaktadır.[1615] Müellif tarihî vak'âların sebebine değindiği gibi sonuçlarına da yer vermektedir.[1616]

Şâmî, hâdiseyle ilgili önemli sayısal veriler de sunarak mühim tarihî bilgiler vermektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in Bedru'l-Mev'id Gazvesi'ne bin beş yüz kişiyle yürüdüğünü ve beraberlerinde birkaç at olduğunu ifade etmektedir.[1617] Ayrıca daha detaylı sayısal veriler sunduğu da vakidir. Örneğin Hamrâu'l-Esed Gazvesi'yle ilgili Hz. Peygamber, sadece Uhud'a katılanların iştirak edebileceğini belirtmiştir. Böylece Uhud Gazvesi'nde yaralanan Seleme oğullarından kırk yaralının gazveye iştirak ettiği, gazveye katılanlardan Üseyd b. Hudayr'ın ve Kutbe b. Âmir'in dokuz; Tufeyl b. Nu'mân'ın on üç; Hırâş b. Sımme'nin on; Ka'b b. Mâlik'in de on küsur yarası olduğu belirtilmiştir.[1618] Tarihî olayların anlatıldığı kısımlarda şehit ve ölü sayıları, ganimet bilgileri gibi başka başka veriler de sunulmaktadır.[1619] Seriyye ve hey'etler gibi tarihî vak'aların anlatımları da aynı şekildedir.[1620] Ancak seriyyelerin ne zaman gerçekleştiği, kaç kişinin katıldığı ve kimin komuta ettiği gibi bilgiler ise bizzat başlıkta verilmektedir.[1621]

[1614] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 174, 176, 178, 182.

[1615] Benî Kaynukâ Gazvesi'nin sebebi Yahûdîlerin Hz. Peygamber'e verdikleri sözü bozmaları olarak ifade edilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 179.

[1616] Gazveler, seriyyeler ve hey'etler gibi tarihî vak'aların ne şekilde sonuçlandığı metinde yer almaktadır. Örneğin Amr b. Âs'ın Şâm bölgesindeki Kudâalılar'a gönderildiği seriyye olan Zâtü's-Selâsil vak'asında Müslümanlar oradaki düşman birliklerini dağıtmış ve bir müddet orada kalarak düşmanlardan bazı ganimetler elde etmişlerdir. Ancak ganimetler teslim edilecek kadar olmadığı için yol azığı olarak kullanılmıştır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 168.

[1617] Şâmî, daha sonra kimlerin atlı olduğunu beyan etmiş ve toplamda Hz. Peygamberle birlikte dokuz atlıdan bahsetmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 337.

[1618] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 308-309.

[1619] Habeşistan'a hicret eden erkek ve kadınların; Bedir Gazvesi'nde Müslümanlardan şehit olanların; müşriklerden katledilen ve esir alınanların sayıları örnek olarak zikredilebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 389; IV, 75. Aynı şekilde Karkaratü'l-Küdr Gazvesi'nde elde edilen develerin beş yüz adet olduğu; Medine'ye üç mil mesafede taksîm edildiği; beşte birinin beytülmâle geriye kalanın sahâbelere pay edildiği anlatılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 172.

[1620] Örneğin Ahmes hey'etinin iki yüz elli kişilik bir ekiple Medine'ye geldiği belirtilmiştir. Aynı şekilde Benî Esed hey'etinden on kişilik bir grubun hicretin dokuzuncu yılı başlarında geldiği cihad etmeme karşılığında İslâm'a girmek istediği vb. bilgiler verilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 261, 266.

[1621] Örneğin, Hz. Hamza'nın Sîfu'l-Bahr'a otuz kişiyle; Ubeyde b. el-Hâris'in Batn-ı Râbiğ'e altmış veya seksen kişiyle; Sa'd b. Vakkâs'ın Hazzâz'a yirmi kişiyle gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca Abdullâh b. Cahş'ın Batn-ı Nahle'ye; Amr b. Adî'nin Asmâ' bint. Mervân'a gönderildiği seriyyelerin kısa bilgileri de benzer şekilde başlıkta mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 11, 13, 15, 16, 21.

3.2.6. Coğrafî Bilgiler

Şâmî eserinde, tarihî vak'aların gerçekleştiği bölgeler, şehirler ve yerler hakkında da bilgiler vermektedir. Bu bilgiler zaman zaman metnin bizzat içerisinde[1622] çoğunlukla ise müfredât bölümlerinde yer almaktadır.[1623] Coğrâfî bilgileri muteber kaynaklardan aktarmaktadır.[1624] Yer tanımlamalarında "موضعٌ قريبٌ من مكة", "Mekke'ye yakın bir yerde"; "موضع بين مكة والطائف", "Mekke ve Tâif arasında bir mevkide"; " على سبعة أميال من مكة إلى جهة الطائف", "Mekke'den Tâif'e doğru yedi mil uzaklıkta"; "على خمس ليالٍ من مكة", "Mekke'den beş gecelik bir mevkide" gibi oransal ifadelere yer vermektedir.[1625] Şâmî, uzunluk ölçüsü birimi olarak eskiden beri bilinen "mil"i kullanmaktadır.[1626]

Mekân adlarına ilâve olarak gazveler ve seferlerdeki güzergâh bilgilerinin de net bir şekilde eserde yer aldığı görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in, Hudeybiye seferinde öncelikle Zülhuleyfe'ye yönelerek orada, kimi sahâbîlerin ise Cuhfe'de ihrâma girdiklerine dair bilgiler örnek olarak zikredilebilir. Umre için götürülecek olan kurbanlıkların ise Zü'l-Cedr denilen bir bölgede otlatıldığı kaydedilmektedir.[1627] Sonra Hz. Peygamber Beydâ[1628] yolunca ilerlemiş, Bekir oğulları, Müzeyne ve Cüheynelilerin bölgesinden yola devam etmiş nihayetinde Ebvâ veya Veddân'da konaklamıştır. Müşrikler Müslümanların gelişini engellemek için Hâlid b. Velîd komutasında iki yüz kişilik bir birliği Kurâu'l-Ğamîm'e sevketmiş sonra bu birlik Ten'îm yolu üzerinde sulak

---

[1622] Örneğin delâil haberlerinde Übülle nehri üzerinde avlanan bir kimsenin yakaladığı balık üzerinde kelime-i tevhid görmesine değinmekte ve bu şehrin nerede olduğunu belirtmektedir. Übülle şehrinin harekelenişini vererek Basra yakınlarında bilinen bir kent olduğunu beyan etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 88.

[1623] Hz. Peygamber'in Selmân-ı Fârisî rivayetinde ve diğer rivayetlerde çeşitli şehir ve bölgelerin nerede olduğu belirtilmektedir. Örneğin: Râmehürmüz (Ehvâz'a bağlı bir kasaba), Benû Kayle (Evs ve Hazrec'in mensup olduğu soy), Filistîn (Şâm'da bir nâhiye), Ebyen (Yemen'de bir yer), Necrân (Hicâz'da bir şehir) gibi yer adları kısaca tarif edilmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 110, 115, 119.

[1624] Şâmî'nin coğrafî bilgilerde yararlandığı kaynaklarından, Hâzimî'nin *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi'l-Büldân'ı*, Bekrî'nin *Mu'cemü Me'sta'cem* ve *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserleri, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* ve *el-Müşterik* gibi eserleri zikredilebilir.

[1625] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 153, 195, 262, 411.

[1626] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 135; V, 30. Bir milin karşılığının ne olduğu için farklı ve detaylı bilgiler olsa da günümüzde 1680 metrelik bir uzunluğa karşılık geldiği bilinmektedir. Şaban Özkavukçu, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 291; Cengiz Kallek, "Mil", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 54-55.

[1627] Şâmî, Zü'l-Cedr'in Medine'ye altı mil mesafede bir ova olduğunu belirtmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 80.

[1628] Şâmî, Beydâ'nın Mekke yolu güzergâhında Zülhuleyfe'nin ön taraflarına düşen yüksek bir bölge olduğunu ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 80.

bir vadi olan Beldah'a kadar ilerlemişti.[1629] Hz. Peygamber'in Mekke'ye gönderdiği gözcü geriye dönerken, Usfân'ın [1630] ötesindeki Ğadîru'l-Eştât'ta Müslümanlarla buluşmuştu. Gözcü, müşriklerin konum olarak Kurâu'l-Ğamîm'e kadar ilerlediklerini ve Zû Tuvâ'da karargâh kurduklarını bildirmişti. Hz. Peygamber müşriklerin Gâmîm'de karargâh kurarak geçiş güzergâhını engellemelerinden ötürü Müslümanları sağ cihetteki çalılık bir bölgeden geçirerek Zâtü'l-Hanzal tepesine doğru yönlendirdi. Büreyde adındaki bir sahâbî kılavuzluk yaparak Müslümanları Serâvi' dağlarındaki çalılık alandan ilerletmeye devam etti. Sonunda Zâtü'l-Hanzal tepesine vardılar. Farklı bir güzerhâhı takip eden Müslümanlar nihayetinde Hudeybiye'ye ve oradaki su kuyularına varmış oldular.[1631] Şâmî, Hudeybiye'ye gidişteki güzergâh bilgilerini vermekte sonra müfredât kısmında adı geçen bölge isimlerini tarif etmektedir. [1632] Bedir Gazvesi'nde Müslümanların ve müşrik kervanın seyrinin anlatıldığı yerlerde yine önemli coğrâfî bilgilere ulaşmak mümkündür.[1633]

Şâmî'nin, coğrafî bilgileri, çoğunlukla müfredâtlarla birlikte vermesi, onları metinlerde tanımlanması gereken kelimelerden saydığını göstermektedir. Diğer siyer eserlerinde coğrafî bilgilerin kullanılışı genellikle metin içerisinde gerçekleşmektedir.[1634] Şâmî'nin bu tür bilgileri müfredât olarak görmesi ve coğrafya temalı eserlere dayandırması, verdiği bilgilerin dakik olduğunu göstermektedir.[1635] Müellifin verdiği bu tür coğrafî bilgilerin, müfredât temalı eserlerde de izi sürülebilmektedir.[1636]

[1629] Şâmî, Beldah'ın Mekke'deki Ten'îm istikâmetinde bir vadi olduğunu ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 82.
[1630] Şâmî, Usfân'ın Mekke yakınlarında bir köy olduğunu ifade eder. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 82.
[1631] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 33-40.
[1632] Örneğin Hudeybiye'nin iştikakıyla ilgili uzunca bilgi verdikten sonra Mekke yakınlarında kuyuları olan bir bölge olduğunu ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 69.
[1633] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 15, 17, 23-28.
[1634] Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 516; İbn Hazm Alî b. Ahmed, *Cevâmiu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz, 175; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, I, 158; Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, IV, 112; VI, 31; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, II, 98; III, 147; Makrîzî, *İmtâ'*, I, 73; VIII, 393.
[1635] Hâzimî Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ, *el-Emâkin*, Dâru'l-Yemâme, Beyrut 1994, 651; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 104.
[1636] el-Medînî Muhammed b. Ömer el-Isfahânî, *el-Mecmûu'l-Muğîs fî Ğarîbeyi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1988, II, 81; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 492.

3.2.7. Listeler

Şâmî, muhtelif konularda önemli listelendirmeler yaparak anlattığı konuyu netleştirmekte ve etraflıca sunmaktadır. Listeler halinde malumat vermek başka bazı siyer eserlerinde de görülen bir özelliktir. Örneğin İbn Hişâm, Bedir şehitlerini, müşriklerin ölü ve esirlerini kabilelere göre sınıflandırarak isimler halinde listelemektedir.[1637] Muahhar kaynaklardan Makrîzî'nin *İmtâ*'ında ve Kastallânî'nin *Mevâhib*'inde de belli konulardaki isimler listeler halinde olmasa da paragraflar halinde herhangi bir detay verilmeden sunulmaktadır.[1638] Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'da listelendirme daha detaylı yapılmakta, listelerdeki biyografiler çoğunlukla alfabetik olarak sıralanarak etraflıca tanıtılmaya çalışılmaktadır. Herhangi bir detay verilmeden sadece listelerin sırayla yer aldığı kısımlar da bulunmaktadır.[1639]

Eserde ilk listelendirme, Hz. Peygamber'in dedelerinin isimleri hakkındadır. Bu bölümde Şâmî, Hz. Peygamber'in babası Abdullâh'tan sonraki atalarının elli beş tanesinin isimlerini başlıklar halinde vermekte ve her birini tanıtmaktadır.[1640] Aynı şekilde on sütanne ve yedi sütkardeşin isimlerini de listelemektedir.[1641] Şâmî'nin detaylı olarak listelediği bir başka bölüm, Hz. Peygamber'in isim ve künyeleridir. Burada Hz. Peygamber'e ait beş yüz isim tespit ettiğini dile getirmekte ve Muhammed ismiyle başlayarak her bir ismi şerhetmektedir. Muhammed isminden sonraki tüm isimleri alfabetik olarak listelemektedir.[1642]

[1637] İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 706-716; II, 3-8.

[1638] Hz. Peygamber'in cizye ve zekât toplamakla görevlendirdiği âmilleri, müezzinleri ve şâirleri gibi isimlerin yer aldığı listeler, paragraflar halinde sunulmaktadır. Makrîzî, *İmtâ'*, IX, 375-379; X, 42, 51; Kastallânî, *el-Mevâhib*, I, 558-561.

[1639] Örneğin, Bedir ashâbının isimleri kısaca listelenmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 91-124.

[1640] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 244-322. Şâmî, Hz. Peygamber'in atalarını tanıtmaya girmeden önce nesep zincirini paragraf halinde vermekte, ittifaklı-ihtilâflı nesepleri görüş sahipleriyle birlikte arz etmektedir. Ayrıca nesepteki isimlerin yer aldığı uzunca şiirler aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 239-243.

[1641] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 375-381.

[1642] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 407-537. Hz. Peygamber'in künyelerinde ise "Ebû'l-Kâsım, Ebû İbrâhîm, Ebû'l-Erâmil, Ebû'l-Mü'minîn" olmak üzere beş tane isim yer almaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 537.

Eserde listeler halinde sunulan konulardan başlıcaları: Mekke ve Medîne şehirlerinin isimleri,[1643] Bedir Gazvesi'ne katılanların isim ve künyeleri,[1644] Hayber, Huneyn ve Tâif Gazvelerinde şehit düşenler,[1645] Medîne'ye gelen hey'etler,[1646] Hz. Peygamber'in yay, kılıç, mızrak, zırh ve kalkanları,[1647] terkisine bindirdikleri,[1648] binek hayvanları,[1649] evlât ve torunları,[1650] amca, hala, dayı ve teyzeleri,[1651] eşleri,[1652] din ve devlet adamları, elçileri, kâtip, memur, şâir ve hatipleri,[1653] köleleri,[1654] şifalı bitki ve sebzelerden zikrettikleri,[1655] hicret yılları ve olayları[1656] şeklindedir.

3.2.8. Sosyal Hayata Dair Bilgiler

Sübülü'l-Hüdâ, siyerin farklı alanlarını kapsadığı için eserin tüm bölümlerinde dönemin sosyal yaşantısına dair önemli bilgiler detaylarıyla yer almıştır. Ayrıca eserin hacimli olan kimi bölümleri, Hz. Peygamber merkezinde dönemin içtimaî yaşantısını tafsilatlı olarak tasvir eder mahiyettedir. Bu husus, diğer siyer külliyâtlarında da görülen bir özelliktir.[1657]

Müellifin eserde, siyer ilmiyle direkt bağlantılı olmasa da sosyal hayata dair verdiği ilk malumat, sonradan adet haline gelen mevlid merasimlerinin icrasıyla ilgili bilgilerdir. Buna göre, ilk üç asırdan sonra Müslümanlar arasında adet haline gelen mevlid

[1643] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 169-170; III, 286-295.
[1644] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 91-124.
[1645] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 144-148, 334, 388-389.
[1646] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 261-441.
[1647] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 362-370.
[1648] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 376-382.
[1649] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 396-407; XII, 418-422.
[1650] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 19-81.
[1651] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 90-142.
[1652] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 155-236.
[1653] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 325-404.
[1654] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 418-422.
[1655] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 218-226.
[1656] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 42-75.
[1657] Örneğin Kastallânî'nin *el-Mevâhib*'inde Hz. Peygamber'in yaşantısı, yemesi içmesi ve giyimi başlıklarında dönemin sosyal yaşantısına dair bilgiler verilmektedir. Berekete vesile olmasından ötürü Hz. Peygamber'in küçük ekmeği tavsiye etmesi, düğünde çerez ve şekerlemelere müsaade etmesi, dönemin başlıca yiyecek ve içecekleri, sebze ve meyveleri, onlara ulaşımın nasıl olduğu anlatılmaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in sevdiği giyecekler dönemin giyimi hakkında bir fikir vermektedir. Kastallânî, *el-Mevâhib*, II, 149, 157, 158, 164, 191. Makrîzî'nin *İmtâ*'ında bu tür bilgiler daha detaylı ele alınmaktadır. Eserin Beyrut baskısının yedinci cildi ve sekizinci cildin kimi başlıkları Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi tüm detaylarıyla betimlemektedir. Makrîzî, *İmtâ'*, VII; VIII, 3-213.

merasimlerinde ziyafetler sunulmakta, sadakalar dağıtılmakta ve çeşitli ibadetler yapılmaktaydı. Ayrıca Zengîler ve Eyyûbîler dönemi devlet adamlarından Muzaffer Gökbörü'nün (ö. 630/1233) tertiplediği çok görkemli mevlid merasimleri detaylarıyla verilmektedir.[1658]

Eserde kronolojik siyer anlatımları bölümlerinde de sosyal hayatın bilgilerini içeren pasajlar bulunmaktadır. Örneğin hicret sonrası Hz. Peygamber, Ebû Eyyûb'un evinde misafir olmuş ve üst katta ağırlanmıştı. Ebû Eyyûb, Hz. Peygamber'e soğan ve sarımsak içeren yemekler ikram etmişti. Aynı şekilde o günlerde Zeyd b. Sâbit, buğday ekmeği, eritilmiş yağ ve sütten yapılmış tirit yemeğini Ebû Eyyûb'un evine götürerek Hz. Peygamber'e ikramda bulunmuştu. Yine sahâbîlerin Ebû Eyyûb'un evine nöbetleşe tafeyşel ve herîs gibi yemekler getirdiği anlatılmıştır. Bu tarz bilgiler, dönemi tasvir eden önemli bilgilerdir.[1659]

Eserde direkt sosyal hayatı anlatan bölümler ve başlıklar da yer almaktadır. Hz. Peygamber'in güzel ahlâkı konusunda, onun İslâm'ı öğrenme aşamasındaki insanlara gösterdiği davranışlar, sosyal hayatın izlerini günümüze yansıtmaktadır. [1660] Hz. Peygamber'in sosyal münasebetlerini anlatan başlıklar, dönemin insan tiplemelerini ve yaşantılarını bildirir yapıdadır. Özellikle Hz. Peygamber'in manevî özelliklerinin anlatıldığı başlık altında örnekler çoktur.[1661]

[1658] Şâmî'nin arz ettiği bu bölümde mevlid merasimlerinin içeriğinin, Kur'ân tilâveti, yemek ikramı, sadaka ve bağışta bulunulması, Hz. Peygamber'i öven şiir ve na'tların okunması hatta semâ ve eğlencelerin tertiplenmesi şeklindeki uygulamalardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362-363, 366.

[1659] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 275-276.

[1660] Namazda aksıran adama ve zinanın serbest olmasını isteyen gence, mescide bevl eden adama ve benzerlerine gösterdiği tavırlar erken dönem İslâm toplumunun seviyesi hakkında bir fikir vermektedir. Bu gibi tavırların kısa süre içerisinde ıslâha dönüştüğü ve yeni bir sosyal yaşamın temellerinin atıldığı ortadadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 7-9.

[1661] Bu bölüm yirmi dört alt başlık içermekte ve bunların herbirisinde dönemin insanî ilişkilerine ve hayatına dair bilgiler bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 3-128. Örneğin, Hz. Peygamber'in yanına giren kimi sahâbîler onun elinde içinde ekmek ve pastırma olan hurma lifinden bir tabak görmüştü. Daha sonra Hz. Peygamber toprak küpteki sudan abdest almış, bize de hızlıca abdest almamızı emretmişti. Bu kısa anekdot o dönemdeki basit yapıdaki bir ev ve içindeki eşyalar hakkında küçük bilgiler barındırmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 86.

Sosyal hayata dair bilgilerin yer aldığı anlatımlar, âdâb, muâmelât, hasâis, fezâil ve tıbb-ı nebevî anlatımlarının olduğu kısımlarda daha çoktur.[1662] Örneğin Hz. Peygamber'in izin istemesi, musâfaha yapması gibi evinin içindeki hareket ve tavırlarına kadar detaylar sunulmaktadır.[1663] Yemesi ve içmesiyle ilgili anlatımlarda yemek çeşitlerine dair bilgiler bulunmaktadır.[1664] Bu bölümlerin devamında Hz. Peygamber'in giyimi anlatılmaktadır. İlgili başlıktan yola çıkarak giydikleri ve giyimi hakkında ortalama bir tasvire ulaşılabilmektedir.[1665] Eserde rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in evinin içinin tam tarifini yapmak mümkün olabilmektedir. Örneğin evinde karyolası, oturağı, hasırı, yatağı, yorganı, yastığı, abası, halısı, sofra bezi ve kullandığı kap ve ev eşyaları hakkında bilgiler yer almaktadır.[1666]

Hz. Peygamber'in alış verişiyle ilgili anlatımlar, ev dışındaki sosyal yaşamını betimlemektedir. Bu ve alâkalı bölümlerde o dönemde kullanılan paralar ve karşılıkları, Hz. Peygamber'in satın aldığı ürünler ve pazarda geçen diyaloglar, ücretli işçi çalıştırması, gerçekleştirdiği ticârî akitler gibi birçok husus yer almaktadır.[1667] Örneğin bir sahâbî Hecer bölgesinden satmak için bir takım eşyalar getirmişti. Hz. Peygamber pazara uğradığı sırada onlardan bir pantolon (şalvar) satın almak istemiş, pazarlık etmiş ve ücretini fazlasıyla ödemişti.[1668]

[1662] Bu konular, eserin Beyrut baskısında yedinci ve sonraki ciltlerde daha yoğun biçimde ele alınmıştır.

[1663] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 144-158.

[1664] Örneğin ekmeğinin nasıl olduğu, tercih ettiği et ürünleri, pastırma ve mangalda pişirilmiş et tüketmiş olması, tafeyşel denilen bir et yemeği, etli çorba, hurma ezmesi, kavrulmuş hurma, tirit, et ve hurmadan yapılan ceşîşe yemeği, bulamaç ve kavut ve daha birçok çeşit yiyeceği tükettiği bilgileri verilmektedir. Bu bilgiler dönemin damak tadı ve yemek kültürü hakkında detaylar vermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 184-203.

[1665] Şâmî'nin rivayetlerden çıkardığı Hz. Peygamber'in kullandığı orijinal adlarıyla giysi türleri: "الإزار، الرداء، البردُ، القباء، القلنسوة، العمامة، الجبةُ، القميص، الملحفة، الشملة، الكساء، السروالُ، الفروةُ، الصوف، النمرة، البرنس، الكتان، الحبرة، الخف، النعلُ" gibi isimlerdir. (Sırasıyla manaları: alt ve üst elbise, hırka, yırtmaçlı elbise veya kaftan, başlık veya takke, sarık, cübbe, gömlek, yünlü aba, kadife elbise, örtü, şalvar veya pantolon, kürk, yünlü elbise, yün hırka, kapşonlu ve keten elbise, Yemen'e has hırka) Bu giysiler, Hz. Peygamber'in giyimi hakkında bilgi verdiği kadar dönemin elbiseleri ve isimleri hakkında da malumat sunmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in elbiselerde yeşil, sarı, kırmızı, beyaz, siyah gibi renklerdeki kumaşlardan yapılmış giyim eşyalarını kullandığı anlaşılmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 269-322.

[1666] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 354-361. Bununla ilgili Enes b. Mâlik'in Hz. Peygamber'in evini tasvir eden kısa rivayeti şu şekildedir: "Bir gün Resûlullâh'ın yanına girmiştim. Şeritle süslenmiş bir yatağın üzerindeydi. Başının altında içi lifle doldurulmuş bir yastık vardı." Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 354.

[1667] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 3-24.

[1668] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 6.

Eserde sosyal münasebetlerin tasvir edildiği daha başka bölümler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hediye ve iktâlarla ilgili tutumları,[1669] mehir ve miktarları,[1670] düğün yemekleri,[1671] eşleriyle olan münasebetleri,[1672] av ve kurbanlarla ilgili tutumları, [1673] çeşitli hususlardaki hükümleri, farklı duruşmalarda verdiği kararlar,[1674] yaşama dair bazı sebeplere dayalı tutumları bunlardan başlıcalarıdır.[1675]

Bu anlatılanlara ilâve olarak eserin Beyrut baskısının on birinci cildi büyük oranda fezâil ve biyografileri ele almakta ve dönemin sosyal yaşamına dair birçok bilgi ve tasvirleri içermektedir. Hz. Peygamber'in aile bireyleri ve akrabalarıyla,[1676] cennetle müjdelenen sahâbîlerle [1677] ve belli vazifelerle görevlendirdiği kimselerle ilgili menkıbelerde[1678] o dönemin yaşamına dair detaylar bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in

[1669] Bir gün Hımâr lakaplı bir adam Hz. Peygamber'e bir tulum tereyağı ve bal hediye etmişti. Bir müddet sonra adam karşılığını istemiş, Hz. Peygamber de ona gereken miktarı ödemişti. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 26.

[1670] Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile evlendiğinde ona on dirhemlik ev eşyası satın almıştı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 48.

[1671] Hz. Peygamber Ensâr'dan evlenen bir adamla ilgili olarak Hz. Âişe'ye "eğlence yapmadınız mı? Ensâr eğlenceden hoşlanır" demişti. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 52.

[1672] Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e Hz. Âişe'nin evindeyken bir tabak yemek göndermişti. Hz. Âişe bu durumdan hoşlanmayınca tabak hizmetçinin elindeyken kasıtlı olarak kırılmasına sebep oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hz. Âişe'nin tabaklarından birini Ümmü Seleme'ye göndererek aralarını bulmaya çalıştı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 69.

[1673] Ukbe b. Âmir adındaki sahâbînin şu rivayeti örnek olarak söylenebilir: "Kız kardeşim Mescid-i Harâm'da başı açık ve yalın ayak yürümeyi adamıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Kardeşin hem yürüsün hem binsin, başını örtsün, üç günlük oruç tutsun, kendisine eziyet etmesin ancak bir deve kurban etsin." Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 103-104.

[1674] Örneğin, Zübeyr bir adamla suyun kullanılması hususunda tartışma yaşamıştı. Hz. Peygamber bunun üzerine Zübeyr'e ağaçlarını suladıktan sonra komşusuna doğru suyu serbest bırakmasını tavsiye etmişti. Ensâr'dan olan adam ise buna kızmış ve "halanın oğlu olduğu için onun tarafını tutuyorsun" mealinde bir söz sarfetmişti. Hz. Peygamber buna kızmıştı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 170-171.

[1675] Bu başlıkta sosyal yaşamda çocuklar ve kadınlara karşı davranışları, kızgınlığı, eve giriş ve çıkışı, insanlarla görüşme tarzı, hatırlamak için parmağına veya yüzüğüne ip bağlaması, gezmeyi ve yeşillikleri sevmesi, yüzmesi ve koşu yapması gibi özelliklerine vurgular yapılmaktadır. Bu konular, döneme dair sosyal yaşamı tasvir eder mahiyettedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* IX, 398-403.

[1676] Örneğin, Hz. Peygamber bir cariye olan Mâriye ile evlenmiş, ondan İbrâhîm dünyaya gelmişti. Hz. Peygamber onu Âliye'de Benî Nadîr arazilerinden hissesine düşen bir yere yerleştirmişti. Yaz mevsiminde ve hurmaların hasat zamanında Mâriye, oğlu İbrâhîm ile burada kalmaktaydı. İbrâhîm ilk doğduğunda Hz. Peygamber onun adına akîka kurbanı kesmiş, saçını traş etmiş ve ağırlığınca gümüş tasadduk etmişti. Doğumu anında ise Selmâ adında bir kadın ona ebelik yapmıştı. Selmâ'nın kocası Ebû Râfi' doğum haberini Hz. Peygamber'e bildirmişti. Ancak diğer eşleri bu durumu kıskanmışlardı. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* XI, 21.

[1677] Örneğin Hz. Ömer, Şâm'a gidince bineğinin üzerindeyken Ebû Ubeyde'yi sormuş ve onu "kardeşim ve gözümün nuru" diye tavsif etmişti. Hz. Ömer onunla inip kucaklaşmış evinde misafiri olmuştu. Onun dünyalık bir malının olmadığını görünce etrafındakiler gibi yaşamasını söylemiş ancak Ebû Ubeyde elindekilere kanaat ettiğini ifade etmişti. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ,* XI, 324.

[1678] Yermûk (15/636) muhârebesinde ordu komutanı olan Hâlid b. el-Velîd başlığını kaybetmişti. Onu aramalarını emretmiş, iki defa arayınca onu ancak bulabilmişlerdi. Bulanlar o takkenin eski olduğunu gördüler, bunun üzerine Hâlid, Hz. Peygamber'in bir umre esnasında traş olduğunu ve onun başının ön

döneminde uygulanan tıpla ilgili bilgiler de bu bağlamda söylenmelidir. Örneğin Hz. Peygamber sütleğenden edindiği bir müshili kullanan Ümmü Seleme'ye zehirleme ve ateşi yükseltme ihtimalinden dolayı onu bir daha kullanmamasını söylemiş, sinameki[1679] ve sennûtu[1680] denemesini tavsiye etmişti.[1681]

3.2.9. Dili ve Üslubu

Sübülü'l-Hüdâ'nın, yazıldığı dönemin telif hususiyetlerini yansıttığı görülmektedir. Bu yüzden eserde kullanılan dil, Memlükler dönemindeki diğer eserlere benzemektedir. Şâmî'nin, Makrîzî, Süyûtî ve Kastallânî gibi dönem âlimlerinin siyer telif geleneğindeki ortaya koydukları üslûbu benimsediği ve belli bir sistem içerisinde onu derlediği söylenebilir. Eserde göze çarpan ve yer yer bulunan belli başlı dil ve üslup özelliklerinin rivayetçi, tasvîrî, edebî, ilmî, öğretici, kanıtlayıcı, açıklayıcı ve destansı olduğu söylenebilir. Anlatımların ise genel manada akıcı, açık ve net olduğu görülmektedir. Rivayet ve paragraflar arasında uyum ve insicam sağlanmıştır. Ancak rivayetlerde ricâl ve senet bilgilerinin uzaması, bağlamdan kopmaya sebep olmaktadır.[1682] Ayrıca

tarafından bir tutam saç alabildiğini ve takkesinin içine koyduğunu bu yüzden savaşlarda galip geldiğini etrafındakilere beyan etmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 342-343.

[1679] Baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müshil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitkiye verilen addır. http://www.lugatim.com/s/S%C4%B0N%C3%82MEK%C4%B0.

[1680] Kimyon anlamındadır. Bkz. Komisyon, *Mu'cemu'l-Vasît*, Dâru'd-Da've, tz, I, 453. İbn Kayyım, "sennût" hakkında sekiz görüş olduğunu belirtmiştir. Bal, tereyağı ve kimyon karışımı bir ilaç olduğu da belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kayyım, *Zâdu'-Meâd*, IV, 69.

[1681] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 156.

[1682] Eserde rivayet bilgilerinin verilmesi yaygın bir üsluptur. Örneğin, mesciddeki hurma kütüğünün inlemesi konusunda rivayete girişte uzunca senet ve rivayet bilgileri şu şekilde verilmektedir: وقد روى القصة أبي بن كعب رواه الإمام الشافعي وأحمد وابن ماجة والبغوي وابن عساكر وأنس بن مالك رواه الإمام أحمد والترمذي وصححه وأبو يعلى والبزار وابن ماجه وأبو نعيم من طرق على شرط مسلم وبريدة، رواه الدارميّ، وجابر بن عبد الله، رواه الإمام أحمد والبخاري والترمذي، والمطلب بن أبي وداعة، رواه الزبير بن بكار، وأبو سعيد الخدري، رواه عبد بن حميد وابن أبي شيبة، وأبو يعلى وأبو نعيم بسند على شرط مسلم، وعائشة رواه الطبراني والبيهقي، وأم سلمة رواه أبو نعيم والبيهقي بإسناد جيد بألفاظ متقاربة المعنى أدخلت بعضها في بعض أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يخطب إلى جذع نخلة... Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 494.

kelimelerin hareke ve okunuş bilgileri;[1683] cümlelerin i'râbî bilgilerine değinilmesi;[1684] uzun müfredât ve sözlük kısımları da bu şekildedir.[1685]

Eserin tamamında rivayetçi bir üslup göze çarpmaktadır. Müellif ana başlık, alt başlık, tembîhât gibi kısımlarda yorum katmadan, rivayetler halinde konuları ele almakta ve aralarında insicamı sağlayarak paragrafları oluşturmaktadır. Bu yüzden bütünlük arz eden tematik konularda eserin dili sürükleyici ve okuyucuyu meraka sevk eder özelliktedir.[1686] Birbirinden bağımsız rivayetler halindeki tematik anlatımlarda da konu bütünlüğü sağlanmakta, müellifin hedeflediği maksat gerçekleşmektedir.[1687]

Eserde ele alınan tema bağlamında tasvirler ve betimlemelerin varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in evcil hayvanları bölümünde, onun sağmal ve binek develeri sayılmakta ve şu şekilde tasvirler yer almaktadır: "Hz. Peygamber Şakrâ veya Reyyâ adındaki deveyi Nabat pazarından almıştı. Ümmü Seleme'nin ifadesine göre: Hz. Peygamberle beraber olduğumuz o günlerde geçimimiz o sağmal develer sayesindeydi ve onları eşleri arasında bölüştürmüştü. Benim payıma düşen Arîs isminde bir sağmal deve vardı. Ondan dilediğimiz kadar süt alabiliyorduk. Hz. Âişe'nin nasibine

[1683] Eserde kelimelerin okunuş ve harekeleme bilgilerine metin içerisinde sık sık yer verilmekte ve bu da okuma esnasındaki akıcılığa etki etmektedir. Örneğin Gavres kelimesinin Ca'fer vezninden olduğu; ism-i tasğîrinin ötre hareke ile başladığı; noktalı ayn ve ğayn harflerinden noktalı olanının kullanıldığı; râ harfinden sonraki harfin üç noktalı sâ harfi olduğu; ğars kökünden geldiği; açlık anlamına geldiği; Hattâbî'nin bu kelimenin son harfinin kâf harfi olduğunu beyan ettiği; Kuzey Afrika bölgesindeki bazı dilcilerin bunu ayın ile okuduğu gibi bilgiler verilmiştir. غورث هذا وزن جعفر، وقيل: بضم أوله وهو بغين معجمة وراء، ومثلثة مأخوذة من الغرث، وهو الجوع، ووقع عند الخطيب بالكاف بدل المثلثة، وحكى الخطابي فيه غويرث بالتصغير، وحكى القاضي: أن بعض المغاربة قال في البخاري بالعين المهملة، وصوابه بالمعجمة. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 258.

[1684] Eserde rivayetlerde geçen cümlelerin gramer tahlilleri yapılmaktadır. Örneğin "-ve inne Âdeme le-müncedilün fî tînetihî- rivayetiyle ilgili olarak -Hz. Âdem toprağında daha yatar halde iken- cümlesi öncesinde yer alan -Ben Allah katında Ümmü'l-Kitâb'da Peygamberlerin sonuncusu idim- cümlesinin hâlidir (durum zarfı) ve mahallen mansûptur. Bu hâl cümlesi içerisinde yer alan -fî tînetihî- kelimesi –müncedilün- kelimesinin müteallakı değil, -inne-nin ikinci haberidir gibi tahliller bulunmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 77.

[1685] Eserde bu tarz tahlillerin olması her ne kadar okuyucuyu okuma esnasında olumsuz etkilese de esere orjinallik katmakta ve bilimsel bir eser olduğunu göstermektedir.

[1686] Örneğin eserin Beyrut baskısının dördüncü, beşinci ve altıncı ciltlerinde yer alan meğâzî anlatımlarındaki rivayetler, merakı celp edecek şekilde terkip edilmiş, öyküleme (tahkiye) üslubu kullanılmıştır.

[1687] Örneğin Hz. Peygamber'in gece namazı birbirinden bağımsız rivayetlerle aktarılmakta bunların hepsi onun gece namazını betimlemektedir. Bu bölümde yer alan bir rivayette, Hz. Peygamber'in ayakları şişene kadar namaz kıldığı nakledilmektedir. Hemen sonraki rivayette ise gece ibadetinden dolayı gündüz yorgun olduğu kendisine ifade edilmiş o da gece namazında yedi uzun süreyi okuyarak gece ibadeti yaptığını ifade etmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VIII, 273-274.

düşen, Semrâ adında benimkinden daha bol sütlü bir devesi vardı. Develerin çobanı Ğâbe otlağına kadar onları götürür, ılgın ve dikenli otlarla otlatırdı. Çoban onları, akşamleyin evimize getirir teslim ederdi. Sonra o develer sağılırdı. Hz. Peygamber, kendi sağmal devesinden iki katı veya daha fazla süt alırdı."[1688]

Müellifin konu anlatımlarında şiirlerle istişhâdda (delil getirmesi) bulunması eserdeki edebî üslubu göstermektedir.[1689] Anlatımların içerisinde temayla ilgili yer alan şiirlere sıkça yer verilmektedir.[1690] Zaman zaman konu sonlarında birkaç sayfa halinde, mevzuyla ilgili şiirler sunulmaktadır.[1691] Ayrıca Hz. Peygamber'in şiir ve şairlerle alâkalı tavır ve davranışları eserde ele alınmış, siyer-edebiyât münâsebetine değinilmiştir.[1692] Kitapta müşriklerin söylediği kaside ve mersiyelere de yer verilerek, dönemin farklı sınıflarına mensup grupları, objektif olarak tasvîr edilmeye çalışılmıştır.[1693] Câhiliye dönemine dair şiirlerin az olduğu görülmektedir. Fîl ashâbı kıssasında, Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib'in bazı beyitleri buna örnek olarak zikredilebilir.[1694]

Şâmî'nin tembihât bölümlerinde edebî ve tasvîrî üsluptan daha çok bilimsel üslubu benimsediği görülmektedir. Bu manada konu etrafındaki farklı görüş ve düşüncelere yer vermekte ve kendi düşüncesini ortaya koymaya çalışmaktadır.[1695] Vahyin başlangıcı

[1688] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 407-408. Bu bölümün devamında da günlük yaşantıyı betimleyen anlatımlar mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 408-414. Bir başka örnek olarak da Hz. Peygamber'in su olan bir yere dizlerine kadar ayaklarını soktuğu ve o şekilde kenarında oturduğu tasviri zikredilebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 397.

[1689] Eserde şiirler, İslâm'a giriş hikâyeleri, övgü, yergi, kahramanlık anlatıları, mersiye ve cihâd gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştır.

[1690] Örneğin Hz. Peygamber'in "Ebtahî" ismiyle ilgili Hassân b. Sâbit'in bir beytine yer verilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 420.

[1691] Örneğin Bedir Gazvesiyle ilgili söylenen şiirleri toplu halde vermiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 125-129.

[1692] Bu bölümde Hz. Peygamber'in güzel şiiri övdüğü, kötü şiiri yerdiği ve çok şiir okumayı hoş karşılamadığıyla ilgili rivayetlere yer verilmiştir. Aynı şekilde şiir dinlediği ve müşriklerin şiirlerine karşılık Müslüman şairlerin onlara cevap vermesini istediğine değinilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 346-354. Ayrıca Ka'b b. el-Eşref örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara eziyet veren şairler te'dîb edilmiş ve onlar için seriyyeler tertip edilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 25-32.

[1693] Örneğin Bedir Gazvesi'nde Ebû Cehil'in harp meydanında söylediği ve Ebû'l-Buhterî'nin okuduğu beyitlere yer verilmiştir. Yine Kuteyle adındaki müşrik bir kadının öldürülen babası veya kardeşi için söylediği mersiyesi mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 49, 50, 63.

[1694] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 218-219.

[1695] Örneğin Şâmî, Yahûdîlerin Rûh hakkında Hz. Peygamber'e sormaları başlığının tembîhât kısmında Ruh ve nefis kavramlarının bir mi yoksa ayrı şeyler mi olduğuna değinmektedir. Rûh ve nefsin ayrı şeyler olduğuna dair Ebû Bekir b. Arabî ve Süheylî'nin görüşlerini vermekte böylece genel kanaatin bu yönde olduğunu ve kendisinin de bu şekilde düşündüğünü ima etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 287.

konusundaki tembihlerde sözlük kısmı hariç, yirmi bölüm sunulmuş ve bu tembihlerin her birinde ana konuyla ilgili farklı ilmî mevzulara değinilmiştir.[1696]

Eserin ifade tarzlarından biri de öğreticiliktir. Müellif öğretici bir üslup ile tanımlar ve sınıflandırmalar yapmaktadır. Hz. Peygamber'in tıbbî nasihatlarını ele aldığı kısımda hastalıkların türlerine değinmekte ve bunların tanımlarını yapmaktadır.[1697] Ayrıca müellif, açıklayıcı bir üslûba da sahiptir. Örneğin İsrâ-Mi'râc bölümünde âyette yer alan "Subhânallâh" kelimesine değinmekte, anlamlarını örneklerle açıklamakta ve bunu âlimlerin görüşleri ve şiirlerle beslemektedir.[1698]

Müellif iddia haline getirdiği bir mevzuda görüşler eşliğinde kanıtlar ve deliller sunmakla kanıtlayıcı bir üslûba da başvurmaktadır. İslâm toplumunda sonradan adet haline gelen mevlid geleneğinin bid'at olduğu yönündeki söylemleri reddetmekte, ona karşı deliller söyleyerek kendi görüşünü kanıtlamak istemektedir.[1699]

Şâmî'nin eserin belli bölümlerinde mübâlağalı bir anlatım tarzını benimsediği görülmektedir. Genellikle delâil ve mu'cizât bahislerinde bu tür mübalağalı ve destansı anlatımların olduğu söylenebilir. Şık ve Satîh adındaki kâhinlerin, Hz. Peygamber'in risâletini müjdelemesi konusundaki haberlerde, bu üsluba tanık olunmaktadır.[1700] Hz. Peygamber'in hummâ ile görüşme yapması şeklindeki mu'cize anlatımlarında da bu tür

[1696] Rü'yâ-i sâdıka ve felaku's-subh gibi kavramların izahı, Hz. Peygamber'in inzivasında Hira mağarasının seçilmesinin hikmeti, vahiy anında Cibrîl ile karşılaşma, "oku" sözünün tekrarlanmasının hikmeti, Alak Sûresi'nin kalan âyetlerinin sonradan inişi, vahyin ilk anında Hz. Peygamber'in titremesi, Varaka rivayetinin kritiği gibi hususlara yer verilmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 237-244.

[1697] Aynı şekilde gıdalanmanın düzeylerini gereklilik, yeterlilik ve fazlalık diye üçe ayırmakta, bunlarla ilgili yargıya dayalı cümlelerle öğretici bir tarzı benimsemektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 106-107.

[1698] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, III, 6-7.

[1699] Bid'at kavramının "hasene" olarak anlaşılması gerektiğini çünkü mevlid merasimlerinin hayırlı meclisler olduğunu söylemektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362-374.

[1700] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 117-121. Hz. Peygamber'in resminin Hristiyan râhiplerin elinde olması ve onu Herakliyus'u ziyaret eden Mekkelilere göstermeleri gibi rivayetlerin de mübalağa içerdiği söylenebilir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 135-138. Başka bir örnekte ise cansız varlıkların Kâbe'ye saygısı ele alınmış ve abartılı anlatımlar yer bulmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 206.

bir üslubun varlığı hissedilmektedir.[1701] Ayrıca tasavvufa dair kaynaklardan abartılı nakillerde bulunulması da eseri dil ve üslup açısından etkileyen unsurlardandır.[1702]

Eserde kullandığı dil ve üslup bakımından Şâmî, mümkün mertebe mezhep tarafgirliği ve taassuba yorulabilecek ifade ve beyanlardan kaçınmaktadır. Güneşin durdurulmasının anlatıldığı bölümde yaptığı yorumlardan ötürü Şîa mezhebine meyyâl olduğu anlamının çıkarılmaması gerektiğini söyleyerek endişesini açıkça belirtmektedir.[1703]

3.3. Sübülü'l-Hüdâ'nın Etkisi

Sübülü'l-Hüdâ, İslâmî ilimlere ait kaynaklardan oluşturulmuş bir siyer külliyâtıdır. Dolayısıyla eserde, dönemine kadar telif edilmiş olan tefsir, hadis, kelâm, Arap Dili ve tasavvuf gibi disiplinlerin etkisi gözükmektedir. Ayrıca sistematiğinin ansiklopedik tarzda olduğu, müellifin bu metodu benimsediği, döneminin telif geleneğini yansıttığı, alanında son ve ileri örneklerden biri olduğu da muhakkaktır.

Eserin yazıldığı devir, Mısır'ın Osmanlıların yeni eline geçtiği bir dönemdir. Bu yüzden telif anlayışında bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Memlükler dönemi Mısır'ında, bilginin transferi ve kitaplaşması daha yaygın ve sistematikti. Onların yıkılışından sonra ise ilmî faaliyetlere ait bilgi alışverişinin ve telife dönüşmesinin azaldığına şahit olunmaktadır.[1704] *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telifinden sonraki dönemlerde bu tarz eserlerin sayısında azalma görülmektedir.[1705] Bu durum *Sübülü'l-Hüdâ*'nın, siyer yazıcılığı bakımından sonraki dönemlere etkisinin tespitini zorlaştırmaktadır.

[1701] Bu rivayete göre Hz. Peygamber hummâ ile görüşme yapmış ve onu Kubâ halkının üzerine sevketmiştir. Bu ve benzeri rivayetlerin iyi bir rivayet kritiğine ihtiyaç duymakta olduğu söylenmelidir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, X, 5.

[1702] Örneğin Şâmî, Zünnûn el-Mısrî'den (ö. 245/854) "Peygamberlerin ruhları marifet meydanında yarış yaptılar, Hz. Muhammed'in ruhu hepsini geçti" mealindeki rivayeti nakletmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 486.

[1703] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IX, 439. Ayrıca Şâmî'nin Ebû Hanîfe'nin menâkıbını ele alan bir kitap telif etmiş olması da (*Ukûdu'l-Cumân*) onun mu'tedil çizgisini göstermektedir.

[1704] Örneğin Sehâvî'nin *ed-Dav'ul-Lâmi'* gibi eserleri, biyografileri derleyerek ve muhafaza ederek sonraki nesillere aktarmakta ve yaşadıkları devirleri aydınlatacak kapsamlı bilgiler vermekteydi. Makrîzî *Hitat*, İbn İyâs *Bedâiu'z-Zuhûr* gibi kitaplar da dönemi aydınlatan kıymetli eserlerdir.

[1705] Şâmî'nin hayatı hakkında detaylı bilgiye sahip olamayışımız biyografi ve terâcim eserlerinin azalmasıyla ilintili olmalıdır.

Eserin etkisinden önce alana sunduğu katkısının da incelenmesi gereklidir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın erken dönem haberlerini rivayet usulleriyle ilk nesillerden sonraya aktarması ve adeta bir "bilgi hazinesi" halinde toplayıp muhafaza etmesi, İslâm tarihi alanına önemli bir katkı sayılmalıdır. Aynı şekilde verilen nakil ve bilgilerin Kur'ân, Sünnet ve ilk dönem siyer kaynaklarıyla çelişmemesi ve sonraki dönemlere nakledilmesi, eserin bir başka katkısıdır. Ayrıca İslâm öncesi dönemlere dair verilen bilgiler, destansı anlatılar ve erken döneme ait şiirler de böyledir.

Sübülü'l-Hüdâ, siyeri farklı bölümleriyle ve yönleriyle bütün halde günümüze ulaştırmış eserlerden biridir. Böylece siyer kaynaklarının meşhurlarından biri olmuştur. Siyeri bölümlere ayırması ve tasnifi, metodolojisi, bazı başlıklarda akılcı ve eleştirel yaklaşımlar sunması, tembih ve mülâhazalarla konuları izah edişi, sözlük ve mu'cem bölümleri oluşturması eserin özgün yanlarıdır. Müellifin kaynaklarına bağlılıktaki tutarlılığı, karşıt görüşlere eserinde yer vermesi ve onları konuşturup münâzaralar üzerinden konuyu aydınlatmaya çalışması da onun objektifliğini göstermektedir. Bilimsel üslubunun öne çıkması nedeniyle *Sübülü'l-Hüdâ*, Hz. Peygamber'in siyerini, tarihî gerçekliğiyle ortaya koymuştur.[1706]

Eserin diğer İslâmî bilimlerle münasebetinin olması ve konuları o ilişki üzerinden ele alması da sunduğu bir katkıdır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın sadece tarihî vak'aların anlatıldığı kronolojik bir siyer eseri olmaması ve dönemin sosyal yaşamı, biyografileri gibi farklı alanlarına değinmesi, onun çok farklı disiplinlerden yararlanmasını zorunlu kılmıştır. Eserin Kur'ân-ı Kerîm'le ilişkisi, tefsir ve kıraâtla; rivayet temelli oluşu, hadisle; Hz. Peygamber'in muâmelâtı, verdiği hüküm ve fetvaları, fıkıhla; İslâm öncesi dönemlere dair verdiği haberler, dinler tarihiyle; verdiği biyografiler, ensâb ilmiyle; tembih ve mülâhazalarda inanca dair konular, kelâmla; kelime müfredatları, gramatik analizler ve

[1706] Ancak eserde İsrâiliyât temelli ve abartılı haberlerin varlığı ve müellifin kendi inandığı bir mistik anlayışın olması, eserin üslubunu ve ilmî konumunu etkilemektedir. Dolayısıyla belli konuların kritik edilmesi ve tenkit süzgecinden geçirilmesi elzemdir. Diğer taraftan rivayet temelli olan ve döneminin vasıflarını taşıyan tüm eserlerde bu durum müşahade edilmektedir.

şiirler, Arap diliyle; kronolojik siyer anlatımları, tarih ilmiyle; mistik anlayışlar ve anlatımlar ise tasavvufla olan münâsebetini göstermektedir.[1707] Müellifin siyer ilmini interdisipliner bir üslupla ele alışı, eserin orijinalliğidir ve siyer fıkhının oluşmasına katkı sunmuştur.

Diğer taraftan eserin, Peygamber sevgisi temelinde bir edebiyâtın ve geleneğin teşekkül etmesine yarar sağladığı, Memlük ve sonrası dönemler için kökleşmesine hizmet ettiği görülmektedir. Ayrıca na't türü ve benzerlerinin eserde yer bulmasının bu edebiyata katkı sunduğu da söylenebilir.[1708] Şâmî, mevlid merasimlerini ve onlardaki çeşitli uygulamalara eserinde yer vererek sonraki nesillere bu geleneklerin aktarılmasını sağlamaktadır.[1709] Bu durum, onun gelenekçi bir çizgide olduğunu göstermektedir.

3.3.1. Sübülü'l-Hüdâ'yı Etkileyen Müellif ve Eserler

Sübülü'l-Hüdâ'nın sonraki dönemleri ve telifleri etkilemesine değinmeden önce tesiri altında olduğu eserlerin başlıcalarını sıralamakta fayda vardır.[1710]

Kâdî İyâz (ö. 544/1149) *eş-Şifâ bi Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ*

Kâdî İyâz'ın kaleme aldığı *Şifâ* adlı eserin, sonraki dönemleri etkileyerek, siyer algısının değişmesine sebep olduğu bilinmektedir. Eserinde siyerin farklı bir hususiyetine değinmesi, bu yöndeki rivayet ve konuları ele alması, sonraki birçok müellifin siyer algısına etki ettiği söylenebilir. O, Hz. Peygamber'e karşı haklar noktasını öncelemekte ve ilk olarak Allah'ın Peygamberine verdiği değeri, çeşitli yönleriyle ele almaktadır. İkinci olarak Hz. Peygamber'in şemâil ve hasâisine yer vermekte, Allah'ın Hz. Peygamber'i çeşitli mu'cize ve sıra dışı olaylarla üstün kıldığını örneklerle anlatmaktadır. Eserin ikinci ana bölümü, mevcûdâtın Hz. Peygamber'e haklarıyla, son bölümleri ise masumiyeti ve beşerî halleriyle ilgilidir. İçerdiği konular itibariyle eser kronolojik siyerle

[1707] Şâmî'nin nakil yaptığı disiplinler: tefsir, hadis, siyer, İslâm tarihi, umumî tarih, şehir ve bölge tarihi, ensâb, Arap dili ve şiiri, kelâm, fıkıh, tasavvuf olarak özetlenebilir.
[1708] Şemâil bölümlerinde na't türü şiir örnekleri mevcuttur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 7-9, 21.
[1709] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 362-374.
[1710] Çalışmada Şâmî'nin kaynakları ve onlardan yararlanma yöntemine değinilmişti. Siyer yazıcılığı ve anlayışı bakımından direkt tesiri altında olduğu müellifleri, burada zikretmekte fayda bulunmaktadır.

alâkalı değildir.[1711] Şâmî'nin, *Şifâ*'dan ve içeriklerinden önemli şekilde etkilendiği, neredeyse yarısına yakınını başlıklarıyla birlikte eserine aldığı görülmektedir.[1712]

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*

İbnü'l-Cevzî, siyeri farklı bir bakış açısıyla ve Şâmî'nin tasnifine öncülük yapacak hususiyette ele almıştır.[1713] Onun *el-Vefâ* adlı eseri, delâil haberleriyle başlamakta, Mekke dönemi hâdiselerine kronolojik biçimde yer vermekte, sonra da Hz. Peygamber'in mu'cizelerini anlatmaktadır. Eserde mülhitlere karşı nübüvvetin savunuculuğu, diğer peygamberlerle fazilet mukâyesesi, şemâil, hasâis, âdâb, muâmelât, ibâdetler, gazveler, seriyyeler ve hey'etler şeklinde konular kısa kısa rivayetlerle işlenmektedir. İbnü'l-Cevzî'nin konuyla ilgili tüm rivayetleri toplama gibi bir amacı olmadığı görülmektedir. Bu yüzden konuyla ilgili tek bir anlatımı esas almakta, amacını muhtasar bir şekilde arz etmeye çalışmaktadır.[1714] Bu ana başlıkların hepsi *Sübülü'l-Hüdâ*'da daha detaylı ve genişçe ele alınmış, tembihler bölümleriyle madde madde fâideler çıkarılmaya çalışılmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'da, biyografiler gibi İbnü'l-Cevzî'nin kitabında yer vermediği birçok başlık da bulunmaktadır.

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*

İbn Kayyım eserinde, kronolojik siyer anlatımlarından ziyade Hz. Peygamber temelinde onun hususiyetlerini, örnekliğini fasıllar halinde ve belli bir tasnife dayanmadan ele almıştır. Konuları muhtasar olarak ve kendi anlatımlarıyla ele almasından dolayı eser toplayıcı değildir. Hz. Peygamber'in hasâisi, faziletleri, muâmelâtı ve ibâdetleri ele aldığı ana konulardır. İslâm hukuku ve fıkha dair meselelere

[1711] Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, I, II.
[1712] Şâmî, insanların Hz. Peygamber'e karşı hukuku, onun masumiyeti, beşerî halleri ve ona söven kimselerin durumları konularını *Şifâ*'dan neredeyse tamamen, bazen de özet halinde almaktadır. Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 2-307; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 423-498; XII, 3-35.
[1713] İbnü'l-Cevzî'ye kadar siyerin, rivayetler halinde hadis mecmuâları gibi işlenmesine şahit olunmaktadır. Bu manada siyer ilminin hadisten pek farkı gözükmemektedir. Diğer taraftan ise İbnü'l-Cevzî'ye kadar İbn İshâk'ın ve İbn Hişâm'ın *Sîre*'lerine şerhler yazma geleneği sürmüştür. Bunlardan en genişi Süheylî'nin *Ravdu'l-Unuf* adlı eseri olmuştur.
[1714] İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*, I-II.

de uzunca yer verilmektedir.[1715] Şâmî, İbn Kayyım'ın yer verdiği konuların birçoğunu detaylı ve tertibe dayalı olarak işlemiştir. Tematik benzerlik bakımından *Zâdu'l-Meâd*'ın Şâmî'nin etkilendiği eserlerden biri olduğu söylenebilir.

Makrîzî (ö. 845/1142) *İmtâu'l-Esmâ*

Makrîzî'nin *İmtâ'*ı da Bahrî Memlükler devrinde telif edilmiş siyer konulu ansiklopedik bir eserdir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın telif edildiği döneme kadar en kapsamlı siyer külliyatının *İmtâ'* olduğu görülmektedir. Makrîzî *İmtâ*'da, rivayet toplayıcılığından ziyade konuları kendi ifadeleriyle ele almakta ve oluşturduğu metne yerine göre rivayetleri şahit tutmaktadır. *Sübülü'l-Hüdâ* ise rivayetleri bir düzen içerisinde toplamakta ve art arda haberler dizisinden oluşmaktadır. Dolayısıyla temayı meydana getiren nakillerden Şâmî'nin ifadeleri gölgede kalmaktadır. Şâmî, *İmtâ*'dan çok nakilde bulunmasa da her iki eserin ele aldığı konuların benzeştiği görülmektedir. *İmtâ*'da kronolojik siyer anlatımları, Hz. Peygamber'in şemâili, hasâisi, fezâili, mu'cizeleri, çevresindeki önemli biyografiler gibi bölümler, Şâmî'nin de sistematiğinde yer alan konulardır.[1716]

Kutbüddîn el-Haydarî (ö. 892/1457) *el-Lafzu'l-Mükerrem,*[1717] Yahyâ b. Ebû Bekr (ö. 893/1488) *Behcetü'l-Mehâfil,* [1718] Süyûtî (ö. 911/1505) *el-Hasâisu'l-Kübrâ,* [1719] Kastallânî (ö. 923/1517) *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* [1720] gibi eserler de yukarıda sayılanlara muhteviyat bakımından yakındır. Bu ve benzeri içerikteki eserlerin oluşturduğu siyer algısının *Sübülü'l-Hüdâ* üzerindeki etkisi muhakkaktır.

Sübülü'l-Hüdâ'nın telif edildiği dönemde, benzer içerikte başka eserler de telif edilmiştir. Bunlardan Muhammed b. Ömer el-Himyerî'nin (ö. 930/1523) *Hadâiku'l-*

[1715] İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd,* I-V.
[1716] Makrîzî, *İmtâ,* I-XV.
[1717] Haydarî, *el-Lafzu'l-Mükerrem bi Hasâisi'n-Nebî,* I-II.
[1718] Yahyâ b. Ebû Bekr el-Âmirî, *Behcetü'l-Mehâfil,* I-II.
[1719] Süyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ,* I-II.
[1720] Kastallânî, *el-Mevâhib,* I-III.

Envâr'ı[1721] ile İbn Tolûn'un (ö. 953/1546) *Mürşidu'l-Muhtâr ilâ Hasâisi'l-Muhtâr*'ı[1722] zikredilebilir. Ancak *İmtâ'* dışında bu eserlerin hiçbiri *Sübülü'l-Hüdâ* kadar kapsamlı değildir. Genellikle bu eserlerin hasâis temalı olduğu görülmektedir.[1723] Şâmî ile irtibat halinde olan âlimlerden İbn Hacer el-Heytemî'yi de (ö. 974/1567*)* zikretmek gerekir ancak onun siyer alanında Şâmî ile etkileşimi tespit edilememektedir.[1724]

Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sı ile etkileşimi tam tespit edilemeyen Diyârbekrî'nin (ö. 990/1582) *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* adlı siyer eserine de bu bağlamda yer vermek gereklidir. Eser, İslâm öncesi dönemlere dair bilgilerin arzıyla başlamakta, içeriğinde eski peygamberlerin yaşamlarına da değinilmektedir. İlgili kısımda Hz. Peygamber'in delâili başlığına yer verilmekte, doğumu öncesi irhâsât türü ve benzeri olaylar aktarılmaktadır. Bu başlık altında anlatılanlar, yer yer *Sübülü'l-Hüdâ*'da da bulunmaktadır.[1725] Ancak her iki eserin sistematiğinin birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Diyârbekrî, İslâm öncesine dair uzunca bilgiler vermekte, bu şekilde kitabın iki ana bölümü sonlanmakta, arkasından ise Hz. Peygamber'in kronolojik siyer anlatımlarına yer verilmektedir. Dolayısıyla Diyârbekrî'nin siyer algısı hicrî yıllara göre hâdiselerin arzı şeklindedir ve meğâzî odaklıdır. Şâmî'nin delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât, fezâil gibi siyer kategorileri onun telif anlayışında yer almamaktadır.

Diğer taraftan bazı ortak rivayetlerin her iki eserde bulunduğu görülse de *Târîhu'l-Hamîs*'in, *Sübülü'l-Hüdâ*'dan nakilde bulunduğu tespit edilememektedir.[1726] Bunun, iki eserin de aynı zamanda telif edilmesinden ayrıca iki âlimin ve eserlerinin birbirlerine

[1721] Muhammed b. Ömer el-Himyerî, *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr*, I.
[1722] İbn Tolûn Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Mürşidü'l-Muhtâr ilâ Hasâisi'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, I.
[1723] Çalışmada bu eserlerin içerikleri hakkında bilgi verildiği için tekrara kaçılmamıştır.
[1724] Şâmî'nin eserleri bölümünde de zikri geçtiği üzere İbn Hacer el-Heytemî, onun *Ukûd'ul-Cumân* adlı eserinden övgüyle bahsetmekte ve ondan yararlandığı anlaşılmaktadır. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'dan yararlandığına dair bir bilgiye ise ulaşılamamaktadır. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, 3.
[1725] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 120; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, I, 27.
[1726] Muhammed b. Mesleme'nin Ka'b b. el-Eşref'e gönderilmesi konusunda, İbn İshâk'tan ortak bir rivayet iki eserde yer bulmuştur. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 27; Diyârbekrî, *Târîhu'l-Hamîs*, I, 413.

ulaşmamasından kaynaklı olduğu söylenebilir.[1727] Yine de Diyârbekrî'nin bu eserine, Şâmî'ye dönemsel yakınlığı ve ortaya koyduğu siyer algısı sebebiyle burada yer verilmiştir.

3.3.2. Sübülü'l-Hüdâ'nın Sonraki Dönemlere Etkileri

Sübülü'l-Hüdâ'nın sonraki dönemleri etkilemesine temel olarak, öncelikle İslâm dünyasında yoğunlukla istinsâh edilerek yayılmasını söylemek gerekir. Müstensihlerin bu faaliyeti, sonraki müelliflerin ona ulaşmasını ve yararlanmasını mümkün kılmış ve günümüzde tab edilerek kaynak eserler arasına girmesini sağlamıştır.[1728]

Şâmî'den sonraki dönemlerde benzer içerikteki eserlerin telif geleneği azalarak da olsa devam etmektedir. Onun vefâtı sonrası bu tarz bir siyer algısıyla veya daha farklı içerikle meydana getirilmiş telifler dikkat çekmektedir. Bu eserlerde *Sübülü'l-Hüdâ*'nın etkisi şu şekilde tespit edilebilmektedir.

Nûreddîn el-Halebî (ö. 1044/1635) *İnsânu'l-Uyûn*

Sübülü'l-Hüdâ'nın etkisinin bariz bir şekilde görüldüğü eserlerden biri de Halebî'nin *İnsânü'l-Uyûn*'udur. *Sîretü'l-Halebiyye* olarak da bilinen eserin tam adı, *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn*'dur. Eser, İbn İshâk şerhi geleneğiyle, Şâmî'nin de sahip olduğu, siyerin şemâil ve hasâis gibi alanlarının mezc edildiği bir metodu benimsemektedir. Halebî'nin, İbn İshak şerhlerinin en meşhurlarından İbn Seyyidinnâs'ın *Uyûnu'l-Eser*'i ile Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sından istifade ettiği görülmektedir. Halebî, *Sübülü'l-Hüdâ*'yı *es-Sîretü'ş-Şâmiyye* diye zikretmekte ve bu isimle ondan, on yedi yerde pasajlar aktarmaktadır.[1729] Eserin içeriğinde kronolojik olarak Mekke-Medîne dönemleri, Hz. Peygamber'in vefâtına kadar ele alınmaktadır. Son

[1727] *Târîhu'l-Hamîs*'in 8 Şaban 940'ta (22 Şubat 1534) tamamlandığı belirtilmiştir. Şu durumda eserin *Sübülü'l-Hüdâ*'dan daha önce kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Abdülkerim Özaydın, "Diyarbekrî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 472-473.

[1728] *Sübülü'l-Hüdâ*'nın hicrî 1100'lü yıllara kadar sıkça müstensihler tarafından çoğaltıldığı tespit edilmektedir. Bununla ilgili çalışmanın birinci bölümündeki el yazmaları başlığına bakılabilir.

[1729] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 6, 125, 207, 345, 424, 425, 559, 562; II, 33, 289, 412, 453, III, 7, 216, 235, 256, 294.

bölümde ise mu'cizeler, hususiyetler, faziletli kimseler ve biyografiler gibi konulara yer verilmektedir. Eserde kronolojik olan kısmın İbn İshâk ve onun şerhlerinin üslûbuna göre telif edildiği, son bölümün ise *Sübülü'l-Hüdâ*'dan yararlanılarak oluşturulduğu söylenebilir. Bununla birlikte Şâmî'den, eserin tüm bölümlerinde nakiller sunmaktadır. Halebî, Şâmî'den yararlanması hakkında eserin mukaddimesinde, *Uyûnu'l-Eser*'e ziyade olan yerlerde çeşitli rumuzlar kullandığını belirtmektedir.[1730] Buradan onun, *Uyûnu'l-Eser*'i temel aldığı, *Sübülü'l-Hüdâ*'dan da tali olarak yararlandığı anlaşılmaktadır.

Halebî'nin Şâmî'ye yaptığı atıfların birçoğu, rivayet karşılaştırmaları ve içerik analizleriyle ilgilidir.[1731] Zaman zaman ise anlatılan konuyla ilgili Şâmî'nin görüşünü ortaya koymaktadır.[1732] Bazen Şâmî'nin görüşünün isabetli olmadığını, gerekçesiyle birlikte ifade etmektedir.[1733] Halebî, Şâmî'den bütüncül pasajlar almamakta, onun uzunca işlediği konuları özet halinde sunmaktadır.[1734] Halebî *Uyûnu'l-Eser*'i esas almış, Şâmî'nin sistematiğini taklit etmemiştir. Her iki eserde meğâzî ve fezâil konuları ele alınmış ve bu iki ana konu, içerik itibariyle örtüşmüştür. Ancak *İnsânu'l-Uyûn*, Şâmî'nin devasa eseri yanında çok özet ve muhtasar bir eserdir. İlave olarak onda, Şâmî'nin başlıklarla uzunca ele aldığı delâil, şemâil haberleri müstakil olarak bulunmamaktadır. O, Şâmî'nin ciltler halinde işlediği mu'cizât ve hasâis haberlerini ise "nebzetün min mu'cizâtihî / hasâisihî" şeklinde başlıklarla kısaca ele almıştır.[1735]

Şihâbüddîn Hafâcî (ö. 1069/1659) *Nesîmü'r-Riyâd fî Şerhi Şifâi'l-Kâdî İyâz*

[1730] Halebî, *Uyûnu'l-Eser*'e ziyade olarak yaptığı şerh ve izahlarda açıkça *es-Sîretü'ş-Şâmiyye*'den yararlandığını ifade etmektedir. Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 6.
[1731] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, II, 173, 177, 373, 381, III, 12, 213, 253, 455.
[1732] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 128, 180, 341, 342, 502, II, 212, 380.
[1733] Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 518, II, 367.
[1734] Örneğin Hz. Peygamber'in amcaları ve halaları konusunu Şâmî uzunca ele alırken Halebî ise bir sayfadaki iki üç paragrafta özetlemiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 82-89; Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 439.
[1735] Halebî'de mu'cizât ve hasâis bölümleri gayet kısadır. Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, III, 391-431.

Hafâcî'nin Şâmî'den ve eserlerinden yararlandığı bilinmektedir.[1736] Onun Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sı için telif ettiği *Nesîmü'r-Riyâd* adındaki şerhinde[1737] hatta diğer eserlerinde *Sübülü'l-Hüdâ*'dan yararlandığı görülmektedir.[1738]

Abdülmelik b. Hüseyin el-İsâmî (ö. 1111/1699) *Semtu'n-Nücûmi'l-Avâlî fî Enbâi'l-Evâili ve't-Tevâlî*

Abdülmelik el-İsâmî'nin bu eseri, İslâm tarihi alanında kaleme alınmış bir kitaptır. Müellif, siyer anlatımlarıyla başlayarak kendi yaşadığı döneme kadar hâdiseleri kronolojik olarak ele almaktadır.[1739] Eserin ilk iki cildinde kronolojik siyere yer verilmekte; şemâil, hasâis ve mu'cizât anlatımlarıyla sona erdirilmektedir. Müellif, az da olsa *Sübülü'l-Hüdâ*'dan yararlanmaktadır.[1740]

Zürkânî (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*

Şâmî'nin etkisinin görüldüğü eserlerden biri de Zürkânî'nin, *Mevâhibü'l-Ledünniyye* üzerine yazdığı şerhtir. Eser, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye* adıyla meşhur olmuş, günümüzde on iki cilt halinde tab edilmiştir. Zürkânî, *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'yi üstte vermekte, altta oluşturduğu metinle de şerhini yapmakta ve onun sırasını takip etmektedir. Haliyle ana konuları, delâil haberleri, Mekke dönemi, hicret, gazve ve seriyyeler, aile ve akrabalarının anlatıldığı biyografiler, hasâis, şemâil, mu'cizeler, ibâdet-muâmelât ve tıbb-ı nebevîdir.

Eserin şerh kısmındaki kaynaklarından biri de Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'sıdır. Zürkânî'nin Şâmî'ye yaptığı atıflar daha çok "kâle'ş-Şâmî, zekerahu'ş-Şâmî" gibi eylem

---

[1736] Kettânî, ilim aldığı âlimler arasında Şâmî'nin de olduğunu saymaktadır. Abdülhayy el-Kettânî *Fehresü'l-Fehâris*, I, 378. Ayrıca *Sübülü'l-Hüdâ*'yı 1328/1910 yılında istinsâh eden ancak adını zikretmeyen kişi, Hafâcî'nin ondan çok alıntı yaptığını ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XII, 469.

[1737] Örneğin Hafâcî, Hz. Peygamber'in ve Hz. Nûh'un şeytanlarının iman ettiğine dair rivayeti *Sübülü'l-Hüdâ*'dan aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 316; Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâd fî Şerhi Şifâi'l-Kâdî İyâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, V, 232.

[1738] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 424; Hafâcî, *İnâyetü'l-Kadî ve Kifâyetü'r-Razî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Dâru Sâdır, Beyrut 1867, VIII, 319.

[1739] Eser, XVII. yüzyıla kadar kurulmuş İslâm devletleri ve sultanlarına da yer vermektedir. Abdülmelik b. Hüseyin el-Isâmî, *Semtu'n-Nücûmi'l-Avâlî fî Enbâi'l-Evâili ve't-Tevâlî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, IV, 122.

[1740] Müellif, *Sübülü'l-Hüdâ*'dan Hz. Peygamber'in aile bireyleriyle ilgili biyografik bilgiler sunmaktadır. Abdülmelik el-Isâmî, *Semtu'n-Nücûm*, I, 435, 457-507; III, 88.

ve öznesi şeklindedir. Yine "eş-Şâmiyye" ibaresiyle de ona başvurmaktadır. Ona yaptığı bu referanslar, eser boyunca dört yüz civarındadır.[1741] Zürkânî'nin ondan yaptığı alıntılar, yazdığı şerhe destek mahiyetindedir.[1742] Zürkânî, şerhteki metni kendi cümleleriyle oluşturmakta, Şâmî'den veya bir başka kaynaktan uzun uzun alıntılar yapmamaktadır. Ondan yaptığı nakillerde, görüşüne kısaca başvurmakta ve atıfları belli tasarruflarla kullanmaktadır.[1743]

Seffârînî (ö. 1188/1774) *Keşfü'l-Lisâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm* ve *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*

Hanbelî âlimlerinden olan Seffârînî, yazdığı eserlerde *Sübülü'l-Hüdâ*'dan nakiller yapmaktadır. O, Cemmâîlî'nin (ö. 600/1203) ahkâm hadislerini tasnif ettiği *Umdetü'l-Ahkâm* adlı eserinin şerhi *Keşfü'l-Lisâm*'da *Sübülü'l-Hüdâ*'ya atıflarda bulunmaktadır.[1744] Onun *Ğizâu'l-Elbâb* adlı eserinde de Şâmî'den sıkça yararlandığı görülmektedir.[1745] Seffârînî, genellikle Şâmî'den kısa cümleler halinde ve birebir nakletmekte, herhangi bir değişiklikte de bulunmamaktadır. Konu bağlamında genellikle fıkıh temalı; ibâdât, âdâb ve muâmelât alanında istifade ettiği görülmektedir.[1746]

Mehmed Trabzonî (ö. 1200/1786) *el-Câmiu'l-A'zam fî Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam*

[1741] Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, I, 67, 506; II, 7, 536; III, 5, 536; IV, 138, 464; V, 109, 449; VI, 21, 418; VII, 98, 436; VIII, 7, 344; XII, 145.
[1742] Aynı temanın işlendiği yerde Zürkânî, Şâmî'den haber aktarmakta ve tasarrufla ondan yararlanmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 198; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, IV, 378.
[1743] Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme'nin anlatıldığı yerdeki metin karşılaştırması için bkz. *Sübülü'l-Hüdâ*, XI, 191; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, IV, 397.
[1744] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 151; VII, 185; Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim es-Seffârînî, *Keşfü'l-Lisâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm*, Vizâratü'l-Evkâf, Kuveyt 2007, V, 49; VI, 586. Eserdeki başka atıflar için bkz. Seffârînî, *Keşfü'l-Lisâm*, III, 285; V, 283; VI, 580; VII, 197.
[1745] Seffârînî, *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, Müessesetü Kurtuba, Kahire 1993; I, 320, 325, 335, 420; II, 54, 123, 126, 184, 248, 270, 365.
[1746] Örneğin yünlü elbise giyilmesi başlığında Şâmî'den "halifelerin asıl giyeceğinin yünlü olduğu" yönünde bir cümleyi aktarmaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 302; Seffârînî, *Ğizâu'l-Elbâb*, II, 184.

Mehmet Trabzonî'nin bu eseri, Hz. Peygamber'in isimleriyle alâkalıdır.[1747] O, bu telifinde esmâ konusunda *Sübülü'l-Hüdâ*'yı esas aldığını ifade etmekte[1748] ve Hz. Peygamber'in isimleri bölümünü aynen eserine eklemektedir.[1749]

Muhammed ez-Zebîdî (ö. 1205/1790) *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*

Zebîdî, meşhur sözlüğü *Tâcü'l-Arûs*'ta kelime bilgilerinde *Sübülü'l-Hüdâ*'ya sık sık atıfta bulunmaktadır.[1750] *Sübülü'l-Hüdâ*'da kelimelerin yazımlarıyla ilgili bilgilerin olması, konu sonlarında sözlük bölümlerinin varlığı ve müellif Şâmî'nin dilciliği gibi hususlar Zebîdî'yi bu eserden yararlanmaya sevk etmiş olmalıdır.[1751] Şâmî'nin garib kelimelerle ilgili sunduğu izahlar da önemine binaen eserde yer almıştır.[1752] *Tâcü'l-Arûs*, *Sübülü'l-Hüdâ* ve benzeri eserlerle olan münasebetinden dolayı sadece bir sözlük olarak görülmemelidir. Onun, önemli edebî ve kültürel bilgileri ihtivâ eden ansiklopedik bir eser olduğu söylenebilir. *Sübülü'l-Hüdâ* ile münasebeti bağlamında önemli siyer anlatımlarına da yer verdiği görülmektedir.[1753]

Rifâa et-Tahtâvî (ö. 1289/1873) *Nihâyetü'l-Îcâz fî Sîreti Sâkini'l-Hicâz*

[1747] Mehmed Trabzonî'nin bu eseriyle ilgili bir tahkik çalışması yapılmıştır. Eserin metnine bu tahkik üzerinden ulaşılabilmektedir. İlgili tahkiğin yer aldığı yüksek lisans tezi için bkz. Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam fî Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam Adlı Eserin İnceleme ve Tahkiki*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

[1748] Trabzonî, Şâmî'nin metninde küçük tasarruflarda bulunduğunu eserinin sonunda ifade etmektedir. Sümeyye Çayır, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam fî Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam Adlı Eserin İnceleme ve Tahkiki*, 39, 230.

[1749] Trabzonî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'dan eserine aldığı yer: Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 400-537.

[1750] Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye tz, I, 490; II, 68; VIII, 79; XII, 479; XIV, 411; XVI, 410; XXV, 96; XXIX, 54, 383; XXXIII, 236; XXXVIII, 190.

[1751] Örneğin Şâmî, "Tulâtıla" kelimesinin yazım ve harekeleniş bilgilerini vermiştir. Zebîdî de bu kelimeyi "طلل" maddesinde ele almış ve Şâmî'den nakilde bulunmuştur. Ayrıca "Tulâtıla" adının Mâlik adında Hz. Peygamber'i alaya alan bir adamın babası olduğu gibi tarihî bilgilere de değinmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 461; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XXIX, 383.

[1752] Örneğin Şâmî, "mezâd" adlı kelimenin izahını vermekte; Harâm oğullarına ait küçük bir hisar olduğunu ifade etmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 419; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, VIII, 79.

[1753] Örneğin *Tâcü'l-Arûs*'ta Şâmî'den nakille Benî Temîm hey'etinin Hz. Peygamber'e gelişiyle ilgili pasajlar yer almaktadır. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 287-291; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XVI, 16.

Tahtâvî'nin kronolojik siyer temalı bu eserinde *Sübülü'l-Hüdâ*'dan yararlandığı tam anlaşılamamaktadır.[1754] Ancak eserin içeriği ve kullandığı bazı nakillerin *Sübülü'l-Hüdâ*'dakilerle örtüştüğü görülmektedir.[1755]

Ahmed b. Zeynî Dahlân (ö. 1304/1886) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsaru'l-Muhammediyye* (*es-Sîretü'z-Zeyniyye*)

Sübülü'l-Hüdâ'dan yararlanan müelliflerden biri de Ahmed b. Zeynî ed-Dahlân olmuş ve bunu açıkça ifade etmiştir.[1756] O, *es-Sîretü'z-Zeyniyye*'nin mukaddimesinde Medîne'de 1278/1861 yılında en sahih kaynaklar olarak gördüğü Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sını ve şerhlerini; *Mevâhibü'l-Ledünniyye*'yi ve Zürkânî şerhini; İbn Seyyidinnâs, İbn Hişâm, Şâmî ve Halebî'nin *Sîre* eserlerini mütalaa ettiğini ve Hz. Peygamber'in mu'cizeleri ve nübüvvetini gösteren sıra dışı olayları özetlemeyi uygun bulduğunu ifade etmektedir.[1757] Eser içerik itibariyle Hz. Peygamber'in hayatını, kronolojik siyer anlatımlarını, faziletler ve biyografileri, mu'cizeler, şemâil ve hasâisini özet olarak ele almaktadır. Her iki eser arasında içerik örtüşmesinin bulunması ve bazı konularda ortak rivayetlerin kullanılması, müellifin *Sübülü'l-Hüdâ*'dan faydalandığının göstergesidir.[1758]

Eyüp Sabri Paşa (ö. 1308/1890) *Mir'âtü'l-Harameyn*

Osmanlı devlet adamlarından Eyüp Sabri Paşa'nın bu kitabı, Mekke ve Medine şehirlerinin tarihi ve kuruluşlarıyla ilgili bir eserdir. O, kitabında *Sübülü'l-Hüdâ*'yı me'hazleri arasında saymakta[1759] ve ondan yararlanmaktadır.[1760]

Abdülhayy el-Kettânî (ö. 1381/1962) *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*

[1754] Tahtâvî, Hz. Peygamber'in mu'cizeleri, hasâisi, eşleri ve vefâtı konularına son bölümlerde kısaca yer vererek eserini sonlandırmaktadır. Rifâa et-Tahtâvî, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Sîreti Sâkini'l-Hicâz*, Dâru'z-Zehâir, Kahire 1998, 403-497.

[1755] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 237; Tahtâvî, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Sîreti Sâkini'l-Hicâz*, 44.

[1756] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 314; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 362.

[1757] Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye*, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire, 1876, I, 2.

[1758] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 27; Ahmed b. Zeynî Dahlân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 351.

[1759] Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Harameyn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, I, 197.

[1760] Kâbe'nin binasının yenilenmesine dair bir bilgiyi *Sübülü'l-Hüdâ*'dan almaktadır. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Harameyn*, I, 519.

Kettânî, İslâm medeniyeti ve kurumlarına dair bu eserinde *Sübülü'l-Hüdâ*'dan muhtelif konularda sık sık yararlanmaktadır.[1761] O Şâmî'ye, birebir değil de küçük değişikliklerle müracaat etmektedir.[1762] Eserinin içeriği itibariyle onun *Sübülü'l-Hüdâ*'ya olan atıfları, genellikle sosyal yaşama dair nakillerdir.[1763]

Hasen b. Muhammed el-Meşşât (ö. 1399/1978) *İnâratü'd-Dücâ fî Meğâzî Hayri'l-Verâ*

Muasır eserlerden olan Meşşât'ın *İnâratü'd-Dücâ*'sı, Hz. Peygamber'in gazvelerini manzum olarak anlatan Ahmed el-Bedevî eş-Şınkıtî'nin (ö. 1208/1793) *Nazmu Ğazevâti'n-Nebî*'sinin şerhidir. Meşşât, bu eserinde *Sübülü'l-Hüdâ*'ya meğâzî konularında atıflarda bulunarak ondan yararlanmaktadır.[1764] Ondan yaptığı nakillerin küçük tasarruflar dışında aynı olduğu görülmektedir.[1765]

Muhammed b. Alevî el-Mâlikî (ö. 1424/2004) *el-İ'lâm bi-Fetâvâ Eimmeti'l-İslâm Havle Mevlidihî Aleyhissalâtü ve's-Selâm*

Mekke'li bir âlim olan Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, mevlid geleneğinin meşruiyeti üzerine yazdığı bu eserde, savunduğu görüşlerine destek vermesi adına *Sübülü'l-Hüdâ*'dan mevlid bölümünü birebir şekilde eklemiştir.[1766]

[1761] Abdülhayy el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 96, 97, 99, 118, 121, 131, 136, 137, 148, 193, 204, 214, 219, 221, 222, 223, 289, 306, 334, 343, 347, 349, 350; II, 24, 75, 103, 105, 264.
[1762] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VI, 250; Abdülhayy el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 118-119.
[1763] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, VII, 36; XI, 414; Abdülhayy el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, I, 96, 136.
[1764] Hasen b. Muhammed el-Meşşât, *İnâratü'd-Dücâ fî Meğâzî Hayri'l-Verâ*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005, 42, 47, 49, 53, 122, 218, 233, 255, 318, 388, 428, 498, 548.
[1765] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 128; Meşşât, *İnâratü'd-Dücâ*, 548.
[1766] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 333-374; Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, *el-İ'lâm bi-Fetâvâ Eimmeti'l-İslâm Havle Mevlidihî Aleyhissalâtü ve's-Selâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 267-324.

3.3.3. Sübülü'l-Hüdâ Üzerine Yapılmış Bilimsel Çalışmalar

Sübülü'l-Hüdâ'dan modern dönemde az veya çok alıntıda bulunan bir takım eserler mevcuttur.[1767] Türkiye'de yazılan eserlerde de ilmî ve akademik anlamda *Sübülü'l-Hüdâ*'dan istifade edilmektedir.[1768]

Sübülü'l-Hüdâ'nın el yazmalarının İslâm dünyasında hatta Avrupa'daki kütüphanelerde çok yayılması ve ilk olarak telif edildiği Mısır'da daha sonra da Beyrut'ta tab edilmesi, Türkçe ve Urduca gibi dillere çevirilerinin yapılması çağımızdaki etkilerinden sayılabilir.[1769]

Aynı şekilde *Sübülü'l-Hüdâ*'nın günümüze etkisi bağlamında eser hakkında telif edilen kitaplar ve yapılan akademik çalışmalar da zikredilmelidir. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın hacimli bir eser olması, zaman içerisinde belli bölümlerinin iktibasla ayrı mecmualar halinde tab edilmesini sonuçlandırmıştır.[1770] Bu şekilde günümüzde basılan *el-İfrâc fî Tahrîci Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc*,[1771] *el-İsrâu ve'l-Mi'râc*,[1772] *Ezvâcü'n-Nebî*[1773] *el-*

[1767] Aşağıda belirtilen eserler *Sübülü'l-Hüdâ*'ya atıfta bulunmaktadır. Muhammed et-Tayyib en-Neccâr, *el-Kavlü'l-Mübîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut tz, 260, 290, 296, 311, 326, 362; Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Habîbullâh, *ez-Zehebü'l-Mesbûk fi Tahkîki Rivâyâti Ğazveti Tebûk*, Metâbiu'r-Reşîd, Medine-i Münevvere tz, 334, 336, 406, 432, 434, 438.

[1768] Muhammed Hamîdullâh, *İslam Peygamberi*, I, 186; II, 870; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2014, 61, 79; Kasım Şulul, *Siyer-i Nebî*, 220, 378, 424.

[1769] Batı dünyasında *Sübülü'l-Hüdâ* ile ilgili müstakil herhangi bilimsel bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Aynı şekilde diğer coğrafyalarda da eserle ilgili bağımsız akademik kitap, tez, makale ve benzerleri tespit edilememektedir. Ancak bu, batı dünyasında *Sübülü'l-Hüdâ*'nın hiç değerlendirilmediği anlamına gelmez. Örneğin: *The Encyclopedia of Islam* adlı ansiklopedik eser, Moğultay b. Kılıç'ın *Zehrü'l-Bâsim*'iyle birlikte *Sübülü'l-Hüdâ*'nın geç dönem siyer eserlerinden olduğunu belirtmektedir. W. Raven, "Sîra", *The Encyclopedia of Islam*, Leiden 1997, IX, 663. Diğer taraftan siyere genellikle mezhep temelli bakan Şiî kaynaklarda da durum benzer şekildedir. Sadece modern İranlı yazarların bazı bilimsel makalelerinde *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerik ve metodunu ele aldıkları görülmektedir. Örneğin eserin tanıtımı ve tenkidi konulu bir makale, Muhammed Ali Câvidân tarafından kaleme alınmıştır. Muhammed Alî Câvidân, "Mufassal Terîn Sîre-i Peyâmber-i Ekrem", *Âyine Puzûheş*, Yıl: 1374 (1996), No: 32, 9-19. Ayrıca bu dergideki makale linki için bkz. http://ensani.ir/fa/article/50921 (29.01.2021).

[1770] Müellifin *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerdiği konulardan iktibasla veya aynı içerikte oluşturduğu *el-İfrâc fî Ehâdîsi Kıssati'l-Mi'râc* ve *el-Fadlu'l-Fâik* gibi eserleri de burada anılabilir.

[1771] Bu eser, Şâmî'nin telifleri başlığında da ele alındığı üzere onun diğer siyer musannefâtındandır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerdiği bir temaya sahip olması bakımından zikredilmelidir. Eser Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından 2004 yılında Muhammed Sabâh el-Mansûr tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

[1772] İbn Hazm yayınları tarafından 2003 yılında müstakil olarak neşredilen bu eserin kapağında da belirtildiği üzere Şâmî'nin diğer eserlerinden olan *Hulâsatu'l-Fadli'l-Fâik fî Mi'râci Hayri'l-Halâik* olduğu anlaşılmaktadır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın içerdiği temel konulardan Mi'râcla ilgilidir.

[1773] Bu eser de Muhammed Nizâmüddîn el-Füteyyih'in tahkikiyle Dâru İbn Kesîr tarafından ilk baskısı 1992 yılında neşredilerek tab edilmiştir. *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer alan Hz. Peygamber'in zevceleri bölümü müstakil olarak basılarak oluşturulmuştur.

Fadlu'l-Mübîn fi's-Sabri İnde Fakdi'l-Benâti ve'l-Benîn[1774] ve *Fedâilü'l-Medîneti'l-Münevvere*[1775] gibi eserler zikredilebilir. Her ne kadar Şâmî'nin bu eserlerinden kimisi *Sübülü'l-Hüdâ*'dan müstakil telif ettiklerinden olsa da onun sayesinde tanınmış ve günümüzde makes bulmuştur.

Sübülü'l-Hüdâ ile ilgili kaleme alınan eserlerden birisi de Mâcid b. Abdurrahmân b. Abdullâh et-Tavîl'in doktora çalışmasından kitaplaştırdığı *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*'dır. 2016 yılında Riyâd'daki Rüşd Yayınevi tarafından basılan bu kitap, adından da anlaşıldığı üzere *Sübülü'l-Hüdâ*'daki itikâdî ve kelâmî meseleleri ele alarak onun eleştirisini yapmaktadır.[1776] İki cilt halindeki eser, bir mukaddime ve beş bölümden oluşmaktadır. Bölümlerde mesele mesele Şâmî'nin itikadî görüşlerine dipnotlarda yer verilmekte ana metinde ise onun tenkidi yapılmaktadır. Birinci bölümde, Hz. Peygamber'in doğumu, peygamberlik öncesi yaşamı ve bi'seti; ikinci bölümde, mu'cizât, hasâis ve şemâili; üçüncü bölümde, âdâb, ibâdet ve muâmelâtı; dördüncü bölümde, meğâzî konuları; beşinci bölümde ise muhtelif konulardaki itikâdî ve kelâmî görüşleri gündeme getirilmekte ve meseleler halinde eserin eleştirisi yapılmaktadır.

Müellif, eserin sonuç kısmında Şâmî'nin tasavvufun etkisi altında kalarak Hz. Peygamber'in zâtı ve âl-i beyti hakkında bir takım aşırı fikirlere sahip olduğunu iddia etmektedir.[1777] Allah'ın sıfatları hakkında Eş'ârî mezhebi düşüncesinde olduğunu belirterek eleştirmekte hatta Şiî mezhebine meyilli birisi olduğunu vurgulamaktadır.[1778] Ayrıca eserin hacimli ve toplayıcı özellikte olmasının, zayıf ve uydurma rivayetlerin yer

[1774] Şâmî'nin bu eseri, Hallûd Muhammed el-Husbân tarafından tahkîk edilmiş ve Emvâc Yayınları tarafından 2013 yılında tab edilmiştir.
[1775] Muhyiddîn Edîb Mustû *Sübülü'l-Hüdâ*'dan Medîne-i Münevvere'nin faziletlerinin anlatıldığı kısmı tahkik etmiş, ondan iktibâsen 1990 yılında Medine'deki Dâru't-Türâs tarafından basılmıştır.
[1776] Müellif eserde, kelâmî meselelerin arzı ve tenkidi şeklinde iki hedefi olduğunu beyan etmektedir. Mâcid b. Abdurrahmân et-Tavîl, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, I, 11.
[1777] Müellif, Şâmî'nin yer verdiği Hz. Peygamber'in tüm varlıklardan önce yaratıldığı rivayetlerini eleştirerek annesinin karnında doğmuş olmasının doğruluğunu naklî delillerle ortaya koymaktadır. Bu düşünceye batıl rivayetlerin yol açtığını ve sahiplerinin ehl-i bid'a olacağını belirtmektedir. Mâcid b. Abdurrahmân et-Tavîl, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, I, 63-67.
[1778] Mâcid b. Abdurrahmân et-Tavîl, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, I, 41.

bulmasına ve ehl-i sünnet düşüncesine muhâlif bazı görüş ve düşüncelerin girmesine sebep olduğunu belirtmektedir.[1779]

Sübülü'l-Hüdâ ile ilgili Arap dünyasında akademik çalışmalar da yapılmıştır. Farklı başlıklardaki araştırmaların yanı sıra, eserin yöntemiyle ilgili aşağıda verilecek olan iki tane çalışma dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Sudan'da Umdurmân Üniversitesi Usûlü'd-Dîn fakültesinde ise eserin muhtelif bölümlerinin tahrîc çalışmasının yapıldığı beş adet doktora tezi olduğu tespit edilebilmektedir. Ulaşılabilen çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd li-Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî: Abdülhamîd Muhammed Abdülhamîd Bedrân tarafından hazırlanan 522 sayfalık tez, 2005 yılında Ezher Üniversitesi Edebiyât bölümünde doktora tezi olarak çalışılmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ*'nın diğer İslâmî ilimlerin yanında edebiyât alanında da büyük bir kaynak hüviyetinde olduğunu, ilk ve daha sonraki dönemlere ait ciddî bir edebiyât malzemesini içerdiğini söylemektedir. Bu sebeple eserin edebî yönünün vurgulanması ve ilgili mirasın analizi ve edebiyâtın nispetinin araştırılması gibi sebeplerin kendisini böyle bir çalışmaya ittiğini belirtmektedir.[1780] Araştırmacı üç bölüme ayırdığı tezinin mukaddime kısmında Şâmî ve *Sübülü'l-Hüdâ* hakkında bilgiler vermekte, birinci bölümde konusal (mevdûî),[1781] ikinci bölümde teknik (fennî),[1782] üçüncü bölümde ise eleştirel (nakdî)[1783]

[1779] Müellifin Şâmî'yi tenkit ederken neo-selefî bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Mâcid b. Abdurrahmân et-Tavîl, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, II, 753-756.

[1780] Abdülhamîd Muhammed Bedrân, *Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd li-Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî*, Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Edebiyât Bölümü, Kahire 2005, 3-4.

[1781] Bu bölümde; şiirlerle İslâm'a giriş hikâyeleri, müşrikler ve Müslümanlar arasındaki hicivleşmeler (hicâ), övünç duyma (fahr), mersiyeler, medhetme, cihâd gibi temel edebî konularda *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer alan şiirlerden örnekler şerhleriyle sunulmuştur. Abdülhamîd Bedrân, *Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 33-130.

[1782] Bu bölümde; eserde yer alan mukattaa (kaside kadar uzun olmayan şiir), urcûze (kısa vezinli nazım), nekâiz (atışma-hicivleşme), şiirlerdeki kültürel doku ve bağlar, tekrarlar, kasideler, şiirlerin dış özellikleri, ses ve musiki özellikleri teknik açıdan örneklerle ele alınmaktadır. Abdülhamîd Bedrân, *Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 131-279.

[1783] Bu bölümde; müellifin şiir seçimleri, şiirlerin mevsûkiyeti, tenkitleri, onunla delillendirme yapması, tedrîcîlik ve din-şiir münâsebeti gibi konular eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Abdülhamîd Bedrân, *Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, 280-418.

açıdan örnekler sunarak çalışmasını tamamlamaktadır. Her bir bölümde alt başlıklar vermekte ve eserden edindiği örnekler üzerinden maksadını anlatmaktadır.

Menhecü's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîre en-Nebeviyye: Muhammed b. Mansûr Hâvî tarafından hazırlanan 624 sayfalık tez, 1999 yılında İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi İslâm tarihi bölümünde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Sekiz bölümden oluşan tezin mukaddime kısmında Mısır ve Şâm bölgesinde siyâsî ve sosyokültürel duruma değinilmiştir. Birinci bölümde müellifin yaşadığı dönemde Mısır ve Şâm'da siyer yazıcılığına ve önemli siyer müelliflerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, müellifin yaşamına; üçüncü bölümde, eserlerine; dördüncü bölümde, müellifin kaynaklarına; beşinci bölümde, rivayet yöntemine; altıncı bölümde, siyer konularını sunumuna; yedinci bölümde; metodolojisine; sekizinci bölümde ise eserin değeri, etkisi ve eleştirisi gibi muhtelif hususlara değinilmiştir.[1784]

el-Allâme Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî ve Menhecuhû fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd: 689 sayfalık bu tez, 2005 yılında Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.[1785]

Cuhûdu'l-Allâme Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî fi't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd: 479 sayfalık bu tez, 2013 yılında Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmıştır.[1786]

el-Fikru's-Savtî ve'd-Dilâlî fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li-Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî fî Dav'i İlmi'l-Lügati'l-Hadîs: 895 sayfalık tez, 2006 yılında Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bu araştırmanın amacının Arap Dili ve onu kullanan âlimlerin yetersizliği iddiasında bulunan çevrelere karşı *Sübülü'l-Hüdâ* örnekliğiyle, reddiye amacıyla yazıldığı belirtilmiştir.[1787]

[1784] Muhammed b. Mansûr Hâvî, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye*, 1-622.
[1785] Metnine ulaşamadığımız bu tezin Ezher Üniversitesi kütüphanesinde olduğu belirtilmiştir. http://thesis.mandumah.com/Record/90102/Description#tabnav (20.01.2021).
[1786] Metnine ulaşamadığımız bu tezin Ezher Üniversitesi kütüphanesinde olduğu belirtilmiştir. http://thesis.mandumah.com/Record/101322/Description (20.01.2021).
[1787] Metnine ulaşamadığımız bu tezin Ezher Üniversitesi kütüphanesinde olduğu belirtilmiştir. http://thesis.mandumah.com/Record/99051/Details (20.01.2021).

Mebâhisü'n-Nübüvvât fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'ş-Şâmî es-Sâlihî (Dirâse akâidiyye mukâreneten): Bağdat Üniversitesi'nde çalışılmış bu tezde *Sübülü'l-Hüdâ*'da yer alan Nübüvvet meselelerinin kelamî yönden ele alındığı anlaşılmaktadır.[1788]

el-Ehâdîsu ve'l-Âsâru'l-Vâride fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'l-İmâm Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî: Bekr Süreyyâ Abdullâh Abbâs tarafından kaleme alınan 994 sayfalık tez, 2012 yılında Sudan'daki Umdurmân İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Tezin *Sübülü'l-Hüdâ*'daki Hz. Peygamber'in doğumu öncesi delâil, doğumu, nesebi, isimleri, Mekke şehrinin faziletleri, kuruluşu, bazı Mekke dönemi olayları ve şemâil haberlerinin bir bölümünün rivayetlerini ele aldığı anlaşılmaktadır.[1789]

el-Ehâdîsu ve'l-Âsâru'l-Vâride fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'l-İmâm Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî: Muhammed Meşâir Abdurrahîm Ahmed tarafından hazırlanan 867 sayfalık tez, 2012 yılında Sudan'daki Umdurmân İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır.[1790]

el-Ehâdîsu ve'l-Âsâru'l-Vâride fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'l-İmâm es-Sâlihî: 1176 sayfalık tez, 2015 yılında Sudan'daki Umdurmân İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır.[1791]

[1788] Tezin metnine ulaşılamamaktadır. https://cois.uobaghdad.edu.iq/?p=16193 (25.01.2021)

[1789] Umdurmân Üniversitesindeki bu ve diğer çalışmaların tez isimlerinin gayet uzun olduğu, konu detayının da bu isimde olduğu görülmektedir. Tezlerin uzun isimlendirmelerine ilgili linkten ulaşılabilir. Çalışmanın *Sübülü'l-Hüdâ*'da I, 68 ile II, 91 arasındaki geçen rivayetlerin tahrîcine dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacı tezin iki bölümden oluştuğunu birinci bölümde kendisinin takip ettiği ve Şâmî'nin benimsediği usulüne dair bilgiler verdiğini ikinci bölümde ise hadislerin tahrîcini yaptığını ifade etmektedir. https://search.emarefa.net/ar/detail/BIM-344677 (20.01.2021).

[1790] Bu çalışmanın da *Sübülü'l-Hüdâ*'nın VII. cilt, 87-297 arasındaki sayfalarda yer alan rivayetlerin tahrîcini kapsadığı anlaşılmaktadır. https://search.emarefa.net/ar/detail/BIM-344142 (20.01.2021).

[1791] Bu çalışmanın da *Sübülü'l-Hüdâ*'nın VIII. cilt, 75-269 arasındaki sayfalarda yer alan rivayetlerin tahrîcini kapsadığı anlaşılmaktadır. http://thesis.mandumah.com/Record/233771 (20.01.2021).

el-Ehâdîsu ve'l-Âsâru'l-Vâride fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'l-İmâm Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî: 994 sayfalık tez, 2014 yılında Sudan'daki Umdurmân İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır.[1792]

el-Ehâdîsu ve'l-Âsâru'l-Vâride fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd li'l-İmâm Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî Tahrîcen ve Dirâseten: 1355 sayfalık tez, 2013 yılında Sudan'daki Umdurmân İslâm Üniversitesinde doktora tezi olarak çalışılmıştır.[1793]

Sübülü'l-Hüdâ ile ilgili Türkiye'de de akademik çalışmalar yapılmıştır.

Sünnî ve Şiî Kaynaklara Göre Gazve ve Seriyyelerde Hz. Ali (eş-Şâmî ve el-Meclisî Örneği): Fatih Muhammed Çakmak tarafından 2017 yılında Ankara Üniversitesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan çalışmada gazve ve seriyyelerde Hz. Ali anlatımlarına yer verilmiş ve iki eser üzerinden rivayet karşılaştırmalarında bulunulmuştur.[1794]

Şemseddîn eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd" İsimli Eserinde Yer Alan Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Tespit ve Tahlili: Zeynep Coştu tarafından 2019 yılında, Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada Mekke ve Medine dönemlerinde, sosyal hayatta ve Hz. Peygamber'in aile yaşamında kadın gibi başlıkların altında yer alan rivayetler kritik edilmiştir.[1795]

Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd" Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi: İbrahim

[1792] Bu çalışmanın *Sübülü'l-Hüdâ*'da IX. cilt, 348'den X. cilt 128'e kadar olan sayfalardaki rivayetlerin tahrîcini kapsadığı anlaşılmaktadır. http://thesis.mandumah.com/Record/233887 (20.01.2021).
[1793] Bu çalışmada konu tahdidi belirtilmemiş ancak diğer çalışmalar gibi tahrîc çalışması olduğu anlaşılmaktadır. http://thesis.mandumah.com/Record/233772 (20.01.2021).
[1794] Fatih Muhammed Çakmak, *Sünnî ve Şiî Kaynaklara Göre Gazve ve Seriyyelerde Hz. Ali (eş-Şâmî ve el-Meclisî Örneği)*, Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2017.
[1795] Zeynep Coştu, *Şemseddîn eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd" İsimli Eserinde Yer Alan Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Tespit ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Barca tarafından kaleme alınmış bu makalede *Sübülü'l-Hüdâ*'nın tercümesi *Peygamber Külliyâtı*'nın eleştirisi yapılmaktadır.[1796]

Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı, Şemseddîn eş-Şâmî Örneği ve Makrîzî ile Mukayesesi: Fatımatüz Zehra Kamacı tarafından kaleme alınmış bu makalede her iki eser bağlamında rivayetlerden örnekler sunulmuş, müelliflerin sahih, zayıf ve uydurma olanlara bakışı, mukayese yoluyla analiz edilmiştir.[1797]

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde Mustafa Sabri Küçükaşçı tarafından kaleme alınan, Şâmî ve eseri *Sübülü'l-Hüdâ*'yı tanıtan bir madde bulunmaktadır.[1798]

3.3.4. Sübülü'l-Hüdâ'nın Özgünlüğü

Modern dönem hariç tutulursa Şâmî'den önce veya sonraki dönemlerde aynı üslupla meydana getirilmiş siyer eserlerinin *Sübülü'l-Hüdâ* kadar zengin ve sistematik olmadığı söylenebilir. Bu yüzden onun özgünlüğünü şu şekilde özetlemek mümkündür.

Sübülü'l-Hüdâ, kendi dönemine kadar siyer algısındaki değişikliğin zirve noktası olmuştur. Eser, siyerin sadece kronolojik olarak ele alınması ve gazvelerden ibaret olduğu düşüncesinin değişmesini perçinlemiştir. Bu manada meğâzî alanına ilâve olarak siyerin diğer dalları şemâil, hasâis, mu'cizât, fezâil, ibâdât-muâmelât-âdâb, tıbb-ı nebevî bölümlerinin toplandığı orijinal bir eser olmuştur.

Sübülü'l-Hüdâ, konu sonlarında sunduğu tembîhât bölümleriyle "fıkhu's-sîre" anlayışının gelişmesine katkı sunmuştur. Her ne kadar rivayet ağırlıklı bir eser olsa da rivayetleri, bu tembîhât bölümleri sayesinde yorumlarla buluşturmuştur.

Sübülü'l-Hüdâ'da diğer eserlerden farklı olarak bir düzen içerisinde görülen, konu sonlarındaki sözlük bölümleri aynı şekilde eserin orijinalliğidir. Ayrıca eserin, sözlük oluşturma geleneğinin öncülüğünü yaptığı söylenebilir. *Tâcü'l-Arûs* adlı sözlüğün

[1796] İbrahim Barca, "Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 24, 2014-1, I, 1-32.
[1797] Fatımatüz Zehra Kamacı, "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı, Şemseddîn eş-Şâmî Örneği ve Makrîzî ile Mukayesesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, Meridyen Derneği 2015, I, 1, 12-74.
[1798] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Şâmî, Şemseddin", *DİA,* XXXVI, 330-331.

Sübülü'l-Hüdâ'dan kelime izahlarında yararlanması da onun Arap Dili'ne sunduğu katkıyı göstermektedir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın diğer bilimlerle münasebetinin olması, dönemin diğer âlim ve eserlerinde de görülen bir hususiyettir. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*, interdisipliner eserlerin diğer çağlara ışık tuttuğu son örneklerinden birisidir, denilebilir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın toplayıcı ve nakilci bir eser olması tenkit edilse de Hz. Peygamber'in siyasî-sosyal yaşamı hakkında neredeyse tüm rivayetleri barındırması, bir müracaat ve kaynak kitabı olmasını sağlamıştır. İsteyen ve müracaat eden, siyer alanında tasnif edilmiş ve detaylandırılmış konulara ve altlarında yer alan rivayetlere ulaşabilmektedir. Bu da siyer alanına sunulan önemli bir katkı olarak görülebilir.

Sübülü'l-Hüdâ'da rivayetler, müellifin edindiği siyer algısına göre derlenmiştir. Bununla birlikte o, rivayetleri çarpıtmadan kaynaklardaki asıllarına bağlı kalarak aktarmaktadır. Rivayetleri bütün veya iktibas yoluyla aktarması onun bir hususiyetidir.[1799] Ancak müellifin rivayet kurgusunda bulunarak asılları tahrif ettiği veya yeni rivayetler icad ettiği söylenemez. Nakillerden yararlanma bağlamında Şâmî, objektif bir müelliftir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın diğer eserlerde görülmeyen veya daha farklı bir üslupla görülen bir takım hususiyetleri, onu ayrıcalıklı kılmaktadır. Şâmî'nin kendisi de kimi konularda bu orijinalliği vurgulamaktadır.[1800] Şâmî'nin, eserde biyografiler ve benzerlerindeki oluşturduğu listelerde alfabetik sırayı gözetmesi, eserde kullanılan yeniliklerden bir başkasıdır.[1801] *Sübülü'l-Hüdâ*'da listelere ilâve olarak, biyografik bilgilerin verildiği bölümlerde belli bir düzenle büyük bir rivayet malzemesinin varlığı da eserin hususiyetlerindendir.

[1799] Şâmî, duruma göre rivayetin tamamını kaynağından olduğu gibi aktarmaktadır. Buhârî, *Sahîh*, III, 66; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 448. Kimi zaman da iktibas yaparak ilgili kısmını almaktadır. Tirmizî, *es-Sünen*, IV, 415; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, II, 5.

[1800] Örneğin elli civarında olan müellefe-i kulûbün isimlerini sıralamış, böyle toplu halde ve iyice etüt edilmiş bir vaziyette başka eserlerde bulunamayabileceğini ifade etmiştir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 401.

[1801] Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 91-124; V, 396-401.

Sübülü'l-Hüdâ'nın özelliklerinden birisi de günümüzde kaybolmuş durumdaki eserlerin rivayetlerini barındırmasıdır. Örneğin Şâmî'nin kimi ifadeleri Mûsâ b. Ukbe'nin *Meğâzî* adlı eserinin orijinal nüshasına ulaştığını göstermektedir.[1802] Aynı şekilde günümüze ulaşmayan İbn Âiz'in *Meğâzî*'sinden de orijinal nüshayı görmüş gibi nakilde bulumaktadır.[1803] Ebû'l-Hasen ed-Dahhâk'ın *Şemâil* adlı eseri de Şâmî'nin sıkça yararlandığı kayıp eserlerdendir.[1804] Eserin rivayetlerinde görülen bir özellik de Şâmî'nin ulaştığı nüshada var olup günümüzdeki nüshalarda olmayan bir takım rivayet farklılıklarıdır. Bu farklılıklar, o müelliflere ait günümüzde ulaşılamayan nakillerin varlığını göstermektedir.[1805]

[1802] Eserdeki "ووقع في نسخة من مغازي موسى بن عقبة" veya "وراجعتُ نسخةً صحيحةً من مغازي ابن عقبة" tarzındaki ifadelerin günümüzde kayıp haldeki İbn Ukbe'nin orijinal nüshasına ulaştığını göstermektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, IV, 9; VI, 155.

[1803] Eserde "ووقع في مغازي ابن عائذ" şeklindeki ifadeler onun kitaba ulaşmış olmasını düşündürmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, V, 76, 204. Ancak İbn Âiz rivayetlerini nakletmede icazetli İbn Seyyidinnas'ın *Uyûnu'l-Eser*'inden almış olması da muhtemeldir. Adil Bebek, "İbn Âiz", *DİA*, XIX, 300.

[1804] Şâmî'nin yüz elli civarında nakilde bulunduğu bu eser ve müellifi hakkında verilen kaynaktaki kırıntı bilgiden başkasına ulaşılamamaktadır. *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, IV, 149-150.

[1805] Şâmî'nin Saîd b. Mansûr'dan ve Ebû Nuaym'dan yaptığı kimi rivayetler müelliflerin günümüzdeki nüshalarında bulunamamaktadır. Bu durum Şâmî'nin bu müelliflerin başka eserlerinden yararlanmış olma ihtimalini hatıra getirmektedir. Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ*, I, 220.

SONUÇ

Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî ed-Dimeşkî'nin *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* adlı ansiklopedik siyer eseri, Memlüklerin tarih sahnesinden çekilerek Osmanlıların Mısır'a valilerini gönderdiği bir dönemde telif edilmiştir. Ancak telif geleneği bakımından Memlükler devrinin hususiyetlerini yansıtmaktadır. Şâmî'nin "ömrümün azığı" dediği bu eserini, hayatının son zamanlarında (942/1536) tamamladığı bilinmektedir. Müellifin bu nitelemesine uygun bir şekilde *Sübülü'l-Hüdâ*, hayatı hakkında çok fazla malumata ulaşılamayan müellifinin ilmen ve ismen yaşamasını sağlamıştır. Ayrıca edindiği misyon bakımından Peygamberler silsilesinin sonuncusu Hz. Muhammed'in (SAV) hayatını tüm yönleriyle sonraki nesillere taşıyan bir eser olmuştur.

Şâmî, dönemin Kahire'sinde Süyûtî gibi hocalarından edindiği ilmî birikimi, Berkûkiye ve diğer ilim meclislerinde öğrencileriyle buluşturan ilmî bir hayata sahipti. Çevresi tarafından tarihçi ve hadisçi olarak tanınmaktaydı. Bu, Ğamrî Câmii'nde siyer dersleri okutmasından ayrıca belli hadislerin rivayetinde icazetli olmasından da anlaşılmaktadır. Kendisine muhtasar bir siyer yazmasının teklif edilmesi ve müfredât bilgilerini vermeyi terk etmesinin istenilmesi, kapsayıcı ve teferruata dayalı bir siyer anlayışına malik olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca dönemin tasavvuf erbâbını tanıması ve meclislerine katılarak kendini onların hâdimi olarak nitelemesi, siyere sırf tarihçi ve hadisçi nazarıyla bakmadığını, belli konularda sûfî anlayışlara sahip olduğunu göstermektedir. Öte taraftan Şâmî'nin İslâmî ilimlerin diğer alanlarına dair eserlerinin olması, ayrıca Arap diliyle ilgili teliflerinin varlığı, ortaya koyduğu siyer külliyâtı *Sübülü'l-Hüdâ*'da kendini göstermiş, müellifin "ömrümün neticesi" betimlemesi yerini bulmuştur.

Sübülü'l-Hüdâ'nın, dönemine kadar ortaya konmuş siyer alanındaki birikimi, ileri bir noktaya taşıdığı söylenebilir. Kronolojik siyer temelli telif edilen eserlerle, zaman içerisinde bölüm haline gelen delâil, şemâil, hasâis, mu'cizât, fezâil, tıbb-ı nebevî temalı

metinleri mezc etmesi ve onlara son halini vererek tasnif edişi, onun önemli özelliklerindendir. Aynı zamanda eser, siyerin zikri geçen alanlarına ait neredeyse tüm malumatı içeren bir "bilgi hazinesi" niteliğindedir. *Sübülü'l-Hüdâ*, bu ve diğer bütün özellikleriyle sonraki dönemlere şümullü bir örnektir.

Şâmî'nin eserini, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve Zikri Fedâilihî ve A'lâmi Nübüvvetihî ve Ef'âlihî ve Ahvâlihî fi'l-Mebdei ve'l-Meâd* şeklinde uzunca isimlendirmesi, siyere geniş bir nazarla baktığını göstermektedir. Dolayısıyla eserdeki içerik seyri, sırasıyla; delâil ve irhâsât haberleri, Mekke dönemi hâdiseleri, şemâil, hicret, gazveler, seriyyeler, hey'etler, hasâis, ibâdât, muâmelât, âdâb, mu'cizât, fezâil ve biyografiler, hicret yılları hâdiseleri, tıbb-ı nebevî ve Hz. Peygamber'in vefâtı şeklindedir. Dolayısıyla eserin kronolojiyi esas aldığı görülse de, Hz. Peygamber'in kişisel ve sosyal yaşamı bağlamında siyasal ve sosyal tarihçilik birbiriyle mezcedilmiştir. Müellifin nakilciliği, hadisçilerin yöntemine yakınlığını düşündürse de, genel kurgusu ve ele aldığı konular bakımından o, bir siyer müellifidir. Şâmî'nin *Sübülü'l-Hüdâ*'da altı yüz civarında kaynaktan yararlanmış olması ve farklı disiplinlere atıflarda bulunması, karşıt görüşlere yer vermek suretiyle dengeli bir yol izlemesi, onun başka özelliklerindendir. Kapsayıcı ve toplayıcı olması, eserin tenkide açık olmasını beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in hayatına dair tarihî gerçeklik ile menkıbevî anlatımlar birbirinden tenkit süzgeciyle ayrılmalıdır.

Şâmî, dönemindeki çoğu müellifler gibi yaşadığı toplumun bir neferi gibi davranmış, hocalarının tesirleri kendisinde açıkça görülmüş, ona has algı ve anlayışları, mezhebî ve tasavvufî meyilleri mutaasıbâne olmasa da, görüş ve tercihlerinde etki etmiştir. Ancak *Sübülü'l-Hüdâ*'yı döneminden ayrıcalıklı kılan, yukarıda da değinilen bir takım özellikleri olmuştur.

Sübülü'l-Hüdâ, büyük bir mirastan yararlanılarak oluşturulmuş bir eserdir. Bu yüzden Hz. Muhammed konulu ve İslâmî ilimlere ait rivayetleri içeren tüm eserler, onun

kaynaklarıdır. Şâmî, önsözde onların listesini serdetmekte, kırk civarında siyer ve hadis âlimlerinden seçtiği müellifi öncelikli kaynakları arasında zikretmektedir. Bu nedenle Şâmî'nin etüt ettiği ve sürekli müracaatta bulunduğu başucu eserlerinin bunlar olduğu sonucuna varılabilir. Bununla birlikte eserine kaynak olan müfessirler, kıraat âlimleri, muhaddisler, şâirler, dilciler, siyer-meğâzî, tarih ve menâkıp yazarlarıyla onların şârihleri ve diğer müelliflerden müteşekkil geniş bir kaynak kitlesine sahiptir.

Eserin yöntemsel kurgusu nakilcilik ve toplayıcılık üzerine kuruludur. Bu manada rivayetler ve onunla bağlantılı anlatımlar, toplu halde sunulmakta, cummâu'l-ebvâb (ana başlıklar), ebvâb (alt başlıklar), tembîhât (mülâhazalar), ğarîbu mâ sebak (müfredât) şeklinde, mevzular sırasıyla arz edilmektedir. Eserin bu tarzdaki tasnifi, onun en önemli özelliklerinden birisidir ve onu diğer câmi eserlerden ayırmaktadır. Başlıkların isimlendirilmesinde konuyla ilgili önemli özet bilgiler bulunmakta ve içeriklerle uyum göstermektedir. Tüm anlatımlarda kronolojinin esas olduğu görülmekte, uzunca ele alınan hasâis, fezâil, mu'cizât, tıbb-ı nebevî gibi konular, nihâyetinde Hz. Peygamber'in hastalığı ve vefâtına bağlanarak, eser sonlandırılmaktadır.

Şâmî'nin yaşadığı devirde müsnid ve muhaddis gibi ünvanlarla anılması ve belli hadislerin ravisi olması, onun hadis ilmiyle sıkı münasebetini göstermektedir. Bu yüzden olmalıdır ki eserde yorum ve izahlardan çok nakillere yer verilmiştir. Ayrıca hadislerin senet ve metin yönünden tenkit edilmesi, hadis ricâline dair cerh-ta'dîl prensiplerinin işletilmesi ve klasik eserlerde rastlanılan rivayet üsluplarının onda var olması, eserin belirgin hususiyetlerindendir.

Sübülü'l-Hüdâ'daki önemli başlıklandırmalardan biri de tembîhât bölümleridir. Bu bölümlerde, rivayetlerdeki bazı hususlar maddeler halinde izah edilmektedir. İlgili kısımlarda Şâmî, farklı âlimlerin görüşlerine yer vermekte ve kendi meylettiği görüşü yine onların düşünceleri üzerinden ortaya koymaktadır. Nadiren de olsa görüş ve düşüncelerini bizzat ifade etmektedir. Eserde müfredât bölümlerinin oluşturulması onu

orijinal kılan özelliklerden birisidir. Nitekim konu sonlarındaki bu kısımlar, bir sözlük çalışması halindedir. Ancak rivayetlerin geçtiği yerlere uzak olması kullanışlı oluşunu azaltmaktadır. Bu sözlük bölümlerindeki bazı müfredâtın, Zebîdî'nin *Tâcu'l-Arûs* adlı eserine kaynaklık teşkil etmesi, bu kısımların önemini göstermektedir.

Şâmî, tarihî haberlerin sunumunda çoğunlukla sebep, gelişme ve sonuç seyrini esas almaktadır. Konuyla ilgili sayısal veriler, katılımcılar, tarihlendirmeler, güzergâh bilgileri ve coğrafî bilgilerle mevzuyu beslemektedir. Özellikle gazveler, seriyyeler, hey'etler gibi başlıklarda konu bütünlüğüyle meydana gelen sürükleyicilik, eseri cazip hale getirmektedir. *Sübülü'l-Hüdâ*'da siyasî-sosyal hayata ve hâdiselere dair tasvir ve betimlemeler, günümüzdeki imkânlarla dönemi resmetmeye ve simüle etmeye fırsat verir mahiyettedir.

Sübülü'l-Hüdâ'nın dil özelliklerinin devrinin hususiyetlerini yansıttığı, metin ve ibarelerinin ise açık ve net olduğu görülmektedir. Ayrıca rivayetçi, tasvîrî, edebî, ilmî, öğretici, kanıtlayıcı, açıklayıcı ve destansı dil üsluplarına sahip olduğu müşahade edilmektedir. İlmî üslupta, gerçekliğin akıl ve usul kıstaslarıyla ölçüldüğü görülürken, destansı üslupta ise gerçek üstülüğe kapı aralanabilmektedir. Eserde konularla ilintili şiirler de benzer dil üsluplarıyla kendine yer bulmuş, zaman içerisinde gelişen Hz. Peygamber konulu tasavvufî ve edebî bir tarza rastlanılmıştır.

Şâmî, İbn Sa'd sonrası gelişen, siyerin geniş rivayet malzemesiyle ele alındığı ve alt dallarının olduğu bir anlayışla eserini kaleme almıştır. Bu nedenle *Sübülü'l-Hüdâ* hacimli ve çok ciltli bir eser haline gelmiştir. Onda, Kâdî İyâz, İbnü'l-Cevzî, İbn Kayyım ve Süyûtî gibi muahhar devirdeki âlimlerin etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Şâmî, onlardan edindiği siyer anlayışını sistematik hale getirmiş, toplayıcılığına ilave olarak konuları tasnif etmiş, birçoğunda oluşturduğu tembîhât bölümleriyle onlara şerh ve izahlar getirmiştir. Ayrıca konu sonlarında sözlük ve müfredât bölümleri oluşturması, siyer telif anlayışına getirdiği önemli katkısıdır.

Eserin kapsamlı ve hacimli olması, araştırmacıların mesafeli davranmasına yol açmış olmalıdır. Nitekim Arap dünyasındaki belli bilimsel araştırmaların dışında esere dair sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Ayrıca Batı dünyasında da eserin rivayetçi niteliği ve daha öncesindeki kaynak eserlerden doğrudan istifade edebilmeleri gibi sebeplerden ötürü *Sübülü'l-Hüdâ* ihmale uğramış olabilir. Bununla beraber günümüzde eserin tab edilmesi, tercümelerinin yapılması ve atıflar yoluyla ilmî çalışmalarda kendine yer bulması, onun önemini göstermektedir. Ayrıca müstensihlerin ve dönemlerindeki ilim çevrelerinin esere verdiği değer, onun sonraki dönemlere ulaşmasını sağlaması bakımından zikre değerdir.

Hz. Peygamber'in hayatına dair kaleme alınan eserler, Müslümanların daima okuduğu eserler olmuş, içeriklerindeki ana tema olan Hz. Peygamber ve sahâbîler, onların severek benimsediği şahsiyetler kabul edilmiştir. Bu manada *Sübülü'l-Hüdâ*, siyer yazma geleneğinde kendine has özellikleriyle bir bütün halde Hz. Peygamber döneminin siyâsî ve sosyal yaşamına ait en ince ayrıntılarını günümüze taşımış, sürükleyici içeriğiyle Müslümanların teveccühünü celbetmiştir. Ayrıca içerik ve yöntem bakımından da bilimsel çalışmalarda kendine yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

Âdil en-Nüveyhız, *Mu'cemü'l-Müfessirîn*, Müessesetü'n-Nüveyhız es-Sekâfiyye, Beyrut 1988.

Ahatlı, Erdinç, "Hasâisü'n-Nebî", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 277-281.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle 2001.

Akdemir, Hikmet, "Klasik Tefsirlerde Yer Alan Bir İsrâiliyât Örneği", *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak-Haziran 2003, V, 70-85.

Akdoğan, Mehmet Nur, "Şiî Literatürde Hz. Ömer'in Bazı Hâdiselerdeki Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, ISSN: 1308-9633 Sayı: XII, 86-116.

Akman, Mustafa "Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, 2, 107-131.

Alevî el-Mâlikî, Muhammed, *el-İ'lâm bi-Fetâvâ Eimmeti'l-İslâm Havle Mevlidihî Aleyhissalâtü ve's-Selâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

Ali Paşa Mübârek, *el-Hıtatü't-Tevfikıyye*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1888.

Âmirî, Yahyâ b. Ebû Bekr, *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil*, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Ateş, Ali Osman, "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıbbî Boyut", *Adana 2015 İslâm & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, Adana 07-10 Ekim 2015, 372.

Avâcî, Muhammed b. Muhammed, *Merviyyâtü'l-İmâmü'z-Zührî fi'l-Meğâzî*, 2004.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.

Ayaz, Fatih Yahya, *Memlükler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Ayyâşî, Ebû Sâlim, *İktifâu'l-Eser Ba'de Zehâbi Ehli'l-Eser*, Matbaatü'n-Necâh el-Cedîde, Ribat 1996.

Aybakan, Bilal, "Muâmelât", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 318-319.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2013.

Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Azimli, Mehmet, "Siyer Yazıcılığında Malzemeyi Kullanma Problemi", *Sîret Sempozyumu I: Türkiye'de Siret Yazıcılığı*, Ankara 2012, 705-721.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz.

Balgalmış, Abdülkadir, "Âtıf Efendi", *DİA*, İstanbul 1991.

Barca, İbrahim, "Çeviri Eleştiriciliğine Uygulamalı Bir Örnek Olarak eş-Şâmî'nin Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd Adlı Eserinin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 24, 2014, 1-32.

Bebek, Adil, "İbn Âiz", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 300.

Bedrân, Abdülhamîd Muhammed, *Fennü'ş-Şi'ri fî Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd li-Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî*, Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Edebiyât Bölümü, Kahire 2005.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyn, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Bikâî, Burhânüddîn, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire tz.

Brockelmann, Carl, *GAL*, Leiden 1938, 416.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh*, Dâru't-Tavki'n-Necât, 2001.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *el-Minehu'ş-Şâfiyât bi-Şerhi Müfredâti'l-İmâm Ahmed*, Dâru Kunûz-i İşbiliyyye, Riyad 2006.

Bulut, Halil İbrahim, "Mucize", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 350-352.

Canbulat, Mehmet, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Hakikat-i Muhammediyye", 218.

Câvidân, Muhammed Alî, "Mufassal Terîn Sîre-i Peyâmber-i Ekrem", *Âyine Puzûheş*, Yıl: 1374 (1996), Nr: 32, 9-19.

Coştu, Zeynep, *Şemseddîn eş-Şâmî'nin "Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd" İsimli Eserinde Yer Alan Kadınlarla İlgili Rivayetlerin Tespit ve Tahlili*, Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çakmak, Fatih Muhammed, *Sünnî ve Şiî Kaynaklara Göre Gazve ve Seriyyelerde Hz. Ali (eş-Şâmî ve el-Meclisî Örneği)*, Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Çayır, Sümeyye, *Mehmed el-Medenî et-Trabzonî'nin el-Câmiu'l-A'zam fî Esmâi Nebiyyine'l-Muazzam Adlı Eserin İnceleme ve Tahkiki*, Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Çelebi, İlyas, "İbn Ebû Şerîf Kemâleddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 441-442.

Çift, Salih, "Memlûklar Dönemi Mısır'ında Sûfiler ve Tasavvuf Aleyhtarları" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI, Sayı 1, 243-264.

Dahlân, Ahmed b. Zeynî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye*, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Kahire, 1876.

Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahmân, *es-Sünen*, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000.

Demircan, Adnan, *Abbasilerin Sonuna Kadar İslâm Tarihi Literatürü*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2016.

Demircan, Adnan, *Nebevî Direniş Hicret*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015.

Demircan, Adnan, *Siyer*, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

Demirci, Mehmet, "Hakîkat-i Muhammediyye", *DİA*, XV, İstanbul 1997, 179-180.

Deylemî, Şîreveyh b. Şehredâr, *Müsnedü'l-Firdevs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, *el-Mücâlese ve Cevâhiru'l-İlm*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.

Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi'n-Nefîs*, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

Doris Behrens-Abouseif, "Baybars II Hankahı", *DİA*, İstanbul 1992.

Doris Behrens-Abouseif, "Berkuk Külliyesi", *DİA*, V, 512-514, İstanbul, 1992.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tz.

Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Habîbullâh, *ez-Zehebü'l-Mesbûk fi Tahkîki Rivâyâti Ğazveti Tebûk*, Metâbiu'r-Reşîd, Medine-i Münevvere tz.

Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed, *Cemâlü'l-Kurrâ ve'l-İkrâ*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Beyrut 1997.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullâh, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.

Ebû Zer el-Huşenî, *Şerhu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Hindiyye Matbaası, Mısır 1911.

Efğânî, Mevlevî Muhammed Molla Abdülkâdir, *Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbi Ebî Hanîfete'n-Nu'mân Tahkîk ve Dirâse*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 1979.

Emecen, Feridun, "Selim I", *DİA*, İstanbul 2009.

Erdoğan, Mehmet, "Siyer", Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul 2010.

Ergün, Mustafa, *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri*, PEGEM Akademi Yayınları, Ankara 2015.

Erkol, Ahmet, "Hz. Peygamber'in Mu'cizesi Meselesi ve Nübüvvetin İsbatında İnşikâk-ı Kamer (Ayın Yarılması) Hâdisesi ile İlgili Bir Değerlendirme", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 261-298.

Erşahin, Seyfettin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayıncılık, Ankara 2017.

Erşahin, Seyfettin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2005, Cilt: 18, 3, 335-358.

Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Harameyn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018.

Fayda, Mustafa, "Siyer ve Meğâzî", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, 319-324.

Fayda, Mustafa, "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları", *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereler*, İzmir 1985, 357-367.

Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rifetü ve't-Târîh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1981.

Fihristi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Mahfûza bi'l-Mektebeti'l-Hüdeyviyye el-Mısriyye, Mısır, 1890.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.

Firyâbî, Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru Hirâ, Mekke 1985.

Firyâbî, Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed, *Fedâilu'l-Kur'ân*, Mektebetür'r-Rüşd, Riyad 1989.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Fusûl fi'l-Es'ileti ve Ecvibetihâ*, ed-Dâru'l-Mısriyye'l-Lübnâniyye, Beyrut/Kahire 1991.

Görgün, Tahsin, "İbn Habîb es-Sülemî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 313.

Ğazzî, Necmüddîn b. Muhammed b. Muhammed, *el-Kevâkibü's-Sâire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşire*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Hafâcî, *İnâyetü'l-Kadî ve Kifâyetü'r-Razî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Dâru Sâdır, Beyrut 1867.

Hafâcî, Şihâbüddîn, *Nesîmü'r-Riyâd fî Şerhi Şifâi'l-Kâdî İyâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Halebî, Nûruddîn Alî b. İbrâhîm, *İnsânu'l-Uyûn fî Sîreti Emîni'l-Me'mûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

Halebî, Semîn Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk tz.

Hamevî, Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1995.

Hamîde, Abdurrahmân, *A'lâmu'l-Coğrâfiyyîn el-Arab ve Muktetafâtun min Âsârihim*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1995.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, İmaj Yayınları, Ankara 2003.

Hamûde, Tâhir Süleymân, *Celâlüddîn es-Süyûtî Asruhû ve Hayâtuhû ve Âsâruhû ve Cuhûduhû fi'd-Dersi'l-Lüğavî*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1989.

Harman, Ömer Faruk "Tübba", *DİA*, Ankara 2012, XLI, 455-456.

Hatiboğlu, İbrahim, "İsrâiliyât", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 199-202.

Hatiboğlu, İbrahim, "Müsnid", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 108.

Hâvî, Muhammed b. Mansûr, *Menhecu's-Sâlihî fî Kitâbeti's-Sîreti'n-Nebeviyye, (Basılmamış Doktora Tezi)*, İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi, Riyad 1999.

Haydarî, Kutbüddîn Muhammed b. Muhammed, *el-Lafzu'l-Mükerrem bi Hasâisi'n-Nebî*, Medine 1996.

Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ, *el-Emâkin*, Dâru'l-Yemâme, Beyrut 1994.

Heykel, Hüseyin, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.

Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Matbaatü's-Saâde, Bombay 1906.

Hıdır, Özcan, "İlk Vahyin Gelişi Hadisi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dinî-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Marife*, 2004, Sayı 2, 27-37.

Himyerî, Muhammed b. Ömer el-Hadramî, *Hadâiku'l-Envâr ve Metâliu'l-Esrâr fî Sîreti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1998.

Hittî, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011.

Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi –İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Isâmî, Abdülmelik b. Hüseyin *Semtu'n-Nücûmi'l-Avâlî fî Enbâi'l-Evâili ve't-Tevâlî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Abdilberr, Yûsuf, *ed-Dürer fi'htisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1982.

İbn Abdilberr, Yûsuf, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîr-i Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

İbn Cemâa, İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed, *el-Muhtasaru'l-Kebîr fî Sîreti'r-Resûl*, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1993.

İbn Dıhye el-Kelbî, Ömer b. el-Hasen, *el-Âyâtü'l-Beyyinât fî Zikri mâ fî A'dâi Resûlillâhi mine'l-Mu'cizât*, Mektebetü'l-İmrîn, Şarika 2000.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü Nizâr Mustafâ, Riyad 1998.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1988.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed, *Müsned*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *el-Ehâdîsü'l-Aşere*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2003.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1959.

İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Dîvânu'l-Mübtede ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berber*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

İbn Hazm, Alî b. Ahmed, *Cevâmiu's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîre*, Mektebetü Mustafa el-Bâyî, Mısır 1955.

İbn Huzeyme, *Sahîh,* el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut tz.

İbn İshâk, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

İbn İyâs, Ebû'l-Berekât Zeynüddîn, *Bedâiu'z-Zühûr fî Vekâi'i'd-Duhûr*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1975.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekr, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1988.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Alî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1993.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Alî, *Muhtasaru Târîh-i Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1984.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbn Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed el-Ya'murî, *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1993.

İbn Tolûn, Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dımaşkî es-Sâlihî, *el-Kalâidü'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye*, Matbûât Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1980.

İbn Tolûn, Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dımaşkî es-Sâlihî, *Mükâfehetü'l-Hillân fî Havâdisi'z-Zemân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Tolûn, Şemsüddîn Muhammed b. Alî ed-Dimeşkî es-Sâlihî, *Mürşidü'l-Muhtâr ilâ Hasâisi'l-Muhtâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

İbnü'l-Arabî, Ebû Saîd, *Mu'cem*, Dâru İbn Cevzî, Riyâd 1997.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân, *el-Vefâ bi-Ahvâli'l-Mustafâ*, el-Müessesetü's-Saîdiyye, Riyad 1976.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasen b. Alî, *Üsdü'l-Ğâbe*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed, *el-Murassa fi'l-Âbâi ve'l-Ümmehâti ve'l-Benîne ve'l-Benâti ve'l-Ezvâi ve'z-Zevât*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1991.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, Dârul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbnü'l-İmâd, Şihâbüddîn Ebi'l-Felâh Abdi'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed el-Akerî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *el-Evsat fi's-Süneni ve'l-İcmâi ve'l-İhtilâf*, Dâru Taybe, Riyâd, 1985.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru'l-Meâsir, Medine-i Münevvere 2002.

Kâdî İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.

Kallek, Cengiz-Özel, Ahmet, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 212-215.

Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, 541-542.

Kallek, Cengiz, "İbn Kâdî Aclûn, Takiyyüddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 100.

Kallek, Cengiz "Mil", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 54-55.

Kamacı, Fatımatüz Zehra, "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı, Şemseddîn eş-Şâmî Örneği ve Makrîzî ile Mukayesesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Meridyen Derneği 2015*, I, 1, 12-74.

Kandemir, M. Yaşar, "Şemâil", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 497-500.

Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, Kahire tz.

Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1941.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz.

Kettânî, Abdülhayy b. Abdilkebîr, *Fehresü'l-Fehâris ve'l-Esbât ve Mu'cemu'l-Meâcim ve'l-Meşyehati ve'l-Müselselât*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kettânî, Abdülhayy b. Abdilkebîr, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkam, Beyrut tz.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstatrafe*, Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kahire tz.

Koçak, Muhsin, "Münâvî Yahyâ b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 575-576.

Köse, Feyza Betül "İbn Haldûn'un Siyer Anlatımı –el-İber Özelinde-", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 37*, (Aralık 2017), 123-145.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekr, *et-Tezkire bi-Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 2004.

Kurtulmuş, Numan, *Yeni Âmentü Şerhi Büyük İlmihâl*, Fatih Matbaası, İstanbul 1968.

Kutlu, Sönmez, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, Çorum 2007.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Şâmî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 331.

Mahmudov, Elşad, Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları, *İSAM Yayınları*, İstanbul 2010.

Makrîzî, Takiyyüddîn Ahmed b. Alî, *İmtâu'l-Esmâ' bi-mâ li'n-Nebiyyi mine'l-Ahvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr*, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

Mâverdî, Alî b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

el-Medînî, Muhammed b. Ömer el-Isfahânî, *el-Mecmûu'l-Muğîs fî Ğarîbeyi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1988.

Meşşât, Hasen b. Muhammed, *İnâratü'd-Dücâ fî Meğâzî Hayri'l-Verâ*, Dâru'l-Minhâc, Cidde 2005.

Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fadlullâh, *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Hâdiye Aşer*, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut, 2002.

Müneccid, Salâhuddîn, *Mu'cem mâ Ullife an Resûlillâh*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut 1982.

Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz.

Müstağfirî, *Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, 2008.

Neccâr, Muhammed et-Tayyib, *el-Kavlü'l-Mübîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut tz.

Nesâî, Abdurrahmân b. Şuayb, *es-Sünen*, el-Matbûâtü'l-İslâmiyye, Halep 1986.

Öz, Şaban, *Farklı Siyeri Okumak*, Araştırma Yayınları, Ankara 2015.

Öz, Şaban, *Hz. Peygamber'in Sîretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihî Değeri*, Neva Yayınları, İstanbul 2016.

Öz, Şaban, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri, (Basılmamış Doktora Tezi)*, AÜİF Kütüphanesi no: 29792, Ankara 2006.

Özaydın, Abdülkerim, "Diyarbekrî", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 472-473.

Özdemir, Mehmet, "İbn Dihye el-Kelbî", *DİA*, İstanbul 1999.

Özdemir, Mehmet, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum Tebliğ ve Müzâkereleri 13-15/Nisan 2007-KONYA)*, Fecir Yayınları, Konya 2007, 107-135.

Özdemir, Mehmet, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, 2007, 4/3, 129-162.

Özdemir, Serdar, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2001.

Özek, Ali, "İbn Ebû Şerîf Burhâneddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 440-441.

Özervarlı, M. Sait, "Hârikulâde", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 447.

Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*, Klasik Yayınları, İstanbul 2012.

Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-198.

Özkavukçu, Şaban, *Siyer Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

Öztürk, Levent, *İlk Hicret Habeşistan*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.

Peygamber Külliyatı, (Komisyon), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2011.

Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.

Râzî, Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's-Sıhâh*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.

Sakkâr, Sâmî, "İbn Fehd, İzzeddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 485-486.

Sa'lebî, Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, el-Meclisü'l-İlmî, Hindistan 1982.

San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm, *et-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara 2014.

Savut, Harun, *Memlük Müfessirleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2016.

Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Dav'ul-Lâmi li-Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Kavlu'l-Bedî fi's-Salâti ale'l-Habîbi'ş-Şefî'*, Dâru'r-Reyyân, 2002.

Seffârînî, *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, Müessesetü Kurtuba, Kahire 1993.

Seffârînî, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Sâlim, *Keşfü'l-Lisâm fî Şerhi Umdeti'l-Ahkâm*, Vizâratü'l-Evkâf, Kuveyt 2007.

Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Semhûdî, Nûruddîn Alî b. Abdullâh, *Hulâsatu'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, tz.

Sevvâs, Yâsîn Muhammed, *Fehresü'l-Mahtûtâti'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Matbûât Mecmai'l-Lüğati'l-Arabiyye, Dımaşk 1986.

Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Hayır Bey", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 49-50.

Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 563-569.

Sezgin, Fuad, *Tarîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Muhammed b. Suûd Üniv. Yayınları, Riyad 1991.

Sinanoğlu, Mustafa, "İbâdet", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233-235.

Süheylî, Abdurrahmân b. Abdullâh, *er-Ravdu'l-Unuf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1991.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Bülbülü'r-Ravda*, Mektebetü'l-Ancilo, Kahire 1981.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Menâhilü's-Safâ*, Dâru'l-Cinân, Ammân, 1988.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *ed-Dürru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Hüsnü'l-Muhâdara*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Nazmu'l-İkyân*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut tz.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Tenâsuku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Suver*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ (el-Âyâtü'l-Azîmeti'l-Bâhire)*, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi Ziya Gökalp Yazma Eserler Koleksiyonu, 21Hk281.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Ecvibetün an Es'ileti Muhamme b. Yûsuf b. Alî ed-Dimeşkî es-Sâlihî*, Paris Bibliothéque Nationale de France, 1v-53r.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *el-Fadlu'l-Mübîn fi's-Sabri İnde Fakdi'l-Benâti ve'l-Benîn*, Dâru'l-Emvâc, Amman 2012.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Kitâbü'l-Âyâti'l-Beyyinât fî Kıssati'l-İsrâi bi-Seyyidi Ehli'l-Ardi ve's-Semâvât*, Balıkesir İl Halk Ktp., nr. 981.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Kitâbu Ezvâci'n-Nebî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut/Dımaşk 2012.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Matlau'n-Nûr fî Fadli't-Tûr ve Kam'i'l-Mu'tedi'l-Kefûr*, Manisa İl Halk Ktp., nr. 1218.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *en-Nüketü'l-Mühimmât fî Cevâbi's-Suâli ani'z-Zevcâti ve'l-Benîne ve'l-Benât*, Manisa İl Halk Ktp. nr. 1218.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Risâletün fi'z-Zevcâti'ş-Şerîfâti ve'l-Benîn ve'l-Benât*, Balıkesir İl Halk Ktp., nr. 62.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 34Atf1752-1755.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ*, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34Fe1461-1464.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1997/2006.

Şâmî, Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ*, Urduca'ya Trc. Zülfikâr Alî Sâkî, Zaviye Neşriyat, Lahor 2012.

Şa'rânî, Abdülvehhâb, *et-Tabakâtu's-Suğrâ*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2005.

Şenel, Abdülkadir, "Kastallânî Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 583-584.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Yayınları, İstanbul 1998.

Şulul, Kasım, *Hicrî Takvim ve Siyer Kronolojisi Etütleri/Makaleler*, Siyer Yayınları, İstanbul 2012.

Şulul, Kasım, *Siyer-i Nebî*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire tz.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'r-Rüsul ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, Beyrut 1967.

Taberî, Muhibbüddîn Ahmed b. Abdullâh, *Hulâsatu Siyer-i Seyyidi'l-Beşer*, Mektebetu Nizâr el-Mustafâ, Mekke 1997.

Tahtâvî, Rifâa, *Nihâyetü'l-Îcâz fî Sîreti Sâkini'l-Hicâz*, Dâru'z-Zehâir, Kahire 1998.

Tavîl, Mâcid b. Abdurrahmân b. Abdullâh, *el-Mesâilü'l-Akadiyye fî Kitâbi Sübüli'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2016.

Tayşi, Mehmet Serhan, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *DİA*, İstanbul 1995.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Berkuk", *DİA*, İstanbul 1992, 511-512.

Temel, Ali Rıza, "Dâvûdî Muhammed b. Ali", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 51-52.

Tîbî, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Riyâd 1997.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *es-Sünen*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tz.

Tomar, Cengiz, "Sehâvî Şemseddin", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 313-316.

Uzun, Mustafa, "Hilye", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 44-47.

Ünal, İsmail Hakkı, "Tıbb-ı Nebevî'nin Kaynağı", *Adana 2015 İslâm & Tıp Tıbb-ı Nebevî Kongresi Bildirileri*, 19-35.

Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Dâru'l-Islâh, Demmâm 1992.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzî*, Dâru'l-A'lemî, Beyrut 1989.

W. Raven, "Sîra", *The Encyclopedia of Islam*, Leiden 1997, IX, 663.

Yahyâ b. el-Hüseyn, *Tertîbü'l-Emâlî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 115-117.

Yiğit, İsmail, "Kalavun", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 227-228.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 90-97.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye tz.

Zeccâc, İbrâhîm b. es-Seriyy, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *er-Ravdu'l-Unufi'l-Bâsim*, Dâru'l-Beşşâr, Şâm 2005.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Kitâbu'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'-Miyâh*, Dâru'l-Fazîle, Kâhire 1999.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1991.

Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Lüğati'l-Arabiyye*, Müessesetü Hindâvî, Kahire 2012.

Ziriklî, Hayru'd-Dîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcimi li-Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müsta'ribîne ve'l-Müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

Zübeyrî, Ebû Abdullâh Mus'ab b. Abdullâh, *Nesebu Kureyş*, Dâru'l-Meârif, Kahire tz.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'z-Zürkânî ale'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.

EK: SÜBÜLÜ'L-HÜDÂ'NIN KAYNAKLARI TABLOSU

Ekte sunulan tabloda Şâmî'nin genellikle kaynaklarından müellif ismiyle yararlanmasından ve eser adını çoğunlukla vermemesinden ötürü müellefât isimleri zikredilmemiştir. Yazarların müellefâtına tezin kaynakları bölümünde değinilmektedir. Ayrıca klasik dönem müelliflerinin tek branşta eser telif etmemesinden ötürü kaynak türü, müellifin en tanındığı branşa göre tayin edilmiş, atıf konuları ise yoğunlukla yararlandığı mevzulara göre belirlenmiştir. Atıf sayıları da yaklaşık olarak verilmiştir. Aşağıdaki tablo *Sübülü'l-Hüdâ*'ya kaynaklık teşkil eden 394 adet müellifi içermektedir.

TÜRÜ	MÜELLİF ADI	ATIF KONULARI	SAYISI
Tefsîr	İbn Ebû Hâtim	Tefsîr, Mekke Devri Olayları	200+
Tefsîr	İbn Cerîr et-Taberî	Tefsîr, Tarih (Siyer)	150+
Tefsîr	İbn Atiyye	Tefsîr, Siyer	20
Tefsîr	Zemahşerî	Tefsîr vd.	30
Tefsîr	Fahreddîn er-Râzî	Tefsîr, Siyer, Mi'râc vd.	50+
Tefsîr	Kurtubî	Tefsîr, Siyer, Mu'cizât, Hasâis, Fezâil	100+
Tefsîr	İbn Kesîr	Tefsîr, Siyer vd.	110+
Tefsîr	Süyûtî	Tefsîr, Esmâ vd.	150+
Tefsîr	Abdürrezzâk es-San'ânî	Tefsîr	4
Tefsîr	Firyâbî	Tefsîr, Siyer, Mu'cizât	18
Tefsîr	Zeccâc	Tefsîr vd.	13
Tefsîr	İbnü'l-Münzir	Tefsîr, Meğâzî vd.	200
Tefsîr	Ebû'ş-Şeyh el-İsfahânî	Tefsîr, Hasâis, Âdâb, Muâmelât, Mu'cizât	200
Tefsîr	Ebû'l-Leys Semerkandî	Tefsîr	10
Tefsîr	İbn Merdûye	Tefsîr, Siyer-Meğâzî, Şemâil, Hasâis, Mi'râc	200
Tefsîr	Ebû İshâk es-Sa'lebî	Tefsîr, Ahbâr	15
Tefsîr	Vâhidî	Tefsîr, Esbâb-ı Nüzûl	15
Tefsîr	el-Kirmânî	Tefsîr	20
Tefsîr	Beğavî	Tefsîr	50
Tefsîr	İbn Berrecân	Tefsîr	2
Tefsîr	Ebû Hafs en-Nesefî	Tefsîr, Esmâ, Mi'râc	10+
Tefsîr	Ebû'l-Hasen es-Sehâvî	Tefsîr	2
Tefsîr	İzz b. Abdüsselâm	Tefsîr, Esmâ, Mu'cizât vd.	30+
Tefsîr	Ebû Hayyân Endelüsî	Tefsîr	10
Tefsîr	Semîn el-Halebî	Tefsîr, Mi'râc	10
Tefsîr	Celâleddîn el-Mahallî	Tefsîr, Melekler	2
Tefsîr	İbn Âdil	Tefsîr, Mi'râc	2

Tefsîr	Ebû Abdurrahmân Sülemî	Tefsîr Rivayetleri	10
Tefsîr	Ebû'l-Âliye	Tefsîr Rivayetleri	20
Tefsîr	Saîd b. Cübeyr	Tefsîr Rivayetleri	60
Tefsîr	İbrâhîm en-Nehaî	Tefsîr Rivayetleri	7
Tefsîr	Mücâhid	Tefsîr Rivayetleri	120+
Tefsîr	İkrime	Tefsîr Rivayetleri	100+
Tefsîr	el-Hasenü'l-Basrî	Tefsîr Rivayetleri	50+
Tefsîr	Vehb b. Münebbih	Tefsîr Rivayetleri	35
Tefsîr	Katâde	Tefsîr Rivayetleri	160+
Tefsîr	İbn Muhaysın	Tefsîr Rivayetleri	5
Tefsîr	Süddî	Tefsîr Rivayetleri	40
Tefsîr	İbnü's-Sâib	Tefsîr Rivayetleri	20+
Tefsîr	İbn Cüreyc	Tefsîr Rivayetleri	30+
Tefsîr	Mukâtil	Tefsîr Rivayetleri	18
Tefsîr	Yahyâ b. Sellâm	Tefsîr Rivayetleri	10
Tefsîr	Ma'mer b. el-Müsennâ	Tefsîr Rivayetleri	30+
Tefsîr	İbn Maîn	Tefsîr Rivayetleri	26
Tefsîr, Kıraat	Ebû Amr b. el-Alâ	Kıraat ve Müfredât	10+
Tefsîr, Kıraat	Hamza	Kıraat	4
Tefsîr, Kıraat	Kisâî	Kıraat	10
Tefsîr, Kıraat	Verş	Kıraat	1
Tefsîr, Kıraat	Sûsî	Kıraat	1
Tefsîr, Kıraat	Burhânüddîn el-Ca'berî	Kıraat	1
Tefsîr, Kıraat	İbnü'l-Bârizî	Kıraat vd.	4
Tefsîr, Kıraat	Ebû'l-Hayr İbnü'l-Cezerî	Ahbâr	2
Tefsîr, Kıraat	Burhânüddîn el-Bikâî	Ahbâr	4
Hadis	Mâlik	Hadis Rivayetleri ve Fıkhî Görüşler	250+
Hadis	Tayâlisî	Hadis Rivayetleri	120
Hadis	Abdürrezzâk	Hadis Rivayetleri	130
Hadis	Humeydî	Hadis Rivayetleri	50
Hadis	Saîd b. Mansûr	Hadis Rivayetleri	70
Hadis	Müsedded	Âdâb, Hasâis, İbâdet, Muâmelât, Mu'cizât	110
Hadis	Ebû Bekr b. Ebû Şeybe	Hadis Rivayetleri	350
Hadis	Ahmed b. Hanbel	Hadis Rivayetleri	1500+
Hadis	Abd b. Humeyd	Hadis Rivayetleri	200+
Hadis	Dârimî	Hadis Rivayetleri	50
Hadis	Buhârî	Hadis Rivayetleri	1000+
Hadis	Müslim	Hadis Rivayetleri	1000+
Hadis	İbn Mâce	Hadis Rivayetleri	1000
Hadis	Ebû Dâvûd	Hadis Rivayetleri	1500

Hadis	Tirmizî	Hadis Rivayetleri	1000+
Hadis	Bezzâr	Hadis Rivayetleri	560
Hadis	Nesâî	Hadis Rivayetleri	1000
Hadis	Ebû Ya'lâ	Hadis Rivayetleri	600
Hadis	İbn Huzeyme	Hadis Rivayetleri	80
Hadis	İbn Hibbân	Hadis Rivayetleri	450
Hadis	Taberânî	Hadis Rivayetleri	1000+
Hadis	Dârekutnî	Hadis Rivayetleri	500
Hadis	Şa'bî	Hadis Rivayetleri, Rey (Görüş)	100
Hadis	İbn Sîrîn	Hadis Rivayetleri, Rey	40
Hadis	Hammâd b. Seleme	Delâil, Mu'cizât	10+
Hadis	İbn Ebû'z-Zinâd	Siyer, Fezâil	4
Hadis	Kâsım b. Sellâm	Hadis Rivayetleri, Rey	20
Hadis	Alî b. el-Medînî	Ravi ve Ricâl Bilgisi vd.	6
Hadis	İshâk b. Râhûye	Hadis Rivayetleri	30
Hadis	İbn Ebû Ömer el-Adenî	Hadis Rivayetleri	35
Hadis	Ahmed b. Menî'	Âdâb, Hasâis, İbâdet, Muâmelât, Fezâil vd.	80
Hadis	Hasen b. Arefe	Siyer, Hasâis	10
Hadis	Zühlî	Hadis Rivayetleri	9
Hadis	İbnü'l-Furât	Rivayetteki Ziyâde Lâfızlar	2
Hadis	Ebû İshâk el-Cüzcânî	Delâil	2
Hadis	Ebû Zür'a er-Râzî	Şemâil, Siyer vd.	9
Hadis	Bakî' b. Mahled	Hadis Rivayetleri	14
Hadis	Hâris b. Ebû Üsâme	Şemâil, Hasâis, İbâdet, Muâmelât	90+
Hadis	Ebû İshâk el-Harbî	Hadis Rivayetleri	20
Hadis	İbn Ebû Âsım	Hadis Rivayetleri	50+
Hadis	Kâsım b. Sâbit ve Babası	Hasâis vd.	30
Hadis	Hasen b. Süfyân	Hasâis, Mu'cizât, Fezâil	15
Hadis	er-Rûyânî	Siyer, Hasâis, Fezâil	20
Hadis	Ebû'l-Abbâs es-Serrâc	Hadis Rivayetleri	5
Hadis	Ebû'l-Kâsım el-Beğavî	Hasâis, Mu'cizât, Fezâil vd.	50
Hadis	Ebû Arûbe	Hadîs Usûlü	4
Hadis	Ukaylî	Fezâil, Ricâl vd.	35
Hadis	Harâitî	Delâil, Hasâis, Âdâb, Fezâil	50
Hadis	Mehâmilî	Hadis Rivayetleri	10
Hadis	Kâsım b. Esbağ	Hasâis, Mu'cizât	6
Hadis	Ebû Saîd b. el-Arabî	Hasâis	30
Hadis	Ebû Ömer ez-Zâhid	Hadis Rivayetleri	5
Hadis	Ebû Sehl el-Kattân	Delâil, Mu'cizât	3
Hadis	İbn Kâni'	Fezâil, Hasâis, Biyografiler	40

Hadis	İbnü’s-Seken	Hasâis, Mu’cizât, Fezâil vd.	30
Hadis	Âcurrî	Hadis Rivayetleri	5
Hadis	İbnü’s-Sünnî	Hasâis, Tıbb-ı Nebevî	70
Hadis	İbn Adî	Hasâis, İbâdet, Muâmelât, Mu’cizât, Fezâil	180
Hadis	Ebû’ş-Şeyh el-Isfahânî	Hasâis, Âdâb, Muâmelât, Mu’cizât	200
Hadis	İsmâîlî	Şemâil, Hasâis vd.	50
Hadis	İbn Mukrî	Hadis Rivayetleri	3
Hadis	Ebû Hafs b. Şâhîn	Hadis Rivayetleri, Hadis Usûlü	40
Hadis	Hattâbî	Hadis Şerhleri, Müfredât	90
Hadis	Küşmeyhenî	Ziyade Lafızlar	2
Hadis	Ebû Tâhir el-Muhallis	Hadis Rivayetleri	8
Hadis	İbn Mende	Biyografiler vd.	90
Hadis	Hâkimu’l-Kebîr ve Hâkim	Hadis Rivayetleri	900+
Hadis	Dâvûdî	Hadis Şerhleri	20+
Hadis	İbn Merdûye	Mi’râc, Siyer, Meğâzî, Şemâil, Hasâis vd.	200+
Hadis	Temmâm	Hadis Rivayetleri	20
Hadis	Lâlekâî	Mevâiz	5
Hadis	Berkânî	Hasâis vd.	20
Hadis	Ebû Nuaym	Şemâil, Hasâis, Mu’cizât	900
Hadis	Müstağfirî	Biyografiler vd.	6
Hadis	Ebû Zer el-Herevî	Hasâis vd.	20
Hadis	Ebû Osmân es-Sâbûnî	Hadis Usûlü	3
Hadis	Beyhakî	Delâil, Hasâis, Şemâil, İbâdet, Muâmelât vd.	1700
Hadis	İbn Abdilberr	Siyer, Meğâzî, Fezâil, Biyografiler	200
Hadis	Hatîb el-Bağdâdî	Hasâis, Mu’cizât, Fezâil vd.	120
Hadis	İbn Mâkûlâ	Ğarîb ve Muhtelifü’l-Hadîs	5
Hadis	Deylemî ve Oğlu	Mu’cizât, Hasâis, Fezâil vd.	100
Hadis	Ebû Sa’d en-Nîsâbûrî	Hadis Rivayetleri	20
Hadis	Ebû Saîd en-Nakkâş	Hadis Rivayet ve tenkidi	3
Hadis	İbn Tâhir el-Makdisî	Biyografiler	1
Hadis	Ebû’l-Kâsım et-Teymî	Mevâiz	10
Hadis	Kâdî İyâz	Esmâ, Hadis Şerhleri, Biyografiler, Kelâm	270
Hadis	Ebû’l-Hasan ed-Dahhâk	Şemâil, Hasâis vd.	150
Hadis	es-Sem’ânî	Rivayet, Biyografiler	3
Hadis	İbn Kurkûl	Ğarîbu’l-Hadîs	20
Hadis	Ebû Tâhir es-Silefî	Mu’cizât, Fezâil vd.	9
Hadis	Ebû Mûsâ el-Medînî	Hadis Rivayetleri, Fezâil	20
Hadis	Hâzimî	Coğrafî Bilgiler vd.	10
Hadis	Abdülganî el-Makdisî	Hadis Şerhleri, Siyer	8
Hadis	Ebû’l-Hasen el-Makdisî	Fezâil	1

Hadis	İbnü't-Tîn	Kelâmî ve Fıkhî Yorumlar	20
Hadis	Ebû'l-Hasen el-Kattân	Hadis Rivayetleri ve Tenkidi	5
Hadis	İbn Dıhye el-Kelbî	Esmâ, Şemâil, Mi'râc vd.	100
Hadis	Ziyâeddîn el-Makdisî	Hadis Şerhleri	18
Hadis	İbnü's-Salâh	Hadis Usûlü ve Tenkidi	15
Hadis	Münzirî	Hadis Şerhleri ve Tenkidi	15
Hadis	Ebû'l-Abbâs el-Kurtubî	Hadis Şerhleri	8
Hadis	Nevevî	Müfredât, Siyer, Mu'cizât, Mi'râc, Ezkâr	275
Hadis	İbn Dakîku'l-Îyd	Hadis Şerhleri	10
Hadis	Dimyâtî	Hadis Şerhleri ve Tenkidi	40
Hadis	Kutbuddîn el-Halebî	Siyer, Meğâzî, Fezâil vd.	50
Hadis	Mizzî	Hadis Şerhleri ve Tenkîdi	5
Hadis	Tîbî	Hadis Şerhleri, Vahyin Mahiyeti, Mi'râc	50
Hadis	Zehebî	Hadis Rivayetleri, Şerhleri ve Tenkîdi	100
Hadis	Salâhuddîn el-Alâî	Hadis Tenkidi	9
Hadis	Zeylaî	Hadis Tahrîci	1
Hadis	Zerkeşî	Mevlid, Şemâil, Hasâis, Fezâil vd.	40
Hadis	İbn Receb	Hadis Şerhleri	6
Hadis	İbnü'l-Mülakkın	Hadis Şerhleri	10
Hadis	Ebû'l-Fazl el-Irakî	Hadis Şerhleri ve Tenkidi	60
Hadis	Heysemî	Hadis Rivayet, Usûl ve Tenkidi	40
Hadis	İbnü'l-İmâd	Siyer	4
Hadis	Demîrî	Hadis Şerhleri	4
Hadis	İbnü'l-Irâkî	Hadis Rivayetleri vd.	7
Hadis	Übbî	Hadis Şerhleri	4
Hadis	Birmâvî	Hadis Lâfızları	4
Hadis	İbn Hacer	Hadis Şerhleri ve Tenkidi vd.	700
Hadis	Aynî	Hadis Şerhleri	3
Hadis	Ebû'l-Hayr es-Sehâvî	Hadis Tenkidi	30
Hadis	Süyûtî	Hadis ve Tarih Rivayetleri vd.	50
Arap Dili	Accâc	Arap Şiiri	1
Arap Dili	Zü'r-Rumme	Arap Şiiri	1
Arap Dili	Halîl b. Ahmed	Müfredât	18
Arap Dili	Mufaddal ed-Dabbî	Meseller	2
Arap Dili	Sîbeveyh	Müfredât, Gramer	10+
Arap Dili	Ebû'l-Hasen el-Ahfeş	Müfredât	7
Arap Dili	Ebû Zeyd	Müfredât	10
Arap Dili	Asmaî	Müfredât, Gramer	27
Arap Dili	İbnü'l-Arabî	Müfredât	20
Arap Dili	İbnü's-Sikkît	Müfredât	12

Arap Dili	Ebû Hâtim es-Sicistânî	Müfredât	4
Arap Dili	Ebû Hanîfe ed-Dîneverî	Müfredât	9
Arap Dili	Müberred	Müfredât vd.	16
Arap Dili	Sa'leb	Esmâ, Müfredât vd.	16
Arap Dili	İbnü'l-Mu'tezz	Arap Şiiri	1
Arap Dili	Zeccâc	Müfredât	10
Arap Dili	İbnü's-Serrâc	Müfredât	2
Arap Dili	İbn Düreyd	Müfredât, Biyografiler	30
Arap Dili	İbnü'l-Enbârî	Hz. Peygamber'in Dedeleri, Müfredât	20
Arap Dili	Zeccâcî	Müfredât, Gramer	15
Arap Dili	Nehhâs	Müfredât, Rivayetler	20
Arap Dili	Ebû Ömer ez-Zâhid	Müfredât	6
Arap Dili	İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî	Müfredât, Arûz	3
Arap Dili	Ebû Alî el-Kâlî	Müfredât	3
Arap Dili	İbnü'l-Kûtiyye	Müfredât	3
Arap Dili	İbn Hâleveyh	Müfredât	6
Arap Dili	Ezherî	Müfredât	20
Arap Dili	Hasen b. Ahmed Mühellebî	Müfredât	1
Arap Dili	Ebû Alî el-Hâtimî	Arap Şiiri	3
Arap Dili	Râğıb el-İsfahânî	Müfredât	16
Arap Dili	Ebû'l-Feth İbnü'l-Cinnî	Arap Şiiri, Müfredât	7
Arap Dili	İbn Fâris	Müfredât, Esmâ, Siyer	30
Arap Dili	Cevherî	Müfredât	60
Arap Dili	Ahmed el-Herevî	Müfredât	10
Arap Dili	el-Vezîru'l-Mağribî	Müfredât, Arap Şiiri	2
Arap Dili	es-Seâlibî	Müfredât, Meseller	12
Arap Dili	Ebû'l-Alâ el-Maarrî	Arap Şiiri	1
Arap Dili	İbn Reşîk	Müfredât	1
Arap Dili	İbn Sîde	Müfredât	7
Arap Dili	Ahmed el-Meydânî	Müfredât	1
Arap Dili	el-Batalyevsî	Müfredât	2
Arap Dili	Cevâlîkî	Müfredât	10+
Arap Dili	İbn Zafer	Hz. Peygamber'e Medih	10
Arap Dili	Mutarrizî	Müfredât	3
Arap Dili	Ebû Amr İbnü'l-Hâcib	Müfredât, Gramer	6
Arap Dili	es-Sağânî	Müfredât vd.	6
Arap Dili	İbn Mâlik	Gramer	10
Arap Dili	Şeref el-Bûsîrî	Hz. Peygamber'e Övgü Şiirleri	10
Arap Dili	Salâhuddîn es-Safedî	Arap Şiiri	3
Arap Dili	Feyyûmî	Müfredât	16

Arap Dili	İbn Câbir	Hz. Peygamber'e Övgü Şiirleri	6
Arap Dili	Burhânuddîn el-Kîrâtî	Arap Şiiri	1
Arap Dili	Fîrûzâbâdî	Müfredât	60
Arap Dili	Demâmînî	Müfredât, Gramer	6
Arap Dili	Abdullâh el-Mercânî	Müfredât	4
Arap Dili	İbn Hatîbu'd-Dehşe	Müfredât	25
İslâm Tarihi	Urve b. Zübeyr	Siyer, Meğâzî	240
İslâm Tarihi	Zührî	Siyer, Meğâzî	340
İslâm Tarihi	Ebû'l-Esved Yetîmu Urve	Siyer, Meğâzî vd.	20+
İslâm Tarihi	Mûsâ b. Ukbe	Siyer, Meğâzî vd.	230
İslâm Tarihi	Süleymân b. Tarhân	Siyer, Meğâzî	10
İslâm Tarihi	İbn İshâk	Siyer, Meğâzî vd.	1000
İslâm Tarihi	Yahyâ b. Saîd el-Kattân	Siyer, Meğâzî vd.	20
İslâm Tarihi	İbnü'l-Kelbî	Siyer, Meğâzî, Biyografiler	60
İslâm Tarihi	Vakıdî	Siyer, Meğâzî vd.	220
İslâm Tarihi	İbn Hişâm	Siyer, Meğâzî vd.	160
İslâm Tarihi	Medâinî	Siyer, Meğâzî, Hadis Usûlü vd.	10
İslâm Tarihi	İbn Âiz	Siyer, Meğâzî vd.	60
İslâm Tarihi	Zübeyrî	Biyografiler, Ensâb	7
İslâm Tarihi	Vesîme b. Mûsâ	Biyografiler	6
İslâm Tarihi	İbn Habîb	Ensâb	12
İslâm Tarihi	İbnü'l-Berkî	Siyer	4
İslâm Tarihi	Ebû'l-Velîd el-Ezrakî	Mekke Tarihi vd.	40
İslâm Tarihi	Zübeyr b. Bekkâr	Siyer, Tarih, Ensâb	70+
İslâm Tarihi	İbn Abdülhakem	Tarih vd.	10
İslâm Tarihi	İbn Kuteybe	Tarih vd.	40+
İslâm Tarihi	Ya'kûb b. Süfyân	Tarih vd.	40
İslâm Tarihi	Muhammed el-Fâkihî	Mekke Faziletleri	20
İslâm Tarihi	İbn Ebû Hayseme	Şemâil, Hasâis, Siyer, Meğâzî, Âdâb vd.	130
İslâm Tarihi	Belâzürî	Siyer, Meğâzî	200
İslâm Tarihi	Ya'kûbî	Coğrafî Bilgi	1
İslâm Tarihi	Ebû'l-Kâsım Hurdazbih	Coğrafî Bilgi	1
İslâm Tarihi	Mufaddal el-Cenedî	Mekke ve Medîne Faziletleri	13
İslâm Tarihi	Bâverdî	Biyografiler	6
İslâm Tarihi	Ebû'd-Dahdâh et-Temîmî	Fezâil	1
İslâm Tarihi	Mes'ûdî	Tarih	15
İslâm Tarihi	Ebû'l-Ferece el-Ümevî	Siyer, Meğâzî	5
İslâm Tarihi	Ebû Sa'd en-Nîsâbûrî	Siyer, Meğâzî, Hasâis vd.	30+
İslâm Tarihi	Ebû'l-Meâlî el-Makdisî	Beytü'l-Makdis'in Faziletleri	3
İslâm Tarihi	İbn Hazm	Siyer, Meğâzî, Fıkıh	50

İslâm Tarihi	Hatîbü'l-Bağdâdî	Siyer, Tarih vd.	110+
İslâm Tarihi	Ebû Ubeyd el-Bekrî	Coğrafî Bilgiler, Müfredât, Gramer	50
İslâm Tarihi	İbn Sebu'	Hasâis, Mu'cizât	10
İslâm Tarihi	Abdullâh b. Alî er-Ruşâtî	Ensâb	15
İslâm Tarihi	İbn Asâkir	Siyer, Tarih vd.	700+
İslâm Tarihi	Süheylî	Siyer, Meğâzî vd.	300
İslâm Tarihi	Ebû Alî el-Cevvânî	Ensâb	16
İslâm Tarihi	Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî	Tefsîr, Mevâiz, Siyer, Tarih, Hadis Usûlü vd.	200
İslâm Tarihi	Ebû Zer el-Huşenî	Siyer, Meğâzî	100+
İslâm Tarihi	İbnü's-Sem'ânî	Şemâil, Hasâis	5
İslâm Tarihi	Yâkût el-Hamevî	Coğrafî Bilgiler, Müfredât	20
İslâm Tarihi	İbnü'l-Esîr	Siyer, Tarih vd.	90
İslâm Tarihi	el-Kelâî	Ensâb, Siyer, Meğâzî, Fezâil, Vefât-ı Nebî	19
İslâm Tarihi	İbnü'n-Neccâr	Siyer, Tıbb-ı Nebevî, Biyografiler vd.	50
İslâm Tarihi	Sıbt İbnü'l-Cevzî	Biyografiler	5
İslâm Tarihi	İbnü'l-Adîm	Tarih	3
İslâm Tarihi	Ebû Şâme el-Makdisî	Mülâhaza Bölümlerindeki Görüşlerde	30
İslâm Tarihi	Muhibbü't-Taberî	Şehir Tarihi, Siyer, Meğâzî, Biyografiler	40
İslâm Tarihi	İbn Cemâa	Siyer vd.	10
İslâm Tarihi	İbn Seyyidinnâs	Esmâ, Siyer, Meğâzî vd.	70
İslâm Tarihi	Cemâlüddîn el-Matarî	Medine Tarihi, Coğrafî Bilgiler	7
İslâm Tarihi	Zehebî	Siyer, Tarih vd.	110
İslâm Tarihi	İbn Fazlullâh el-Ömerî	Delâil	1
İslâm Tarihi	İbn Kayyım el-Cevziyye	Siyer ve Tüm Konuları	200
İslâm Tarihi	Moğultay b. Kılıç	Siyer, Meğâzî vd.	100
İslâm Tarihi	İbn Kesîr	Siyer, Tarih vd.	110
İslâm Tarihi	İbn Habîb el-Halebî	Ensâb	1
İslâm Tarihi	Ebû't-Tayyib el-Fâsî	Mekke'nin Faziletleri	18
İslâm Tarihi	Burhânüddîn el-Halebî	Siyer, Meğâzî	60
İslâm Tarihi	Şemsüddîn b. Nasîruddîn	Mevlid	8
İslâm Tarihi	Makrîzî	Siyer, Meğâzî, Hasâis, Fezâil	13
İslâm Tarihi	Semhûdî	Siyer, Meğâzî, Hasâis, Mu'cizât, Şehir Tarihi	60
İslâm Tarihi	Kastallânî	Esmâ, Siyer, Meğâzî	6
Fıkıh-Kelâm	Ca'fer es-Sâdık	Ensâb, Esmâ, Fezâil	5
Fıkıh-Kelâm	Ebû Hanîfe	Fıkhî Görüşler	20+
Fıkıh-Kelâm	Süfyân Sevrî	Siyer, Hasâis, Fıkıh, Kelâm	10+
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Kâsım	Fetâvâ	8
Fıkıh-Kelâm	İbn Vehb	Fıkhî Görüşler, Siyer, Meğâzî	20
Fıkıh-Kelâm	Şâfiî	Fıkhî Görüşler vd.	250+
Fıkıh-Kelâm	İbn Nâfi	Fıkhî vb. Görüşler	5

Fıkıh-Kelâm	Îsâ b. Dînâr	Fıkhî, Kelâmî Görüşler	2
Fıkıh-Kelâm	İbn Ebî Üveys	Fıkhî Görüşler	2
Fıkıh-Kelâm	Abdülmelik b. Habîb	Fıkhî vb. Görüşler	8
Fıkıh-Kelâm	Sahnûn ve İbn Sahnûn	Kelâmî vb. Görüşler	8
Fıkıh-Kelâm	Ebû'l-Mus'ab	Kelâmî Görüşler	1
Fıkıh-Kelâm	Ebû Osmân el-Câhız	Ensâb, Kelâmî Görüşler	6
Fıkıh-Kelâm	İbn Ebû'd-Dünyâ	Mevâiz, Rey vd.	80
Fıkıh-Kelâm	Muhammed el-Mervezî	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler, Siyer, Meğâzî	10
Fıkıh-Kelâm	Tahâvî	Rivayetler ve Yorumları	40
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Kassâr	Fıkhî Görüşler	8
Fıkıh-Kelâm	Kâbisî	Fıkhî Görüş ve Fetvâlar	6
Fıkıh-Kelâm	Halîmî	Fezâil, Hasâis, Mu'cizât, Tıbb-ı Nebî, Vahiy	20
Fıkıh-Kelâm	Ebû'l-Hasen el-Mâverdî	Esmâ, Siyer, Mi'râc, Fıkhî-Kelâmî Yorumlar	50
Fıkıh-Kelâm	Abdülkâhir el-Cürcânî	Rivayetler ve Yorumları	4
Fıkıh-Kelâm	Ebû'l-Velîd el-Bâcî	Fezâil	10
Fıkıh-Kelâm	Ebû İshâk eş-Şîrâzî	Hasâis, Rivayetler ve Yorumları	2
Fıkıh-Kelâm	Cüveynî	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler, Hasâis	15
Fıkıh-Kelâm	Ebû Bekr eş-Şîrâzî	Mu'cizât, Hasâis, Tıbb-ı Nebî	5
Fıkıh-Kelâm	Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî	Hasâis	2
Fıkıh-Kelâm	Abdülvâhid er-Rûyânî	Fıkhî Görüşler	7
Fıkıh-Kelâm	Gazâlî	Tasavvufî, Kelâmî, Fıkhî Görüşler	40
Fıkıh-Kelâm	Ebû'l-Vefâ b. Akîl	Rivayetler ve Yorumları	5
Fıkıh-Kelâm	Mâzerî	Fıkıh ve Usûlü, Hasâis, Tıbb-ı Nebî, Rukye	15
Fıkıh-Kelâm	İbn Berrecân	Rivayetler ve Yorumları	2
Fıkıh-Kelâm	Ebû Bekir İbnü'l-Arabî	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler	50
Fıkıh-Kelâm	İbn Kudâme	Fıkhî Görüşler vd.	7
Fıkıh-Kelâm	Râfiî	Vahiy, Hasâis, Âdâb, Tarih, Fiten, Fıkıh	35+
Fıkıh-Kelâm	Âmidî	Kelâmî Görüşler	5
Fıkıh-Kelâm	İzz b. Abdisselâm	Esmâ, Tefsîr, Kelâm, Mu'cizât, Usûl vd.	27
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Müneyyir	Mi'râc, Mu'cizât, Rivayet Yorumları	24
Fıkıh-Kelâm	Şehâbeddîn el-Karâfî	Fıkhî Görüşler ve Usûl	7
Fıkıh-Kelâm	İbnü'n-Nefîs	Nübüvvet	2
Fıkıh-Kelâm	Ebû Muhammed Mercânî	Tıbb-ı Nebî	9
Fıkıh-Kelâm	Necmüddîn et-Tûfî	Hz. Peygamber'in İsmeti	1
Fıkıh-Kelâm	Azefî	Delâil, Esmâ, Mekke Hâdiseleri	7
Fıkıh-Kelâm	İbnü'z-Zemlekânî	Hasâis, Rivayetler ve Yorumları	7
Fıkıh-Kelâm	İbn Teymiyye	Hadis Usûlü, Rivayetler ve Yorumları	10+
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Hâc el-Mâlikî	Fıkhî Görüşler, Tıbb-ı Nebî, Hasâis	10
Fıkıh-Kelâm	Takiyyüddîn es-Sübkî	Fıkhî-Kelâmî Görüşler vd.	100
Fıkıh-Kelâm	Adududdîn el-Îcî	Esmâ, Kelâmî Görüşler	3

Fıkıh-Kelâm	İbn Cümle	Delâil, Fezâil	10+
Fıkıh-Kelâm	Bedruddîn b. Ferhûn	Hasâis, Vefât-ı Nebî ve Ziyareti	2
Fıkıh-Kelâm	Burhânüddîn b. Ferhûn	Vefât-ı Nebî	3
Fıkıh-Kelâm	Tâcüddîn es-Sübkî	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler	5+
Fıkıh-Kelâm	İsnevî	Hasâis, Mi'râc	6
Fıkıh-Kelâm	Ekmeleddîn Bâbertî	Hasâis	1
Fıkıh-Kelâm	İbnü's-Sâhib	Mekke Tarihi	2
Fıkıh-Kelâm	Sirâcüddîn el-Bulkînî	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler	30
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Hâim	Rivayetler ve Yorumları	5
Fıkıh-Kelâm	Seyyid Şerîf el-Cürcânî	Esmâ	3
Fıkıh-Kelâm	Celâlüddîn el-Bulkînî	Fıkhî Görüşler, Hasâis	7
Fıkıh-Kelâm	İbn Atâullâh el-Herevî	Rivayet Yorumları	2
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Cezerî	Mevlid	2
Fıkıh-Kelâm	İbn Merzûk	Delâil ve Mu'cizât	2
Fıkıh-Kelâm	İbnü'l-Hümâm	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler	5
Fıkıh-Kelâm	Münâvî	Esmâ	2
Fıkıh-Kelâm	Takiyyüddîn eş-Şümünnî	Esmâ, Hasâis	7
Fıkıh-Kelâm	Kemâlüddîn b. Ebî Şerîf	Fıkhî ve Kelâmî Görüşler	3
Fıkıh-Kelâm	Burhânüddîn b. Ebî Şerîf	Rivayet Yorumları	1
Fıkıh-Kelâm	Abdülbâsıt el-Bulkînî	Esmâ ve Medh-i Nebî	50
Fıkıh-Kelâm	Zekeriyyâ el-Ensârî	Mi'râc, İbâdât	2
Tasavvuf	Atâ el-Horasânî	Ahbâr	7
Tasavvuf	Zünnûn el-Mısrî	Ahbâr	1
Tasavvuf	Nahşebî	Esmâ	1
Tasavvuf	Cüneyd-i Bağdâdî	Tasavvufî Görüşler	8
Tasavvuf	Ebû Amr es-Sûfî	Tasavvufî Görüşler	1
Tasavvuf	Hakîm et-Tirmizî	Tasavvufî Rivayet ve Görüşler	60
Tasavvuf	İbrâhîm er-Rakkî	Delâil ve Mevlid-i Nebî	2
Tasavvuf	Şiblî	Tasavvufî Görüşler	1
Tasavvuf	Ebû Alî ed-Dekkâk	Tasavvufî Görüşler	5
Tasavvuf	Ebû Sa'd el-Mâlînî	Tasavvufî Rivayetler	2
Tasavvuf	Kuşeyrî	Esmâ, Tasavvufî Rivayetler	30
Tasavvuf	Şakrâtîsî	Mevlid-i Nebî, Mekke'nin Fethi, Şiirler	6
Tasavvuf	İbn Sehlân es-Sâvî	Esmâ	1
Tasavvuf	Sellâm b. Abdullâh Bâhîlî	Esmâ	1
Tasavvuf	Sühreverdî	Tasavvufî Rivayet ve Görüşler	5
Tasavvuf	İbnü'l-Fârız	Medh-i Nebî	2
Tasavvuf	Ebû Sâlim en-Nasîbî	Fîl Hâdisesi	1
Tasavvuf	Ebû'l-Hasen eş-Şâzelî	Tasavvufî Rivayet ve Görüşler	2
Tasavvuf	İbn Kudâme el-Makdisî	Mevlid-i Nebî, Biyografiler	2

Tasavvuf	Sâid	Siyer	2
Tasavvuf	İbn Atâullâh el-İskenderî	Tasavvufî ve İşârî Yorumlar	11
Tasavvuf	Alâuddîn el-Konevî	Vahiy, Hasâis, Salâvâtın Fazileti	6
Tasavvuf	Akşehrî	Medine'nin ve Mescidinin Faziletleri	5
Tasavvuf	Fâkihânî	Mevlid, Salâvâtın Fazileti	10
Tasavvuf	Abdullâh el-Yâfiî	Delâil, Hasâis, Tasavvufî Bilgiler	8
Tasavvuf	Burhânüddîn en-Nâcî	Mevlid-i Nebî	2

SEZER, Mustafa, İçerik ve Yöntem Bakımından Şâmî'nin Sübülü'l-Hüdâ Ve'r-Reşâd Adlı Eseri, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR, 320 s.

Anahtar Sözcükler: Sübülü'l-Hüdâ, Siyer, Meğâzî, Delâil, Şemâil, Hasâis, Fezâil, Mu'cizât.

ÖZET

Bu çalışmada *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd* adlı siyer külliyatının içerik ve yöntemi ele alınmıştır. Öncelikle müellifin yaşadığı döneme kadar siyer yazıcılığının gelişimi, onun siyer yaklaşımı ve eserinde ele aldığı siyer ilminin ana başlıklarına değinilmiştir. Daha sonra içerik analizleri, eserin kaynakları ve metodolojisi gibi hususlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu tez bir giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde tezin amacı, metodu, kaynakları ve Şâmî'nin yaşadığı döneme kadar siyerin gelişimi konularına değinilmiştir. Birinci bölümde müellifin yaşadığı döneme, hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda müellifin yetiştiği ortamı anlamak adına dönemin Kahiresi siyâsî, idârî, ilmî ve kültürel bakımdan konu edilmiştir. Ayrıca müellifin yaşamı, ilmî kişiliği, hocaları ve öğrencileri tespit edilerek bilgiler sunulmuştur. Eserleri, disiplinlere göre kategorize edilmiş, ilgili müellefâtın el yazma ve matbu nüshalarına ulaşılabildikçe haklarında malumat verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde eserin içeriği bağlamında el yazmaları, neşirleri, tercümeleri, siyer ilminin kapsamı ve *Sübülü'l-Hüdâ*'daki siyer yazıcılığı gibi konular ele alınmıştır. Bu bölümde, eserin ulaşılabilen el yazmalarının, neşir ve tercümelerinin bilgi ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Siyerin kapsamı başlığında, müellifin siyere geniş bir bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Siyer yazıcılığı başlığında da kronoloji temelli sunumu esas aldığı, Hz. Peygamber'le ilgili her şeyi sunma isteği ve siyerin mu'cizât, fezâil, hasâis gibi diğer bağlantılı kısımlarına değinme isteği

konu edilmiştir. Sonrasında ise eserin ana konuları olan delâil-irhâsât; siyer-meğâzî; şemâil-hasâis; ibâdet-muâmelât ve âdâb; mu'cizât; fezâil ve tıbb-ı Nebevî bahisleri örnekler, içerik analizleri, diğer siyer eserleriyle karşılaştırma yoluyla işlenmiştir. Siyer-meğâzî bahisleri, Mekke ve Medine dönemleri şeklinde ikiye ayrılmış ve döneme dair örnekler diğer bölümlerdeki gibi analitik yöntemle ele alınmaya çalışılmıştır. Eserin diğer siyer eserleriyle karşılaştırılmasına ilave olarak modern dönemdeki bazı yaklaşımlara da değinilerek kıyaslamalar yapılmıştır. Üçüncü bölümde eserin kaynaklarına, onlardan nasıl yararlandığına, metotlarına, siyer ilmine etki ve katkısına değinilmiştir. Eserin kaynakları, Kur'ân ve tefsirleri; hadisler ve musannefâtı; şiirler ve Arap dili eserleri; siyer ve İslâm tarihi eserleri ve diğer kaynakları şeklinde tasnif edilmiş, eserlerden hangi hususlarda yararlandığı konu edilmiştir. Eserde konu sunumları ve tasnifi, nakil biçimleri, tembîhât ve müfredât bölümlerine yer vermesi gibi metotları işlenmiştir. Ayrıca tarihî, coğrafî ve sosyo-kültürel bilgiler sunması, listelendirmeler yapması, dili ve üslûbu gibi hususlar örneklerle değerlendirilmiştir. Eserin etkisi başlığında ona etkisi olanlar ile etkilediği müellif ve eserlere yer verilmiş böylece sonraki dönemlere sunduğu katkı ele alınmıştır. *Sübülü'l-Hüdâ* üzerinde yapılmış bilimsel çalışmalar ve eserin özgünlüğü hakkında ulaşılan sonuçlar tespit edilerek sunulmuştur. Çalışma sonuç bölümüyle nihayet bulmuştur.

SEZER, Mustafa, al-Shami's "Subul al-Hoda wa al-Rashad" In Aspects of Content and Method, PH. D. Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mehmet OZDEMIR, 310 p.

Key Words: Subul al-Hoda, Biography of the Prophet, Maghazi, Evidences, Merits, Properties, Virtues, Miracles.

ABSTRACT

In this study, the content and method of the sirah corpus named *Subul al-Hoda wa al-Rashad fi Sirat Khayr al-Eibad* were discussed. Firstly, the development of sirah writing until the period when the author lived, the siyer approach that he had and the main titles of sirah science he used in his work were mentioned. Later issues such as content analysis, sources and methodology of the work were tried to be determined.

This thesis consists of an introduction and three chapters. In the introduction part, the aim, method, sources of the thesis and the development of sirah until the period when Shami lived are discussed. In the first chapter, the period in which author lived, hislife and works included. In this context, in order to understand the environment in which the author grew up, the Cairo of the period was discussed in political, administrative, scientific and cultural terms. In addition, the author's life, scientific personality, teachers and students were determined and information was presented. His works have been categorized according to disciplines, and it has been tried to give information about them as long as the manuscripts and printed copies of the relevant authors can be reached. In the second chapter, in the context of the content of the work, issues such as manuscripts, transcriptions, translations, the scope of sirah science and siyer writing in *Subul al-Hoda* are discussed. Within the scope of this section, information and evaluations of the accessible manuscripts, publications and translations of the work are given. In the title of the scope of the

sirah, it is understood that the author approached the sirah from a broad perspective. In the title of sirah writing, it is based on chronology-based presentation, mentioned that he wanted to give everything about the Prophet and his desire to touch on other related parts of the sirah such as mujizat, fazail and khasais. Afterwards, the main subjects of the work, dalail-irhasat; sirah-maghazi; shemail-khasais; worship-treatment and manners; mujizat; fazail and Nabawi medicine are discussed through examples, content analysis and comparison with other sirah works. Sirah-maghazi bets are divided into two as Mecca and Medina periods, and examples of the period are tried to be dealt with analytically as in the other sections. In addition to the comparison of the work with other sirah works, comparisons were made by referring to some approaches in the modern period. In the third chapter, the sources of the work, how it uses them, its methods, its effect and contribution to the science of sirah are mentioned. The sources of the work, the Qur'an and its interpretations; hadiths and their authors; poems and works of the Arabic language; It has been classified as sirah and Islamic historical works and other sources, and it has been discussed in which aspects he has benefited from the works. Methods such as subject presentations and classification, modes of transmission, including instruction and curriculum sections are handled in the work. In addition, issues such as presenting historical, geographical and socio-cultural information, making lists, language and style were evaluated with examples. In the title of the effect of the work, those who influenced it and the authors and works that he influenced were included, so his contribution to the next periods was discussed. Scientific studies on *Subul al-Hoda* and the results about the originality of the work were determined and presented. The study concluded with the conclusion section.